

MUNKÁCSI ERNŐ

HOGYAN TÖRTÉNT?

ADATOK ÉS OKMÁNYOK A MAGYAR
ZSIDÓSÁG TRAGÉDIÁJÁHOZ

RENAISSANCE_KIADÁS

Budapest, 1947

Felelős Ida dó: Munkácsi Ernő.
Szikra Irodalmi és Lapkiadóvállalat. Nyomdai Rt.
Budapest, V., Honvéd-u. 1®.
Felelős vezető: Nedeczky László

A DEPORTÁLÁSBAN
MÁRTÍRHALÁLT HALT SÓGOROM,
Dr. WINKLER ERNŐ
NAGYKANIZSAI FŐRABBI
ÁLDOTT EMLÉKÉNEK I

ELŐSZÓ.

Ez a könyv nem abból a célból készült, hogy az 1944. évi tragédiának rendszeres történetét írjam meg. Hosszú idő fog még eltelni, míg a források lehetővé teszik ilyen könyv megjelenését. Főcélom az volt, hogy az Izraelita Országos Iroda irattárában megtalált okmányokat közzétegyen! és azokat kiegészítsem, helyesebben összekössem a közvetlen szemlélő hű tanúbizonyságával. A feladat ilyen kitűzésének következményei vannak. Lehetnek az 1944. évi tragédiának — esetleg jelentősnek is mondható — olyan eseményei, amelyekről könyvemben nem emlékezem meg, éppen úgy lehetnek személyek is, akiknek működését közvetlen nem láttam, — tehát kimaradtak. Ez a körülmény mitsem von le a nem említett esemény súlyából, vagy a ki nem emelt szereplő érdemeiből, esetleg hibáiból. Ez az oka annak is, hogy a könyv október 16.-ával záródik le, amely nappal különben is, az 1944. év tragikus történetének egészen új fejezete nyílt meg.

Hálás köszönetemet fejezem' ki a magyarországi Joint Distribution Committee elnökségének, hogy támogatásukkal hozzájárultak a könyv megjelenéséhez.

A SZERZŐ

BEVEZETÉS

Hogyan történt? Ezt kérdezi ma minden magyar zsidó és nemzsidó, aki ismerni akarja az utolsó esztendő tragédiájának történetét.

A nagy történelmi események után — a dolgok természetes rendje szerint — gombamódra szoktak megjelenni történelmi munkák, memoárok, életrajzok. Nem kétséges, hogy a fasizmus leverése után évtizedeken keresztül ezzel foglalkozik majd a történelem, — a zsidók történetében is hatalmas irodalommal fog duzzadni ez az anyag és sorozatosan fognak megjelenni munkák a 'magyar zsidóság katasztrófájáról is.

Még nem érkeztünk el ahhoz a nyugvóponthoz, hogy a magyar zsidóság pusztulásának történetét rendszeresen lehessen megírni. Még csak részben tárgyalták le a közelmúltban azokat a politikai pereket, amelyek megvilágítják a világtörténelem legsötétebb bűneit. A szereplők közül nálunk még sokan nem akarják nyilvánosságra hozni a történelmi igazságot, mások emlékirataikat írják. Ehhez járul még az is, hogy egyes szereplők aktivitása annyira jelentősen befolyik a napi politikába és ez az illetőt visszatartja attól, hogy egykori cselekedeteinek mozgató erőit a napvilágra hozza.

Mégis szükségesnek, sőt kötelességemnek tartom, hogy e tragédia kritikus korszakának egyes jeleneteit megírjam és okiratait közzétegyem. A közvéleményben a legellentétebb hírek vannak elterjedve mindarról, ami a zsidóság körül a német megszállás alatt történt, nem ismerik a

hatóerőket, összekeverik az egyes szereplőket. A közönség előtt fel kell tehát húzni a függönyt, hadd lásson be a történeti valóságba.

A történetírónak — ha híven akarja teljesíteni feladatát — egyformán meg kell tagadnia barátait és ellenségeit. Nem szerethet és gyűlölhét senkit, hidegnek és márványarcúnak kell lennie. Csak egy célja lehet: az igazságot szolgálni, de azt mindenképen — tekintet nélkül arra, hogy az igazság felderítése egyeseknek kedvez, másoknak nem előnyös.

Ez a sors vár e sorok írójára. Munkámat elsősorban nem személyes átélésekre alapítom, hanem egykorú okmányokra. Sajnos, a Zsidó Tanács okmánytára, az ülésekről felvett jegyzőkönyvek, továbbá a német és magyar hatóságokkal történt érintkezésekről készített «jelentések» nagyrésztben megsemmisültek. Az ezekről készített másolatokat, a fenyegető házkutatások miatt, meg kellett semmisíteni, de maradt mindenből *egy* példány és azokat Huszti József egyetemi tanár budai villájának pincéjében helyezték el. A villát találat érte és az omladékok alatt a vastos iratcsomókat eddig még nem sikerült megtalálni. Ezért ezek forrásul nem szolgálhattak. Remélem azonban, egyéb felhasznált értékes forrásaim részben pótolják ezeknek hiányát.

II.

LÉPRE CSALJÁK A MAGYAR ZSIDÓSÁGOT

A magyar zsidóság vezetésének hibái. — A zsidó vezetőségnek kapcsolatai a szociáldemokrata és a kisgazdapárttal a Kállay-kormány alatt. — Közgyűlés a megszállás napján. — A cionisták szembefordulnak a hivatalos vezetőkkel. — A Gestapo megjelenik a Síp-utcában. — Megalakul a Zsidó Tanács. — A magyar kormány kiszolgáltatja a zsidókat a németeknek. — «Amit a németek kívánnak, teljesíteni kell.» — A Gestapo első rendelkezései. — Az első Zsidó Tanács. — A Gestapo léprecsalja a magyar zsidóságot. — Kik voltak a zsidóságot likvidáló SS-Kommando vezérei. — Eichmann, Krumej, Wisliceny. — A nagy hazugságok. — A vidéki zsidóság «ki tanítása». — A vidéki kiküldöttek. — A magyar zsidóság szervezetlensége megkönnyíti a németek «munkáját».

A történelemben rendszerint nincsenek véletlenek. Az események az ok és okozat láncolatában következnek be. S ha mégis gyakran úgy tűnik fel, hogy a véletlennek is van szerepe — a valóságban annak hatása csak látszólagos és jelentéktelen. Az események a «véletlen játéka» nélkül is, némi késéssel vagy csekély változással ugyanúgy bekövetkeztek volna.

Aki ismerte a magyar zsidóság bajait és problémáit, az már évtizedekkel ezelőtt megállapíthatta, hogy a tragédiának be kellett következnie. S ezt nemcsak a külső nyomás idézte elő. A külső veszedelmet belső szervezéssel és egyéb céltudatos intézkedésekkel — legalább bizonyos mértékben — ki lehetett volna védeni. A magyar zsidóság

pusztulása nagyrészen, számbeli sólya, erkölcsi és gazdasági értékei ellenére mutatkozó tehetetlenségére vezethető vissza. Ez a tehetetlenség pedig egyenes következménye volt a szervezeti szakadásnak, továbbá annak, hogy a zsidó vezetőszemélyek nem voltak közvetlen kapcsolatban a zsidó tömegekkel, ezeknek problémáját és eszmevilágát nem ismerték, vagy ha ismerték, azt nem képviselték. Ezért nem volt olyan vezetőség, amely a kritikus órákban a magyar zsidóság nagy tömegeit irányítani, vagy reájuk komolyan hatni tudott volna. Demokratikus választójog és demokratikus közösségi intézmények hiányában minden tehetség, jószándék és akarat megbukott. Ennek a szervezetlenségnek, sőt mondhatni botlásszerű jelenségeknek súlyos erkölcsi következményei voltak, amelyek egyfelől abban mutatkoztak meg, hogy a legválságosabb években a tehetősebb zsidó rétegek nem teremtették meg a kellő fedezetet, amelyből a nyomorgó zsidó tömeget kellően támogatni, az ukrajnai hómezőkön fagyoskodó munkaszolgálatosok tízezreit felruházni lehetett volna, — másfelől a városi zsidó lakosság nagyrésze — s ebben előljártak a vagyonosok és intellektueller — megtagadták a zsidó szellemet és tömegestől keresztelkedtek meg. Az ebből származó erkölcsi válság még a keresztény egyházaknak is állandó gondja volt.

A nagy tragédia előestéjén, 1944 februárjában és márciusában, a magyar zsidóság vezetőhelyein élő személyek cselekvő energiáját terméketlen belső harcok kötötték le. Az Omzsa és a Hadviseltek Bizottsága versengett egymással a befolyásért és az aktivitás anyagi eszközeiért.

A haladó zsidóság szervezetei csak a maguk bürokratikus életét élték — ha ezt életnek lehetett nevezni. Azok már 75 év óta várták a megújodást, de azt mindig valamely belső perpatvar megakadályozta. \Egyetlen szervezett egység, amelytől nem tagadható meg, hogy minden fogyatékosága ellenére, számbeli túlsúlyt mutatott é» az egész magyar zsidóságot befolyásoló jelentékeny hitéleti és kulturális működést fejtett ki és melynek szava politikailag is érvényesült, a Pesti Hitközség volt. A soré úgy akarta, hogy a nagy dráma nyitánya a Pesti Hitközség

közgyűlése legyen, amely 1944-ben a végzeted március 19-ére esett.

A magyar zsidóság vezetőit a német megszállás ugyan váratlanul érte, de az mégsem volt olyan esemény, amelyre előzetesen — mint fenyegető végzetre — nem gondoltak volna. Hiszen többé-kevésbé ismeretes volt nemcsak a német zsidóság sorsa, de az is, hogy a nácik a megszállott országok zsidó lakosságát deportálták. Mindezekről azonban csak határozatlan és meglehetősen ködös hírek keringtek.

Amint a volt kormányzó, környezete és Kállay remélte, hogy az ország megmenekül attól, hogy hadszíntér legyen, a zsidóság vezetősége — ahogy általában utánozta az országos politika módszereit — úgy e tekintetben is abban a meg nem alapozott optimizmusban ringatta magát, hogy mi leszünk a kivétel, a talpalatnyi sziget az európai zsidóság pusztulásának tengerében.

Tárgyilagosan megállapítható, hogy az Országos Iroda elnöksége a Kállay-kormány balfelé fordulását élénk figyelemmel kísérte és 1943 végén s az 1944. év első hónapjaiban a zsidókérdésben mutatkozó enyhülést egyrészt céltudatos munkával elősegítette, másfelől azt felhasználni igyekezett. Sikerült néhány ezer munkaszolgálatost Ukrajnából hazahozatni; a külügyminisztérium felhívására, semleges külföldre való elküldés céljából emlékirat készült, amely a magyar zsidóság szorongattatásait és szenvedéseit szépítés nélkül, őszintén feltárta; állandó «érintkezésben voltak a Szociáldemokrata- és a Kiszgazdapárt vezetőségével és a Síp-utcában kézről-kézre adták a Kiszgazdapártnak a kormányzóhoz intézett emlékiratát, amelyben a háború azonnali megszüntetését és a zsidótörvények revízióját kérték. A Kiszgazda- és a Szociáldemokratapárttól kiküldött bizottság jogászi megbeszéléseire a Síp-utcában készítették azoknak a jogszabályoknak tervezetét, amelyek a zsidóellenes rendelkezések rendszeres leépítésének előkészítésére voltak hivatva.

Azonban a hangulat feszült maradt és a gondolkodó főket balsejtelmek gyötörték. Köztudomású volt, hogy a német nyomás folytán — nem utolsó sorban a zsidókérdés drasztikus megoldásának elutasítása miatt — a Kállay-kormány helyzete megrendült és amikor március

18-án, szombat délután híre terjedt annak, hogy a kormányzót Hitler magához rendelte, mindenki érezte, hogy végzetes események küszöbén állunk. Másnap, március 19-én, már a korai délelőtti órákban híresztelték, hogy hajnalban német gyorscsapatok átlépték a határt és nagy lerohanással Budapest felé tartanak.

Ebben a hangulatban kezdtek gyülekezni a pesti hitközség képviselőtestületi tagjai a Síp-utcai székházban, hogy az évi rendes közgyűlést megtartsák. Noha a pesti közgyűléseket minden részletében pontosan előre szokták elkészíteni, ennek ellenére mégis mindig jelentettek valamit a zsidóság számára. Sajtó- és gyülekezési szabadság hiányában ez volt már hosszú évek óta az egyedüli hely, ahol a* zsidóság kérdéseit megtárgyalhatták, országos jelentőségű beszédeket mondtak s irány tmutató határozatokat hoztak. A zsidótörvények előtt zajos jelenetekben bővelkedtek ezek a közgyűlések, mert sokszor közügyekben iskolázatlan elemek a néhány ellenzéki, vagy cionista felszólaló szájára forrasztották a szót. De 1944-ben, az általános hitközségi választások alkalmával a cionistákkal megegyezést kötöttek, közülük néhányat bevettek a képviselőtestületbe és a pesti előjárásának is volt egy cionista tagja. Azóta még a cionista felszólalók is — a maguk elvi álláspontja leszögezése mellett — mindig bizalmat szavaztak a hivatalos zsidó vezetőségnek.

Ilyen légkörben kezdődött meg a német megszállás napján Európa legnagyobb zsidó közösségének ülése. Az utolsó pillanatokig habozott a vezetőség, hogy a fenyegető hírek tudatában megtartsák-e mégis a közgyűlést, de végül is elhatározták, hogy félóra alatt lepergetik a napirendet.

Izgatott hangulatban (már arról is suttoztak, hogy a kormányzót elfogták), percek alatt fogadtak el a határozati javaslatokat és megszavazták az 1944. évi költségvetést. Az elnök már be akarta rekeszteni az ülést, amikor egy cionista szónok szólásra jelentkezett és pártja nevében kijelentette, hogy bizalmatlan, az előjárásággal szemben és a költségvetési felhatalmazást nem adja meg. Ez már az idők jele volt! A cionisták voltak a legelsők, akik a nagy történelmi fordulatot megéreztek! Tulajdonképpen reálpolitikát folytattak. Alig két héttel később, az akkori cionista élgárda — amely utóbb, június

30-án a Gestapo-val való megegyezés alapján elindult Palesztina felé, de csak Bergen-Belsenbe, majd Svájcba jutott és akiknek jelentékeny része ma már Palesztinában van — elhelyezkedett a Zsidó Tanács hivatalaiban, főleg az úgynevezett Tájékoztató Irodában és a Vidéki Osztályom. Ez idő óta szoros kapcsolatban voltak a Tanáccsal, főleg *Dr. Kasztner Rezső* volt kolozsvári újságíró tevékenysége folytán, akit később fogok bemutatni. A cionisták azért mindig bizonyos önálló utakat jártak; a vidéki gettókkal való érintkezés haláltmegvető bátorságot tanúsító cionista fiúknak köszönhető, akik hamis papírokkal, gyakran alkatonai egyenruhában utazták az országot és hoztak híreket, vittek segítséget.

A közgyűlés után annak résztvevői sietve lakásukra mentek. Kint már dübörögtek a német tankok és gépkocsik, a söpredék «Heil Hitler» kiáltással köszöntötte azokat a körutakon.

Alighogy hivatali szobámba visszamentem, felhívott telefonon a politikai rendőrség egyik embere. Közölte, hogy megszállták őket és arról beszélnek, hogy a zsidó vezetőembereket a Gestapo keresni fogja. Ezután dr. B. M. akkori hitközségi főtisztviselő, jelenleg nemzetgyűlési képviselő, szobámból felhívta Győrött lakó családját. Felesége telefonon ismertette a győri megszállást. Ez a kolléga másnap a Gestapo foglya volt és Auschwitzot megjárva, másfél év után nemrégiben került vissza.

Hamarosan kiürült a Síp-utcai székház, ijesztő üresség lepte el a mindig hangos termeket. Délután csak néhány tisztviselő dolgozott órabérért az elsőemeleti adóhivatalban..

Aznap $\frac{1}{2}$ 5 óra tájban lakásomon megszólalt a telefon, ijedt női hang jelentkezett: Cs. Á-né tisztviselőnő, aki az óradíjas leíróknak volt a vezetője, mondotta, hogy sürgősen el akar jönni hozzám, nagy események történtek, telefonon nem közölheti. Negyedóra múlva nálam volt. Elbeszélte, hogy vajszerű német autók állottak meg a székház előtt és két magasabbrangúnak látszó német tiszt jött be hozzá, akik érdeklődtek, hol található az előjáróság. Megmagyarázta, hogy ilyemcor — vasárnap délután — nincs hivatalos óra, a vezetőségből senki sem található ott. A nő ijedt volt, látták rajta a németek «Ne féljen» mondták. A tisztviselőnő mosolyogva vá-

laszolt: «nem félek én» — emléklapos főhadnagy felesége volt — hozzátette: «*Wir sind Kamerádén!*» (Ebben a mondatban benne volt a budapesti, sőt az egész magyar zsidóság végtelen naivsága, pusztulásukat eredményező tapasztalatlan optimizmusa. A Gestapo-tisztek végül is a tisztviselőnek megparancsolták, hogy másnap, hétfőn dél előtt 1/210 órakor a Síp-utcai székházban legyen az egész előljárárság és a rabbikar. «*Liberale und Orthodoxen*» (neologok és orthodoxok) egyaránt s a kapunál kiküldött várjon, aki felvezesse őket. «*Mindenki jöjjön el*» — tették hozzá — «*nem fogunk senkit sem letartóztatni.*» Ez már a Gestapo ördögi ravaszsága, minden erkölcsi gátlást megtagadó képmutatása volt. Lassan és fokozatosan kell a zsidókat léprecsalni! Először szép szóval kell kezelni őket, azután fokozódó kegyetlen szigorral, amely végül is az auschwitzi gázkamrákhoz vezet el. A «nyájas» Gestapo-tisztek egyike: *Barom von Wisliceny* volt, *Himmeler* sógora, a magyarországi zsidók későbbi deportáló hóhéra. Ez volt az első «látogatása» a magyar zsidóságnál.

Alig, hogy befejeztem a tisztviselővel való beszélgetést, *Csergő Hugó* hívott fel. Elmondotta, hogy *Bánóczi László*, az Omike-színház akkori igazgatója a Gestapo-tisztekkel hasonló tárgyalást folytatott. Megállapodtunk, hogy este 6 órakor *Csergő* lakásán találkozzunk és odahívjuk a pesti hitközség elnökségét. Ott találtam *dr. Boda Ernőt* és *dr. Pető Ernőt*, a hitközség elnökhelyetteseit, *Fábián Bélát* és két tisztviselőt. Utóbbiaknak kellett a gyors összehívás technikai részét lebonyolítani. '

Tárgyalni kezdtünk. Ösztönös érzésként támadt fel bennem az, amit néhány nappal később már a magyar zsidóság megmentésének egyetlen lehetőségeként ismertem fel, — s amit a későbbi események százszázalékosan igazoltak is, — hogy t. i. *a magyar zsidóság körülzárt helyzetében csak a magyarságra támaszkodhatik. A magyarság nem hagyhatja cserben 1000 év óta itt élő, lojális polgárait; a magyarság nem maradhat tétlen a zsidóság élet-halál harcában és nem válhatik a hitleri barbárság cinkosává. Azt javasoltam, mielőtt még bármilyen tárgyalást kezdenék a németekkel, forduljunk a magyar hatóságokhoz: «hiszen mi magyar állampolgárokat képviselünk!» Érvélesemet a jelenlévők elfogadták és megindult a telefonálgatás. Először a kultuszminisztériumot hívtuk fel. Álmos*

férfihang jelentkezett, ügyeletes miniszteri titkár: «*a miniszter nincs itt*» — szólott. Utána a belügyminisztérium következett: «*A miniszter úr a Sándor-palotában van minisztertanácson*» — hangzott a választ (Ez valótlan volt, ma már tudjuk, hogy március 19-én délután a Gestapo Keresztes-Fischert elfogta.) Próbálkozzunk a miniszterelnökségnél! *Thuránszky* államtitkárt kerestük, őt végre megtaláltuk. Kérte, hogy fél óra múlva hívjuk fel újra. Ekkor kérdéseinkre: «*T árgyalfunk-e a németekkel, fogadjuk-e őket?*» már csak megbízottal üzente, hogy másnap reggel a *rendőrfőkapitány fogja megadni a választ*. Ez rossz jel volt. Az összehívó sürgönyöket el kellett küldeni.

Amidőn hétfőn kora reggel a rendőrfőkapitánysághoz fordultunk, rövid, de sokat kifejező választ kaptunk: «*Amit a németek kívánnak, teljesíteni kell.*»

Ez a válasz hónapokra meghatározta a zsidó tanács politikáját és végeredményében eldöntötte a magyar zsidóság sorsát. Az akkori magyar kormányzat levette kezét zsidó polgáraitól — kiszolgáltatta őket. De ha a hivatalos magyarság nem teljesítette kötelességét — fel kellett volna rázni az egész állami és társadalmi gépezetet és földalatti propagandával is meg kellett volna magyarázni, hogy a német megszállás nemcsak a zsidókat, hanem a többieket is a pusztulásba viszi! De a zsidóság szervezetien volt, az ifjabb korosztályok a munkaszolgálat robotját rótták — az ittmaradtak és öregek túlnyomó része pedig tehetetlen optimizmusukban a «legális» útról letérni nem voltak hajlandók. Ezért erre az akcióra akkor még nem kerülhetett sor.

Amikor március 20.-án reggel az előljáróság tagjai gyülekezni kezdtek, többen — rosszabb lehetőségekre gondolva — feleségükkel jelentek meg és kis táskában hozták magukkal a legszükségesebbeket. «Hátha a németek nem tartják meg szavukat és az út a Síp-utcából az internáló táborba vezet!» A pesti előljáróság és rabbiság teljes számban volt ott, orthodox részről csak *Freudiger Fülöp*, a hitközségi elnök jelent meg.

Izgalmas várakozásban teltek el a percek. $\frac{1}{4}$ 10-kor megkértem *dr. Gábor dánost*, a hitközség egyik ügyészét, hogy menjen le a kapuhoz és várja a németeket, ő fo-

gadta és vezette fel őket a III-ik emeleti előjárósági terembe. Ezzel a bemutatkozással kezdődött meg az érintkezés dr. Gábor János és a Gestapo parancsnoksága között. Gábor őszinte tárgyalási modorával a Gestapo bizalmába tudott férkőzni és hónapokon át — mint «a hatóságokkal érintkező csoport» vezetője — Magyarország egyik legbefolyásosabb zsidója lett s jó szívével sok emberen segített.

Kint állottunk a folyosón, ahová besütött a márciusi nap. A rabbiság és az előjáróság tagjai a tanácsteremben várták a végzetet jelentő «látogatást». Pontosan V2 10 volt, amikor feltűnt két bőrkabátos, géppisztolyos Gestapo tiszt, mögöttük rosszarcú, hibás lábú, fekete keménykalapos civil ember: ez hivatásos besúgó, kém volt. «Gut' Morgen» — köszöntek a németek és kezüket sapkájukhoz emelték. Az előjáróság felállással köszöntötte őket. Azután mindenki leült.

Hitler pribékjei német gyorsírót kértek és német alaposággal hozzáláttak a «szervezéshez» (?). Tollba mondták parancsaikat. *Először is közölték, hogy ettől a perctől kezdve Magyarországon minden zsidó ügy az ő hatáskörükbe tartozik. Senki sem hagyhatja el lakóhelyét; aki elutazni próbál, azt lefognak. Országos Zsidó Tanácsot kell másnap déli 12 óráig megalakítani («Judenrat») és a Kommandó csak ezen keresztül jog a zsidókkal érintkezni. Minden zsidónak tekintendő személy a Tanács jennhatósága alá tartozik és köteles annak engedelmeskedni. A zsidók lapja és általában minden zsidó jellegű nyomtatvány ezentúl csak a Gestapo cenzúrája után jelenhetik meg. A Zsidó Tanácsnak — megalakulása után — sürgősen hivatali szervezetet kell létesíteni és erre előterjesztést várnak. Hangsúlyozták, hogy zsidó volta miatt senkit sem ér bántódás. Igazolványokat jognak kiállítani, hogy a Tanács és hivatalnoki személyzete munkáját el tudja végezni (ezek voltak a híres Gestapo-igazolványok). Végül közölték, hogy másnap délután 5 órára össze kell hívni a fővárosban lévő összes zsidó intézmények vezetőit és ebből a célból ugyanezen idő alatt jegyzéket kell készíteni, amely az összes zsidó intézményt, egyesületet, stb., vezetőjük nevének feltüntetése mellett megjelöli. Hangsúlyozták, hogy senki se*

igyekezzon őket félrevezetni, ismerik a zsidó ügyeket, ők «bonyolították le» azokat egész Európában.

Egy óra múlva távoztak el az épületből. A kapunál néhány géppuskás SS-legény várta őket.

A hitközség egyik elöljárója bejött a szobámba és telefonon felhívta feleségét: «*Nincs semmi baj, minden rendben van, a németek még segíteni akarnak nekünk*» — mondotta. Ez a beállítottság jellemző volt.

Az Országos Iroda elnöke kész tervvel hagyta el a tanácstermet. Közölte, hogy a Zsidó Tanács megalakító* sát úgy fogja javasolni, hogy annak tagjai a következők legyenek: rajta kívül, a pesti hitközség két elnökhelyettese, *dr. Wilhelm Károly* elöljáró, *dr. Kahán Niszon?* a cionista szervezet képviselőjében, *dr. Csobádi Samu* budai elnök, az orthodoxok részéről *Kahán-Frankl Samu* országos és *Freudiger Fülöp* pesti elnök. *Másnap a németek változatlanul elfogadták ezt a listát. így és ezekből alakult meg az első Zsidó Tanács.*

A történelmi események jelentőségét legtöbbször csak bizonyos távlatból lehet felismerni és kellően mérlegelni. Ha a látószög kicsi, a szemlélő hamis képet kap. A tapasztalat szerint, aki benne él a történelmi eseményekben, úgy jár, mint aki közvetlenül egy épület homlokzata előtt áll: csak kis részét tudja betekinteni és ezért nem láthatja a teljes valóságot.

Ez volt a helyzet a német megszállást követő órákban és napokban. Az általános bizonytalanságban kétséges volt, hogy a megszállás milyen jellegű és terjedelmű lesz, legfőképpen pedig, hogy a németek teljesen és véglegesen kaptak-e rendelkezési jogot a magyar zsidóság felett? A lefolyt politikai perekből szerzett adatok is megerősítik, hogy nem voltak alaptalanok azok a híresztelések, amelyek akkoriban tudni vélték, hogy egyes német körök a megszállást bizonyos időre tervezték és azt megfelelő kormányalakítástól tették függővé. Ma már tudjuk, hogy a Gestapo itteni létszáma milyen csekély volt, fellépésükben mennyi blöff mutatkozott és hogy az első időben még saját maguk sem tudhatták, nem lesz-e bizonyos ellenállás!

Ezek a körülmények magyarázzák meg, hogy *Eichmann* vezérkara kesztyűs kézzel fogott hozzá a magyar zsidóság «megdolgozásához». Elvégre közel 1,000.000 főből

álló tömegről volt szó, amely sokszáz községben volt szét-szórva. Ezeket stigmatizálni, összetömöríteni, kiszállítani, rabszolgamunkára hajtani és megölni — nem volt olyan egyszerű feladat, különösen akkor nem, ha ezt a munkát úgy akarták végrehajtani, hogy a magyar lakosság mindebből lehetőleg keveset tudjon, a végső célt homály borítsa, nehogy megszólalhasson az emberi érzés abban a magyarságban, amely minden antiszemita hírverés ellenére végeredményben mégis csak sorsközösségben élt zsidó szomszédjával. A magyar zsidóság kellő előrelátás és főleg megfelelő szervezettség hiányában bódultán és minden ellenállás nélkül teljesítette hóhérai parancsait, — ezek ellenben hideg cél tudatossággal készítették elő munkájukat. Tapasztaltak voltak és munkaerejükkel is takarékoskodtak. A régen bevált diktátori módszert alkalmazták: «divide et impera». Amint a deportált táborokban legtöbb helyen a zsidókat a zsidókkal ütlegel tették és még a krematóriumba is zsidókkal szállították be testvéreik holttesteit, ugyanezt a jól bevált módszert alkalmazták a magyar zsidóság kiirtásánál is. Ez pedig abban állott, hogy zsidókkal szerveztették meg a magyar zsidóságot, a vezetőségnek látszólag nagy hatáskört, — vagy ha így tetszik, — hatalmat adtak, ezenkívül kiterjedt besúgórendszert szerveztek. így könnyen és lehetőleg kevés német erő felhasználásával, de annál biztosabban haladtak végső céljuk, a magyar zsidóság kipusztítása felé. A későbbiekben rátérek arra, vajjon a Gestapo már kezdetben biztos volt-e abban, hogy Magyarországon a német, olasz, holland, stb. módszerek szerint, vagy pedig a román példa alapján kell-e eljárnia?

A Budapestre érkezett Gestapo különböző Kommandókra oszlott. Ma már tudjuk, hogy külön csoport foglalkozott a baloldali politikusokkal, mások a gyanús-nak mutatkozó magyar katonatisztek megfigyelésével és külön parancsnokság a zsidóság «likvidálásával». Ez az utóbbi Kommandó, katonás, egyszerű fedőnév alatt dolgozott: «Einsatzkommando der Sicherheitspolizei und des SS.»

A Kommandó parancsnoka *Eichmann Obersturmbannführer* volt, aki azt állította, hogy palesztinai születésű, héber nyelven beszél és otthonos a zsidó tudományokban. Ezeknek az állításainak azonban ellentmond az, hogy héber

tudását fitogtatva nem élő héber nyelven mondott néhány mondatot, hanem a Szentírás első szavait idézte, amit minden kezdő nemzsidó teológus is kívülről tud. Talán csak valamilyen német-héber nyelvkönyvből tanult valamit.

Eichmann csak egyszer jelent meg a Síp-utcában, egy koradélutáni órában, amikor hitleri düh vei állapította meg, hogy ott még a régi hitközségből is vannak hivatalok és nem mindenki az általa kívánt új gépezetben működik: «*Sie wissen noch nicht, wer ich bin, ich bin dér Bluthund, Hinaus mit der Kultuszemeinde*» — üvöltötte magából kikelve.

Eichmann után rangban *Krumey Obersturmbannführer* következett. Foglalkozása — egyszer elszólta magát — berlini kereskedő. Magatartásában hébe-hóba emberi tulajdonságokat is lehetett felfedezni. Gábor János reá tudott legjobban hatni. A vidéki deportálásokban nem vett részt és közvetlenül a tervbevett budapesti deportálások előtt — állítólag visszahívták, vagy eltávozott. De utóbb újra megjelent a színen, a bergen-belseni csoport helyzetének tisztázása végett és 1944 decemberében az akkor még a hannoveri táborban levő 1300 embert ő kísérte a svájci határig és ő adta át a csoportot dr. *Kasztner* Rezsőnek. Ez az SS-vezér mindig keveset és megfontoltan beszélt.

A legnagyobb szélhámos *Wisliceny báró «úr»* volt, akinek kö véres, Göring-szerű, szinte joviálisnak mutakozó alakjában a vidéki magyar zsidóság tömeggyilkosa bujt meg. Ő volt «a szónok», őt lehetett látni mulatóhelyeken, szerette a nőket, az italt és a pénzt. Magyarországi «vállalkozása» előtt a pozsonyi Carlton-hotelnek volt állandó vendége; «megközelíthetőségét» már a pozsonyi zsidók ismerték, ők hívták fel erre a budapesti orthodoxok figyelmét. A Freudiger Fülöp-féle külön akciónak ez volt a kiindulási pontja. (Freudiger tudvalévőén augusztus első napjaiban kb. hetvenedmagával, román útlevellel Kelebián át kimenekült a náci gyűrűből.)

Ebből a társaságból ketten, *Krumey* és *Wisliceny*, voltak jelen a március 20-i «gyűlésen», amikor a pesti hitközség dísztermében az első napon kapott parancs szerint az összes budapesti zsidó intézmények vezetői megjelentek. A terem tele volt, izgalmas forróságot éreztem. Az emelvényen — ahol egykor a magyar zsidóság re-«cepciójára vonatkozó határozati javaslatot hirdették ki s

ahol egy félévszázadon át annyi jeles közéleti ember, pap, író, költő ült — ez a két Gestapo tiszt terpeszkedett. (Ez a magyar zsidóság tragédiáját jelképezte, amely bennem Jeruzsálem pusztulásának, Jeremiás próféta «échojájának emléket idézte fel.) Az «ülésnek» még a formáját is megadták: mellettük ült *Stern Samu*, az Országos Iroda elnöke is. Igen «*finomak*» s «*udvariasak*» voltak hozzá. «*Herr Hofrat*»-nak szólították. Wisliceny szónokolt. Közében cigarettával, a legnagyobb könnyedséggel adta elő a legnagyobb hazugságokat. «*Ne legyen félreértés, itt nincs megszállás*» — mondotta, «*A németek fegyelmezett magatartást kívánnak az itteni zsidóságtól*». «*Kövessenek el mindent, nehogy pánik legyen*». «*Senki se rohanja meg a bankokat, hogy pénzét kivegye*». Hangsúlyozták, hogy «*csali azért, mert valaki zsidó, senkinek sem lesz bánódása*». De ugyanakkor már folyamatban voltak az elfogatások és arra valami magyarázatot kellett adni. Ezért hozzátették, hogy egyeseket azért tartóztattak le, mert az illetők a rendelkezéseket megszegték, vagy korábbi politikai magatartásuk kívánta ezt meg, — s különben is — «*háború van — ilyenkor szükség van túsokra*».

Amikor a Hauptsturmbannführer befejezte «előadását», az emelvényt körülvették és a megjelentek a német «vendégeket» úgy halmozták el kérdésekkel, mintha szabadegyetemi előadáson lettek volna.

Ez a tragikus cirkusz mégegyszer megisméltődött egy héttel később, március 28-án, amikor a vidéki zsidóságot akarták «kitanítani». Erre az ülésre az Országos Iroda sürgönyt és írásos meghívót küldött ki. Az utóbbi a következőképpen szólt:

«*A következő szövegű sürgönyt küldtük önnek: Folyó hó 28-án, kedden délelőtt 11 órakor Síp-u. 12. szám alatt tartandó rendkívül fontos országos é tekezleten feltétlenül megjelenését várom. Utazási engedélyét küldöm. Netáni akadályoztatása sürgönyt eg jelentendő, helyettese megnevezésével.*» Ennek előzményeképpen értesítjük önt a következőkről: *E hó 20-a óta oltandó tárgyalásokban vagyunk a német katonai hatóságokkal, amelyek a legnagyobb súlyt helyeznek arra, hogy az ország izraelita lakossága pánikmentes hangulatban, nyugodtan folytassa nemcsak magánéletét, hanem hitéletét, szociális és kulturális tevékenységét is. Ennek elérése végett az egész országra kiterjedő*

hatáskörrel megalakult a Magyar Zsidók Központi Tanácsa, amely további, rangsorban utána következő szerv gyanánt az Országos Bizottság megalakítását fogja foganatosítani. Ezért vált szükségessé, hogy a bevezetőben jelzett tanácskozást megtartsuk. Nagyon, kérjük, méltóztassék meghívásunknak okvetlenül eleget tenni, mert a mai nehéz napokban az egész zsidóság sorsdöntő érdekei fűződnek a zsidóság kellő megszervezéséhez és a pánikmentes hangulat fenntartásához. A német hatóságok által kiállított utazási igazolványt mellékeljük. Ez legszemélyesebb természetű, másra át nem ruházható. Netáni akadályoztatása esetében, helyettes nem jöhet, illetve nem utazhat. Sürgönyünk tehát ekként módosítást szenved. Magától értődik, hogy a jelenlévők által hozott határozatok a távollévőket is kötik. Budapest, 1944 március 24. ' Hittestvéri üdvözlettel: a Magyar Zsidók Központi Tanácsa nevében: elnök».

Noha a németek erre az ülésre «kivételes» utazási engedélyt adtak, a vidékről csak kevesen jöttek. Ott voltak: dr. *Greiner* József pécsi, ZPgsé/ Imre szombathelyi, dr. *Kolos* Ákos kassai, dr. *Ünger* Gyula győri, dr. *Szegő* Miklós székesfehérvári, dr. *Meer* Samu nagyvárad, dr. *Mandel* Sándor szolnoki, dr. *Fischer* József kolozsvári, dr. *Pap* Róbert szegedi, *Feldmann* Mór miskolci, *Leitner* Sándor nagyvárad, orthodox. *Vngár* Jenő debreceni elnök. Ma már szinte a történelem homályából lépnek elő ezek a nevek; vajjon sejthették-e, hogy néhány kivétellel, soruk a pusztulás és mártírhalál lesz?

Az ülésen *Krumey* jelent meg. Szokásához képest keveset beszélt, inkább azt várta, hogy őt kérdezzék. Tört németiséggel, alázatos izgalommal szólaltak meg a «vidéki urak». A régi történelmi múlttal bíró nagy magyar zsidóság utolsó országos ülése volt. Az ülésen dr. *Reiner* Imre, az orthodox központi iroda jogtanácsosa szóvátette és sérelmezte azokat a lefogásokat, amelyek a német bevonulás első napján a pályaudvarokon, a főváros vámhatárain, stb. történtek. Kiélezetten hangsúlyozta, hogy az a háromezernyi zsidó, akiket az első napokban Kistarcsára internáltak, nem ismerte az utazási tilalmat és így semmit sem vétettek. Családjukhoz Budapestre, vagy Budapestről való hazatértük közben érte őket a letartóztatás. Nyomatékosan kérte haladéknélküli hazabocsájtásukat.

Krumey, az ő csendes hangján valami helyeslésfélét mormogott és szinte exkuzálásképen emelte ki, hogy már foglalkozott az üggyel: — «*aber ich bin noch nicht, durchgekommen ...*» Napokig találgatták, hogy mit akart ezzel mondani és a német nyelv kitűnő ismerői ezt úgy magyarázták, hogy próbálkozott, de eredményt még nem tudott elérni. A félrevezetés technikáját ez a simabeszédű hóhér talán a legjobban értette.

Egyébként a tárgyalások mellékvágányra siklottak. A budapesti Kommando t. i. állandóan azt hangsúlyozta, hogy a fővárosi Központi Zsidó Tanács fog rendelkezni az egész országban. Ennek ellenére egyes vidéki városokban önálló hatáskörrel «helyi zsidó tanácsokat* állítottak fel. Az ülés — Krumey hozzájárulásával — kimondotta, hogy egységes országos szervezet legyen. Nem tudom, hogy Krumey passzív magatartását nem befolyásolta-e már az, hogy ő már ekkor tudta, hogy minden szervezkedés csak látszólagos és a magyar zsidóság kikerülhetetlen útja Auschwitzba vezet.

III.

A SÁRGA CSILLAGTÓL A GETTÓSÍTÁSIG

Akik a Zsidó Tanács körül sürgölődtek. — A Gestapo elhelyezkedik és megkezdzi zsarolásait, rablásait. — Az «önkéntes munkaerők» bevonulása a Síp-utcába. — SS. alakulatok megjelenése a hitközségnél. — Eichmann «Obersturmbannführer» programja. — A sárga csillag bevezetése. — A Zsidó Tanács első szervezete a német megszállás alatt. — Parancsra; zsidó egység. — A Zsidó Tanács szabadító kísérletei. — A zsidók utazási tilalma. — A Zsidó Tanács kiszabadítási kérelmei. — Elveszik a zsidó lakásokat. — Megkezdődnek az erőszakosságok. — Megjelenik a színen Koltay (Kundics) László. — Koltay László fenyegetései. — Első követelése: 500 zsidó lakás. — Miért «engedett» a Tanács? — A Zsidó Tanács lakásrekvirálásai. — Megdöbbenés és elkeseredés. — Már 1500 lakás kell! — Újabb két lakásrekvirálási parancs. — Lejtő, amelyen nincs megállás. — Mi lett volna — ha ...? — A Zsidó Tanács politikájának irányai. — A «Kasztner» -vonal. — 1600 ember elindul Palesztinába. — A «magyar-vonal». — Dr. Berend szigetvári főrabbi. — Egy különös kihallgatás. — A gettósítás első hírei. — Nyíregyházától—Máramarosszigetig. — A hevesmegyei zsidóság tragédiája. — A csepeli «tömörítés». — A «zsidó szövetség» megalakítása és az ezzel kapcsolatos tárgyalások. — A zsidó szövetség megalakítása és annak elsőrendű politikai jelentősége. — Tárgyalások Blaskovich vármegyei főjegyzővel és Bosnyák Zoltánnal. — A magyarországi zsidók szövetségének megalakítása. — A magyar zsidóság tájékoztatatlansága. — Eichmann, Endre, Ferenczy megteszik az előkészületeket a deportáláshoz. — Az Újpesti Hitközség könyörgő levele. — Kísérlet a kassai zsidóság megmentésére. — Az első hír a deportálásokról. — Ferenczy László. — A deportálási előkészületek. — Miért a pozsonyi zsidóság? — Az érkezett hírek megdöbbenőek. — A kassai nőegylet beadványa. — A vidéki atrocitások.

A zsidó Tanács megalakulásának hírére., különösei pedig, amikor köztudomású lett, hogy a Gestapo a zsidó vezetőséghez tartozó néhány embert szabadon engedett, valóságos népvándorlás indult meg a Síp-utca felé. Amióta a zsidó törvények következtében a zsidó tisztviselőket kidobták hivatalaikból és a zsidó existenciák tömegesen szűntek meg, sokan a zsidó intézményeknél kerestek és találtak elhelyezést. Ennek következtében a zsidó hitközségi igazgatás személyzete felduzzadt. A német megszállást követő napokban az ide való tódulás nagymértékben fokozódott. Kiváló emberek, s főváros legelőkelőbb ügyvédei, gyárosai, bankigazgatói jelentkeztek és örültek, hogy a Zsidó Tanács igazgatásában önkéntes munkaerőként dolgozhatnak. Egyik neves operaénekes és már a ferencjózsefi időben híres drámaíró ajtónálló volt az elnökség III. emeleti bejárata előtt. Amikor pedig néhány hét múlva a lakáshivatal megalakult, a Síp-utcai székházban és a hozzátartozó épületekben dolgozó munkaerők száma több ezer volt.

Az épületben levő nyüzsgést még az is fokozta, hogy naponta nagy tömegekben jelentek meg hozzátartozók keresése, internáltak élelmezése, utazási igazolvány szerzése végett, továbbá lakássérelmi és nem utolsó sorban kikeresztelkedési ügyekben. A síputcai székház udvarai s folyosói egy keleti vásár zsibongó képét mutatták és ez a nyári gond terhes napokban szinte a «haláltánc» öntudatlan izgalmaig fokozódott. Az egyik Gestapo tiszt ezt látva, megjegyezte, hogy ugyanez a kép tárult elé Lembergben és Varsóban is, s a nagy «mozgalmat» mindenütt a pusztulás síri csendje követte.

Az önkéntes munkaerők bevonulásával egyes hivatalok jellegzetes szint kaptak. Már volt szó arról, hogy a cionisták főleg a Tájékoztató Irodában és a Vidéki Osztályban csoportosultak, — a jogászok képzettségüknek megfelelően a hatóságokkal érintkező osztályban és a lakáshivatalban, — az élelmezéssel foglalkozó irodákban és raktárakban pedig mások mellett több orthodox helyezkedett el. A zsúfolt táborok élelmezésével az orthodoxok tettek nagy szolgálatot. Nagy gyakorlatukkal és ügyességükkel rendkívüli segítséget nyújtottak, mert e nélkül ezek a táborok a legnagyobb éhínséget szenvedték volna. (A kórsárságra való tekintettel az orthodoxoknak volt a legtöbb

gyakorlatuk a zsidó népkonyháknál és ennek a gettókor - szakban is jelentősége volt.)

A tanácsi hivatalok vezetői, többnyire az új önkéntes munkaerőkből kerültek ki. Az önkéntes munkaerőkről nem lehet egységes bírálatot mondani. Voltak közöttük bátor, jószándékú személyek, akik a zsidóság megmentéséért élet-halál harcot' vívtak; mások csendesen dolgoztak, de mint hirtelen keletkező alakulatoknál általában, úgy itt is voltak mindenkin és mindenén átgázoló akarnokok. Ezek diktátor! módszereket vettek fel és azt állították, hogy a Gestapótól és Winckelmann tábornoktól kezdve Hain Péterig mindenkihez szabad bejárásuk van. A zsidó közönség,— amelynek idegeit a csapások amúgy is megviselték — nem tudta elviselni ezeknek modorát és intézkedéseit és miattuk a Tanácsot tették felelőssé.

Sokan más okból is értetlenül nézték a Tanács működését. A Síp-utcában naponként lehetett látni egy közismert, minden konjunktúrában résztvevő üzletembert, — aki zsidó létére csillag nélkül járt. A Gestapo székhelyén, a svábhegyi Majestic szállóban «*Dr. Kovács*» néven csaknem hivatalos személynek ismerték. Mindenről pontos értesülései voltak. (Sorsát nem kerülhette el, a nyilas korszak végén, a németek agyonlőtték — nyilván túlsókat tudott!) *Akadtak nők is, akik kellő «önkritika» nélkül alkalmasaknak jelölték ki magukat arra, hogy a Gestapoval érintkezést tartsanak fenn.*

A Tanács szabályos «ülést» a legritkábban tartott; egyszer megalakulásakor, azután az első lakásrekvirálás elrendelésénél, majd a második Tanács «Intéző Bizottság»-ának megalakulásánál és a Zsidó Szövetség alapszabályainak elfogadásakor, utoljára pedig, amikor azzal foglalkoztak, hogy a deportálások ügyében a keresztény társadalom részére felvilágosító iratot adjanak-e ki. A szinte percenként felvetődő, halasztást nem tűrő feladatok szükségszerűen azt a rendszert fejlesztették ki, hogy a Tanács nevében az ügynevezett «elnökség» intézkedett. Mint ismétlem, «ülés» és alakszerű «határozat» ritkán — de annál több tanácskozás volt. Az elnök szobájában délelőtt és sokszor délután, értekezletet tartottak, ahol tanácstagokon kívül nemcsak a főtisztviselők, hanem mások is megjelentek és részben ülve, részben állva, a legnagyobb izgalomban tárgyalták a vész híreket, bajokat és teendőket.

A viszonyok fokozatos romlásával ezeknek az üléseknek rendje is idővel felbomlott. De a fontosabb események-«ről írásbeli jelentésekkel tájékoztatták a tanácstagokat. *Ezek a jelentések történetet írtak.*

A Gestapo már a Síp-utcában való első megjelenésekor elrendelte, hogy éjjel-nappal állandó telefonügyeletet tartsanak. Néhány nappal később műszaki katonák jelentek meg a székház telefonközpontjában, azt tanulmányozták, majd olyan készüléket szereltek fel, amelynek segítségével minden beszélgetést kihallgathattak. Ugyancsak már az első «tárgyaláson» szükségesnek mondták, hogy a tanács külön «technikai osztályt» állítson fel, de ennek igazi jelentősége csak később derült ki, amikor a németek a legkülönbözőbb áruk szállítását kezdték követelni.

Ezek a zsarolások már az első napon megindultak. Először néhány száz pokrócot és matracot kívántak, amit a hitközség a munkaszolgálatosok részére gyűjtött raktárból és a kórház készletéből szállított.

A különböző SS-alakulatok egymást követően érkeztek Budapestre és szinte mindegyiknek első útja — egész Európában begyakorolt módszer szerint — a zsidó hitközséghez vezetett. A többi európai fővárosban még nagyobb eredményt is érhettek el ily módon, mert ott aránylag kevesebb zsidó lakott és a zsidó hitközségek székházában mindjárt hozzájuthattak a zsidó kereskedők és iparosok jegyzékéhez is.

A budapesti orthodox hitközséget sem kímélték meg. Március 21-én állig felfegyverzett SS legények szállták meg a dobutcai székházat, a mellette lévő templomot és iskolát. *Dr. Deutsch* iskolaigazgatót percek alatt kikergették lakásából, őt és tanári karát beterelték a Kazinczyutcai templomba, arccal a falhoz fordították és a legdurvább szavakkal, agyonlövással fenyegették őket, — s hogy kedvét vegyék az átadásra vonatkozó minden halogatásnak — fegyvert emeltek rájuk.

Hasonló jelenet játszódott le néhány órával később a Síp-utcai székházban is. Egy őrmesterféle fiatal SS legény revolverrel kezében rontott be az elnökhöz és patogó, ellentmondást nem tűrő hangon követelte, hogy egy órán belül különböző takarító- és tisztítóeszközöket százszámra bocsásson a hitközség rendelkezésükre.

De ez csak a bevezetés volt. Ez után jöttek a rendszeres, nagyarányú igénylések. Ezen kívül állandóan rabolták a zsidók üzleteit és raktárait, valamint azokat a lakásokat, amelyeknek kiürítését elrendelték. De a Gestapo szolgálati szükségleteihez szükséges tárgyak beszerzése mindig a Zsidó Tanács útján történt. Ezért kívánták, hogy külön technikai osztály álljon rendelkezésükre. A Dob* utcai orthodox iskolában üzemházat rendeztek be, ahol többszáz munkás dolgozott, akiknek bérét a Zsidó Tanácsnak kellett fizetnie. Rövidesen külön munkásosztásokat szerveztettek, amelyek a Gestapo svábhegyi tanyái körül dolgoztak, utat építettek, óvóhelyeket ástak, stb.

1944 nyarának közepéig csaknem egészében a pesti hitközség fizette a Gestapo részére történt szállítások költségeit. Néhány hónap alatt el kellett költeni a hitközségnek évtizedek alatt gyűjtött tartalékjait és értékpapírjait piacra kellett dobnia. Ekkor kezdődött a hitközség anyagi romlása, amely még most is érezhető.

E rablások között jellemző tünet volt, hogy az egyik SS Kommandó szívesen védte a maga fejőstehenét a másikkal szemben, Nyilván ez történt, mikor a Tanács kérésére Krumej egy írást állított ki, amely azt tartalmazta, hogy a Síp-utcai épületbe csak az ő engedélyével léphet be német katonai személy. Ennek az írásnak felnagyított fényképmásolatát kifüggesztették a székház kapujára. Később hasonló «védlevelet» kapott a Szabolcs-utcai kórház, a fiúárvaház és más intézmények is. (Utóbb látni fogjuk, hogy mennyit ért ez!)

Az Eichmann-féle Sonderkommandouak első szökhelye az Astoria-szállodában volt. Ide hozták be kezdetben foglyaikat is, akiket a pincébe zártak. De már a második napon lefoglalták a Röck Szilárd-utcai rabbiképzőt, amelyet börtönné alakítottak át (hivatalos néven «kiszegítő toloncház» volt) és az ott talált papnövendékeket arra kényszerítették, hogy a fogház körül a szolgai munkákat végezzék.

Végleges székhelyüknek tulajdonképpen a Síp-utcai épületet szemelték ki. Már tervrajzokat is kértek róla és ottani berendezkedésükről beszéltek. De Krumejnak elmagyarázták, hogy ha a Zsidó Tanácsnak összes hivatalaival ki kell költöznie a Síp-utcából, az hónapokra

megbénítaná működését és nem tudná teljesíteni azt a munkát, amit attól éppen ők várnak. Ez hatott!

Néhány napra a vasmunkásoknak a Magdolna-utcában levő székházába költözködtek. (A hírhedt Koltay detektív-felügyelő is itt mutatkozott először.) De ez nem elégítette ki őket. A Gestapo-tisztek folyton az iránt érdeklődtek, hogy hol van olyan hely, ahol nyáron «zöld» látható és egy kicsit «dalolni» lehet. Ez a bestiák szentimentalizmusa volt! (Egyikük jól zongorázott, zongorát szállított magának és állandóan Chopint játszott.) Még hideg márciua volt, de ők már a forró nyárra gondoltak! Ezért szemeltek ki inaguknak a Svábhegyet, amelynek üdülőházait megrohanták és lakóit percek alatt kidobták. (Berendezkedésüket kényszer folytán a Zsidókórház takarító személyzete intézte; ezeknek elbeszélése szerint minden gátlás nélkül rabolták el a németek az ottlevő holmikat.) A szanatóriumban talált zsidó betegeket egyenesen a Rökk Szilárd-utcai gyűjtőtáborba szállították.

A Svábhegyre való költözésük első napjaiban *Eichmann* magához hívatta a Zsidó Tanács vezetőit és «*programmot*» adott. Az erről szóló jelentés ekként szólt:

«Pro memoria, az 1944 március 31-én reggel 1/29 től 3/4 10-ig lefolytatott tanácskozásról a Svábhegyi Majestic szállodában.

Jelen voltak: a német hatóságok részéről Eichmann és Krumey Obersturmbannführerek, Wisliceny Hauptsturmbannführer és még egy német tiszt. A mi részünkről Stern Samu elnök, Dr. Boda Ernő és Dr. Pető Ernő elnökhelyettesek és Dr. Gábor János ügyész.

Stern Samu elnök mindenekelőtt előterjesztette az aktuális kérelmeket, amelyek külön pro memóriába vannak foglalva. Ezután Eichmann Obersturmbannführer vette át a szót és elsősorban a sárga csillagról nyilatkozott. Kijelentette, hogy a sárga csillagot a Központi Tanácsnak kell kiadnia. Arra a megjegyzésre, hogy 5-ig ezt nem lehet megoldani, kijelentette, hogy ez esetben ideiglenes jelvényel kell pótolni, de 5-től fogva mindenesetre sárga csillagot kell viselni, amely ideiglenes csillagot azután a Központi Tanács által kiadandó hivatalos csillaggal kell kicserélni. Közölte azután, hogy mindenki, aki csillaghordásra köteles, a Központi Tanács alá tartozik, tekintet nélkül arra, hogy mi a vallása. Tanácsolta,

hogy sürgősen lépünk valamely gyárrab érintkezésbe, mert kb. hárommillió csillag elkészítéséről keil gondoskodni. Azt kívánja, hogy a csillag az egész országban egységes legyen és már gyárilag darabolhassák szét. Járunk el a Közellátásügyi Minisztériumban, hogy utalják ki a szük' séges anyagot, amennyiben bármely nehézséggel találkozónánk, lépünk érintkezésbe Endre László államtitkár úrral, aki az összes ügyeket intézi. Véleménye szerint kb. 70.000 méter anyagra lesz szükség. Tanácsolta továbbá, hogy a jelvényekért kérjen a Központi Tanács díjazást, esetleg 3.— pengőt. És arra az ellenvetésre, hogy sok Uigu szegény család nem tudna annyit fizetni, azt felelte, azok helyett fizessenek a gazdagok, de a Központi Tanácsnak a csillagok révén is módja lehet gondoskodni pénzügyi fedezetről.

Sorra vette azután Eichmann Obersturmbannführer a Stern Samu elnök Által előterjesztett kérelmeket:

Az elutazás kérdésére vonatkozóan kijelentette, hogy a távolsági utazás ügyét egyelőre nem intézi el (időközben azonban már beterjesztett ily irányú kérvények egész sorozatát jóváhagyóan tudomásul vette és utazást engedélyezett). Ami a környéken lakóitait illeti, akik mint tisztviselők, vagy munkások a fővárosban vannak foglalkoztatva és akiknek munkahelyükről, lakóhelyükre oda és vissza kellene utazniok, erre nézve azt kérdezte, hányán 'ehetnek ilyenek és amikor arról értesült, hogy többezren, azt felelte, hogy ezt a kérdést meg fogja fontolni és írásban fog választ adni.

A lakásügyekben azt mondotta, hogyha valakit kitesznek a lakásából és nem volt elegendő ideje előzetesen más lakást keresni, akkor mehet akár rokonéihoz vagy barátjához és a Központi Tanácsnak utólagosan kell bejelenteni a lakásváltozást jóváhagyás végett. Ha azonban valaki lakást akar változtatni, akkor a Központi Tanács útján kell előzetes engedélyt kérni.

Igénylések tekintetében hozzájárul ahhoz, hogy csak oly igénylést teljesítsünk, amit írásban az ő hozzájárulásukkal nyújtanak be. Tehát egy német, már megszövegezett parancsot kell felvinni aláírás és pecsételés végett, amely igazolásul rendelkezésünkre fog állni.

A kistarcsai dolgokat elő fogja venni, terminust nem mond, de ha az ottlévők jól viselkednek, az annál hama-

rább fog megtörténni, és erre még visszatér. Mindenesetre jegyzéket lehet felterjeszteni, a tisztviselőket ki fogja engedni, csak arra vigyázzunk, hogy ne akarják öt becsapni.

Az eddig történt szállításokról számlákat lehet Eichmann Obersturmbannführer részére összeállítani és neki átadni.

Említettük neki, hogy jelentkezni akarunk a Kormányánál. Azt ő tudomásul vette.

Elvileg kijelentette, hogy legfőbb feladatának tartja, hogy az ipari és hadiipari termelés nagyobb lendületbe jöjjön és evégből munkásosztagokat fog felállítani, főleg zsidó munkásokból. Ha a zsidóság megfelelő magatartást tanúsít, akkor semmiféle bántódása nem lesz, hanem a munka arányában része lesz mindenben, mint az egyéb munkásoknak. Esetleg éjjelre mindig haza is mehetnek. Felvetettük azt a kérdést, hogy a munkatáborosok Magyar országon maradnak-e? Erről egyelőre még végleges választ nem tudott adni. Hivatkoztunk arra, hogy 42 éves korig a zsidó férfiak munkatáborokban vannak. Ezekhez a munkatáborokhoz ők sem akarnak nyúlni, de megfelelő nekik 45—56 éves ember is. Egyelőre kb. 300 vagy 400 embert kérnek. Szeretné, ha ilyenek önként jelentkeznének, mert ha mi nem állítjuk elő őket, akkor erőszakhoz kell nyúlnia. Ezek az emberek nagyon jó elbánásban és jó fizetésben részesülnek majd, éppen úgy, mint más munkások. Mondtuk, hogy nekünk ehhez felhatalmazásra lenne szükségünk és azt a választ adta, hogy szokjunk le a liberális szokásról, ne kérjünk, hanem parancsoljunk.

Pénzügyi szempontból centralizálni kívánja az egész magyarországi zsidóságot, ami azt jelenti, hogy mindazokat, akik csillagviselésre kötelezettek, a Központi Tanács alá rendeli, tehát a kitérteket is. A kitértek a leggazdagabbak, tessék azoktól nagyobb összegeket beszédni. A megjelenő rendelet fogja ezt az intézkedést autorizálni és a Tanácsnak a felépítése olyan legyen, hogy minden megfoghatóan benne legyen. Legyen egy osztálya, amely» az egész magyarországi zsidóság iskolaügyét ismeri, tudja hol vannak iskolák, hány tanuló van és milyen épületben. Legyen pl. statisztikai, legyen technikai osztálya, hogyha valamire szükség van, az intézkedhessék. Eich-

mann Obersturmbannführer megjegyezte, hogy a maga részéről nagyon érdeklik a zsidó történelmi emlékek és a könyvtár, 1934 óta foglalkozik zsidó ügyekkel és jobban tud héberül, mint mi. Mondtuk, hogy van múzeumunk, ahol régiségeket érünk, és könyvtáraink vannak, ezeket valószínűleg már szerdán meg fogja tekinteni és kérte, hogy jelöljük ki azt, aki ezekkel behatóan foglalkozik,

Szóbahozta ezután, hogy az orthodoxok is kérték, engedje meg egy orthodox zsidó újság megjelenését. Ezt ő nem engedi meg, hanem azt kívánja, hogy csak a Magyar Zsidók Lapja jelenjék meg és esetleg ott adjunk 1—2 oldalt az orthodox újság részére. A Magyar Zsidók Lapját minden zsidó családnak járnia kell, ezt kötelezővé teszi és ez is egyik jövedelemforrása legyen a hitközségnek.

Megmondtuk még, hogyha valamire szükségük van nekik, nagyon nehéz nekünk kijelölni valamilyen üzletet, ez rendkívül kínos volt ránk nézve.

Azt válaszolta, hogy ők mindent a legapróbb részletekig jegyzékbe vesznek és azután leltár szerint fogják visszaadni, illetve megtéríteni, de a szükségletek beszerzésével mi vagyunk megbízva.

Az organizációval kapcsolatban egy térkép elkészítését kérik, amibe bele kell rajzolni, mely városokban hol vannak zsidó intézmények és ehhez a térkép mellé egy Anlagot kell készíteni, amely feltünteti az intézmények nevét, jellegét. A szervezés tekintetében minden hitközség megmarad hitközségnek, de egyébként minden hitközséghez tartozó intézmény a Központi Tanács rendelkezése alá kerül. De ha valaki pl. alapítványt tett, hogy a Talmudtóra egyletben a lelkiüdvéért imádkozzanak, annak nincs semmi értelme, hogy ily alapítvány megmaradjon? Ezt a pénzt használják más célra és az alapítványok is a Központi Tanács rendelkezése alá kerülnek.

Hangsúlyozta, hogy mindezek a dolgok addig tartanak, amíg a háború tart. A háború után a zsidók szabadok lesznek és azt tehetnek, amit akarnak. Mindaz, ami a zsidókérdésben történik, tulajdonképpen csak a háború idejére szól, a háború befejeztével a németek megint a régi gutmütigek lesznek és mindent engedni fognak, mint azelőtt.

Általában kijelentette, hogy nem barátja az erőszaknak és azt kívánja, hogy enélkül menjenek a dolgok, mert a personált náluk nagy P-vel írják. Vagyis nekik szükségük van minden emberre, tehát nem állíthatnak annyi őrt fel. Eddigi tapasztalatai szerint ott történtek csak erőszakosságok és kivégzések, ahol a zsidóság az ellenkezésbe csapott át. Ha itt megtörténne, hogy akár a rutén partizánokhoz, akár Tito bandáihoz csatlakozna a zsidóság — mint Görögországban, — akkor kíméletlenül lekaszálja őket, mert háború van és háborúban nem lehet másképp eljárni. De ha a zsidóság megéri, hogy nem kíván tőle mást, minthogy rendet és fegyelmet tartson és dolgozzék abban a munkakörben, amit kijelöltek számára, legyen az akár a nyergesiparban, akár erdőirtásban, akár otthoni munkában, pl. kesztyűcsinálásban, akkor nemcsak, hogy bántódástól nem kell tartania, de meg fogja védeni minden bántástól és ugyanabban az elbánásban, fizetésben fog részesülni, mint a többi munkások. Nagy súlyt vet arra, hogy ezt a gondolatát a zsidóság széles rétegeivel is közöljék, ezért a megjelenő rendelet intézkedik majd arról is, hogy minden zsidó háztartásnak kötelessége lesz a Magyar Zsidók Lapját járattatni. Ajánlja, hogy az árat úgy szabjuk meg, hogy a Zsidó Tanácsnak kellő jövedelme legyen belőle.

Az igen természetes, hogy egyesek, mint az ilyen nagyszámú zsidóságban előfordulhat, olyat követnek el, amiért nem lehet felelősséget vállalni. Ezt ő is természetesnek találja és kellően tud majd a tekintetben mérlegelni. Viszont megismételte, hogy minden egyéni atrocitástól is meg akarja védeni a zsidóságot és ezért bárhol történik, akár a német katonák részéről, azonnal jelentsék neki és azokkal a legkeményebben fog elbánni. A legszigorúbban meg fogja büntetni azokat, akik zsidó vagyonból akarnak gazdagodni.

A zsidó ág megszervezése egységes legyen, a kultuszadót, ha szükségesnek látjuk, emeljük és a Zsidó Tanács intézkedésének mindenki engedelmességre tartozik és hogy ez megtörténjék, erről majd ő gondoskodik.

Egyébként kijelentette, hogy ő a nyílt szó barátja és mindent nyíltan és őszintén mondjunk meg neki és ő őszinte választ fog adni. Olyan nagy gyakorlata van már a zsidó ügyek intézésében, hogy ne higyjük azt,

hogy őt bárki félrevezetheti valamiben és ha ezt valaki megpróbálja, akkor meggyűlik vele a baja.

Ezután megható jelenet következett. Dr. Gábor János felállott, és elmondotta, hogy a sárga csillag bevezetése őt kétségbeejti. Néhai édesatyja őrnagy-hadbíróként vett részt a világháborúban, nagyapja pedig 48-as honvéd volt. A sárga csillag viselése a csőcseléket bátorítani fogja arra, hogy a zsidókat az utcákon megtámadják és megszegyénítsék. Erre Eichmann kijelentette, hogy nem fogja tűrni a zsidóknak a sárga csillag miatt való bánalmazását és ha ilyen eset előfordulna, jelentsék neki, majd ő el fog bánni a támadókkal.»

Eichmann Obersturmbannführer blöffölő megnyugtatózásairól hírlapi cikkekből a közönség tudomást szerzett és főleg a magyar zsidóságnak polgári, erősen asszimilált rétege azokat hosszú ideig hiteleseknek fogadta eh Ezzel az SS-ek elérték céljukat, az egymillió főnyi zsidó lakosság nem futott széjjel és azt hitte, hogy ha engedelmeskedik! — megmenekül. (Természetesen ez a hangulat a keresztény közvéleményre is hatott, amelyet a deportálások valóságairól és szörnyűségeiről később is csak nagyon nehezen lehetett meggyőzni.)

Eichmann «expozéjának» leglényegesebb része a sárgacsillag viselésére vonatkozott, erről az intézkedésről — külföldi példák után — mindenki tudta, hogy rövidesen be fog következni. Jellemző az akkori hangulatra, hogy a zsidóság nagyrésze — s ismét elsősorban a teljesen asszimilált rétegre célzok — a sárga csillagot elsősorban megszegyénítésnek tekintette és nem deportálás! folyamat első állomásának.

Csak később lett mindenki előtt világos annak igazi jelentősége és az magyarázta meg a könyörtelen szigort is, amellyel a nácik és magyar segítőtársaik a csillagviselést ellenőrizték és a kibújni akarókat büntették. (A büntetés csaknem mindig internálást jelentett, amely legtöbb esetben a deportáláshoz vezetett.) A megtévesztés olyan hatásos volt, hogy a Tanácsnak egyik — egyébként éles eszéről híres tagja — előttem kijelentette, hogy *«rő büszke a zsidóságára és ezért a, sárga csillagot is büszkén viseli».*

Eichmann felszólítására a Tanács hozzáfogott, hogy a sárga csillaghoz szükséges textilmennyiséget megszeresse.

Nagy cégek jelentkeztek — kanárisárga mintákkal. De amikor a magyar hatóságok megtudták, hogy a németek utasítására a Zsidó Tanács monopóliumszerűen akarja a csillagokat forgalomba hozni, a szükséges textilárak megvásárlására nem adták meg az engedélyt, *«Miért a zsidók keressenek ezen, majd az államnak lesz belőle jövedelme»* — mondták a nyilas köz tisztviselők és a trafikokban akarták a sárgacsillagokat állami egyedáruság formájában forgalomba hozni. De amíg ez az ügy az állami bürokrácia útvesztőjében késedelmeskedett, Eichmann, Endre Lászlónál sürgette a csillagviselési rendelet kiadását, amely április 5.-i hatállyal meg is jelent, de semmi intézkedést nem tartalmazott, hogy a csillagot ki készítse és mikén/hozzák forgalomba.

Már említettem, hogy az SS Sonderkommando a Tanácstól követelte, hogy maga alkosson meg egy szervezeti alapokmányt és ügyosztályait annak alapján építse ki. (Ebből is látszik, hogy a Gestapo olyan országokban szerzett tapasztalatok alapján dolgozott, ahol a németek formailag is megszállók voltak. Magyarországon t. i. az állami igazgatás elvileg magyar belügy maradt, ezért a németek csak de facto intézkedhettek s rendelkezéseiket április hó végén a Magyarországi Zsidók Szövetségére vonatkozóan kiadott rendelet legalizálta de jure.)

A Zsidó Tanács április első napjaiban, hosszú vita után elfogadott egy szervezeti » alapokmányt, amely lényegében október 15-ig működésének kerete maradt. Ennek jellemző vonása, hogy 75 év után egy igazgatási szervezetben egyesítette a magyar zsidóságot — a németek parancsára. így valósult meg «Danaidák ajándéka-ként» — a sokat emlegetett unifikáció, helyesebben annak megcsúfolása.

A későbbi események és egyes tényezők működésének megítélése végett érdemes, hogy közelebbről bepillantsunk az új szervezetbe, amit április hó 4-én német szövegben Eichmannéknak bemutattak és azok azt tudomásul vették.

«1. Központi Budapesti és Országos Szervezet.

A magyar zsidóság országos ügyeit a 8 tagú Központi Tanács intézi, amely a hatósági rendelkezés értelmében a magyar zsidóság egyedüli képviselői szerve és a hatóságok irányában tárgyaló fél. A Központi Tanács fontosabb ügyekben meghallgatja a Budapesti Nagytanács, ha pedig

az ügy az egész ország zsidóságát érdekli, az Országos Nagytanács véleményét, anélkül, hogy azok határozata kötné. A Budapesti Nagytanács 25—27 tagból áll. Az Országos Nagytanács akként alakul, hogy a budapesti nagytanács kiegészül 10 községkerületi elnökkel és 10 nagyobb orthodox hitközség, valamint 2 statusquo hitközség elnökével. A vidéki zsidóság kellő igazgatása végett az egész ország 10 kerületre oszlik. A kerület székhelyén levő kongresszusi és orthodox, illetőleg statusquo hitközség elnökei veszik át az utasításokat a Központi Tanácstól és továbbítják az alájuk tartozó hitközségekhez. A budapesti hitközségekkel a Központi Tanács a hitközségi elnökök útján érintkezik, akik közül a pesti, budai és az orthodox hitközség elnökei a Központi Tanács tagjai, a kőbányai és óbudai hitközség elnökei pedig a Budapesti Nagytanács tagjai.

II. Felekezeti egyesületek.

Minthogy utasítás szerint a felekezeti jellegű egyesületek és alapítványi intézetek önállósága megszűnik, ennélfogva azoknak tevékenysége, amennyiben helyi jellegűek (pl. nőegylet, leányegylet, Chevra Kadisa, stb.) beleolvad a hitközség munkájába — ha pedig az egyesület, illetőleg az intézmény országos jellegű, akkor a Központi Tanács adminisztrációjához tartozik. (Pl. Mikéfe, Omike, Imit, Mipi, stb.) Az Országos Irodák továbbra is fennmaradnak, de azokban az ügyekben, amelyek hatáskör szerint a Központi Tanácshoz tartoznak, nem járnak el.

III. A Központi Tanács adminisztrációja.

A Központi Tanács az ügyvitel szempontjából a következő ügyosztályokra oszlik: 1. Elnöki, 2. Pénzügyi, 3. Szociális, 4. Gazdasági és műszaki, 5. Oktatási és kulturális. ügyosztály, 6. Külföldi ügyek (idetartoznak a statisztikai és demográfiai ügyek is), 7. Hitéleti ügyosztály, 8. Lakás- és utazási ügyek, 9. A kitértek ügyeinek intézésére alapított ügyosztály.

Elnöki ügyosztály. Az elnöki ügyosztály hatáskörébe tartozik a Központi Tanács határozatainak és a Központi Tanácsra háruló utasítások végrehajtása. Evégből az Elnöki ügyosztály keretében különböző ügyviteli csoportok létesülnek és pedig a következők: *a)* magyar és német hatóságokkal állandó érintkezést fenntartó csoport; *b)* fordítási iroda; *c)* a vidéki kerületekkel és hitközségekkel

való érintkezést fenntartó csoport; *d*, a sajtó útján való közlések elintézésére alapított szerv; *e*) statisztikai és demográfiai adatokat nyilvántartó szerv; *f*) személyzeti ügyek. Ide tartoznak a jogsegélyügyek is.

Pénzügyi ügyosztály. A pénzügyi ügyosztály gondoskodik a magyar zsidók központi adózásának ügyviteléről.

Szociális ügyosztály. A szociális ügyosztály hatásköre nagyban egészben véve azt öleli fel, ami a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodájának hatáskörébe tartozik, vagyis eszerint a Mipi a jövőben, mint a Központi Tanács szociális ügyosztálya működne tovább. Főképpen a táborok, internáltak ügyeit, az országos segélyezés, kiképzés és átképzés, tanoncotthonok, népkonyhák és más hasonló szociális feladatok tartoznának ide.

Gazdasági ügyosztály. Ennek hatáskörébe tartoznak a Központi Tanácshoz tartozó összes intézmények gazdasági és műszaki (technikai) ügyei, továbbá azon beszerzések és szállítások, amelyekre a magyar zsidóság utasítást kap. Az utóbbi célból szakmák szerint albizottságok létesítendőek.

Az oktatási és kulturális ügyosztályt két alcsoportra akarták bontani és pedig a haladó és az orthodox hitközségek iskoláinak ügyeivel foglalkozó alosztályokra.

A külföldi ügyosztályhoz utalták a kivándorlással, a cionista szervezettel és palesztinai hivatallal kapcsolatos tevékenységet.

A kitértek is, a németek parancsára, a Zsidó Tanács alá tartoztak és azok ügyével külön ügyosztály foglalkozott volna.»

Miután a Gestapo az új szervezetet elfogadta, a Tanács április hó 6-án körlevelet intézett az összes magyarországi hitközségekhez, amelyben a következőket közölte: *«Igen tisztelt Elnök Úr! A Magyar Zsidók Központi Tanácsa a felsőbb hatóságoktól utasítást kapott, hogy a magyar zsidóságot országosan szervezze meg, és pedig akként, hogy a Budapesten székelő Központi Tanácstól kapott utasításokat az egyes vármegyék székhelyén levő hitközség elnöke, ha pedig két hitközség van, akkor mind a két hitközség elnöke vegye át és azokat felelősség mellett hajtsa végre. Az illető vármegyék zsidóságának érdekeit a hatóságok előtt ugyancsak a vármegyék székhelyén levő hitközség, illetve a hitközségek*

elnökei képviselik. Felhívjuk figyelmét arra, hogy a Budapesten székelő Magyar Zsidók Központi Tanácsa a felsőbb hatóságoktól kapott utasításokat hajtja végre és azoknak azonnali és tökéletes végrehajtásáért a Tanács tagjai saját személyükben a legmesszebbmenő következmények terhe mellett felelősek. Ugyanaz a felelősség terheli azt a személyt is, aki a Központi Tanácstól kapott utasításokat nem teljesíti, aminek az egész magyar zsidóság sorsára végzetes hatása lehet. A szervezésre vonatkozó további utasításainkat Elnök urnák rövidesen meg fogjuk küldeni. Jelen levelünkben foglaltaknak forduló postával való igazolását kérjük.

Budapest, 1944 április hó 6. Tisztelettel a Magyar Zsidók Központi Tanácsa.»

Ehhez a körlevélhez kérdőívet csatoltak, amely 18 pontban érdeklődött az egyes hitközségek adataira vonatkozóan.

A Gestapóval való érintkezés lehetővé tette, hogy a Zsidó Tanács úgy az összesség, mint egyes bajba jutottak érdekében közbenjárhasson. A befolyás lehetősége szinte naponként változott; függött a Gestapo-tisztek hangulatától — ami a harctéri helyzet szerint ingadozott, — de egyéb körülményektől, sőt sokszor a véletlentől is. A németek mindjárt az első napokban kijelentették, hogy a Tanács közbelépése csak azokra vonatkozóan lehet illetékes és eredményes, akik a zsidó felekezeti és általában a zsidó szervezetekkel közeli kapcsolatban vannak. Politikai magatartásuk, vagy előkelő társadalmi és gazdasági állásuk miatt elfogottakkal kapcsolatban a németek elzárkóztak és elutasítónk voltak. De azért az első napokban a jóhiszeműségnek legalább látszatát akarták mutatni és két alkalommal nagyobb számban bocsátották szabadon foglyaikat.

A zsidók utazási tilalmára vonatkozó első bejelentés március 20-án délelőtt ¹ .10—11 óra között hangzott el a Síp-utcában, de a németek már egy nappal előbb, 19-én, tömegesen szedték össze a pályaudvarokon talált zsidókat, — a következő napokban pedig az elfogásra már az is elég ok volt, hogy valaki a pályaudvar közelében lévő villamosállomásnál várakozott. Az így letartóztatottakat a Mosonyi-utcai tolonházba vitték, ahonnan megrostálás után az első napokban kb. 150 személyt:

nőket, gyermekeket, diákokat elbocsátottak. A többieket a hírhedt kistarcsai internálótáborba szállították. A Tanács ezeknek érdekében is eljárta és részben eredménnyel. Március 24-én *Dr. Vági József*, a Pártfogó Iroda két tisztviselőjével megjelent a kistarcsai táborparancsnokságnál, hogy kb. 160 öreget, állapotos nőt és gyermeket átvegyen és Budapestre kíséren. Amikor a Zsidó Tanács kiküldöttei a tábor irodájába beléptek, már ott találták *IVisliceny* Obersturmbannführert, néhány Gestapo-tiszttel és *Vasdinnyey* rendőr főfelügyelő veit, a tábor magyar parancsnokával. Távozáskor, — amikor a németek már nem voltak jelen, — *Vasdinnyey* szinte kérve fordult *Dr. Vágihoz*: «*Doktor úr, ne küldjön nekünk kuncsaftokat*»,

A legelső, akit a Tanács közbenjárására a Rökk Szilárd-utcából engedtek szabadon, a zsidó közéletnek érdemes, idős nesztor volt. Ot nyilván a Gestapo azért fogta el, mert mintegy másfél évtizeddel azelőtt az egyik nagybank ügyvezető-igazgatói székében ült.

Már március 26.-án, *Lázár Jenő*, a neves régészeti gyűjtő, a szombathelyi községkerület elnökhelyettese érdekében adott át beadványt, hogy Kistarcsáról kiszabadítsák. *Lázár* sógora temetésére jött fel a fővárosba és visszamenet a vonaton fogták el. A közbenjárás — bár ismételt megpróbálták — eredménytelen maradt. *Lázár* Auschwitzba került, de onnan — Istennek hála — hazajött. Jobban járt, mint községkerületének elnöke, a zsidó ügyekben oly buzgó *Wesel Imre*, — aki eredetileg az ő érdekében írt az Országos Irodának, — mert röviddel *Lázár* elfogatása után, őt is letartóztatták, deportálták és azóta sem került elő.)

Április 5.-éről keltezték azt a beadványt, amelyben a Tanács *Gergely Ervin*, a Pártfogó Iroda és *Dr. Glück* (azóta *Borsa*) *Mihály*, a pesti hitközség főtisztviselőjének Kistarcsáról való elbocsátását kérelmezi. A Tanács ebben arra hivatkozott, hogy a műszaki osztály megszervezése érdekében van szükség mind a két főtisztviselőjére, «*miután nevezettek a szervezés terén kiváló jártassággal és gyakorlattal bírnak*». Április 13.-án *Vajda Lajos* kecskeméti és *Benedek György* nagykovácsi elnök érdekében jártak el. Ezekkel kapcsolatban a Tanács azt mondta, hogy a magyar zsidóság vidéki megszervezésénél nem nélkülözhetik ezt a két elnököt, «*akiknek évtizedes ta-*

pasztaiatuk és gyakorlatuk van». A május 2.-án kelt beadványból kitűnik, hogy 10 nappal azelőtt a német katonai parancsnokság elfogta *Wesel Imrét*, a szombathelyi községkerületi elnököt és a rendőrség ottani fogházában tartják őrizetben, kiszabadítását kéri azzal, hogy «*munkáját és tettejét nem nélkülözhetik.*» Május 9.-én jártak el a zsidó közélet régi harcosa, *Dr. Szegő Miklós*, székesfehérvári községkerületi elnök érdekében. A beadvány rámutat arra, hogy *Dr. Szegő* jelen volt a márciusi 28.-i országos tanácskozáson, ahol a németek ünnepélyes ígéreteiket hangsúlyozták és ahol ő Fejér és Veszprém megye zsidóságát képviselte; ennek ellenére lefogták és a budapesti toloncházba hozták fel. «*Képességei és tettejénél fogva, további munkálkodása országos érdek, személyéért a Központi Tanács a teljes felelősséget vállalja*» — mondja az írásos nyilatkozat. Ugyanilyen hangú kérvény szorgalmazta a nagyváradi elnöknek, *Meer Samunak* szabadonbocsátását. A beadványból kitűnik, hogy ezt a derék, lelkiismeretes orvost — noha röviddel azelőtt súlyos műtéten és tüdőgyulladásra ment keresztül — a gettóba hurcolták és megkínózták. (A Tanács szorgalmazta, hogy egyelőre a lakásán ápolhassák, ez azonban eredménytelen maradt!) Hasonlót kértek *Iveisz Gyula*, az Orthodox Országos Bizottság kolozsvári tagja és *Német Sándor* nyíregyházi orthodox elnök érdekében is. Az orthodox központi iroda külön meghívókkal próbálta Budapestre felhozatni rabbi tanácsának tagjait, mondván, hogy fontos gyűlést kell velük tartani. Ilyen meghívót küldött többek között *Teitelbaum Joel* szatmári, *Halberstam Solem Lezer* újfehértói igen tekintélyes rabbiknak. Május 12.-én hosszabb beadvány ment Jaross belügyminiszterhez, *Dr. Fischer József* kolozsvári elnök szabadonbocsátása végett. A kérvény elmondja, hogy: «*A hozzánk érkezett közlések szerint «Dr. Fischer Józsefet, a kolozsvári kongresszusi izr. hitközség elnökét és a Magyar Zsidók Központi Tanácsának kolozsmegyei megbízottját, folyó hó 12.-én őrizetbe vették és ugyanakkor a kolozsvári kongresszusi izr. hitközség mintegy 500.000 P összegű készpénzvagyont lefoglalták. Ezen intézkedés indokául, értesülésünk szerint, az a körülmény szolgált volna, hogy Dr. Fischer József hitközségi elnök elmulasztotta a hitközség vagyonának az 1600/1944. M. E. sz. rendeletben előírt bejelentését.*» (Dr. Fischer később

a cionista akció során, — amelyről még részletesen fogok beszámolni, — feljutott Budapestre, a Kolumbus-utcai táborba és onnan Bergen-Belsen-be, majd Svájcba került el.) Május 20-án, — a vidéki deportálások akkor már nagyban folytak, — a debreceni statusquo-vezetőség táviratozott *Dr. Bernstein Béla* nyíregyházi főrabbi érdekében és két nappal később kelt beadványban a Tanács kérte, hogy ezt a kiváló férfiút, aki a magyar zsidóságnak a szabadságharcban való részvételét történeti munkájában megírta, ne deportálják külföldre. Minden hiába! Június 5-én újabb beadvány ment a Gestapohoz *Szegő Miklós* érdekében. Ebből megtudjuk, hogy Dr. Szegőt májusban ugyan szabadon bocsátották, de egyben rendőri felügyelet alá helyezték, utána rövidesen újra őrizetbe vették és a kérvény benyújtása idején Dr. Szegő a Mosonyi-utcai toloncház rabkórházában feküdt. Néhány nappal később *Dr. Löw Immanuel* szegedi főrabbi érdekében járnak el és kérik, hogy Budapestre hozhassák fel. Június 15-én a *losonci főrabbi* és az ottani zsidó vezetőség szabadonbocsátását kérték. Ugyanígy folyamodtak *Dr. Szemere Samu és felesége* érdekében is. A felsoroltak valószínűleg nem tartalmazzák az összes kéréseket, csak azokról számolnak be, amelyeknek ezidőszerint még irattári nyoma van. De azért képet adnak erről a tevékenységről és arról is, hogyan pusztult el a vidéki zsidóság. Erre gondolva elmondhatjuk Jeremiás próféta szavaival: «*Leesett a mi fejünk koronája*».

A német megszállás első napjaiból kelt beadványok általánosabb síkon mozogtak. Így megtudjuk, hogy április 3-án a mezőberényi hitközség 18 tagját az ottani csendőrség letartóztatta és a fővárosba szállította fel. A Tanács a Gestapótól névszerint kérte szabadonbocsátásukat.

Igen érdekes ugyanerről a napról kelt jelentés a székesfehérvári helyzetről számol be. «*Eltékintve az első héten történt nyilván egyéni akcióktól, melyek folyamán üzletekből, lakásokból vagyontárgyakat vettek el, az utóbbi... időben kb. 50 embert tartóztattak le. — A megszálló hatóság 100.000 P sarcot vetett ki a hitközségre azzal a megokolással, hogy esetek, amelyekről a helyi hatóságoknak nem lett volna szabad tudomást szerezni, a helyi hatóságok füléhez jutottak. Minden esetben legszigorúbban megtiltják, hogy a helyi magyar hatóságoknak valamit*

is elmondjanak. Legújabbán egy betűrendes listát kérnek a Fehérváron élű összes zsidókról, ugyancsak azzal a szigorú meghagyással, hogy erről sem szabad senkinek sem tudni. Április 12-én számos dunántúli hitközség felosztatását panaszolják. A dunántúli helyzet egyébként is beleütközött Eichmannéknak abba a programjába, amely szerint az egész magyar zsidóság a budapesti központi tanács alá tartozzék. A németek t. i. azonnal győri bevonulásuk után megbízták az odavaló *Biringer Jánost* az «Ältestenrat» tisztségével és hatósága alá rendelték a nyugati vármegyék zsidóságát. A budapesti Zsidó Tanács hiába tiltakozott ez ellen, kényszerítették, hogy Biringer megmaradjon hivatalában. A Gestapo parancsára már április első napjaiban körlevelet küldött Z da, Vas, Veszprém, Sopron, Moson, Győr, Pozsony, Komárom, Nyitra, Bars és Hont vármegyék hitközségeihez és közölte velük felosztatásukat. Ugyanezt tette néhány nappal később Fejér megye hitközségeivel is. A Központi Zsidó í'anács ezen intézkedések ellen a Gestaponál tiltakozott és többek között a következőket adta elő: *«IVir erlauben uns ferner darauf hinzuweisen, dass im Sinne der uns mitgeteilten Richtlinien, die Religionsgemeinden unter der zentralen Leitung des Zentralrates auch weiter bestehen bl&beri sollen. Dennoch wurden schon bisher mehrere Reli^ionsgemeinden aufgelöst. Wir bitten daher für das ganze Land zu verfügen, dass die Religionsgemeinden auch fernerhin bestehen bleiben und deren gegenwärtige Leitung auch weiter ihr Amt versieht. Mangels einer solchen Verfügung ist die Durchführung der von uns bereits im ganzen Lande begonnenenen Organisierung unmöglich.»*

Ugyanezen a napon a Tanács a Gestapotól kérte, hogy a nagyváradi hitközségek mozgási és rendelkezési szabadságát biztosítsák. A beadvány panaszkodik, hogy az ottani Gestapo olyan követeléseket támasztott a hitközségekkel szemben, amelyeket nem képesek teljesíteni.

*

Amíg így a Tanács a kezdet nehézségeivel, igazgatási ügyekkel, általánosan és egyesek megmentésével bajlódott, közben Eichmanaék Endrével olyan megállapodásra jutottak, amely következményeiben a magyar zsidóság likvidálását jelentette... A végzet közeledésének

első jelenségei: *a budapesti lakásrekvirálások voltak.*

Március 19-ét követő napokban a Svábhegy mozgalmas költözködés színhelye lett; zsidótlanították világvárosunknak ezt a kerületét, a banditauralom Bastille-ává alakították át. Magyar részről a parancsnok *Hain Péter* volt, a baloldali szabadságharcosoknak évtizedes üldözője, a kormányzó személyi testőre és árulója.

A «magyar királyi kormány tanácsos úr» a megszállást követő nap egyikén, a svábhegyi szanatóriumba gyülekeztette reggel 8 órára megbízható detektívjeit. Köztük volt *Dr. Koltay (Kundics) László detektív jelügy elő* is. Korábban nem sokat tudtak róla, az okirathamisítási csoportban dolgozott. (Többek között ő nyomozott a kispesti református lelkész keresztlevélhamisítási ügyében.) A szanatóriumból átmentek a Lornnic-szállóba, ahol Hain Péter programbeszédet tartott és Dr. Koltayt bízta meg «a magyar kir. állambiztonsági rendészet» IV/4. osztályának vezetésével. Hatáskörébe tartozott: a zsidók elleni intézkedések végrehajtása.

Koltay a megbízatást — noha felesége zsidó volt — elvállalta és néhány nappal később, amikor Krumey a Zsidó Tanács vezetőit a Vasasok székházába magához rendelt[^] egyúttal azt is közölte, hogy a magyar rendőrséggel együtt fognak dolgozni, bemutatta a magyar rendőrség megbízottját: *Dr. Koltay Lászlót*. Ezután néhány napos szünet következett be és amíg az új állambiztonsági rendőrség működését megismerhették, a zsidó vezetőség latolgatta, hogy miként fog alakulni a németek további tevékenysége. (Koltay «bevezetésekor» az egyik Gestapotiszt nevetgélve említette, hogy ők tulajdonképpen a «Königliche ungarische Staatspolizei» szervei.) De nem kellett hosszú ideig várakozni és Koltaynak alkalma kínálkozott arra, hogy kegyetlenségét kimutassa és «érdemeket» szerezzen.

Április 4-e volt. Másnap lépett életbe a csillagviselési rendelet. A zsidó lakásokban szabták, varrták a sárga csillagokat s a nagy átalakulás döbbenetes várakozásában voltak. E napon bombatámadás érte Budapestet, amelynek során főleg a Soroksári-úton és környékén, valamint a Ferencvárosban csomó lakás megsérült, illetve megsemmisült. A koradélutáni órákban *Dr. Szentmiklósi József* tanácsnok magánlevélben bizalmasan értesítette Dr,

K. J.-t, — aki a korábbi, u. n. közérdekű lakásakciónak volt a vezetője, — hogy azonnal keresse fel a Városházán. Ez a találkozás nyomban megtörtént és Dr. Szentmiklóssi tanácsnok bizalmasan közölte, hogy a Tanács Endre Lászlótól még a délután folyamán olyan utasítást fog kapni, hogy egyrészt a bombatámadás folytán hájléktalanul maradt lakók elhelyezése céljából, másrészt megtorlásként a bombatámadásért, a Tanács köteles lesz 24 óra alatt 500 zsidó lakást kiüríteni és a városi lakás-hivatalnak átadni. A lakásokban a mindennapi élethez szükséges összes ingóságoknak és felszereléseknek, tehát ágynak, ágyneműnek, főzőedénynek, étkészleteknek, stb. ott kell maradnia és azokat a bombakárosultak fogják megkapni. Dr. Szentmiklóssi elmondotta, hogy a teljes hatalmú belügyi államtitkár rendelkezése ellen azonnal ellenvetéseket tett, de Endre László mereven ragaszkodott utasításai teljesítéséhez és kijelentette, hogy ha a Zsidó Tanács azoknak nem tenne a legpontosabban eleget, akkor maga fog a legszigorúbban eljárni és a lakásokat saját közlegeivel fogja kiüríttetni. Alighogy ezt a hírt a Tanács vezetőségével közölték, rövidesen jelentkezett dr. Koltay detektívfelügyelő, aki a Svábhegyen székelő államrendészet megbízásából a Tanácsnak ezt az utasítást kiadta és *meghagyta, hogy másnap, vagyis, április 5.-én, d. u. 4 óráig 500 lakás kulcsa a főváros lakáshivatalában legyen.* Megparancsolta, hogy ugyanezen idő alatt a zsidó lakásokban hagyott ingóságokról leltárt kell felvenni és azokat is át kell adni. Tájékoztatásul közölte még dr. Koltay, hogy elsősorban kislakásokat kell igénybevenni, minthogy a bombatámadás alkalmával főleg ilyen lakások rongálódtak, illetve semmisültek meg. Ez a rendőr-véreb a legmerevebben elutasított minden ellenvetést és figyelmeztette a Tanácsot, hogyha a megadott 24 órás időtartamot a legpontosabban nem tartanák be, az a leg súlyosabb következményekkel járna.

A lakás rekvirálásra való parancs kiadását dr. *Reiner Imre* az egyik szemtanú a következőképen adja elő:

«A Tanács tagjai ebédidőben hazamentek. Egyébként az volt a beosztás, hogy egy tanácstag és egy főosztályviselő délutánonként is inspekciónak tartott. Aznap *Kahán Franki Samu* és dr. *Bakonyi László*, a neolog Országos Iroda főtitkára voltak az inspekciósok. Én rendszeresen

minden délután is bejártam. Úgy 3 óra tájban beállított *Mar tinidé sz Ödön* de tektív főfel ügyelő, aki Koltay László mellett második alvezére volt *Hain Péternek*. Ezt a gonosz, antiszemita pribéket, aki mint a Keokh. detektív-csoportjának vezetője a kamenetz-podolszki első nagyszabású zsidó mézárláshoz a magyar zsidókat kiszállította, régebb időből ismertem. Megkérdeztem, hogy mit akar. A tanács elnökét kereste. Mondottam, hogy lázasan kórházban fekszik. Vésztjóslóan közölte, hogy a dél-előtti bombázások folytán rengetegen váltak hajléktalannokká és ezért a németek utasítást adtak a hajléktalanok azonnali elhelyezésére. Fenyegetéseiből rosszat sejtettem és igyekeztem érintkezésbe lépni telefonon a tanács elnökével, aki azt üzenete, hogy hajléktalanok elhelyezésére a hitközség a Wesselényi-utcai iskola tornatermét rendelkezésre bocsátja.

Amikor Martinidesz látta, hogy Stern Samut nem tudja magával vinni és megtudta, hogy Kahán Franki és dr. Bakonyi az inspekciósok, közölte, hogy őket viszi fel magával a Svábhegyre a Gestapóhoz. Bizonyára fizetni akart nekem is azért a sok panaszért, amit ellene Keokhbeli működése miatt feletteseinél emeltem: kijelentette, hogy engem is magával visz. Amikor lementünk, a kapunál négyszemélyes kisautója várt bennünket. A soffőrrel öten voltunk. Kahán elnököt odaültettük a soffőr melletti ülőhelyre. Martinidesz, Bakonyi és én hárman bepréselődtünk a hátsó ülésre.

Szerettem volna, ha Kahán elnököt nem viszi magával és erre kértem. Tréfásan ezt azzal indokoltam, hogy akkor csak négyen leszünk és neki sem kellene kényelmetlenül szorongania.

«Az elnököt nem engedem» — mondotta.

Erre kértem, hogy dr. Bakonyit hagyja lent. Bakonyi megjegyezte, hogy mivel ő amúgy is kint lakik a Zug-«ligetben és így legalább közelebb jut otthonához, maradni akar. Nem vette észre, hogy tulajdonképpen már őrizetben vagyunk. Martinidesz ránézett, mosolygott és a már elindult kocsit leállította és Bakonyit a Wesselényi-utcában kiszállította a kocsiból.

Az úton részleteket igyekeztem megtudni arról, hogy mit akarnak tőlünk. Csendes, alattomos hangján mondotta:

— A mai bombázást meg akarják torolni a zsidóságon ...

Gúnyosan válaszoltam, hogy ez természetes, hiszen az egész bombázást a zsidók rendezték.

— Hiába — mondotta szárazon — ez a hivatalos álláspont...

A Svábhegyen a Lomnic-társasházba szállított. Itt detektív őrizete alatt helyezett el bennünket.

Sokat kellett ott várakoznunk. Hosszú idő elteltével nagy zajjal berobogott a szobánkba vagy egy tucat férfi. Az élén egy vékony magas tiszt jött, aki nyomban hangosan és durván ráncszólt. Ekkor láttam először — Eichmann volt. De hírből tudtuk, hogy a legvadabb véreb. Előző hétről már hallottuk azt a fenyegetését, hogyha neki nem paríroznak, akkor a falhoz állít vagy ezer pesti zsidót és leckét ad abból, hogy az ő utasításait hogyan kell végrehajtani.

A tanács elnökét követelte.

Megmondottuk, hogy lázas betegen kórházban fekszik. Rákvörösen kezdett ordítani, hogy ő majd megtanítja a Tanácsot.

— *Ich werde mit euch Schlitten fahren!* — fényégetődött.

Ezután jött a tajtékozó parancs, hogy a délelőtti bombázás által hajléktalanná vált keresztény kisemberek számára 24 órán belül 500 lakást bocsásson a Zsidó Tanács rendelkezésre. Minthogy pestszenterzsébeti munkásokról, kisemberekről volt szó, 1—2 szobás kislakásokat kíván. Ezeket is a közelből, a VIII. és IX. kerületből. Költöztessünk ki tehát ebből a két kerületből 500 zsidó lakót. Ezeket helyezzük el a VI. és VII. kerületben és a lakásokat már másnap adjuk át a kibombázottaknak.

Minden érvet megpróbáltunk felhozni, hogy a parancs végrehajtása lehetetlen. Toporzékolt. A megtorlásra vonatkozó fenyegetéseken kívül azt mondotta, hogyha a Tanács nem végezteti el a kilakoltatásokat, akkor majd ő dobhatja ki a zsidókat holmijukkal együtt lakásaikból az utcára. A tárgyalásba a jelenlévő civilek is kezdtek beleszólni. Ekkor tudtuk meg, hogy közöttünk vannak *Hain Péter, Koltay László, Szentmiklóssy* tanácsnok is.

Amikor a tornateremmel való megoldást említettem, Koltay toporzékolni kezdett.

«Itt nem zsidó trükkéről van szó — ordította — Itt nem tornaterem kell, hanem 500 lakás. Ha a Tanács a terminusra nem üríti ki a lakásokat, majd kiürítik őket, zsidóstól, mindenestől.

Hosszabb vita következett azután. Főleg Eichmann és Koltay fenyegetőztek. Szentmiklóssy tanácsolta, hogy a zsidók érdekében való, ha a lakásokat maga a Tanács ürítteti ki, mert amint hallottuk, a németek fogják a lakókat és holmijaikat kidobatni».

Ez volt az első nagy megpróbáltatás, amellyel megindult a lavina. A Tanács nem tudta, hogy mitévő legyen. Este 8 órára ülést hívott egybe, amely a bekövetkezett újabb légiriadó folytán a korahajnali órákig tartott a Síp-utcai épület 1. számú óvóhelyén. A Tanács az összes lehetőségeket latolgatta, de végül is az a felfogás győzedelmeskedett, hogy meg kell próbálni a lehetetlent is, mert sokkal rosszabb lenne, ha Endre saját köziegeivel üríttetné ki a lakásokat. A Tanácsban megoszlottak a vélemények. Főleg dr. Csobádi Samu volt az, aki súlyos aggályának adott kifejezést, de a parancs megtagadásáért a felelősséget senki sem vállalta. (A későbbiekben még reá fogok térni arra, hogy milyen szempontok vezették a Tanácsot, mik voltak a lehetőségek és miért kellett bekövetkeznie annak, ami megtörtént.) Még az éjszaka folyamán elkészültek a nyomtatványminták és a Tanács megbízta iMüller Rezsőt, hogy a rekvirálási munkát szervezze meg és hajtsa végre.

Április 5-én először jelentek meg a sárga csillagok Budapest utcáin. Ugyanekkor emberáradat hömpölygött a Síp-utcai székház dísztermébe, ahol összegyűltek a Hitközség, a Chevra, a Pártfogó Iroda tisztviselői és az önkéntes munkaerők, hogy a lakásrekvirálás módjairól értesüljenek, sőt fenyegetések is hallatszottak azokkal szemben, akik kellő eredménnyel nem teljesítik megbízatásukat. A hitközségi alkalmazottak, tanárok, tanítók és társaik a délelőtti órákban elindultak a Városháza lakásügyi osztályára, ahol mindegyik rekviráló csoporthoz egy rendőrt és egy fővárosi tanerőt osztottak be: ezekből állott a rekviráló küldöttség. A keresztény tanerőknek az volt a hivatása, hogy ellenőrizzék a leltárakat, amelyeket a zsidó lakásokban hagyott ingóságokról vesznek fel és a lakásokat lepecsételjék..

A főváros lakásügyi osztályának vezetője nagyon jól tudta, hogy mi az, ami törvénytelenül végbemegy és olyan óvatosan fogalmazta meg rendeletét, hogy abban a lakásrekvirálás valódi végrehajtójának a Zsidó Tanácsot nevezte meg. A keresztény tanároknak és rendőrségnek csak segédkező és ellenőrző szerepet jelölt ki. Ez a történeti jelentőségű rendelet lényeges pontjaiban a következőképpen szól:

«619.926/1944. XVII.

Utasítás a bombatámadás által hajléktalanná vált családok részére történő igénybevételi eljárás során hatósági ellenőrzésre kirendelt tantestületi tag urak számára.

A légitámadás által hajléktalanná vált családok elhelyezése céljából az 1200/1943. M. E. sz., illetve az 1280/1943. B. M. sz. rendeletek alapján a m. kir. belügyi kormányzat egyelőre 500 lakásnak kellő berendezéssel és /elszereléssel való igénybevételét rendelte el oly módon, hogy az igénybeveendő lakásokat a zsidó központi tanács jelöli meg.

A lakások kijelölése úgy történik, hogy az ott lakókat jelszólitják, hogy lakásukat a szükséges felszerelési és berendezési tárgyakkal együtt, ma délután 4 óráig leltár kíséretében adják át.

A leltározáshoz a székesfőváros polgármestere hatósági megbízottként a tantestület tagjait rendelte ki.

Minden lakásban egy tantestületi tag jelenik meg egy rendőr kíséretében, a Zsidó Központi Tanács két megbízottjával. A tantestületi tag felügyelete alatt készítik el az érdekeltek a lakás leltárát.

A tantestületi tagok közreműködése a következőkből áll:

1) *Megállapítják, hogy a lakásban milyen felszerelési, berendezési és szükségleti tárgyakat kell benthagyni és pedig ágyakat, ágyneművel, szekrényeket, aszta¹ okát, székeket, lámpákat, felsőruhaneműt, fehérneműt étkező- és konyha felszerelést (tányérok, evőeszközöket, főzőedényeket, stb.). Mindezt oly szükséges mértékben, hogy a hajléktalanná vált és mindenüket elvesztett családok életüket a legszükségesebb berendezésekkel és eszközökkel huzamosabb időn át tovább folytathassák.*

A lakásban otthagyzandó felszereléseket és tárgyakat tehát ennek figyelembe vételével kell meghatározni és leltárba venni.

2) Az illető lakó kiköltözésekor a tantestületi tagok — a házfelügyelő jelenlétében — ellenőrzik, hogy a leltárba felvett tárgyakat valóban otthagyzák-e a lakásban. Ellenőrzik és megállapítják az elektromos árammérő, valamint a gázmérő állását és ezt is feljegyzik a leltár végére, továbbá ellenőrzik azt, hogy a kályhában a tüzet eloltották-e, a vízvezetéki berendezést gondosan elzárták-e, az összes felszerelési tárgyak ép és használható állapotban maradtak-e és általában a lakás lakható állapotban maradt-e. Azután a lakás ajtaját gondosan lezárlják, lepecsételik, aláírásukkal, majd pecsétnyomójukkal, vagy más megfelelő eszközzel alkalmazott zárójegy útján.

Az elköltöző lakó az így lezárt borítékot a Zsidó Központi Tanácsnak szolgáltatja be.

3) «A lakásokat ezután az illetékes kerületi elöljárók utalják ki, az említett borítékok átadása mellett. A tantestületi tagok majd külön értesítésre a kijelölt új lakóval együttesen újból megjelennek az illető lakásban. A házfelügyelő jelenlétében megállapítják, hogy az ajtó pecsétje s értetlen-e? A lakásban minden rendben van-e, (t leltári tárgyak mind épségben megvannak-e, a villany - mérő és gázóra állása egyezik-e a leltárban feltüntetett állással. A lakóval ezután a lakás ilyen átvételét igazoltatják és ezt az igazolást az illetékes kerületi elöljárókhöz juttatják el. Budapest, 1944 április 4. A polgármester megbízásából: Dr. Szentmiklóssy József sk. tanácsnok».

Délfelé járt az idő, amikor 60—70 rekviráló bizottság útnak indult a gyanútlan zsidók lakásaiba, ahova beállítva közölték, hogy az ottlakó zsidóknak délután 4 óráig a lakást el kell hagyniok és a bútorokat, felszerelést, berendezést ott kell hagyniok. Alig lehet leírni azt a megdöbbenést és elkeseredést, amit a mitsem sejtő zsidóságban ez a lakásrekvirálási akció előidézett, hiszen még a sárgacsillagviselési rendelet által okozott zavarból és aléltságból sem tértek magukhoz. Minthogy a lakásrekviráló bizottság munkája elhúzódott, de a délutáni 4 órai időpont adva volt, sokszor az érintett zsidó lakóknak percek alatt kellett otthagyni lakásukat.

A bizottságuk munkájukat «eredménnyel» végezték el és a délután folyamán fokozatosan gyűltek a lakáskulcsok, amelyeket a Városháza lakásügyi osztályához vittek át. — Az 500 lakás időközben 1500-ra emelkedett, mert április 4-én délután újabb bombatámadás történt és dr. Koltay ennek következtében az 500-as számot már 1500-ra emelte fel, de a rekvirálási időtartamot változatlanul fenn tartotta.)

Minthogy a kulcsok és leltárak átadása természet-szerűen időt vett igénybe, eltelt a délutáni 4 óra, fél 5 óra lett és még csak mintegy 1000 kulcs volt a Városházán. Ekkor megjelent *Koltay detektív felügyelő* a Síp* utcai székházban és miután megállapította, hogy az 1500 lakás kulcsát teljesen a megállapított időpontig a Zsidó Tanács nem adta át, a Tanácsnak jelenlevő két ügyeletes tagját, névszerint *Kahan-Frankl Samu orthodox irodai elnököt és dr. IVilhelm Károlyt* magával vitte svábhegyi tanyájára. Éppen a síputcai kapuhoz érkezett dr. *Pető* tanácsstag, amikor *Koltay* a két tanácstagot autójába tuszkolta — dr. *Pető* ellenvetéseket tett, de *Koltay* meg sem hallgatta és kijelentette, ha tovább folytatja ellenkezéseit, őt is magával viszi. Hiába érveltek a lefogott tanácsstagok azzal, hogy a kulcsok átadása folyamatban van és rövid idő alatt mind az 1500 lakáskulcs a Városházán lesz, *Koltay* elővette óráját és kérdezte; «*Hány óra van?*» *Válasz: 4 óra 30 perc.* Újabb kérdés: *Mikorra mondtam, hogy az 1500 kulcsot át kell adni?*» «*4 órára.*» *Koltay válasza: «Tehát nem teljesítették a parancsot.*» Arra a megjegyzésre, hogy kb. egy óra múlva mind az 1500 kulcs a Városházán lesz, azt válaszolta: «*azt hiszem, akkor már késő lesz és nem fog használni a tanács tagjainak.*» *Kahan-Frankl* igen jól hallotta, amikor az őt kísérő detektíveknek a kiszálláskor *Koltay* azt mondta: «*Jól bikacsekeld meg.*» — De ez emberségesebb érzületű detektív volt és kísérés közben halkán megnyugtatta, hogy nem lesz bántódása.

A megdöbbenő elfogatásról azonnal értesítették *Szentmiklósi* tanácsnokot, aki telefonon jelentkezett *Endre Lászlónál* illetőleg *titkárjánál* és igyekezett a Tanács késedelmét menteni; elmondotta, hogy a keresztény tanerők és a rendőrség beállítása hosszú időt vett igénybe, ezért nem a Tanács okozta a késedelmet, hanem az az el-

járó közigazgatási tisztviselők magatartásából keletkezett. Állítólag e beszélgetés eredményeként Endre kétórai haladékot is adott. Bizonyos, hogy ennek a közbenjárásnak volt köszönhető, hogy másnap délelőtt a két tanácstagot a svábhegyi őrizetből elbocsájtották, miután egész éjjel a fallal szemben elhelyezett lócán ülve kellett a reggelt megvárniok. Este fél 7 órakor mind az 1500 lakáskulcs, a leltárakkal együtt a Városházán volt.

Természetes, hogy az ilyen, nem egyszer percek alatt történő lakásrekvirálás nemcsak általánosságban, de nagyon sokszor viszonylagosan sem lehetett igazságos. A döntés gyors és ebből kifolyólag gyakran megfontolatlan volt; egy-egy lakás meghagyása, vagy elvétele dolgában nagy gyorsasággal kellett dönteni a tanácsi kiküldötteknek, sokszor a bérlő távollétében, aki éppen bevásárlás, vagy egyéb dolgai intézése végett volt távol. Emellett a tanácsi kiküldöttek képességei is különbözők voltak;) voltak, akik a zsidó közösségi és szociális érzéstől teljesen át voltak hatva, mások — különösen az ügynevezett önkéntes munkaerők — sokszor csak gépiesen jártak el. A hitközségi alkalmazottaknak csak egy része vett részt ebben az irtózatos munkában, mert különleges beosztásuk megóvta őket attól, vagy pedig sikerült távol maradniok. Sok eset fordult elő, amikor a gyors, néha percek alatt történő kiköltözés folytán a bérlő a legszükségesebb holmikat is, amelyeket ott sem kellett volna hagynia, a lakásban felejtette: pl. élelmiszerjegyet, személyi iratokat, némi élelmiszert, fehérneműt. Ilyenkor a xanács igyekezett a kulcsot legalább is ezeknek az ingóságoknak kihozatala végett rövid időre visszaszerezni. Sok furcsa eset is történt, ami ugyancsak az eljáró tanácsi kiküldöttek tapasztalatlanságából és sok esetben megbízatásuk félremagyarázásából származott: pl. igénybevettek! olyan lakásokat is, ahol a szűkös viszonyok között élő bérlő a konyhában húzódott meg, a szoba pedig keresztény albérlőnek volt bérbeadva. Előfordult az az eset, hogy ezt a konyhát igénybevették, a zsidó bérlőt kitelepítették, holott a keresztény albérlő szobájához hozzányúlni amúgy sem lehetett és így a lakás bombakárosultak elhelyezése céljából egyébként is érdektelen volt.

Ilyen lakásrekvirálási parancs még két alkalommal ismétlődött meg. Egyébként mindjárt az első lakásrek-

virálás befejezése után Endre, Koltay detektívfelügyelő útján figyelmeztette a Tanácsot, hogyha újabb légitámadások érik a fővárost, akkor megtorlásként újabb és újabb, sőt fokozottabb számú lakást fog elvenni. Emellett nap-nap után ismétlődött meg, hogy helyi jellegű kiürítési parancsot adtak ki. Például zsidótalanítani kellett egy házat, ahol magasrangú pártvezér, állami tisztviselő, vagy SS tiszt lakott; így kellett kiüríteni a Vár felső részét és a Pasarét számos utcáját. Ezenkívül a Tanácsot arra is figyelmeztették, hogy kellő számú lakás kulcsát tartsa állandóan készenlétben, hogyha parancs érkezne, akkor órákon belül szállítani tudjon.

Az első viharos napok tapasztalatai arra készítették a Tanácsot, hogy külön lakásügyi osztályt állítson fel, amely elsősorban a Goldmark-termet foglalta el, de azonkívül imég sok más hivatali helyiséget. Ez az osztály számos alcsoportra oszlott és a legjellegzetesebb lett az összes tanácsi hivatalok között. (Volt úgynevezett « Parancs - osztály», «Honvédségi osztály», stb.) Óriási forgalmat bonyolított le, számtalan tisztviselőt foglalkoztatott és elképzelhetetlen hatalmat egyesített magában.

Ez a hivatal nemcsak a lakásrekvirálási ügyekben volt élet-halál ura. A lakásukból kitelepített zsidókat valahol el is kellett helyezni; különösen azokat, akiknek sem rokona, sem barátja nem volt, ahol meghúzódhattak volna. A rekviálási folyamat tehát folytatódott és beláthatatlan bonyodalmakat idézett elő; az el nem vett zsidó lakásokba más zsidó lakosokat kellett kényszer útján elhelyezni. A legsúlyosabb hibák orvoslására *felszólamlást tanácsokat* szerveztek, ahol sok *ügyvéd* dolgozott, bár a lakásügyek egyik döntő tanácsi intézője kijelentette, hogy «nem szeret ügyvédekkel együttműködni».

Végeredményében ebből a helyzetből végtelen káosz, általános jogbizonytalanság keletkezett, amely a zsidókérdés legradikálisabb megoldásához, a zsidóság likvidálásához készítette elő a talajt. A történet igazolta e sorok íróját, aki az első lakásrekvirálási parancs végrehajtásánál előre látta és megmondta a következményeket: a lejtőt, amelyen nincs megállás. Bebizonyosodott az angol jogi paroemia igazsága: «Az én házam, az én váram». A lakásukból kidobott zsidók elvesztették otthonukat, élet-talajukat, megszűntek emberek lenni és nagy lépést tettek

ahhoz, hogy a lágerek név- és igazoló okiratok nélküli számjegyeivé alakuljanak át.

Fel kell vetnünk a kérdést: cselekedhetett-e másként a Tanács és mi lett volna ennek a következménye? A parancs megtagadása kétségtelenül fízzál járt volna, hogy a Tanács tagjait lefogják (internálják), új zsidó tanácsot neveznek ki és a hatalom birtokosai megkísérelték volna a lakásrekvirálást vagy az új zsidó Tanács útján, vagy saját közegeikkel végrehajtani. Botrányos és véres jelek között abban az időben (1944 áprilisában voltunk!) aligha hajtották volna végre a németek a rekvirálást saját közegeikkel! Már az előző időkből láthattuk, hogy a Gestapo akkor még mennyire fázott a nyilvános erőszaktól, amit lehetőleg elkerült, nem is beszélve arról hogy kellő számú emberük sem volt. A budapesti rendőrségben pedig nem bíztak. Ez volt az oka, hogy a deportálások céljából június második felében és július elején csendőröket hoztak fel a fővárosba. Mint láttuk — a Zsidó Tanács rekvirálásainál az eljáró fővárosi tanerőknek, sőt a jelenlévő rendőröknek is inkább segédkező tevékenységet, mint végrehajtó hatalmat adtak. Ezeknek másodrendű és biztosító szerepet juttattak, ami a leközölt polgármesteri rendeletből is kitűnik. Ezekkel az emberekkel akkor még nem lehetett volna a zsidók ezreit lakásukból kidobni, vagy legalább is nem lett volna ez lehetséges olyan hangulatbehatások nélkül, amit a Gestapo és magyar bérenceik feltétlenül el akartak kerülni. Sokkal valószínűbb, hogy a parancs megtagadása esetén az elcsapott Zsidó Tanács helyébe Eichmannék könnyűszerrel találtak volna második, vagy harmadik garnitúrát, amely rendelkezésüket haladék nélkül végrehajtja. Már többször utaltam arra, hogy a magyar zsidóság tragédiájának egyik oka szervezetlensége volt. A szolidaritás hiánya — nem is beszélve az örültekről és a konjunkturalovagokról — percek alatt újabb zsidó tanácsot teremtett volna, odaadva magát az Eichmann—Endre társaság eszközének. Az egyetlen menekülési mód: a baloldali és az önállóan gondolkodó keresztény középosztálybeli magyar rétegek megmozdítása lett volna, amelyre az akkor még kereken egymillió főt számláló magyar zsidóság támaszkodhatott. De amiként a magyar zsidó vezetőségnek nem voltak kiépített szervezetei a zsidó tömegek felé, éppenúgy akkor még

hiányzott a kapcsolat ezekkel a keresztény rétegekkel. (Nem is szólva arról, hogy sok százezer vidéki magyar zsidónak kellett Auschwitzba kerülnie, hogy a keresztény tömeg megláthassa, hogy az ország a bukás szélén áll.) Így a kő elgördült, elsodorta a magyar zsidóságot, de a végpusztulás szélére vitte egész Magyarországot is. A Zsidó Tanács pedig folytatta azt a politikát, amellyel minden irányban tapogatózva igyekezett menteni a menthetőket.

*

Az ember az események sorozatában logikusan a múltba tekinthet, ez a történelem — előreláthat és ez a politika. A politikusnak tehát helyes logikával kell mérlegelnie, hogy milyen események milyen következményekkel járhatnak és a rendelkezésre álló erőit ahhoz képest kell csatasorba állítania. Ezt kell szem előtt tartani akkor, ha a magyar zsidóság legnagyobb katasztrófájára gondolva vizsgáljuk, hogy a zsidóság vezetősége milyen politikát folytatott.

Nehéz és kényes dolog ma még erről beszélni sok ok miatt: elsősorban azért, mert az akkori történeti eseményeket még számos részleteiben nem ismerjük. Ha majd az összes okiratok kezünkben lesznek és az akkori szereplők, az igazi történeti tényezők emlékiratait olvashatjuk, s meg lesz a történeti távlat is, — akkor lehet majd csak a végleges mérleget megcsinálni.

Az általam közzétett adalékoknak célja csak az, hogy egyes fontos, még feltalálható okiratokat ismertessek és lerögzítsek olyan pártatlan észleléseket, amelyek nélkül azok a jövő igazi történetírója számára elvesznének. De kell valami összekötő anyag, ami a különböző eseményeket és dokumentumokat bizonyos egységbe foglalja, hogy az olvasó ne csak mozaikokat lásson, hanem képeket szemléljen. Ezért kell beszélni a Zsidó Tanács politikájáról, amely a szembenálló felek egyikének hadmozdulatait irányította, mert csak ennek ismeretében lehet az egykori eseményeket megérteni.

A zsidóság sohasem volt egység; feloszlott felekezeti szervezetekre, társadalmi osztályokra, voltak közöttük tőkések és proletárok, cionisták és asszimilánsok, izraeliták és a keresztény egyházakhoz tartozók is. Már volt szó

róla, hogy az ú. n. zsidó vezetőség nem a néprétegek ezéles talajára támaszkodott. A Zsidó Tanács tagjai ebbe a szerepbe egy hirtelen beállott történeti esemény folytán kerültek, olyan feladatok megoldására, amelyek kétségtelenül a legnagyobb emberi erőt kívánták meg, de ahol részleteredményeket is és csak akkor lehetett volna elérni, ha meg lett volna a közvetlen kapocs a zsidótömegek széles rétegeivel. De éppen ez hiányzott! Amilyen heterogén elemekből állott a zsidóság, ugyanúgy megoszlott a Tanács is s így nem csodálatos, hogy politikájukban is sok irányban keresték a kibontakozást. Leszögezhetjük tehát, hogy a Zsidó Tanács sokirányú politikát folytatott (ami magábanvéve nem lett volna baj, sőt...) Lássuk ennek a politikának a fővonalait!

A Tanács elsősorban igyekezett a németekkel való súrlódási felületet enyhíteni, s velük az érintkezést fenntartva, elérni azt, ami lehetséges volt. Ennek a politikának kiindulási pontja, hogy március 20-án a budapesti rendőrfőkapitányság hivatalosan közölte: «*németek 'parancsainak engedelmeskedni kell*», A magyar hatóságok hosszú ideig vonakodtak egyáltalában szóbaállni a Tanáccsal (amiről még később szó lesz} félreállított vagy baloldali politikusok ebben az időben (1944 májusáig) eredményesen még nem mozdultak meg. A németekkel való érintkezés vagy közvetlenül a Tanács tagjai útján, vagy az ú. n. «Hatóságokkal érintkező csoport» tisztviselőin keresztül történt. A Tanács e politikájának voltak előnyei, voltak hátrányai is. Előnye volt: az időnyerés (ami azonban csak a budapesti zsidóság számára mutatkozott eredményesnek), az internáltaknak élelmezési lehetősége, kevés számban kiszabadítás, általában a német nyomás bizonyos fokú enyhítése, amihez járult valamelyes politikai hírszerzés lehetősége is. Hátránya volt, hogy az illegalitás alól nagymértékben kihúzta a gyékényt, a zsidó tömegek nem ismerték a valóságot, kábulatban maradtak, s ennek? irtózatos következménye a vidéki deportálások rémségeiben mutatkozott meg igazán. A vidéki zsidóság, a magyar zsidóság jó kétharmada, teljes bódulatban került a gettókba, a téglagyárakba, és azután a vagonokba. A Tanács kénytelen volt a németek utasításait követni, a Gestapo által kívánt árukat és munkateljesítményt nagyrésztben szolgáltatni. A Sonderkommandó adott ugyan a

Tanácsnak bizonyos számú Immunitás Ausweis-okat, de ne higyjük, hogy *csak a Tanácsnak adott; külön kaptak egyesek és főleg olyan magánszemélyek, akik megtalálták a megfelelő összeköttetést és meg tudták fizetni azoknak árát.*

Ez volt a Tanács politikájának egyik iránya.

Egy másik út a Kasztner-féle vonalhoz vezetett, amit általában a cionista iránynak Szoktak nevezni, bár kétséges, hogy valóban cionista irány volt-e? Ez az egykorú eseményeknek egyik legérdekesebb, és talán legkevésbé felderített fejezete. Már korábban beszéltem arról, hogy a hivatalos zsidó vezetőség a történelmi fordulat pillanatában (március 19-én) milyen viszonyban volt a cionistákkal. A német megszállás előtt általában észlelhetők, hogy a magyar cionizmus kissé elaggott és a háborús elzárkózás folytán egyhelyen topogó volt. Megelégedtek azzal, hogy a pesti hitközség előjáróságában egy helyet kaptak, és ha néhányan, évenként egyszer-kétszer a közgyűléseken fel is szólaltak és különleges álláspontjukat hangoztatták — végeredményben a hivatalos zsidó politikához igazodtak. Nagyobb mozgás következett be a cionista életben a szlovákiai deportálások és az erdélyi területek visszacsatolása következtében. Szlovákiából sokan menekültek át hozzánk. Ezeket elsősorban az egyes cionista ^szervezetek karolták fel (a Pártfogó Irodák is), azok rejtegették és illegalitásukat leplezték. A Szlovákiából, valamint a Kárpátaljáról idekerült cionista fiatal emberek új vérkeringést indítottak meg. Hasonló folyamatot idézett elő Észak-erdély visszacsatolása is. Ott egészen más zsidó és cionista vezetőréteg volt, mint az anyaországban. Ezeket főleg a cionista ideológiában való elmélyedés, a politikai érettség és államférfiúi tapasztalatok jellemezték. Közülük többen a román országgyűlés zsidópártjának voltak tagjai, tehát megszokták, hogy zsidó érdekeket politikai síkon, politikai eszközökkel érvényesítsenek, ami nálunk majdnem ismeretlen volt. Ezért nem egyszer fordult elő, hogy olyan javaslatokkal állottak elő, amelyek bámulatba ejtették a régieket és az ú. n. magyar zsidó «ancien régimben» elképzelhetetlenek voltak. Ők tapasztalatból tudták, hogy zsidó érdekeket lehet nemzetközi politikai úton érvényesíteni és a zsidó kérdéseket ilyen szemüvegen keresztül nézték. Ehhez az Erdélyből

jött zsidó politikus csoporthoz tartozott dr. *Kasztner Rezső*, jó tollú újságíró, kitűnő előadó. Többet nem tudunk róla, legfeljebb annyit, hogy a kolozsvári neológ hitközség elnökének, dr. *Fischer Józsefnek* veje (dr. Fischer neves ügyvéd, nagy népszerűségnek örvendett és tagja volt a román országgyűlésnek). Dr. *Kasztnert Komoly Ottó* mutatta be a Zsidó Tanács vezetőségének és megbízhatóságát fémjelezte.

Komoly Ottó nem volt a cionista vezetőségnek régi tagja. A háború alatt hirtelen elhunyt dr. Miklós Gyula helyébe került az elnöki székbe. Keveset beszélt, mélyen gondolkozott, távol volt a szentimentalizmustól, hidegen számított — és cselekedett. Az ő igazi működése csak a vidéki deportálások befejezése után (1944 július első napjaiban) kezdődött, ekkor nekilendült és amikor az Önálló zsidó vonal megbukott, mint a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottja, a külföldi követségekkel való kapcsolatai révén egyike volt azoknak, kik kezükben tartották a maradék zsidóság sorsát. Addig azonban nagy és verejtékes utat kellett megtenni.

Március 19-én a cionista vezetők bizalmatlanságot szavaztak a hitközség elöljáróságának. De már néhány nap múlva Komoly Kasztner Rezsővel együtt belépett a tanács elnökének kipárnázott szobájába és titokzatos tárgyalások kezdődtek meg. Igen diszkréték voltak, — mégis már az első napokban kiszivárgott, hogy a németek hajlandók bizonyos számú zsidót, esetleg az egész magyar zsidóságot a semleges külföldre kiengedni, ha meghatározott mennyiségű amerikai szállítmányt kapnak. Ezek a megbeszélések a tanács vezetőségével szinte naponta folytak. Kasztner misztikus lényé kezdett átalakulni, aki körül homályos és végtelenül nagynak látszó dolgok keringtek. Valami hasonlatosságot fedeztünk fel közte és a zsidó történelem fantasztikus kalandorszerű bajnokai között, — *Dávid Reubenire, Sabbataj Cewire, Frankra* és a többiekre gondolok, — akik a zsidó szenvedések mélységes tengerében csodaüstökösként tűntek fel. Ügy, mint akkor régen, ő sem viselt sárga csillagot és a Gestapo Sonderkommandójának ajtajai megnyíltak előtte. Amint egykor Reubeni Dávid' a pápa és a fejedelmek fogadótermeibe beléphetett, ez történt most is; a zsidó tömegek bámulattal néztek

fel reá, mint egykor Dávidot csodálta az a zsidó tömeg, amely a gettó sikátoraiban tengette nyomorúságos életét.

A titokzatos tárgyalások nyomán híre kelt annak, hogy bizonyos számú zsidót kiengednek Palesztinába, illetve a spanyol-francia határhoz, de előzetesen néhány hétig német lágerben kell maradniok. Az bizonyos, hogy május utolsó napjainak egyikén a svábhegyi Sonderkommando hírhedt *«Frau Éva»-ja*. közölte: Berlinből megjött az engedély *«Brand fährt morgen»* (Brand az álcionisták egyik tagja volt.) Ennek az akciónak az volt az eredménye, hogy közvetlenül a vidéki gettók deportálása előtt több száz zsidót onnan kiemeltek a németek, Budapestre hoztak fel, először az Aréna-úti templomban berendezett lágerben, majd a Kolumbus-utcai vakok intézetével kapcsolatos barakokban helyezték el őket.

Ennek az akciónak végső befejezése az volt, hogy június 30-án, amikor a budapestkörnyéki zsidóság deportálása megkezdődött és amikor a kakastollasok már a fővárost is körülkerítették, s megjelentek a kőbányai utcákon, a zugligeti fasorban, kb. 1600 ember megindult — *«Palesztinába»*. Mosonmagyaróváron feltartóztatták őket, de rövid idő után elértek a bergenbelseni Sonderlagerba. Onnan kb. 300-an nyolc hét múlva Svájcba kerültek el. A többiek csak 1944 decemberében jutottak el oda. Ez az akció, amelynek során csak kb. 1600 ember ment el, de hatásában az egész magyar zsidóságot megmozgatta és még mindig foglalkoztatja, egy középkori német haggada illusztrációját elevenítette fel előttem. A szenvedések idején festették ezt a képet, bizonytalanságban, amikor nem lehetett tudni, mit hoz a holnap, lakóhelyükön maradnak-e a zsidók, kiűzik vagy megölik-e őket? *S a szabadság éjszakáján az álmodozó zsidó lélek maga elé képzelte a Messiást, aki a hagyomány szerint öszvér hátán érkezik, előtte a herold és fújja a sófárt. S a szűk zsidó utcák kapui kinyiinak, a házakból kitódulnak a szenvedésekben agyongyötört bélyegesek, mennek a Messiás után a megváltásba, a kiszabadulásba, az ősi honba. Arcukon fájdalom és reménykedés s — hogy biztosan célhoz érjenek — egyesek] belekapaszkodnak a Messiást hordó öszvér farkába és így húzatják magukat a fogságból a szabadulásba...*

Ennek, a még teljesen fel nem derített akciónak történetéből megállapítható, hogy a német megszállást

követő napokban Kasztner érintkezésbe került a Gestapoval. Tárgyalásai azt célozták, hogy a semleges külföldről való szállítások, vagy más ellenérték ellenében a németek engedjenek ki zsidókat. Kasztner 1945 nyarán Budapestre küldött levelében azt írja, hogy tárgyalásai során az egész magyar zsidóság kitelepítését javasolta, de ugyanakkor ő maga is elismeri, hogy «megpróbálkozunk az egész közösségen segíteni, de nem fogjuk mondani: minden vagy semmi...» Azonban amíg Kasztner tárgyalásait folytatta, Eichmannék Endrével együtt megkezdték a vidék deportálását. Ekkor Kasztner felajánlotta, hogy a németek repülőgépen juttassák ki Brandtot Istambulba, így teremtsék meg az összeköttetést a szövetségesekkel. (A Gestapo autókat, textilárakat, gépeket, hadianyagot kért a magyar zsidóság ellenében.) A németek megadták az engedélyt, Brandt elrepült; istambuli tárgyalásainak történetét egyelőre homály fedi. Az bizonyos, hogy a szövetségesek a németek zsarolását nem teljesítették és elutasító válaszukat rövidesen közvetítette a londoni rádió. A beavatottak tudtak erről és Eichmannék pokoli dühöngéseiről, tajtékzó szemrehányásairól is, amiket azután ezzel az üggyel kapcsolatban tettek. Amikor ez a vonal már teljesen összeomlani látszott, mégis sikerült megegyezni a Gestapoval: aranyért, drágaságért. Megígérték, hogy 1200 certifikát és egyéb külföldi útlevél vagy vízum birtokosának lehetővé teszi Spanyolországon keresztül Európa elhagyását. Kasztnerék összeállították listájukat. Sok régi cionista érdemei alapján ingyen, tiszteletből került a névsorba, — de nagy számban jelentkeztek gazdagok is, akik eldugott aranyukat és egyéb értékeiket adták oda, s ezzel szerezték meg a jogcímet. Végeredményben 1684 ember indult el 1944 június 30-án. (Voltak közöttük olyanok is, akik csak búcsúzni mentek ki a józsefvárosi pályaudvarra és beszálltak a vagonokba.)

Kasztner Rezső alijával elköltözött Magyarországról a régi cionista vezetőség nagy többsége, «a nevek», akik évtizedeken át vezették a mozgalmat. Komoly Ottó, aki maga számára levonta a helyes következtetést, egyetlen gyermekét elküldötte, ő maga feleségével itt maradt, hogy megszervezze a későbbi transzportokat. Alakja az események forгатagában nőttön-nőtt. Százfelé csapott kard-

jával a — végén maga mártírként bukott le. (E könyv összeállítása után hozták nyilvánosságra Kasztnernek a baseli kongresszus elé terjesztett jelentését, ami egyoldalú lévén, annak adatai hitelesség szempontjából vizsgálatra szorulnak.)

Kissé átugrok az eseményeken, amikor a Tanács politikájának egy másik irányára mutatok rá. Ez a magyar vonal. Itt négy korszak válik el egymástól: március 20-tól kb. május 1-ig, a zsidó szövetség megalakulásától kb. július 7-ig, a tervbevett első budapesti deportálás időpontjáig, onnan október 15-ig, s ezután jött a negyedik korszak, ami azután következett be. Az első hat hetet általában az inaktivitás jellemzi. Úgy látszott, hogy a keresztény magyarság végleg és teljesen kiszolgáltatta a! zsidóságot a németeknek. A Tanács (mint látni fogjuk) megpróbálkozott *Jarossnál, Endrénél, Bakynál, eredmény nélkül*. A zsidó szövetség megalakulása után hivatalos viszony fejlődött ki a Tanács és a belügyminisztérium egyesületi osztálya között (a zsidó szövetség ide tartozott s ide volt beosztva Bosnyák Zoltán, a Zsidókutató Intézet; vezetője is).

Ugyanakkor a belügyminisztérium rendészeti osztályán *Székely Molnár Zsigmond* titkár és egyes ügyekben *Perlaky* tanácsos tárgyalásokat kezdtek a Tanáccsal és a Tanács kiküldöttjeivel. Utóbb már a budapesti rendőrség is külön «frontként» domborodik ki az eseményekből. Július 7-től, október 15-ig terjedő korszakot az *egyházak és a keresztény középosztály egyes rétegeinek megmozdulása jellemzi* (amire később még részletesen rátérek) és részben ennek köszönhető a budapesti zsidóságnak július 7-ére, majd augusztus 27-ére tervezett deportálásának elmaradása is. *Sajnos ettől a vonaltól lényeges eredményeiben elmaradt az ellenállás szerveivel, a magyar baloldali rétegekkel való kapcsolat elmélyítése, amire' ugyancsak később jogok rátérni.*

Voltak a Zsidó Tanácsnak kevésbé jelentős egyéni útjai is; egyik elvezet *Reményi-Schneller* pénzügyminiszterhez, a másik kapcsolatot tartott az illegalitásban lévő baloldali politikusokkal. Egy szál elhúzódott *Rajnisshoz* is (próbálták meggyőzni, hogy a zsidókat itthon és ne külföldön használják fel).

Egy másik irányzatot jelentett az egyházak mögő való felsorakozás. Ez nem a Tanács vezetőségének, de egyik tagjának és később a Keresztény Zsidók Tanácsának volt a mozgalma. Eredménye: tömeges megkeresztelkedés a Síp-utcában osztott nyomtatványok útján. Óvóhelyeken tömegesen jelentkeztek a zsidóságtól való elszakadásra.

A Hadviseltek Bizottsága útján a Tanács állandóan kapcsolatot tartott fenn a honvédelmi minisztériummal, amelynek eredménye volt, hogy sokezer musz.. behívó ment ki és ezek részben elkerülték a deportálást.

Végül nem lehet elsiklani a Tanács egyik tagjának, dr. *Berend Béla* volt szigetvári főrabbinak működése mellett sem. Ellene számos vádat hoztak fel, amelyek alól azonban a Népbíróságok Országos Tanácsa mint legfelsőbb fórum, jogerősen felmentette és így vétlennek nyilvánította. Berend meggyőződéssel hirdette, hogy a zsidóságnak nincs mit keresnie Magyarországon és innen ki kell vándorolnia. Fellépésében volt valami forradalmi jelleg a régi zsidó, kapitalista vezetőséggel szemben. Ugyancsak történelmi tény, hogy Berend Bélát, mint a Tanács tagját, naponként lehetett a belügyminisztériumban látni, sőt — amikor a csillag visel őket Endre kitiltotta a minisztériumból, nehogy «megfertőzzék» és befolyásolják a magyar hatóságot, Berend szerezte meg a Tanács tagjai számára a belépési engedélyt. Tapasztalatból igazolható, hogy voltak olyan köztisztviselők, akiknél Berend engedményeket ért el és akiket kedvezően tudott befolyásolni, így lett ezeknek az apokaliptikus időknek egyik jellemzőbb alakja dr. Berend Béla szigetvári főrabbi, aki a Dohány-utcai templom szószékén is prédikált és nagy közönség előtt mondotta el beszédeit.

Mindezekhez a politikai irányokhoz még azok a külpolitikai akciók csatlakoztak, amelyek az ú. n. svéd vonalat jelzik, amelyről 1944 nyarának eseményei között később fogok beszélni.

*

Április 28-án jelent meg a rendelet, amely a zsidóság lakásának és lakóhelyének kijelöléséről szólt. Tulajdonképpen ez volt az egyetlen kormányrendelet, amelyre a hatalom bitorlói, a gettósításnál és a csillagos házak

kijelölésénél formailag mint «jogforrásra» hivatkozhattak.. De az SS-ek és magyar társaik nem várták 'meg ezt a «formaságot». Körülbelül tíz nappal a rendelet megjelenése előtt megkezdték a gettósítást, az emberek száz-ezreit kergették ki otthonukból, barmok módjára össze-terelték őket istállóknak is alkalmatlan helyiségekbe, vagy a szabad ég alá. *Első volt Nagykanizsa és Munkács.* Nyomon követték azokat az észak és északkeleti területek, majd folytatólagosan az egész vidék...

A gettósítás megkezdését egy különös audiencia előzte meg, amellyel nyilván el akarták terelni a figyelmet a zsidóságot fenyegető eseményekről. Körülbelül április 20-a lehetett. Telefonértesítés jött Eichmannéktól a Svábhegyről, hogy a Zsidó Tanács kiküldöttei d. u. 3 órakor a Rökk Szilárd-utcában jelenjenek meg. A kitűzött időben az odarendeltek ott voltak és nagy aggodalommal várták a fejleményeket. Fél óra múlva feltűnt *Wisliceny, Novack* és még egy másik Gestapo tiszt társaságában. A kihallgatás színhelye a rabbiképző intézet földszinti tanári, illetve igazgatói szobája volt. A németek ültek, a zsidók állva hallgatták a parancsokat. *Wisliceny* pattogó hangon adta ki utasításait és elégedetlenséggel juttatta kifejezésre, hogy még mindig nem készült el egy nagy térkép, amely az egész magyar zsidóság szociográfiai helyzetét feltünteti. Azt kívánta, hogy minden község mellett tüntessék fel, hány zsidó lakik ott, milyen intézményeik vannak, stb. *Szobahozta, hogy a magyar zsidóság számára új szervezetet kell létesíteni, és pedig azzal kell számolni, (ami rögtön gyanúsnak tűnt föl), hogy zsidók csak 10.000 lélekszámnál nagyobb helységben lakhatnak.* Arra a felvilágosításra, hogy eddig ú. n. községkerületek voltak, azt a választ adta, hogy legjobb lesz vármegyénként szervezni a zsidóságot és a vármegyei kerület vezetését a helyi hitközség elnökére bízni. «Ha a helybeli zsidóságnak bármilyen panasza, vagy kérése van, mindjárt az ottani főispánhoz fordulhat és ezért ez az új beosztás kedvezőbb a zsidóknak» — mondta. Általában lassúnak mondotta a központi tanács adminisztrációját és sürgette, hogy *ügyvezető tisztviselőt* nevezzenek ki, akivel éjjel-nappal állandó érintkezésben lehetnek. Mindjárt hivatkozott is a bécsi *Löwenherzre* (ere-

detileg alelnöke volt a bécsi hitközségnek, később Amtsdirektorja), akiről igen elismerően nyilatkozott, ugyanakkor a másik Gestapo tisztől kérdezte, hogy hívták a berlini ügyvezetőt? *Utóbbiról futólag megjegyezte, hogy eleinte akadékoskodott, ezért néhány hónapra Dachaubába került, s miután onnan visszajött — «minden úgy ment, mint a karikacsapás».* (Ennek a beszélgetésnek volt az eredménye, hogy a Tanács sürgősen ügyvezető tisztviselőt keresett. Különböző személyek kerültek előtérbe, végülis ideiglenesen dr. *Kohn Zoltánt* bízták meg az ügyvezetéssel — amíg a Tanács elnöke, aki akkor kórházban feküdt, — fel nem gyógyul és a végleges megbízatás megtörténik. De ez az ideiglenesség hallgatólagosan meghosszabbodott. (Ténylegesen, különösen 1944 júniustól kezdve a Tanács adminisztrációjának hatalma *Müller Rezső* kezében összpontosult.) Olyan részletesen foglalkoztak a zsidó községek igazgatásának kérdésével, hogy azt lehetett hinni, mintha hosszabb időre akarnák az akkori állapotokat fenntartani. Pedig ez is a náci blöffök és félrevezetések közé tartozott.

Már a tanácskozás végefelé járt, amikor Wisliceny ügy «mellékesen» megjegyezte, hogy a vidéki zsidóság megszervezése végett egy-két hétre elutazik. Senki sem sejtette (hiszen még a gettók létesítéséről szóló rendelet sem jelent meg), hogy ez az «átszervezés» — amelyre a vidéki viszonyokkal ismerős zsidó szakértőt is akart magával vinni — a vidéki zsidók gettósítását, deportálásukat és kipusztításukat jelenti. Wisliceny felállással jelezte, hogy a kihallgatás véget ért és a Tanács tagjai eltávozhatnak.

Alig telt el néhány nap és vidékről a legkétségtelenebb hírek kerültek a fővárosba. A Tanács vezetősége lépéseket tett, hogy *Endre László* fogadja őket, ki is volt tűzve az időpont, de a belügyminisztériumban *Endre* csak futólag váltott néhány szót velük és kesztyűvel a kezében, kijelentette, hogy el kell mennie. Így csak *Takácsal*, *Endre László titkárával* tudtak beszélni, aki letagadta a vidéki szörnyűségeket. Ilyen körülmények között április 26-án a Tanács sürgönyben hívta fel *Jarass* belügyminiszter figyelmét a kegyetlenkedésekre és 27-én kétoldalas beadványát ajánlott levélben küldötte el. A sürgönynek a következő volt a szövege:

*Nagy méltóságú vitéz Jaross Andor
m. kir. belügyminiszter úrnak,*

Budapest

A Magyar Zsidók Központi Tanácsához érkezett közlések szerint az ország északkeleti területein, Ung, Ugocsa, Bereg, Máramaros, Abauj-Torna, Zemplén és Szabolcs vármegyékben a zsidókat korra és nemre való tekintet nélkül a vármegyék székhelyeire szállították, ahol részben szabad ég alatt és a külvilágtól elzárva, élelem és egészségügyi ellátás hiányában a legsúlyosabb veszélyeknek vannak kitéve. Az emberiesség nevében mély tisztelettel kérjük N agyméltóságodat, hogy a többszázezer ember létét fenyegető ezen súlyos helyzetet már csak a fenyegető jár vány veszély lehetőségére való tekintettel is sürgősen orvosolni kegyeskedjék.

Mély tisztelettel:

A MAGYAR ZSIDÓK KÖZPONTI TANÁCSA

Leadva telefonon. 1944 április 26-án.

A beadvány teljes szövege ez:

*Magyar Zsidók Központi Tanácsa,
Budapest, VII., Síp-u.. 12.*

2378/1944. sz.

*Tárgy: Az északkeleti országrész
zsidóságának helyzete.*

Nagyméltóságú M. Kir. Belügyminiszter Ür!

Kegyelmes Urunk!

A Magyar Zsidók Központi Tanácsa nevében mély tisztelettel az alábbiakban bátorkodunk Nagy méltóságod elé tárni azt a rendkívül súlyos és válságos helyzetet, amelybe az északkeleti országrészek zsidó lakossága a hatóságok által foganatosított rendszabályok folytán került:

A hozzánk érkezett közlések szerint az utóbbi napokban az ország északkeleti területein, nevezetesen Ung, Ugocsa, Bereg, Máramaros, Abauj-Torna, Zemplén és Szabolcs vármegyékben a zsidókat korra és nemre való tekintet nélkül a vármegyék székhelyeire és egyes nagyobb

járási székhelyekre szállították, ahol részben a szabad ég alatt, részben a városok külterületein összezsúfolva és a külvilágtól elzárva helyezték el.

Így többek között az alábbi közlések érkeztek hozzánk:

1. Ung vármegye. Az ungvármegyei zsidókat e hó 16--án Ungvárra szállították, ahol egy téglagyár és egy fatelep udvarán helyezték el őket. Az ungvári zsidókat f. hó 21.-én, 22.-én és 23.-án ugyancsak ide vitték ki. Úgy a vármegyéből Ungvárra szállított, mint az ungvári zsidók mindössze 30 pengőt, 14 napi élelmet, egy váltó fehérneműt, a rajtuk levő ruhát és ágyneműt vihetek magukkal. Többi ingóságukat lakásukon kellett hagyniok. A jelenleg az említett téglagyár és fatelep udvarán összezsúfolt személyek száma mintegy 20.000-re tehető, akik a szabad ég alatt, az időjárás viszontagságainak kitéve táboroznak. Napi ételmezésük mindössze 1 deciliter leves. Az élelmiszerek bevitele nincs megengedve. A telepeken vízhiány van.

Természetesen ily viszonyok között nem történhetik kellő gondoskodás a nagy tömegek ételmezéséről és egészségügyi ellátásáról.

2. Szabolcs vármegye. Hasonló # helyzet Szabolcs vármegyében, amelynek területéről a zsidókat Nyíregyházára szállították. Ezek, értesülésünk szerint, mindössze kétnapi élelmet, 30 pengőt és 50 kg podgyászt vihetek magukkal.

Nyíregyházán az odaszállított személyek magánházakban helyezték el, de tekintettel az oda betelepített személyek nagy számára, ezek az egyes lakásokba azok befogadóképességét messze túlhaladó mértékben zsúfoltatták össze. Az ételmezés és a betegek ellátása itt is úgyszólván lehetetlen.

3. Abauj-Torna vármegye. Abauj-Torna vármegye zsidóságát, valamint a kassai zsidók jelentékeny részét is, a kassai téglagyár víznélküli telepére zsúfolták össze, ahol a legelemibb életszükségleteiket sem elégíthetik ki.

4. Bereg vármegye. Hasonló eljárás követtetett a beregvármegyei zsidókkal szemben is, ahol a kitelepített személyek minden értéktárgyát, még a jegygyűrűket is, valamint az egy pengőn felüli összegeket is elvették.

5. Máramaros vármegye. Az e vármegye területén lakó zsidókat Máramarosszigetre és egyes nagyobb községekben

zsúfolták össze, Máramarosszigeten a zsidó intelligencia jelentékeny részét, kb. 140 embert egy kis imaházban helyezték el, ahol napok óta étlen-szomjan vannak.

Fenti értesüléseinkből megállapítható, hogy az észak-keleti országrészek zsidóságának nagy tömegei — több-százezer ember — önhibáján kívül a legsúlyosabb helyzetbe került és éppen a nagy tömegekre való tekintettel és a rendelkezésre álló idő rövideje miatt nem történhetett kellő gondoskodás a megfelelő elhelyezésről, egészségügyi berendezésekről, élelmezésről és a betegek orvosi és gyógyszerellátásáról.

Ilyen körülmények között féltő, hogy élelem, megfelelő elhelyezés és betegellátás hiányában éhínség fog bekövetkezni, járványok fognak kitörni és a másállapotbaji lévő nők, csecsemők, gyermekek, betegek, valamint aggok tömegesen fognak elpusztulni.

Mély tisztelettel kérjük ennél fogva, méltóztassék oly irányban intézkedni, hogy a betelepített személyek megfelelő elhelyezésben és élelmezésben legyenek részesíthetők.

További tiszteletteljes kérésünk oda irányul, méltóztassék lehetővé tenni, hogy megbízottaink a helyszínre kiszállhassanak és ott a hatóságokkal és a zsidóság helyi vezetőivel egyetértésben a szükséges intézkedések megtételénél segídhessenek.

Tekintettel az ügy nagy horderejére és sürgösségére, legyen szabad mély tisztelettel Aagyméltóságod sürgős intézkedését kérnünk.

Fogadja Nagyméltóságod mély tiszteletünk őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1944. évi április hó 27-ik napján.

*A Magyar Zsidók Központi Tanácsa**

*Nagyméltóságú vitéz nemes-miticsi Jaross Andor
m. kir. titkos tanácsos, belügyminiszter úrnak.*

Ez volt a helyzet, amikor vidékről szinte óránként érkeztek a fenyegető eseményekről szóló jelentések. Az Ungvár és környéki zsidóság gettósításáról a következő jegyzőkönyv számol be:

«Felvette a jegyzőkönyvet dr. Kohn Zoltán tan felügyelő, 1944 április 25-én, délután fél 4 órakor. Megjelent egy arról a vidékről való és jelenleg Budapesten tartózkodó úr, ki magát megnevezni nem akarta és egy

szavahihető szemtanú bmondása alapján a következőket adta elő: Az Ungvár-környéki zsidóságot múlt hét vasárnapján kezdték bevinni Ungvárra « Minai-utcai Moskovitz-féle téglagyár udvarára. 30 pengőt, 14 napi élelmet, egy váltó fehérneműt, egy ruhát, ami rajtuk van és egy fekvőhelyhez szükséges ágyneműt vihetnek magukkal. Ungvár városának zsidóságát csütörtök reggel hívták jelplakátokon, \hogyan lakásukat nem szabad elhagyniok és lakásukon várják be a további intézkedéseket. További feltételek azonosak az előbb említettekkel. Az ungvári zsidóságot magát pénteken, szombaton és vasárnap vitték ki ugyanerre a gyártelepre. Az illető, ki kb. 3 órát töltött a táborban, kb. 25.000-re teszi azok számát, akik a táborban koncentrálnak. Ez a nagy tömeg teljesen tehetetlen és a szabad ég alatt az időjárás viszonyosságainak van kitéve. Az első napokban az ungvári zsidóság nem volt koncentrálnak és a táborban működött egy népkonyha, amely kb. 1000 ember részére főzött. Miután most már nem tartózkodik zsidó a városban, bizonytalan, hogy ez a népkonyha működik-e? Bemenni, valamint csomagokat bevinni hozzátartozók részére meg van engedve. Munkaszolgálatos is bemehet és élelmiszert is vihet be magával. A koncentrálnak tábori csPhdőrőség őrzi és kis zászlócskával jelölte meg azt a határterületet, melyen belül a szabad mozgás biztosítva van, azt átlépni a táborban levőknek szigorúan tilos. Az illető szemtanú hallomásból a következő epizódot adja elő: «Egy kis gyermek játszadozás közben túllépte a határt, mire édesanyja kétségbeesetten utánafutott, szintén átlépte a határt, — mindkettőjüket a tábori csendőrség lelőtte».

Május 3-án a Tanács németnyelvű beadványt intézett: «An das Einsatzkommando der Sicherheitspolizei des S. D.»-hez. amelyben a következőket adta elő: «Hivatkozással Krumej Obersturmbannführer úrral e hó 2-án lefolytatott személyes tárgyalásra, felhívása folytán ezúton is előterjesztjük azt a sürgős kérésünket, hogy az ország északkeleti' és déli részein a zsidóság számára kiutalt terepekre a központi Zsidó Tanács megbízottakat küldhessen ki. Kérésünket arra alapítjuk, hogy a koncentrálnak központok legnagyobb részéről súlyos panaszok érkeztek hozzánk az elhelyezésre, ellátásra és az egészségügyi gon-

dozásra vonatkozóan. A kiküldött megbízottaknak az lenne a feladata, hogy a helyi hatóságok hozzájárulásával és a helyi zsidóság közreműködése mellett, a mutatkozó súlyos hiányokat megállapítsa, s a budapesti Központi Tanácsnak megjelelő javaslatokat terjesszen elő. Kérjük, hogy az eredményes eljárás végett a kiküldöttnek utazási, mozgási és a helyi hatósággal, valamint az ottani zsidósággal érintkezési szabadságot biztosítson». A beadvány azután a konkrét helyzetet vázolja, — e tekintetben ez az írás történeti forrás:

Nyíregyháza. Az ottani gettóba 4120 helybeli és 6600 környéki személyt hoztak, összesen 10.759 embert. Ezeket 123 házban helyezték el, amelyeknek területe — a konyhákat és az előszobákat is beleszámítva — 9165 m^2 . Ilyen körülmények között egy személyre 1 m^2 sem esik. Ehhez járul még, hogy a szóbanjörgő területen sem vízvezeték, sem kanalizáció nincs, ami egészségügyi szempontból veszélyes. Az általános rendelkezések szerint a koncentrált személyek 14 napra való élelmiszert hozhattak magukkal, de a zsidóknak a javakból való eltávolítása oly gyorsasággal történt, hogy ennyi élelmiszer összeszerzése nem volt lehetséges. A nyíregyházai zsidóság ezért az élelmiszerből kifogyott és a helybeli Zsidó Tanács a gettó ellátásáról nem tudott gondoskodni.

2. Kisvárdá. Itt jőleg a környéki zsidóság elhelyezése és ellátása nehéz. Ezeket a zsidó templom udvarába terelték össze. Élelmiszerük kifogyott és az egészségügyi helyzet kétségbeesztő.

3. Ungvár. Az ide koncentrált zsidóság túlnyomó része fedél nélkül van.

4. Kassa. A zsidókat az ottani téglagyár szárítóhelyiségeibe terelték, amelynek nincsenek oldalfalai és így az ottlévő emberek helyzete, akiknek száma 11.500-at tesz ki, kétségbeesztő. Nincs elegendő élelmiszerük és a felállított népkonyha működni nem tud. Vízvezeték nincs a területen.

5. Munkács. Az ott összegyűjtött zsidóság száma tizen-nyolcezeret tesz ki, akiket a téglagyárban helyeztek el, de egyrésztük nem fért be és azok a szabad ég alatt vannak.

6. Máramarossziget-ről a következő jelentés számolt be: «Katonák járnak házról-házra és elvisznek minden elvihetőt. A gettó készül és e hó 20—30-a között az

egész zsidóságnak be kell költöznie. A falvakból összegyűjtött zsidók a legkülönbözőbb atrocitásokat szenvedték el; nőkkel erőszakoskodnak, fiatal lányokat bábaasszonyokkal vizsgáltatnak meg, hogy nem rejtették-e el ékszereiket».

A vidéki kiszállások lehetővételét *Dr. Reiner Imre* magánál *Eichmann*nál is forszírozta, hogy a Zsidó Tanács megbízottai a helyszínen győződhessenek meg a sérelmekről és tehessenek előterjesztést az orvoslásokra. Az első időben még ez a mindig dühöngő és fenyegetőző örült is szédített. Azt válaszolta, hogy majd idővel a Tanács néhány megbízottjának engedélyt fog adni táborlátogatásra. Most még minden cseppfolyós állapotban van a vidéken:

— «erst muss ich den Dreck, den Judendireck zusammenkehren» tört ki belőle a gonoszság és gyűlölet.

Május hó 12-én a Zsidó Tanács beadványt intézett *Jaross* belügyminiszterhez, amelyből a *hevesmegyei* zsidóság tragédiáját olvashatjuk.

HevesberJ lakó zsidókat folyó hó 9-én a *Hevestől* mintegy 80 kilométernyire fekvő *Bagólyuk* (u. p. *Egereseid*) nevű elhagyott hány ásztelepre szállították. E tárgyban mély tisztelettel, alulírott Központi Tanács megbízottja folyó hó 9-én távbeszélőn értekezett *Dr. Takács* főszolgabíró úrral* akitől azt a felvilágosítást kapta, hogy *Nagy méltóságod* az *alispánokhoz* intézett távirati rendelkezésével a zsidóknak táborba való szállítását megszüntette. Ezen értesítés vétele után távbeszélőn felhívtuk a *hevesi járási főszolgabíró urat*, kivel', közöltük *Nagyméltóságod* e rendelkezését és azt a kérelmet terjesztettük elő, hogy ennek folytán az elszállítás mellőztessék. A főszolgabíró úr közölte velünk, hogy a szállítmány már elindult, de utasítást 'fog kérni az *alispán úr Öméltóságától*. A szállítmány foly\$ hó 10-én reggel érkezett meg *Egerbe*, ahol 13 óráig tartózkodott, majd rendeltetési helyére útnakindult. Megemlíteni bátorkodunk, hogy *Heves* nagyközség lélekszáma, a községi előljáróság által kiállított és eredetben *Molnár Zsigmond* miniszteri titkár úrnak átadott bizonyítvány tanúsága szerint, az 1941. évi népszámlálás alkalmával 10.597 lélek volt és így *Nagyméltóságodnak* a zsidók tömörítése tárgyában kibocsátott rendelkezése értelmében az ottani zsidók nem is lettek volna elszállít-

hatók. A hozzánk Bagólyukról érkezett közlések szerint az ottani elhelyezés nem megfelelő, mert az elhagyott régi házakban hiányoznak az ablakok és ajtók és olyan kevés a férőhely, hogy csupán az öregek jutottak fedél alá, míg a többiek, valamint az összes magukkal hozott ingóságok, férőhely hiányában szabad ég alatt vannak. Állítólag, ^mintegy 2000 ember volna a szóbanlévő telepen. Tekintettel arra a körülményre, hogy Heves község lakossága a 10.000 főt meghaladja, tekintettel továbbá Nagy méltóságodnak azon rádió útján továbbított rendelkezésére, amely «5 zerint a zsidók táborba szállítása mellőzendő, végül figyelemmel a hevesi zsidók jelenlegi súlyos helyzetére, legyen szabad mély tisztelettel azzal a kérelemmel fordulnunk Nagy méltóságodhoz, hogy a hevesi zsidóknak lakóhelyükre való visszaszállítását elrendelni kegyeskedjék. Megemlíteni bátorkodunk, hogy a hevesi zsidóság késznek nyilatkozott arra, hogy a község területén kívül, a többi lakosságtól teljesen elkülönítve, saját költségén barakkokat építsen és ott helyezkedjék el.»

A hevesmegyei zsidóság megmentése végett Székely Molnár Zsigmond titkárhoz is fordultak és a Gestapónak is jelentést tettek.

Május hó 12-én a csepeli hitközség elnöke a következő írásbeli jelentést tette.

«Tisztelettel bejelentem, hogy mint a csepeli hitközség elnökét Csepel község elöljárósága f. hó 10-én arról értesített engem, hogy Pest vármegye főispánjától azt a szóbeli utasítást kapták, hogy a Csepelen lakó zsidókat barakkszerű elhelyezésben egy helyre tömörítsék. Ezen barakkszerű tömörítésre a Weiss Manfréd-gyár mellett lévő Kerékpármegőrző barakkok jöhetnének a községi elöljáró ág szerint számításba. Tisztelettel bejelentem, hogy ezen elszállásolás a lehető legrosszabb, tekintettel arra, hogy olyan úgynevezett barakkokba zsúfolódna össze cca 1200 lélek, 8 személyenként két négyzetméternyi területre — ahol tisztálkodásnak semmi lehetősége nincsen, de még mód sincs arra, hogy tisztálkodási lehetőség akadjon. WC nincs, tehát a legelemibb emberi szükségletnek elvégzését csakis latrinarendszerrel lehetne biztosítani, — ami tekintve a közeledő meleg időjárást és azt, hogy ezen barakkok a község sűrűn lakott részén vannak — csak

fertőző járványok elterjedését vonná maga után. Fontos honvédelmi érdek kívánja, hogy Csepel község zsidó lakos ságának kb. 80%-os hadiüzemi munkássága maradéktalanul teljes munkát tudjon nyújtani, amit az ilyen elhelyezés folytán képtelen volna, tekintettel arra, hogy nem volt módjuk a pihenésre. Fontos honvédelmi érdek továbbá, hogy a kerékpármegőrzők megmaradjanak eredeti rendeltetésüknek, minthogy a több mint 60 km. körzetből, többnyire kerékpáron bejáró hadiüzemi munkásoknak a gyár közelében, de annak területén kívül kell kerékpárjaikat elhelyezni. Bátor vagyok még bejelenteni, hogy április 15-én, a M. kir. Allambiztonsági Rendészet IV/4. alosztályt vezetőjétől Dr. Koltay Lászlótól, továbbá Krumej SS-OberSturmbannführer uraktól azt a katározott utasításé kaptam, hogy a csepeli zsidókat az általuk kijelölt helyre költöztessék át. Ezen utasításnak én a csepeli előjáróság segítségével maradéktalanul eleget tettem, nem érteni tehát, hogy ezen első rendelkezést, mely tudtommal a belügyi államtitkár úrnak volt a rendelkezése, miért másították meg. Tisztelettel kérem, szíveskedjenek odahatni, hogy ezen sérelmes és embertelen rendelkezés .kivitelre ne kerüljön és a csepeli zsidók lakóhelye továbbra is a fenti két úr által kijelölt terület maradjon. »

A Központi Tanács e jelentés alapján beadványt intézett a belügyminiszterhez és kérte, hogy fentebb kifejtett emberiességi, közegészségügyi és honvédelmi érdekre való tekintettel, kegyeskedjék elrendelni, hogy a csepeli zsidóság az állambiztonsági rendészet által részükre kijelölt elkülönített területen megmaradhasson.»

*

A magyar zsidóságnak a német megszállás alatti történetében fontos dátumot jelentett 1944. április 27-e. Ezen a napon jelent meg a minisztérium 1520/1944. M. E. számú rendelete: «A zsidók önkormányzata és érdekképviselete tárgyában». A rendelet minden csillagviselésre kötelezettre vonatkozott, akár izraelita vallású, akár keresztény volt: ezeket kényszer társulásba egyesítette, amit «Magyarországi Zsidók Szövetségé»-nek nevezett el. Kimondotta, hogy ez a szervezet «önkormányzati feladat körében örökös a kötelékébe tartozó zsidók maga-

fartása jelelt és e tekintetben rájuk kötelező rendelkezéseket tehet». (Ezekre a «kötelező rendelkezésekre» hivatkozott mindig a Zsidó Tanács, amikor a zsidókkal szemben eljár, lakásokat requirált, a Rökk Szilárd-utcába idézett stb.), továbbá *«képviseleti a kötelezőbe tartozó zsidók közös érdekeit*». A rendelet egyúttal minden más zsidó egyesületet feloszlatozott (még a Chevrákat is) és elvileg kimondotta, hogy azoknak a vagyona a zsidók szövetségére száll át. (A gyakorlatban ez természetesen egészen másképp alakult; a legtöbb egyesületet kirabolták, vagy vagyonukat fasiszta egyesületeknek juttatták; a szövetség, amely fiktív módon az egyesületek liquidálását intézte, — csak morzsákhoz jutott.) A szövetség megalakulásának előkészítése a belügyminiszter (ez Jaross volt!) által kinevezett 9 tagú intézőbizottság hatáskörébe tartozott és(a rendelet kimondotta, hogy mindaddig, amíg a 'szövetség alapszabályszerűen meg nem alakult, ez az ideiglenes intézőbizottság látja el a halaszthatatlan tennivalókat. Minthogy a szövetség véglegesen soha sem alakult meg, az ideiglenes intézőbizottság maradt a zsidók ügyeinek képviselője és a sorsdöntő pillanatokban sokszor az élet és halál ura. (Ez volt az ú. n. második zsidó tanács, amelynek megalakulására később visszatérek.) Nyilván e miniszterelnöki rendeletnek igazságügyi miniszteri revíziója alkalmával kerülhetett bele az a mondat (5. § 4. bek.), hogy a feloszlatozás nem vonatkozik *«az izraelita hitjelekezet szervezeteire és intézményeire*». Ez az intézkedés biztosította az Országos Irodák és a budapesti hitközségek jogi fennmaradását. A Szálasi rémuralom alatt de már korábban is ezeknek a felekezeti intézményeknek léte is inkább csak papirosforma volt.

A rendelet megjelenését és annak tartalmát előre senki sem tudta és így az a legnagyobb meglespetés erejével hatott. A zsidószövetség megalakításának elsőrendű politikai jelentősége volt. Igazolta azoknak — többek között e sorok írójának — a felfogását, hogy a magyar vonalat jobban kellett volna érvényesíteni és a március *20-ki közlés (*«magyar zsidók mindenben engedelmesskedjenek a németeknek*») nem végleges, nem őszinte és nem minden magyar hatósági tényező, vagy közéleti »szereplő álláspontja. Öt hét telt el a német megszállás óta és az 5 hét alatt jóformán minden an-

nak tudatában történt, hogy a magyarság kiszolgáltatta zsidóit a {németeknek és jogilag kezét róluk levette: *«tegyenek velük, amit akarnak»*. Még homály fedi a szövetség megalakításának indító okát, amely többféle lehetett de bizonyos, hogy az Eichmann-féle Sonderkommando ennek nem örvendett és úgy látta, hogy a magyar hatóságok be akarnak (avatkozni hatáskörükbe. (A többi megszállott országokban, így Olaszországban, Franciaországban, Jugoszláviában, stb. nem volt ehhez hasonló intézkedés). A rendelet kiadásának többféle oka lehetett: a) puszta önzés; látták, hogy a németek kirabolják a zsidókat, a koncban a fasiszta magyar hatóságok is részesedni akartak; b) a jogi formalizmus előtörése (erre utal Argalás min. osztálytanácsos, a rendelet szerkesztője); keresték a jogi alapot, a német megszállás óta a zsidókkal szemben elkövetett törvénytelen ségekhez és a további intézkedésekhez, c) a magyar szuverenitás sérelme, amelynek láttán észbekaptak, *«ha a zsidókkal kezdik, a többiekkel folytathatják, jó lesz tehát a zsidók ügyeinél helyreállítani a jogfolytonosságot és a zsidó tanácsot a magyar minisztérium és nem az SS Sonderkommando alá helyezni»*.

De bármi is volt az indítók, a rendelet megjelenésének észre kellett volna téríteni azokat, akik kizárólag a németek kegyétől várták a magyar zsidók megmentését és meg kellett volna teremteni azt a területet, *«ahol a tagadás lábát megveti»* és a józan magyar rétegekre támaszkodva a német deportálással szembe lehetett volna szállni. De a magyar zsidóság sokkal szervezetlenebb, tájékozatlanabb és erőtlenebb volt, semhogy ez bekövetkezhetett volna.

A rendelet megjelenése jó ürügy volt arra, hogy a magyar hatóságokkal az érintkezést fel lehessen venni. Mindjárt másnap telefonon felhívták Takács szolgabíró, Endre László titkárát és megkérdezték, hogy a zsidó szövetség megalakítása tárgyában a Tanács kivel tárgyaljon. A válasz az volt: *«Keressék fel Argalás min. osztálytanácsos, vagy Bosnyák igazgatót»*. (Akkor még senki sem tudta, hogy ki az a *«Bosnyák igazgató»* a belügyminisztériumban). Pár perccel később Argalással beszéltek, aki közölte, hogy délben fogadja a Tanács kiküldötteit. A megszállás óta ez volt az első eset, hogy a belügy-

minisztériumban rendszeres tárgyalást kezdtek a zsidók kiküldötteivel. Más volt a helyzet a kultusz- és az igazságügyminisztériumokban. Mindkét minisztérium főtisztviselői, akikkel bizalmasan közöltem a március 19-e utáni napokban történeteket, a legnagyobb megdöbbenéssel hallgatták azokat és segítő támogatásukat helyezték kilátásba. (Ezekről a tárgyalásokról az 1944. nyári események kapcsán fogok beszélni.) Aznap délben Pető Ernővel és Kahan Niszonnal Argalás belügyminiszteri tanácsosnál voltunk. Erről az emberről később kiderült, hogy ő fogalmazta a Sztójay-kormány összes zsidóellenes rendeleteit és ezért a Népbíróság többévi szabadságvesztésre ítélte.

Argalás közölte, hogy a rendeletet ő fogalmazta. Céljuk egyfelől az volt, hogy a német megszállás óta a zsidók irányában történt intézkedéseket ú. n. törvényes formák közé szorítsák, másfelől a zsidóknak érdekképviselőt biztosítsanak és a zsidók ügyeit intéző tanácsot (a németek «Zentral Judenrat»-nak nevezték, míg a rendelet «intézőbizottságnak») a magyar hatóság alá rendeljék. De mikor egyenesen feltettem a kérdést, hogy a rendelet hatálybalépésével a németek intézkedési joga megszűnt-e, Argalás arra nem adott határozott választ. A tárgyalás kapcsán azt is közölte, hogy ő a törvényelőkészítő osztályt képviseli és a rendelet megalakításával az ő teendője tulajdonképpen megszűnt: a szövetség' megalakítása, felügyelete a minisztérium egyesületi osztályára tartozik, amit Blaskovich Lajos, Endre garnitúrájához tartozó vármegyei jegyző vezet. Arra utasított, hogy a szövetség alapszabályainak előkészítése és az i deiglenes intézőbizottság kinevezésével kapcsolatos ügyekben Blaskovich-al vegyük fel az érintkezést. A tárgyalás későbbi folyamán megrázó előadássá alakult át. Rámutattunk a Budapesten történt erőszakoskodásokra és még inkább a vidéki gettósításokról érkezett» hírekre és kértük, hogy segítsen, mint a jogot és törvényt ismerő magyar közhivatalnok. Argalás szótlanul hallgatta végig elbeszélésünket, úgy látszott, hogy az elmondottak nem jelentettek újságot számára, végül is kijelentette, hogy ezekben az ügyekben az intézkedés nem tartozik hatáskörébe, de azért feljebbvalójának (Endre) jelentést fog tenni. Így indult meg a német megszállás alatt a belügyminisztériummal való rendszeres érintkezés. *A magyar*

zsidóság — egykor az állam egyenjogú polgárai —, rendészeti alanyok lettek és ügyeik a kultuszminisztériumból a belügyminisztériumba kerültek át.

Néhány nappal később, május hó 1-én *Blaskovich* vármegyei főjegyző felhívott a belügyminisztériumba. A megjelenés nem valami kellemes körülmények között történt. Endre László, a belügyminisztérium igazi ura, utasítást adott, hogy sárgacsillagos nem lépheti át a minisztérium küszöbét, «nehogy megfertőzzék az ott dolgozó tisztviselőket». Csak úgy juthattam be, hogy egy rendőr kísért az osztályfőnökhöz és így jelentett be neki: «A zsidó ügyvédet előállítottam».

Blaskovich a közepesnél jóval alacsonyabb színvonalú ember' volt, mintaképe a gyenge köztisztviselőnek. A gettósítás rémségeit és az azután következő szörnyűségeket nem fogadta el valóknak. Ennek ellenére sikerült őt legalább is semlegesíteni, ezt az Endre László parancsainak egyébként szigorúan engedelmeskedő, meghunyászkodó főjegyzőt. A vele való érintkezés különösen akkor vált könnyebbé, amikor *Bródy Ernő* segítségével egy rokona útján hatni lehetett rá. Ezen az első tanácskozáson rajta kívül jelen volt dr. *Árgalás* a belügyminisztérium törvényelőkészítő osztályának vezetője, továbbá dr. *Tlassányi István*, aki közvetlen referense volt a zsidók szövetségének. (Ez utóbbi korábban dr. *Páskándy* miniszteri tanácsosnak volt egyik előadója és annak a zsidósággal szemben tanúsított jóindulatát tőle örökölte.

Már megkezdtek a tanácskozásokat, amikor a szobába belépett egy albínó, másnak a szemébe soha nem néző ember, aki sután és nem szívesen fogott velem kezét. Észrevettem, hogy ő itt a «főember», s amikor igazgató úrnak kezdték szólítani, mindjárt tudtam, hogy ki az a hírhedt *Bosnyák Zoltán*, az akkor már felállított zsidókutató intézet vezetője.

Feljegyzéseim szerint ezen a tárgyaláson a következőkről volt szó:

«Tárgyaltunk az ideiglenes intézőbizottság megalakításáról. A főjegyző érdeklődött a németek által beiktatott Zsidó Tanács megalakításának körülményeiről és felvilágosítást kért tagjainak személyi vonatkozásairól. Közölte, hogy az újonnan kinevezendő 9 tagból egynek megkeresztelkedett zsidónak kell lennie. Erre a helyre dr.

Cavalierit akarta kineveztetni, de mikor kiderült róla, hogy született keresztény, Bosnyák Zoltán Török Sándor újságíró javasolta. Blaskovich olyan komolyan vette feladatát, hogy a budapesti központi intézőbizottság kötelességévé tette, hogy minden 10.000 főnél nagyobb létszámú községben egy-egy helyi ideiglenes bizottságot nevezzen ki, minden esetben egy-egy kitért személy bevonásával. A főjegyző kijelentette, hogy a jövőben minden zsidó jellegű, egyesület vagyonát a szövetség fogja megkapni (akkor már az összes komoly vagyonnal rendelkező egyesületet felosztatták és vagyonukat fasiszta egyesületeknek adták) és különösen érdeklődött a Chevrák iránt. Noha megjegyeztem, hogy a szentegyletek a hitközségekkel szoros kapcsolatban álló vallásos jellegű egyesületek, mégis kijelentette, hogy minden flhevrát fel fog osztatni. Amikor hangsúlyoztam, hogy a rendelet értelmében az izraelita hitjelekezeti szervezetei és intézményei a jövőben is fennmaradnak, megjegyezte, hogy ez nem jelenti azt, hogyha államellenes intézkedést tanúsítanak, akkor ezeket is nem szüntetné-e he, vagy más megtorló lépést ne tenne folyamatosan. Végül közölte, hogy a legrövidebb időn belül elő fogja terjeszteni Endrének az új Zsidó Tanács névsorát és azoknak kinevezése a hivatalos lapban meg jog jelenni».

Valóban néhány nap múlva megjelent a 176.774/1944. M. E. számú belügyminiszteri rendelet, amelyben az ideiglenes intézőbizottság tagjaiként a következők szerepeltek: Stern Samu, dr. Wilhelm Károly, dr. Pető Ernő, Kahan Franki Samu, Freudiger Fülöp, akik már korábban is a Zsidó Tanács tagjai voltak, továbbá új tagokként dr. Gábor János, a pesti hitközség ügyésze, dr. Nagy József főorvos, dr. Berend Béla szigetvári főrabbi és Török Sándor író.

A kinevezett intézőbizottság május hó 15-én tartotta alakuló ülését. Stern Samu betegsége miatt nem jelent meg, dr. Berend Béla sem volt ott (vidéken tartózkodott) Török Sándor pedig még internálva volt Csepelen. Az ülést Kahan Franki Samu, az orthodox iroda elnöke vezette és javaslatára az intézőbizottság elnökének Stern Samut választották meg. Ezután az intézőbizottság kimondta, hogy az első zsidó tanácsból kimaradt tagokat tanácskozási joggal meghívja üléseire és megbízza őket ugyanazon

munka elvégzésével, amelyet eddig betöltöttek. Ezt azzal indokolták, hogy *«nevezettek az elmúlt hét hét alatt oly fontos működést fejtettek ki a központi tanács keretén belül, hogy munkájukat a jövőben sem nélkülözhetik»*. Az intézőbizottság jegyzőéül dr. *Kahán Niszont* választották meg. Végül kiküldtek egy bizottságot, hogy előkészítse a zsidósövetség alapszabályait.

Az alapszabályok tervezete néhány napon belül elkészült és május 22-én az intézőbizottság azokat letárgyalta és elfogadta. Ezek az alapszabályok ma már porlepte és érdektelen jogtörténeti anyagot képeznek, de az akkori tájékozatlan helyzetre jellemző, hogy hatáskörébe utalták az *«oktatási és kulturális feladatok»* teljesítését is és kimondták, hogy a szövetség *«a hitéleti és kulturális feladatokat a fennálló jogszabályok szerint változatlanul teljesítő izraelita hitközségek, országos és egyéb felekezeti szervek munkáját és anyagi hozzájárulását is igénybe veheti»*.

Az alapszabályokat rövidesen felterjesztették a belügyminisztériumba, de számtalan tanácskozás után sem hagyták jóvá. Endre Lászlónak elsőrendű tanácsadója, Bosnyák Zoltán megakadályozta az alapszabályok jóváhagyását. Bosnyák Zoltánnal Berend Béla állandó érintkezést tartott fenn. Korábban már említettem, hogy a Tanács sok billentyűn játszott egyszerre és többször előfordult, hogy Bosnyáknál való közbenjárásra Berendet kérték fel. Ő különben mindennapos látogatója volt a belügyminisztériumnak, ahol a zsidó tanács tagjai közül őt ismerték legjobban.

Bármennyire is hihetetlenül hangzik, mégis történelmi és igen jellemző tény, hogy a magyar zsidóság a megsemmisítő táborok borzalmairól és a deportálásokról 1944. május havának második feléig majdnem semmit sem tudott. A körülöttünk fekvő államokból: Németországból, Ausztriából, Lengyelországból, Romániának bukovinai és moldvai területeiről, majd a távolabbi államokból: Franciaországból, Belgiumból, Hollandiából és végül Olaszországból és Görögországból százezerszámra hurcolták el a zsidókat a lengyel haláltáborokba, amelyek a magyar határtól csak néhány száz kilométer

távolságban voltak — s a magyar zsidóság mégsem eszmélt fel. Köztudomásúvá csak az vált, hogy a, német zsidóságot Lengyelországba deportálták és Lublin környékén — «helyezték el» — őket, ahol iszonyatos körülmények között «dolgoznak» — de a megdöbbentő valóság sötét-»égben maradt. Tudtunk részleteket a bécsi deportálásokról, bécsi testvéreink «tömörítéséről», először bizonyos utcákba és házakba való elhelyezéséről, majd az ottani zsidók elszállításáról, de sorsukat követni nem tudtuk, ködbe veszttek. A háború folyamán itt-ott megjelent egy-egy célzatos hír, a naturalizált francia zsidók munkába állításáról, majd a holland zsidóknak Lengyelországba való szállításáról, — de mindezek, mint messze távol* ságban történő események, elsuhantak a magyar zsidó* ság mellett. 1944. január elején híre terjedt annak, hogy Budapest egyik külső pályaudvarán olasz zsidókkal teli vasúti szerelvény áll és a kocsiban bezárt szerencsétlen testvéreink jajgatva könyörögnek vízért; azonnal hivatalos lépések történtek, hogy a valóságot megtudják és segítséget nyújtsanak. Sombor -Schweinitzer, a rendőrség politikai osztályának vezetője azt válaszolta, hogy «mindez csak mese». («A későbbiekből, az ismertetendő «auschwitz-i jegyzőkönyvekből» ki fog tűnni, hogy valóság volt!) Még a legtöbbet a szlovákiai eseményekről tudtunk. Ismeretes volt, hogy több száz zsidó szlovák leányt becstelen célokra Német* és Lengyelországba vittek, hogy több helyen Szlovákiában zsidók részére munka táborokat állítottak fel, ahová a lakóhelyükről elhurcolt zsidókat beterelték és azt is, hogy sok ezer szlovák zsidót a Hlinka gárdisták «munkába vittek Lengyelországba». Ugyanekkor azonban azt is tudni véltük, hogy egyes városokban maradtak zsidók, még Pozsonyban is. A Magyarországból származó zsidóknak kamenec-podolski tragédiájáról is tudtunk. Ezek azok voltak, akiket a «Keokh» 1941. nyarán, mint «nem magyar állampolgárokat», erőszakkal áttett a magyar határon és őket Galíciában az SS-ek lemészárolták. Körülbelül ennyit tudtunk a deportálásokról, nem többet.

Ha ennek a bűnös tapasztalatlanságnak okát keressük, azt több körülményben találjuk meg. A háborús viszonyok között a hírszerzés rendkívül nehézé vált; a fasiszta terror kegyetlen kínzásokkal sújtotta a «rémhír-terjesztőket» és ezért a legtöbben féltek továbbadni a

véletlenül megtudott értesüléseiket. (Az auschwitz halál-tábor 1942. óta létezett és működött és ott már több millió zsidót pusztítottak el, amikor «Oswiencim» (Auschwitz nevét még nem is hallotta a magyar zsidóság.) A megsemmisítő táborok borzalmai nem juthattak nyilvánosságra, mert zsidó azokból ki nem szabadulhatott. (A legelső menekült, néhány szlovák zsidó volt, akiknek 1944 áprilisában sikerült megszökniük, Svájcba kerültek és a velük felvett jegyzőkönyveket eljuttatták Budapestre. Ezek voltak az «auschwitz jegyzőkönyvek», amelyek végül is és zret éri tették a magyar zsidóságot.) Ezekben a táborokban a beosztott SS katonák — amint éppen a nürnbergi perben elhangzott vallomásokból tudjuk — esküvel a legszigorúbb titoktartást fogadták meg. (A «rabszolga fegyelemben» nevelt nácik ilyesmit meg is tartottak.) Mindezekhez az is járult, hogy a magyar zsidóságot évtizedeken át arra nevelték, hogy a külföldi kapcsolatok ne érdekeljék, azokat sokra ne becsüljék. Ennek folytán sajátos struccpolitikát folytatott, fejét a homokba dugta, azt gondolva, hogy amit ő nem lát, az nem is létezik. Ebben a mesterséges ködben fejlődött ki az a bűnös optimizmus, amely elhitette, hogy egész Európa zsidósága elpusztulhat, de nálunk nem lehet baj; a néhány előrelátót pedig defetizmussal vádolták és még 1944 első hónapjaiban is naiv butasággal ismételték: «megússzuk!» A német megszállás okozta közvetlen veszedelem bekövetkeztét sem akarták elhinni és amikor már a deportálások is megkezdődtek, minden országrész és minden város zsidósága saját magát megmenthetőnek vélte. Először a hadtáp terület «kiürítéséről» beszéltek és amikor már az egész vidéket elvitték és Újpestre is sor került, azt gondolták, hogy a deportálás megáll a főváros határainál. Amikor a főváros környékének zsidósága is eltűnt, a budapestiek elhitették magukkal, hogy ami a vidéken volt, itt nem lehetséges. Ugyanez a rövidlátás a sárga foltban csak «megszégyenítést» látott, a gettókban való tömörítésben is csak «embertelenséget», — holott a Budapesten nagyszámban levő szlovák menekültek figyelmeztettek, hogy a németeknek egy szavuk sem igaz, minden országban, ahová betették a lábukat, hasonló szelíd szavakkal kezdték, mint nálunk és végül véres deportálásokkal fejezték be «tevékenységüket». *Gábor*

Jánosban, a Zsidó Tanács hatóságokkal érintkező csoportjának vezetőjében, a megszállást követő hetekben kétségek merültek fel és egy alkalommal — irtózatos aggodalmaktól gyötörve — megkérdezte Eichmannt, hogy nem kell-e tartani a deportálásoktól? A válasz az volt, «*hogya a zsidók nem csatlakoznak a rutén -partizánokhoz, vagy Tito csapataihoz, ilyen drasztikus eszközökre nem fog sor kerülni*». Ennek a beszélgetésnek híre ment — és elhitték. Pedig most már tudjuk, hogy 1944 április első hetében Eichmannék és Endre a belügyminisztériumban való tanácskozáson elhatározták a magyar zsidóság deportálását.

Az első hír a deportálásokról szinte egyszerre érkezett *Nagykanizsáról és Munkácsról* — április 27-e és 30-a között. Amíg a munkácsi deportálásokról még el lehetett hitetni, hogy összefüggésben vannak a harci eseményekkel és a hadtápterület kiürítésével, Nagykanizsára vonatkozóan ez nem állhatott meg. (Bár itt a Tito csapatok betörésével igyekeztek megmagyarázni a történeteket.) Nagykanizsán a legbrutálisabban, Szombathelyről odavezényelt rendőrökkel, a helyi hatóságok közreműködése mellett, április 27.-én beterték a város zsidóságát az ódon templomba, — ahol egykor *Löv Lipót* prédikált. Hajnalban — «*kelj fel büdös zsidó*» — kiáltással rontottak be a zsidók lakásaiba és így hajtották ki őket házaikból. Így érte utól a végzet a legasszimiláltabb magyar zsidó községek egyikét és néhány nap múlva a munkaképes fiatalabb korosztálybelieket ismeretlen helyre elszállították. Azt mondták, hogy Gödöllőre viszik őket munkára, pedig a vonít Auschwitzba ment. Ezt azonban akkor (április 30-a körül) a magyar zsidóságból senki sem) tudta és úgy látszott, hogy tényleg valami munkába -állításról volna szó, mert a fiatalabb korosztályból valókat válogatták ki. Pedig akkor már elhatározott dolog volt a magyar zsidóság deportálása és magyar részről a közvetlen végrehajtó személyt is kijelölték: *Ferenczy László* csendőralezredes személyében.

Ferenczy László csend őr alezredes a világtörténelem legaljasabb gyilkosai közé tartozik. A gyászos esztendőben 46 éves volt ez a csendőrtiszt, aki a magyarság évezredes történetét a legszégyenteljesebb sárral mocskolta be. Bár azt állítja magáról, hogy apja főszolgabíró és

anyja bírói családból származott és elődjei között nem volt sváb, jelleme egészen más volt, mint a magyarnak. Kegyetlen és alattomos volt, kétszínű és nyegle, aki egyfelől a katonatiszt mocsoktalan parolijával hivalkodott és Horthy kormányzó rendíthetetlen hívének vallotta magát, de ugyanakkor a németeknek segédkezett, azoknak utasításait túllicitálva hajtotta végre. Noha Budapesten csak május végén tűnt fel alakja a zsidóság előtt, a valóságban a kezdettől fogva mindenben bent volt a keze.

A népbírói tárgyalási anyagból ma már tudjuk, hogy a deportálásokat elvileg április 6-án a belügyminisztériumban *Bakynál* lefolyt tanácskozáson határozták el. Erre az alkalomra Baky magához hívatta a csendőrség és rendőrség vezetőit és a polgári hatóságok fejeit s itt Baky már írásban kiadta a deportálásokra vonatkozó rendelkezéseket és közölte, hogy azoknak intézését *Endre László* fogja átvenni. A deportálások kezdő napjait *Eichmann* állapította meg és közölte Ferenczy vei, akinek első állomása *Munkács* volt. Itt a helyi akciót Ferenczy irányítása mellett *Tölgyesy Viktor* csendőrezredes intézte, de Ferenczy ellenőrizte és az ő szellemében jártak el. Április 26-án Munkácson Endre értekezletet tartott, ő elnökölt, de a részletes utasításokat Ferenczy adta meg. Parancsba mondotta, hogy: kivételezett zsidó személyeket, félvéreket és vegyes házasságban lévőket is el kell szállítani: «*A deportálásra kijelölt helyi lakosságot, tekintet nélkül a vasúti szerelvények befogadó képességére, be kell szorítani a vagonokba*». Ő szerezte be a vagonok bezárásához szükséges lakatokat és záróláncokat. Könyörtelenül elrendelte, hogy a betegeket is el kell vinni a kórházakból és a gyermekeket is az állami gyermekmenhely ékről. Az ő kezéhez fűződik a nőknek bábaasszonyokkal való gyalázatos motozásának gondolata — bár vallomásaiban igyekezett ezt Endrére kenni. Ferenczy május első napjaiban újra megjelent Munkácson és *Lullay Leó* csendőrszázadossal és *Zöldy SS századossá vált csendőrtiszttel* ott beszélte meg a Kassáról elindítandó deportálásokat. Erről a «tanácskozásról», iunit büntetőjogilag gyilkosságra való előkészületnek szoktak nevezni, Ferenczy így nyilatkozott vallomásaiban: «*Megállapítottuk »hogy Kassa állomásról 110 szerelvényel in-*

dítjuk útnak a deportálandókat. Kivételt a külföldi állampolgár ságá zsidók képeznek, kik előzetesen kiemelendők a táborokból és rendőrségi fogdáknak helyezendők el, hogy a többiek elszállítását ne lássák. A szerelvények jelzése «D. A. Umsiedler, német munkáskitelepülés» lesz. Egy szerelvény 3000 főt szállít. Áll 45 G. jelzésű kocsiból, kocsinként 70 fővel poggyással együtt. Súlyos beteg zsidók és hozzátartozóik az illető helyre nézve megállapított utolsó csoporttal mennek. Kórházi vonat lesz orvossal és ápolónővérrel és ezekkel mennek a zsidó tanács tagjai és a kétes állampolgárságúak. Mennek a légó munkaszolgálatos orvosok és gyógyszerészek is. A kocsik le lesznek zárva és figyelemmel kell lenni arra is, hogyha német vagonok lennének besorolva, — miután ezek lakattal nem zárhatók — előzetesen egy 30 cm. hosszúságú lánc szerelendő fel és ez fogandó össze lakattal. »

A deportálás! előkészületekhez tartozott, hogy május 10-e körül Ferenczy, Endre Lászlóval és Eichmannal «ellenőrző» körutat tett. Ekkor beszélték meg a vidéki zsidóság elszállításának részleteit. Eichmannak az volt a kívánsága, hogy a deportálások céljaira csendőrség álljon rendelkezésére és Endre örömmel tett eleget ezen kívánságának.

Ferenczy vallomásában támpontot találunk arra, hogy — amint a későbbiekből kitűnik — miért éppen a pozsonyi zsidóság szerzett először hírt a készülő magyarországi deportálásokról és azok menetrendjéről. Tekintettel arra, hogy a Kassa—Auschwitz vasútvonal részben Szlovákián megy át, a németek a vasúti kocsikat Szlovákiából irányították Kassa felé és a vasúti igazgatást is onnan intézték. Ferenczy erre vonatkozóan a következőket adta elő: « Endre előbb említett körútján, illetőleg pár napon belül felkeresett még engem Wisliceny Hauptsturm führer és közölte velem Eichmannak azt a kívánságát, hogy a belügyminisztérium' XX. osztályától egy tisztet kérjek kirendelni, aki egy német-szlovák-magyar közös bizottságban Pozsonyban és Bécsben a szállítás részleteit az ottani vasúti igazgatóságnál letárgyalja. Ezt követő napon a németek ezen kérését jelentettem és javasoltam ide a kassai kerületi parancsnok helyett kirendelni, akiről tudtam azt, hogy tökéletesen bírja a német nyelvet. Amikor innen irodámba visszatértem, dr. Lullay Leó

százados jelentette nekem, hogy ez már tárgytalan. Eichmann át és egy másik Hauptsturmjührert jelölte ki ebbe a bizottságba.»

Minderről a magyar zsidóság semmit sem tudott. A tanácsi hivatalhoz tartozott «vidéki osztály» *Goldschmied*, József vezetése mellett, önfeláldozó, cionista fiatalemberekkel tartotta fenn az összeköttetést a vidéki gettókkal, akik hamis papírokkal, álruhában, katonának, vagy vasutasnak öltözve próbálták a vidéki zsidóságnak telepeit megközelíteni, illetőleg azokba bejutni és híreket hozni. Sokan közülük elpusztultak e hősiesség kísérletek közben; bizonyos, hogy elsősorban nekik köszönhető, hogy a vidékről hírek érkeztek Budapestre. Nem zsidó alig akadt, aki ilyen hírszerzésre vállalkozott volna.

Az érkező hírek megdöbbenőek voltak és hirtelen megvilágították a helyzet igazi képét: a közvetlen halálveszedelmet és azt, hogy a Gestapo a csendőrség és a magyar hatóságok segítségével elhatározta a magyar zsidóság deportálását!

Ebben az időben a Sip-utcai épület élete az eddiginél még izgalmasabb és vérfagyasztóbb elbeszélések színhelye lett. Óránként jöttek oda a vidéki gettókból szorított zsidó családok hozzátartozói, akik a kicsempészett levelekből olvasták fel a borzalmakat és gyakran lehetett látni szinte eszelőssé vált agyoncsigázott, lerongyolódott zsidó nőket, akik a vidéki gettókból a fővárosba szöktek és a Sip-utcában kerestek menedéket. Ezek a központi hivatal helységeiben, a templom félreeső zugaiban húzódtak meg és még hetek múlva is annyira az átélt szenvedések hatása alatt voltak, hogy alig lehetett tőlük egy nyugodt, értelmes mondatot hallani.

*

A kassai nőegylet elnöknője, a tanács kérésére, beadványt intézett a volt kormányzó feleségéhez; ez a következőképpen szól:

«Bizonyára ismeretes Főméltóságod előtt, hogy mintegy négy héttel ezelőtt a kassai és az Abaúj-Torna vármegyében élő zsidóságot a kassai téglagyárba szállították. Az itt összpontosított zsidóságnak Németországba való szállítása jolyó hó 15-én este megkezdődött. Ruhaneműt, élelmet, gyógyszereket alig vihettek magukkal és az elszállí-

tást végző hatóságok nem veszik figyelembe a kiszállításra kerülők korát sem. Elszállításra kerül csecsemőtől kezdve minden zsidó.

Érdeklődésünkre azt a felvilágosítást kaptuk, hogy az említett személyeket munkára viszik N érne tor szágba, de tekintettel arra, hogy köztük vannak az aggastyánok, a betegek és a csecsemők is, a kiszállítandók sorsát illetőleg a legsúlyosabb aggodalmakat tápláljuk.

Főméltóságú Asszonyunk!

Alulírott Gotterer Sámuelné, a kassai izraelita nőegylet elnöke és a kassai izraelita leányárvaház alapítója, 75^{io}-os hadirokkant férjem után kivételezett, folyó hó 16-án egy kérelmet nyújtottam be a személyes kihallgatás engedélyezése iránt. Ha fogadni kegyeskednék bennünket, kettős kérelmet terjesztenénk elő:

I. Megkérnénk a Főméltóságú Asszonyt, hogy kegyeskedjék közbenjárni a kassai deportálások teljes megszüntetése végett,

II. ha ez nem volna lehetséges, kegyeskedjék intézkedni legalább azirányban, hogy a 18 éven aluli mindkét nembeli gyermekek, a 60 évet meghaladó férfiak, úgyszintén az 50 éven felüli nők, valamint a betegek, ezenkívül a 18 éven aluli mindkét nembeli gyermekek anyái visszatartassanak, mivel ezek hasznos munkára az ország határain kívül amúgy sem volnának alkalmasak.

Fordulhattunk volna ezzel a kérelmünkkel az ország más hatóságaihoz is, de tudjuk, hogy a legmegértőbb szívet Főméltóságú Asszonyunk személyében találhatjuk.

Amikor bízunk benne és reméljük, hogy érveink személyes előadására alkalmat kegyeskedik megadni vagyunk mély hódolattal

a Kassai Izraelita Nőegyletek nevében, aláírások s. k.»

Budapest, 1944. május 17.

Május közepén a gettósítás már a fővárost is közvetlenül veszélyeztette és ezt a helyzetet világosítja meg az újpesti zsidók következő levele: «Tisztelettel jelentjük, hogy Újpest Város polgármestere kijelölte azokat a területeket és külön házakat, amelyekben a zsidó lakosság elhelyezendő. A város a mai napon felterjesztést intézett a Belügyminiszter Úrhoz, amelyben többek közt azt kéri, rendelje el a zsidó lakosságra nézve azt a tilalmat, hogy este 6 órától délelőtt 11 óráig lakhelyeiket ne hagyassák

el. Ez alól csak a hadiüzemi munkások és tisztviselők képeznének kivételt.

Tekintettel arra, hogy Újpesten nagy számban vannak nem hadiüzemi ipari vállalatok, amelyekben ezidő szerint is sok zsidó személy van foglalkoztatva és mert általában mindenkinek joga és kötelessége munkával kényerét megkeresni, ezen intézkedés ellen a Polgármester Urnáit óvást emelünk. Tekintettel arra, hogy Budapest és Újpest egységes rendőrhatalósági területet képez, elképzelhetetlen az is, hogy e tekintetben kétirányú intézkedés történjék.

Újpesten mintegy 14.000 lelket számláló zsidó lakosság van, amelyre a' tervbe vett lakáselhagyási tilalom halálos csapást mérne. Ezért mély tisztelettel kérjük:

méltóztassék a legsürgősebben és pedig a legközelebbi órákban a Belügyminisztériumban Molnár Zsigmond min. titkár referens úrnál, akit az államtitkár úr ezen ügyek intézésével külön megbízott, közbenjárni és odahatni, hogy a Belügyminisztérium a városnak idevonatkozó felterjesztésével ellentétben ne adjon a főkapitányságnak ily intézkedés kibocsájtására utasítást, illetve azt kérelmezzük, hogy a fővárossal területileg is összenőtt Újpesten e téren is mindenkor csak oly intézkedések rendeltessenek el, mint ami esetleg a fővárosban elrendeltetik. Teljes tisztelettel Újpesti Izraelita Hitközség Átköltöztetést Intéző Bizottsága.»

A vidéki atrocitások borzalmas brutalitását jellemzi a Salgótarjánból érkezett következő jelentés:

« Jelentés

1944. június 7-én délután 16 órakor:

Előadjuk, hogy Salgótarján községben f. évi május hó elsején éjjel beteltek több jómódú zsidót a községi polgári iskola épületébe, ahol megkezdték a kihallgatásokat a legszörnyűbb kegyetlenkedések közt.

i 50 csendőr érkezett más községből és ezek férfiakat és nőket egyaránt vallatóra fogtak, csontjukat összetörték, a cipőjüket levetették, a talpukat verték és gombostűvel szurkálták és így szedték ki belőlük a vallomások, hogy nem rejtették-e el vagyonukat egyes keresztényeknél. Hogy ez meddig tartott és hány személlyel végezték, arról hiteles információ nincsen. Egy ottani zsidó ügyvéd nem bírta az ütlegetéseket és ezért azt vallotta, mintha ő a

néhány kilométerre fekvő Barna község egyik kertjében elásott volna értékeket, holott ez nem volt igaz, csak azért mondta, hogy odamenet megszűnjék az ütlegelés. Ott azonban semmiféle elrejtett vagyon nem volt; hogy visszafelé mi történt az ügyvéddel, azt nem tudjuk.

Egy ottani zsidó fogorvos hasonló atrocitásoknak volt kitéve, a II. emeleten csaknem agyonverték és ilyen félholt állapotban a csendőrök a II. emeletről kidobták az udvarra. Az udvaron elterülve több keresztény nő fellocsolta és nagy tumultuózus jelenet kerekedett ezen brutalitás miatt, mire a csendőrség a keresztényeket gumibotokkal szétkergette. Úgy akarta feltüntetni a csendőrség^mintha nevezett öngyilkos lett volna, holott már csaknem holt állapotban dobták ki az ablakon. Természetesen ez a fogorvos azután meg is halt.»

Ezt a jelentést még a következő adatok egészítik ki:

Dr. Szalvendy Ödön: a) Addig verték, amíg jegyzőkönyvet írt alá, amelyben elismeri, hogy kéményében titkos rádióleadót tartott üzemben. — b) Grünwaldné Steiner Lenkét addig ütötték, amíg jegyzőkönyvet írt alá, amelyben elismerte, hogy 300 kg mérgezett cukorkát tartott, amit a városban akart szétosztani, c) Négy állapotos asszonyt addig vertek, amíg megszülettek, d) Pár nap alatt 16 halott, akiket 1—2 hozzátartozójuk vihetett ki taligán a temetőbe, ahol papi segédlet nélkül hántolták el munkaszolgálatosok által ásott sírokban.»

IV.

AZ AUSCHWITZI JEGYZŐKÖNYVEK ÉS HATÁSUK

Freudiger Fülöp levelet kap. — Az auschwitzi jegyzőkönyvek. — A «tetoválás.» — «A munka felszabadít.» — perc múlva mindenki halott. — Gyilkolás injekciókkal. — Szünet nélkül érkeznek a transzportok. — Családi transzportok. — Cseh zsidók. — A blokkfelügyelő (Blockáلتester). — A blokkimok (Blocksehreiber). — Az ápoló és blokk-szolgák. — Az auschwitzi második jegyzőkönyv. — Egy rabbi tragikus halála. — Kiütéses tífuszjárvány. — Az auschwitzi jegyzőkönyvek hatása. Aki szökni próbál, felakasztják. — A halált várók gyűjtőhelye. — «Szelekció» — elgázosítások. — Az első transzportok. — Nyilvántartás nélküli elgázosítás. — Thorez és Leon Blum öcösei az elgázosítottak között. — Éjjel és nappal gázosítottak. — Pénz- és csereüzlet az SS-legényekkel. — A lengyel gettók rendszeres kiirtása. — Új krematórium és gázkamra Birkenauban. — Három perc múlva mindenki halott. — Gyilkolás injekciókkal. — Szünet nélkül érkeznek a transzportok. — Családi transzportok. — Cseh zsidók. — A blokkfelügyelő (Blockáلتester). — A blokkírnok (Blocksehreiber). — Az ápoló és blokk-szolgák. — Az auschwitzi második jegyzőkönyv. — Egy rabbi tragikus halála. — Kiütéses tífuszjárvány. — Az auschwitzi jegyzőkönyvek hatása.

A magyar zsidóság pusztulásakor az első figyelmeztető csöngetés közvetlenül az a levél volt, amit *Freudiger Fülöp* Pozsonyból kapott. Május hó második felében lehetett. A forróság beállott és az még fokozta a Síp-utcai épületben folyton hömpölygő, egyre duzzadó tömegekből áradó indulatokat. A délutáni órákban történt, azokon a végnélküli délutánok egyikén, amelyek bizonyos megpihenést jelentettek a delelő ttöknek napról napra fokozódó csapásai, a német és magyar hatóságtól eredő parancsosztásai után. A rendszerint délelőttönként adott arculütések még gondolkodni sem engedtek, az esti órákban enyhült a feszültség.

Freudiger Fülöp, az orthodox hitközség elnöke, — aki nek éles szeme sok mindent előbb látott meg, felmutatott egy Pozsonyból kapott héber levelet és azt nyomban

le is fordította. Ez az írás figyelmeztetett arra, hogy hitelen helyről származó értesülés szerint a németek minden előkészületet megtettek a magyar zsidóság deportálására és evégből nagyszámú vasúti kocsit összpontosítottak Szlovákiában, amelyeket a magyarországi zsidó gyűjtőtáborok, elsősorban Kassa, Munkács, Ungvár, Máramaros-sziget, Nyíregyháza, Szatmárnémeti, stb. felé fogják irányítani. A levélíró azt is megemlítette, hogy a deportálások iránya: Oswiencim= Auschwitz, ahová már két év óta szállítanak Szlovákiából zsidókat. A levél vége további értesülések küldésére utalt. Freudiger Fülöp közlései bombaként hatottak. Bár még mindig voltak egyesek, akiknek naiv, vagy buta optimizmusa hajlamos volt az egészet csak mesének tekinteni, de a többiek tudták, hogy ütött az óra és a halálharangot megkongatták a magyar zsidóság felett.

Néhány nap múlva még ennél is megdöbbentőbb hírek érkeztek.

A schweizi követség útján német nyelvű jegyzőkönyvek váltak ismeretessé, amelyeket három, Auschwitzból elmenekült szlovák zsidó mondott tollba, azonkívül még egy nő s egy további férfi. Ezeknek sikerült a német halál táborból a semleges külföldre jutniok. ők voltak az első zsidók, akik Auschwitzot ily módon élve hagyták el. A felszabadulás óta az auschwitzi táborról sok leírás került a nyilvánosság elé, de ezeknek történeti értéke nem hasonlítható össze az első jegyzőkönyvekkel. Azok a szlovák zsidók t. i., akik ezeket írták, az elsők közé tartoztak, akik az auschwitzi tábor felállítása után oda kerültek és így módjukban volt kezdettől fogva megfigyelni ennek működését, tervezetét és borzalmas berendezéseit. Végignézték 1942 óta a lengyel, francia, belga, holland, végül a görög és olasz zsidók kiirtását és amikor megszöktek — 1944 áprilisában — néhány hetes szünet állott be az «üzem» működésében, hogy azután május végén a nagy tömegekben érkezett magyar zsidók elgázosításával újira fellendüljön. A magyar zsidók voltak t. i. az utolsók a sorrendben és azért a visszakerült testvéreinktől adott leírások az első auschwitzi jegyzőkönyvek folytatásainak tekintendők.

Most pedig átadom a szót a jegyzőkönyveknek. Elnézést kérek az olvasótól, ha rossz éjszakái, vagy ijesztő álmái lesznek, de tudja meg mindenki, hogy mit tett ve-

lünk, mit eszelt ki a «germán kulturfölény», hova taszította a magyar zsidóságot az ellenforradalom, meg az Endre—Baky-féle jobboldali nyilas középosztály és ismerje meg azt az örvényt, amelyben a történelmi magyar zsidóság elsüllyedt.

«1942. április 13-án ezredmagammal — valamennyien férfiakat — a szeredi gyűjtő táborban teherkocsikba raktak. A kocsikat . kívülről lezárták, amiért a menetirányt nem tudtuk megállapítani. Midőn hosszú utazás után az ajtókat kinyitották, csodálkozva vettük észre, hogy a szlovák határt átléptük és a lengyelországi Zwardon állomáson vagyunk. Az őr személyzetet, mely idáig a Hlinka-gárda tagjaiból állott, német Wajjen SS legénységgel váltották jel. Néhány vasúti kocsi bekapcsolása után továbbutaztunk és éjjel Auschivitz állomásra érkeztünk, ahol egy mellékvágányon állottunk meg. A lekapcsolt vasúti kocsi visszahagyása állítólag az elszállásolási nehézségek következtében történt. A visszahagyottak egyébként néhány nap múlva követtek bennünket. Megérkezésünk után ötös sorokba állítottak s megszámláltak bennünket, 640-en érkeztek meg. Vagy 20 perces menetelés után, amikor is nehéz csomagjainkat cipelnünk kellett, (Szlovenszkót t. i. jól jelszerelve hagytuk el) megérkeztünk az auschwitz-i táborba.

Auschwitzban azonnal bevezettek bennünket egy nagy barakba, A barak egyik oldalán le kellett adni csomagjainkat, a másik oldalán meztelenre le kellett vetköznünk, ruháinkat és értéktárgyainkat be kellett szolgáltatni. Meztelenül mentünk át ezután egy szomszédos barakba, ahol úgy jejjüket, mint egész testünket megborotvárták s lysollal desinjiciáltak. E barak elhagyásánál mindenki egy számot kapott. A számok 28.600-nál kezdődtek s sorozatosan mentek tovább. E számokkal a kezünkben egy harmadik barakba kergettek bennünket, ahol azután a udajdonképeni jelvétel történt. E jelvétel abból állott, hogy a második bárokban kapott számokat — rendkívül brutális, módon — a bal mellünkre tetoválták. E műveletnél sokan elájultak. Személyi adatainkat is itt vették jel. Innen százas csoportokban egy pincébe, majd egy barakba kísérték, ahol jegyencruhákat és facipőket kaptunk. Még ugyanaznap délután elvették a fegyencruhát s öreg orosz katonai egyenruhát (inkább rongyokat) kaptunk helyette.

Ebben a jelszerelésben vezettek át azután bennünket Birkenauba.

*Auschwitz lényegében politikai foglyok részére — úgynevezett védőőrizetesek (Schutzhäftlinge) számára felállított gyűjtőtábor. Beutalásom idején, azaz 1942 áprilisában, kb. 15,000 fogoly, főképen Lengyelek, birodalmi németek és «polgári oroszok» voltak itt koncentráva. Egy kisebb része az össze gyűjtőiteknak bűnözőkből és munkakerülőkből állott**

Az auschwitzi táborparancsnokságnak a birkenai munkatábor, valamint a tábor kis mezőgazdasága (Harmansee) szintén alá volt rendelve. Az összes beutalt foglyok előbb Auschwitzba kerülnek, ahol megfelelő számmal látják el őket, azután vagy ott tartják őket, vagy Birkenauba és igen kis számban Harmansee-be küldik. A foglyokat a beutalás sorrendjében számozzák. Minden számot csak egyszer használnak úgy, hogy az utolsó szám mindig az összes eddig beutalt foglyok számát mutatja, A birkenai táborból való menekülés idején, azaz április elején — 1944 — ez a szám kb. 180.000 volt. E számokat kezdetben a foglyok bal mellére tetoválták, később, miután itt a számok elmosótkak, a balkar csukló feletti részére.

Valamennyi fogoly kategóriát, nemzetiségre való tekintet nélkül, egyformán kezelték. Csupán a számontartás megkönnyítése céljából, különböző színű háromszögekkel — melyek a felsőruha baloldalán a fogolyszám alatt vannak ráfestve — jelölték meg őket, A fogoly nemzetiségét a háromszögbe festett nemzetiség-kezdőbetű jelzi (pl. a lengyeleknél: P — Polen). Az egyes színek a következő csoportokat jelentik:

*vörös háromszög — politikai védőőrizetes,
zöld háromszög = hivatásos bűnöző,
fekete háromszög = munkakerülő (főképen oroszok),
rózsaszínű == homoszekszuális,
iholyaszínű = bibliakutatók szektájának tagja.*

A zsidó foglyok megjelölése csak annyiban különbözik a fent leírt módtól, hogy a megfelelő háromszög (legtöbb esetben vörös) kis sárga hatszögekkel (Dávid csillaggal) van kiegészítve.

Az auschwitzi tábor területén különböző gyárak és műhelyek állanak, így többek között DAW (Deutsche Ausüstungswerke) a Krupp cég és a Siemens művek egy-egy

üzeme. Azonkívül egy sok kilométer kiterjedésű, épülőfélben levő gyártelep «BUNA» névvel, mely már a tulaj donképeni tábor területén kívül esik. Ezekben az üzemekben dolgoznak a foglyok,

A tábor lakóterülete, tehát a szűkebb értelemben vett tábor egy kb. 500x300 méteres területen fekszik. Ez a terület egy kb. 3 méter magas kupolabetonoszlopsorral van körülvéve. Az oszlopokat egymással két oldalterősített magasfeszültségű áramvezeték köti össze. A két kerítés között egymástól kb. 150 méter távolságra 5 méter magas őrtornyok állanak, melyek gépfegyverekkel és fényszórókkal vannak ellátva. Valamivel a belső áramvezetékes kerítés előtt közönséges drótkerítés húzódik. Ha valaki már csak ezt a kerítést megérintette, a tornyokból lövésekkel válaszoltak. A tábor maga 3 házsorból áll. Az első és második házsor között húzódik a tábor-út. A második és harmadik házsor között kezdetben egy fal állott;¹ 1942 augusztus közepéig a fal mögött levő házakban azok a szlovákiai zsidók (lányok) voltak elhelyezve, akiket 1942 márciusában és áprilisában deportáltak. Számuk kb. 7000 volt. Miután ezeket a lányokat Birkenauba vitték, a falat lerombolták. A tábor bejárata felett nagy betűkkel a következő felirat olvasható: «A munka felszabadít». (Arbeit macht frei.)

Az egész tábor kb. 2000 m², körzetenként egymástól 150 méter távolságra levő őrtornyokkal van körülvéve. Az előbb említett őrzőrendszerrel szemben, melyeket «Kleine Postenkette» (kis védőöv) neveznek, ez a rendszer a «Grosse Postenkette»-t (nagy védőövezet) képezi. A kis és nagy őrzőöv között levő területen állanak a különböző üzemek és munkahelyek, A kis Őrzőöv tornyait csak éjjel szállják meg, ugyanakkor a dupla drótkerítésbe a villamos áramot bekapcsolják. A kis őrző öv legénysége reggel elvonul és ugyanakkor a nagy őrzőöv tornyait legénység szállja meg. A két őrzőövön keresztül való menekülés majdnem kizárt. A kis őrzőövön éjjel átjutni nem lehet, míg a nagy őrzőöv tornyai olyan sűrűn állanak egymás mellett (csak 150 méternyire egymástól, tehát egy torony csak 75 méter sugarú területet őriz), hogy azoknak az észrevétlen megközelítése tehetetlen. Megközelítés esetén figyelmeztetés nélkül lőnek. A nagy őrzőöv legénységének leváltása este csak a kis őrzőövön belül megtartott létszámmegállapítás után történik,

amikor is meggyőződnek afelől, hogy az összes foglyok a kis őrzőövön belül tartózkodnak. Ha a létszám megállapításánál kitűnik, hogy az egyik, vagy másik fogoly hiányzik, szirénákkal riadót jeleznek. Ilyenkor a nagy őrzőöv legénysége a tornyokban marad, a kis őrzőöv legénysége ugyancsak elfoglalja helyét a toronyban, azután megkezdődik a két őrzőöv közötti területen a kutatás, amely néhány száz SS legény, valamint véredek segítségével folyik le. A szirénák által a tábor távolabbi környéke is riadó állapotba kerül, úgy, hogy — amennyiben a fogolynak csodálatos módon sikerülne is az őrzőövet áttörni, minden valószínűség szerint a német rendőrség és az SS sűrű őrjáratai egyikének kezébe kerül. A szökevényt nagyban akadályozza a kopaszra nyírt fej, a megjelölt ruházat, csíkos fegyenc ruhája, vagy vörös festékekkel bemázolt rongyok és a környék lakosságának megfélemlítés okozta és legjobb esetben is passzív magatartása. Nemcsak a csekély segély nyújtás, hanem már a rögtöni feljelentés elmulasztása is halálbüntetéssel jár. Ha a szökevényt 3 nap múltán nem fogták el, a nagy őrzőöv legénysége az eddig megszállt tornyokat elhagyja, mert feltételezik, hogy a szökevényeknek sikerült valamilyen módon az őrzőövet áttörni. Ha a szökevényt élve fogják el, az egész tábor jelenlétében felakasztják. Ha holttestére bukkannak, hulláját bárhol is találnák meg, a táborba visszahozzák és a tábor bejáratánál helyezik el. Kezébe egy táblát nyomnak, melynek felirata: «Itt vagyok» «Hier bin ich»

Két éves fogságunk tartama alatt nagyon sok szökési kísérlet történt. Két-három eset kivételével a szökevényt mindig élve vagy halva visszahozták. Sikerült-e azoknak a szökevényeknek, akiket a táborba nem hoztak vissza, tényleg megmenekülni, nem tudjuk! Bizonyosan lehet azonban állítani, hogy azon zsidók közül, akiket Szlovenszkóból Auschwitzba vagy Birkenauba hoztak, máig mi vagyunk az egyedüliek, akiknek a szökés sikerült.

1942. májusának közepéig összesen 4 zsidó férfitranszport érkezett Szlovenszkóból Birkenauba, akikkel hasonló módon bántak el.

Az első és második transzport állományából 120-at kiválasztottak és az auschwitzi táborparancsnok rendeletére, aki orvosokat, fogászokat, főiskolásokat és hivatásos tisztviselőket igényelt, — Auschwitzba szállítottak minket.

A csoport 90 szlovenszkói és 30 francia zsidóból állott. Egy heti auschwitzi tartózkodás után e 120 értelmiségi közül 18 orvost és ápolót, valamint 3 hivatalnokot választottak ki. Az orvosokat az auschwitzi kórházban foglalkoztatták, míg 3 hivatalnokot, közöttük jómagamat Birkenaubába küldöttek vissza. Két társam, Braun László Nagyszombatáról és Grosz Verbórol — akik azóta meghaltak — a szlovenszkói blokkhoz kerültek, én a franciákhoz, ahol nyilvántartási munkákkal voltunk megbízva. A visszamaradt 99 személyt az auschwitzi kavicsbányába küldötték munkára, ahol rövid idő múlva odavesztek.

Röviddel ezután az egyik barakban egy u. n. kórházat (Krankenbau) létesítettek. Ez volt a hírhedt «7. számú blokk». Kezdetben mint «jóápoló» működtem itt, később, mint intéző kaptam alkalmazást. A kórház főnöke: Mordarki Viktor 3550. számú lengyel politikai fogoly' volt. A kórház nem volt egyéb, mint a halált várók gyűjtőhelye. Valamennyi munkaképtelen foglyot ide utalták be. Orvosi kezeléstről, vagy ápolásról természetesen szó sem volt. Naponta vagy 150 halottat számláltunk. A hullákat naponta az auschwitzi krematóriumba szállították.

Egyidejűleg kezdődött az u. n. «szelekció». Hetenként kétszer, hétfőn és csütörtökön a tábori orvos megállapította azoknak a foglyoknak a számát, ölük elgázosítás útján megsemmisítendő, a hullájuk elégetendő. A szelektáltakat egy teherautóba rakták, amely őket a nyír faerdőbe vitte. Azokat akik élve érkeztek oda, az égető gödör mellett erre a célra épített nagy barakban gázosították. VI s ezután a gödörben elégették. A «7-es blokkból» hetenként ilyen módon kb. kétezeren pusztultak el, ezek közül vagy 1200-an «természetes halállal» és vagy 800-an «szelekció» által. A természetesen elhaltakról halálozási jelentéseket állítottak ki és ezeket a táborparancsnokságnak Oranienburgba küldték be. A szelektáltakról könyvet vezettek, amely könyvnek az «SB» (Sonderbehandelt), azaz «különlegesen kezelt» neve volt. 1943. január 15-ig, mely időpontig a 7-es blokk intézője voltartt s módomban állott az ott lejátszódott eseményeket közvetlenül megfigyelni, kb. 50.000 fogoly pusztult el, vagy «természetes halállal»³ vagy «szelekció» által.

Miután a foglyokat — mint említettem — sorszámozták, abban a helyzetben vagyok, hogy az egyes beérkezett

transzportok sorrendjét és sorsát meglehetősen pontosan megállapíthatom.

Az első beérkezett zsidó transzport 1320 naturalizált francia zsidóból állott, akiket

kb. 27.400—28.600-zal számozták;

kb. 28.600—29.000. számú volt az 1942 áprilisában érkezett első szlovákiai zsidó transzport (a mi transzportunk},

kbt 29.600—29.700, 100 (árja) férfi különböző gyűjtőtáborból;

kb. 29.700—32.700 további szlovák zsidó transzport (3000 férfi);

kb_t 32.700—33.100, 400 hivatasos bűnöző (árják) a varsói fegyházból;

kb. 33.100—35.000, kb. 2000 krakkói zsidó;

kb. 35.000—36.000, 1000 lengyel árja) politikai védőőrizetes;

kb. 36.000—37.000 (1942 májusában), 1330 szlovenszkói zsidó Liiblin-Majdenekből;

kb. 37.300—37.900, 600 lengyel (árja) Radarból, közöttük néhány zsidó;

kb. 37.900—38.000, 100 lengyel (árja) a dachau gyűjtőtáborból. '

Kb. 38.000—38.400, 400 francia naturalizált zsidó. Ezek a zsidók hozzátartozóikkal együtt érkeztek. Az egész transzport vagy 1600 lelket számlált, ezekből csak kb. 400 férfit és 200 nőt utaltak a már ismertetett módon a táborba, míg a többi ezret (asszonyokat, idősebb férfiakat, gyermekeket) minden további nyilvántartás nélkül a mellékvágányról egyenesen a nyírfaerdőbe szállították, ahol elgázosították és elégették. Ettől az időponttól kezdve valamennyi beérkezett zsidó transzporttal így bántak el.

A lengyel zsidókat már ezelőtt is ily módon kezelték. Szünet nélkül érkeztek hónapokon keresztül zsidókkal megpakott teherautók különböző lengyel gettókból egyenesen a nyírfaerdőbe, ahol ezerszámra gázosították és elégették el.

Kb. 38.400—39.200, 800 naturalizált francia zsidó. A transzport nagyobb részét a fenti módon gázosították el.

Kb. 39.200—40.000, 800 lengyel (árja) politikai védőőrizetes.

Kb. 40.000—40.150, 150 szlovenszkói zsidót, a transzport nagyobbik részét, a nyírfaerdőben elgázosították.

Kb. 40.150—43.800, kb. 4000 francia naturalizált zsidó, többnyire értelmiségi. A beérkezett transzportokból egyidejűleg kb. 1000 nő került a női táborba, a maradék 3000 személyt a nyírfaerdőben elgázosították.

Kb. 43.800—44.200, 400 szlovenszkói zsidó a lublini táborból. E transzport 1942 június 30-án érkezett.

Kb. 44.200—45.000, kb. 200 szlovenszkói zsidó, a transzport összesen 1000 létekből állott, néhány nőt a női táborba utaltak, a többi a nyírfaerdőbe került.

Kb. 45.000—47.000, 2000 francia (árja), kommunisták és egyéb politikai foglyok, közöttük Thorez és León Blujn öccsei. Az utóbbiakat különösen megkínózták, azután elgázosították és tetemüket elégették.

Kb. 47.000—47.500, 500 hollandiai zsidó, közöttük sok német emigráns. A transzport nagyobbik része, kb. 2500 lélek, a nyírfaerdőbe került.

Kb. 47.500—47.800, kb. 300 orosz polgári személy.

Kb. 48.300—48.600, 320 szlovenszkói zsidó. A transzportból kb. 70 nő a női táborba került, a többi 650 személy a nyírfaerdőbe. Ebben a transzportban volt az a 30 személy, akiket a magyar rendőrség Szeredre tett át.

Kb. 49.000—64.800, 15.000 naturalizált francia, belga és holland zsidó. Ez a szám alig teszi ki 10^ü-át a beérkezett transzportok létszámának. A transzportok 1942 június 1-től szeptember 15-ig érkeztek, ezek közül sokat egyenesen a nyírfaerdőbe szállítottak.

A «Sonderkommando» (különleges munkákkal megbízott munkáscsoport), amely az elgázosítási és elégetést munkálatokat végezte, két csoportban éjjel és nappal dolgozott. Ebben az időben százezerszámra gázosították és égették el a zsidókat.

Kb. 64.800—65.000, kb. 500 szlovenszkói zsidó. E transzportból vagy 100 nő a női táborba került, a többi a nyírfaerdőbe.

Kb. 65.000—68.000 naturalizált francia, belga, valamint holland zsidók. A megérkezett transzportokból vagy 1000 nőt a női táborba utaltak, de legalább 30.000 személyt elgázosították.

Kb. 68.000—70.500, 2500 német zsidó, a sachsenhauseni gyűjtőtáborból.

Kb. 71.000—80.000 naturalizált francia, belga, valamint holland zsidó. A táborbautaltaknak a száma alig tette

ki 10%-át a transzportok létszámának. Óvatos becslés szerint 65.000—70.000-re tehető azoknak a személyeknek a száma, akiket ezek közül elgázosítottak.

1942 december 17-én 200 szlovenszkói zsidó fiatal embert, akik mint a «Sonderkommando»-hoz tartozók[^] az elgázosítás és elégetésnél voltak elfoglalva, Birkenauban kivégeztek. A kivégzés előkészített lázadás és szökés miatt történt. A csoport terveit elárulták. Ezt a munkáscsoportot 200 lengyel zsidó váltotta fel, akik éppen Makowból érkeztek.

A «Sonderkommando»-nál így beállott változás folytán elvesztettük közvetlen kapcsolatunkat ehhez a «munkahelyhez», mely különösen az ellátásunkat befolyásolta hátrányosan. A nyírfaerdőbe érkezett transzportok — még ha csomagjaikat Auschwitzban is kellett hagyniok — ^{na}g) összegben hoztak magukkal pénzt idegen valutában, főképen papír- és arany dollár okát, töméntelen mennyiségű aranyat, drágakövet, továbbá élelmiszert is. Ha az érték tárgyakat be is kellett szolgáltatni, elkerülhetetlen volt, hogy sok értéktárgy (főképen aranydollár) az elgázosítottak ruháinak átvizsgálásánál ne kerüljön az ott dolgozó fiúk kezébe, illetve zsebébe. Ily módon lényeges anyagi eszköz került a táborba, azonkívül sok élelmiszer is. Pénzért a táborban természetesen hivatalosan semmit sem lehetett vásárolni, azonban az SS-legényekkel és egyéb polgári munkásokkal, akik különböző szakmunkáknál voltak a tábor belterületén és így módjukban állott kevés élelmiszert és cigarettát a táborba csempészni, üzletet lehetett kötni. Az árak természetesen a körülményekhez képest rendkívül magasak voltak. Néhány száz cigarettáért egy húsz dolláros aranyérmét fizettek. Azonkívül a cserekereskedelem is virágzott. A drágaság azonban nem játszott szerepet, pénzünk volt, amennyi csak kellett. Ruhadarabokat is kaptunk a «Sonderkommando» útján. Rongyainkat idővel az elgázosítottak jó ruháival cserélhettük ki. A kabát, amit most viselek, például egy holland zsidóé volt. A kabát bélésén valóban egy amszterdami szabó cége van feltüntetve.

A «Sonderkommando» legénysége elkülönítve lakott. Már csak a tőlük kiáradó förtelmes bűz miatt sem érintkezhattünk velük. Mindig piszkosak, teljesen elvadultak, brutálisak és erőszakosak lettek. Előfordult, — ami különben a többi fogolynál sem ment ritkaságszámba, — hogy

egyik a másikat egyszerűen agyonverte. Egy fogoly agyonverése nem volt vétség. Egyszerűen regisztrálták, hogy ilyen és ilyen számú fogoly meghalt, hogy milyen úton állott be a halál, az teljesen mellékes volt. Egy ízben jelen voltam, amikor egy fiatal Jossel nevű lengyel zsidó egy SS-legénynek magyarázta a «szakszerű gyilkolást» és ezt bemutatva, egy zsidót pusztá kézzel, minden fegyver használata nélkül meggyilkolt.

A 80.000 fogolyszám körül kezdődött a lengyel gettók szisztematikus kiirtása.

Kb. 80.000—85.000, kb. 5000 zsidó különböző lengyel gettóból, ezek között Mljava, Lomza, Makóin, Grodno, Zichonow, Bialistok szerepelt. 30 napon keresztül szakadatlanul érkeztek transzportok. Csak 5000-et utaltak a táborba, a többit azonnal elgázostották. A «Sonderkommando» lázasan dolgozott két csoportban 24 órán keresztül. Az elgázosítást és elégetést alig győzték. Minden túlzás nélkül feltehető, hogy ezekből a transzportokból elgázosítottak száma 80—90.000 körül van. Ezek a transzportok különösen sok pénzt, valutát és drágakövet hoztak magukkal.

Kb. 85.000—92.000. 6000 zsidó Grodnóból* Bialistokból, Krakóból, továbbá 1000 árja lengyel. A zsidó transzportok túlnyomó része egyenesen a nyírfaerdőbe került. Naponta átlag 4000 zsidót kergettek a gázkamrába. 1943 január közepén 3, egyenként 2000 lelket számláló transzport érkezett Theresienstadtból. E transzportoknak a jelzése: «CL», «CR», «R» előttünk ismeretlen volt. E jelzések valamennyi csomagon szerepeltek. E 6000 személyből csalt 600 férfit és 300 nőt utaltak a táborba, a többit elgázostották.

Kb. 99.000—100.000. 1943 január végén nagy hollandiai és francia zsidó transzportok érkeztek. Csak egy töredékült került a táborba.

Kb. 100.000—102.000. 1943 februárjában 2000 lengyel árja, főképen értelmiségi érkezett.

Kb. 102.000—103.000. 700 árja cseh. Ebből a transzportból életben maradiakat később Buchenwaldba irányították.

Kb. 103.000—108.000. 3000 francia és holland zsidó, valamint 2000 lengyel árja. 1943 februárjában naponta átlag 2 transzport érkezett lengyel, francia és holland zsidókkal, akiknek legnagyobb részét — anélkül, hogy még

egy töredékét is a táborba vitték volna — elgázosították. Ebben a hónapban az elgázosítottak száma kb. 90.000-re tehető,

1943 februárjában nyílt meg az újonnan épített krematórium és gázkamra Birkenauban. Az elgázosítást és hullaégetést a nyírfaerdőben beszüntették és ezentúl csak az új, erre a célra épült krematóriumban végezték. A nyírjaerdőben levő nagy árkot befedték, a terepet egyengették. A hamut már ezelőtt is a Harmansee nevű mezőgazdasági telepen mint trágyát értékesítették úgy, hogy már aligha van nyoma az itt lejátszódott tömeggyilkosságoknak.

Ezidőszerint Birkenauban 4 krematórium van üzemben. Két nagyobb I. és II. mintájú és két kisebb III. és ZP. mintájú. Az I. és II. mintájú krematóriumok három részből állanak:

- a) kemencék,
- b) csarnok,
- c) gázkamra.

A kemencék közepéből magas kémény nyúlik ki. Körülötte 9 kemence van építve, egyenként 4 nyílással. Mindegyik nyílás 3 normális hullát fogad be, amelyeket másfél órán belül hamuvá éget. A kemencék befogadóképessége tehát napi 2000 hulla. Mellette van a nagy előkészítő csarnok, amely úgy készült, hogy egy fürdő csarnokának benyomását keltse. A csarnok 2000 személy befogadására alkalmas és alatta ugyanilyen várócsarnok van kiépítve. Innen ajtó vezet a néhány lépcsővel mélyebben fekvő, igen hosszú és szűk gázkamrába. A gázkamra falaira látszólagos tussolok vannak szerelve, úgy hogy a kamra egy óriási mosdóterem benyomását kelti. A kamra lapos tetjén szelepek által tökéletesen elzárható három ablak van. A gázkamrákból a kemencékhez a csarnokokon keresztül sínpár vezet. Az elgázosítás úgy történik, hogy az áldozatokat a 6) csarnokba vezetik, ahol azt mondják nekik, hogy fürdőbe mennek. Itt levetkőznek és hogy ebben a hitükben megerősítsék őket, két fehér köpenybe öltözött férfi egy-egy törülközőt és szappant oszt ki közöttük. Ezután beszorítják őket a gázkamrába. A 2000 személy annyira megtölti a kamrát, hogy ezek csak egyenesen állhatnak benne. Hogy ezt a tömeget a kamrába

beszorítsák, gyakran beléjük lének és így a kamrában levőket előremenésre serkentik. Mikor mindnyájan a kamrában vannak, az ajtót kívülről lezárják. Egy kis ideig várnak, nyilván azért, hogy a kamra hőmérséklete egy bizonyos fokra emelkedjék. Azután gázálarcos SS-legények a tetőre mennek, az ablak szelepeket kinyitják és pléhdobozokból egy porszerű preparátumot dobnak a zsidókra. A pléhdobozokon «Cyklon zur Schädlingbekämpfung» olvasható és egy hamburgi gyár jegye van rajtuk.

Nyilvánvalóan ciánpreparátumot tartalmaznak, mely bizonyos foknál elgázosodik. Három perc múlva a kamrában mindenki halott. Eddig nem akadt senki, aki a kamra kinyitása után életjelt adott volna, ami az azelőtti primitív eljárásnál a nyírjaerdőben nem volt ritkaság. A kamra kinyitása után szellőztetnek és a «Sonderkommando» a hullákat lapos kocsikban a kemencékhez szállítja, ahol elégetik őket. A másik két krematórium nagyjában ugyanilyen rendszer szerint dolgozik, a teljesítőképességük azonban csak jélannyi. A négy krematórium összteljesítő képessége tehát naponta 6000 elgázosítás és elégetés.

Elvben csak zsidókat gázosítanak el, árjákat csak kivételesen, ezeket rendszerint agyonlövással semmisítik meg. A krematóriumok üzembehelyezése előtt ezt a nyílt erdőben végezték, ahol a hullákat azután a gödörben elégették. Később a krematórium csarnokában, amelyet erre a célra külön berendezéssel szereltek fel, tarkólövés által gyilkoltak meg sokat.

Az első krematóriumnak 1943 március elején való jelavatásához, amikor is 8000 krakkói zsidót gázosítottak és égettek el, előkelő «vendégek» érkeztek Berl.nből, magasrangú tisztek és polgári személyiségek. A krematórium teljesítésével nagyon meg voltak elégedve és szorgalmasan használták a gázkamra ajtajára szerelt kémlelő lyukat. Az új «üzemről» nagyon elismerően nyilatkoztak.

1943 március elején 45.000 zsidó érkezett Sa'onikiből, 10.000 férfit és kisebb számú nőt táborba utaltak, a többi, legalább 30.000 ember a krematóriumba került. A táborba beutalt 10.000 férfit röviden ezután csaknem egy szálíg elhalt. Főképpen egy maláriaszerű betegség pusztította őket, sokan a táborban elharapódzott kiütéses tífusz áldozatai lettek, azonban a tábor általános nehéz viszonyait sem bírták el.

Minthogy a malária pusztítása a görög zsidók között, a kiütéses tífusz pedig általában nagy áldozatokat szedett, ami által az elhalálozás rendkívül emelkedett, a szelekciókat ideiglenesen beszüntették. A beteg görög zsidókat jelentkezésre szólították fel. Figyelmeztették őket, hogy a felszólításnak ne tegyenek eleget, ennek ellenére azonban sokan jelentkeztek. Mindannyiukat intercórdialis jenolin injekció által ölték meg. Az injekciókat az egészségügyi altiszt adta, az orvosok igyekeztek tőlük telhetően a szerencsétlen betegeken segíteni és ha mást nem tudtak elérni, legalább fájdalmaikat csillapították.

A 10.000 görög zsidóból még életben maradt vagy ezer embert, további 500 zsidóval együtt, rövid idővel rá erődítési munkálatokra Varsóba küldték. Néhány hét múlva néhány százan közülük reménytelen állapotban tértek vissza. Sokat nyomban elgázosították. 400 maláriabeteg görög zsidót a fenolinkezelés beszüntetése után állítólag «további kezelés» céljából Lublinba küldték. A hozzánk beérkezett hírek szerint ezek valóban megérkeztek Lublinba, további sorsukról mitsem tudunk. Annyi bizonyos, hogy a 10.000 görög zsidó közül már egyetlen zsidó sincs a táborban.

A szelekciók beszüntetésével egyidejűleg megtiltották a foglyok legyilkolását is. A hírhedt gyilkosokat sokszor elkövetett gyilkosságukért megbotozták. Azonkívül nyilatkozatot kellett aláírniok, hogy bizonyos számú fogolytársukat meggyilkolták.

1943. elején az auschwitzi politikai osztályhoz 500.000 elbocsájtási nyomtatvány blanketta érkezett. A hír nagy örömet okozott közöttünk, mert reméltük, hogy legalább néhányunkat fogják szabadon bocsátani. A blankettákat azonban az elgázosítottak adataival töltötték ki és azután az irattárban helyezték el.

110.000 = 120.000, lengyel árja a varsói Pawiak fegyházból.

120.000 = 23.000, 3000 görög zsidó, akik egy részét az elhalt honfi arsaik helyébe a sóba küldték. A visszamaradottak hamar elhaltak.

Kb. 123.000 124.000, 1.000 árja Radowból és Tarnowból.

Kb. 124.000 = 126.000, 2.000 ember különböző árja transzportokból.

Közben szünet nélkül érkeztek lengyelek, valamint francia és belga zsidó transzportok, amelyeket anélkül, hogy akár csak egy részüket is táborba utaltak volna, maradéktalanul elgázosították. 1943, július vége a transzportok sora hirtelen megszakadt. Rövid szünet állott be: a krematóriumokat a'aposan megtisztították, rendbehelyezték és a további üzemre készítették elő. Augusztus 3-án azután újra megindult a munka. A breznburgi és sosnowitzi zsidók első transzportja érkezett, amelyeket augusztus hónap folyamán továbbiak szakadatlanul követtek. Kb. 132.000 = 136.000 volt a breznburgi és sosnowitzi zsidók száma. Csak 4.000 férfi és kevésszámú nő került a táborba. Főbb mint 35.000-et egyenesen a krematóriumba vittek. 4 táborba beutalt 4.000 férfi nagy részben az embertelen bánásmód, éhség, különböző betegségek, a körükben elkövetett gyilkosságok folytán már az u. n. karantén táborban halt meg. Ezekkel a zsidókkal szemben elkövetett gaztettekért főképen Tyn birodalmi német hivatalos bünnöző, — aki a sachsenhauseni gyűjtőtáborból került ide, — valamint Mieczislaw Katerzinski lengyel fogoly fe'elölsek.

Ebben az időben újra megkezdtek a szelekciókat, mégpedig különösen nagy mértékben a női táborban. A tábororvos, egy SS rohamvezető, a berlini rendőr igazgató fia vagy unokaöccse, még a táborban is feltűnő bruta itással járt el. A szelekciós módszert ettől fogva a szökésünk napjáig megállás nélkül gyakorolták.

Kb. 137.000 = 138.000. Augusztus végén 1.000 lengyel árja érkezett a táborba a varsói Pawiak jegyházból, ezenkívül vagy 80 görög zsidó.

Kb. 138.000 = 141.000, 3.000 férfi különböző árja transzportokból. 142.000 = 145.000, 1943. elején 3.000 zsidó különböző lengyel munkatáborokból, továbbá egy csoport orosz hadifogoly.

K. 148.000 = 152.000. Az 1943. szeptember 7-ét követő héten családi transzportok érkeztek Theresienstadt-ból. Egészen érthetetlen volt számunkra, hogy ezek a transzportok teljesen kivételes elbánásban részesültek. A családokat együtt hagyták, egyetlen egyet sem gázosítottak el közülük, még csak meg sem borotválták, hanem úgy ahogy megérkeztek, családok szerint szállásolták el őket a tábor külön szakaszában. Még csomagjaikat is meghagyták. A férfiak nem jártak munkába, a gyermekek részére

Hirsch Fredy vezetése mellett külön iskolát is engedélyeztek. A hozzátartozókkal való levelezést megengedték. Csúpán a fölénk rendelt «táborfelügye'ő», egy Böhm Arno nevű birodalmi német hivatásos bűnöző — különben a tábor egyik leghitványabb gonosztevője — szadista kínzásait voltak kénytelenek elviselni. Csodálkozásunk még fokozódott, amikor ezeknek a transzportoknak hivatalos névsorát volt alkalmunk látni. A névsor különös címet viselt: «SB ~ Transport, tschechische Juden mit 6 monatlicher Quarantain («Különleges kezelés, cseh zsidók transzportja, 6 hónapos karanténnel») Tudtuk jól, hogy mit jelent az «SB » jelzés, de nem találtuk magyarázatát a különleges bánásmódnak és a rendkívül hosszú 6 hónapos karanténnek. Eddigi tapasztalataink szerint karantén legjobb esetben sem tartott 3 hétnél tovább. Gyanút fogtunk. Minél inkább közeledett a 6 havi karantén idő vége, annál inkább erősödött bennünk a meggyőződés, hogy ezek a zsidók is a gázkamrában fogják életüket befejezni'. Alkalmat kerestünk, hogy a csoport vezetőivel érintkezésbe lépjünk. Elmagyaráztuk helyzetüket és nem hagytunk további kétséget sorsuk felől. Egyesek közülük, különösen Hirsch Fredy (a prágai Makkabi volt ifjúsági vezetője), aki szemmel láthatóan társai osztatlan bizalmát élvezte, közölte velünk, hogy amennyiben balsejtelveink valóra válnának, ellenállást fognak tanúsítani. A «Sonder kommandó» emberei megígérték, hogy amennyiben a cseh zsidók ellenállnának, ők rögtön csatlakozni fognak. Sokan abban a reményben voltak, hogy általános felkelést lehet majd a táborban csinálni. 1944 március 8-án megtudtuk, hogy a krematóriumokat a cseh zsidók részére készenlétbe helyezik. Nyomban Hirsch Fredyhez siettem, hogy ezt közöljem vele és sürgős cselekvésre szólítsam fel, hiszen semmi vesztenivalójuk nincs. Azt válaszolta: «Tudom, mi a kötelességem.» Alkonyat előtt megint a cseh táborhoz lopódtam, ott azt hallottam, hogy Hirsch Fredy haldoklik. Luminállal megmérgezte magát. Másnap, 1944 március 7-én, önkívületi állapotban 3791 társával együtt — akikkel 1943 szeptember 7-e után érkezett Birkenaubába — teherautókon a krematóriumba szállították, ahol elgázosították. Az ifjúság dalolva ment a halálba. Keserűen csalódtunk. Az ellenállás elmaradt. A «Sonderkommandó» elszánt emberei hiába vártak. Vagy 500 idősebb személy még a 6 hónapi

karantén idő tartama alatt halt meg. Csak 11 ikerpárt hagytak életben. Ezeket Auschwitzba vitték, ahol biológiai kísérleteket végeztek rajtuk. Mikor Birkenaut elhagytuk, ezek a gyermekek még éltek. Egy héttel az elgázosítás előtt, tehát március 1-én kényszerítették őket, hogy hozzátartozóikkal közöljék, miszerint jól vannak. E leveleket március 23-i vagy 25-i kelettel kellett ellátniok. Meghagyták nekik, hogy a levelekben külföldi hozzátartozóiktól csomagküldeményeket kérjenek.

Kb. 153.000—154.000. 1000 lengyel árja a varsói Pawiak jegyházból.

Kb. 155.000—159.000. 1943 október és novemberben 4000 férfi különböző jegyházakból, időközben rejtek-helyeiken elfogott, Brenzburg vidékéről való zsidókból álló transzportok és egy csoport orosz érkezett. Ugyanekkor orosz hadifoglyokat is hoztak, akik 1—12.000-ig terjedő számokat kaptak.

Kb. 160.000—165.000. 1943 decemberében kb. 1000 férfi érkezett, főképen holland, francia, belga és ezúttal először olasz zsidó transzportok. Az utóbbiak fiumei, trieszti és római zsidók voltak. Ezekből a transzportokból legalább 3000 embert gázkamrába vittek. A táborba beutalt zsidók között különösen nagy volt a halálozás. Azonkívül a szelekciós módszer fokozott mértékben szedte áldozatait. Ennek a módszernek az alkalmazása 1944 január 10-e és 24-e között érte el tetőpontját, amikor is erőteljes, egészséges, munkabíró zsidókat szelektáltak, munkabeosztásra és foglalkozásra való tekintet nélkül, csak az orvosokat kímélték. A szelekcióhoz mindenkinek fel kellett sorakozni, szigorúan vizsgálták, vajjon jelen van-e mindenki. A szelekciót azután a tábori orvos (a berlini rendőrigazgató fia, vagy unokaöccse) és Birkenau táborparancsnoka, Schwarzenburg SS alrohamvezető végezte. Azokat a zsidókat, akik közben a «7. sz. burákból» egy külön táborrészbe költözött «kórházban» (Krankenbau) voltak elhelyezve, kivétel nélkül elgázosították. Ebben az időben ezeken kívül vagy 2500 férfi és 6000 nő került szelekció révén a gázkamrába.

Kb. 165.000—168.000. 1943 december 20-án újabb 3000 zsidó érkezett Theresienstadtból. A névsornak ugyanaz volt a címe, mint a szeptemberben érkezettek névsorának «SB»: Transport, tschechische Juden mit 6 monatlicher Quarantain», Megérkezésük után családjaikkal együtt a

szeptemberben érkezettekhez szállásolták eh Ugyanazokat a kedvezményeket élvezték, mint az előbbiek, 24 órával az első csoport elgázostása előtt a, szomszédos, véletlenül üresen álló táborrészbe szállásolták őket, hogy ily módon elválasszák a csoportokat egymástól. Ma is abban a negyedben laknak. Miután az első csoport elgázostása semmi kétséget nem hagyott afelől, hogy milyen sors vár rájuk, már most készülnek az ellenállásra. Az ellenállást Laufer Buzenka (Prága') és Langsfeld Hugó (Prága) szervezik. Könnyen gyúló anyagokat gyűjtenek és adott esetben a táborrészük blokkjait jel akarják gyűjtani. Karantén idejük 1944 június 20-án jár le,

169,000—170.000. 1000 személy kisebb csoportokban, lengyelek, zsidók és oroszok.

170.000—171.000. 1000 lengyel és orosz (árja), azonkívül kisebb számmal jugoszláv,

171,000—174.000. 1944 februárjának végén és márciusának elején 3000 holland, belga és először bennszülött (nem naturalizá't) francia zsidó érkezett. A francia zsidókat a meg nem szállt francia területről hozták, A megérkezett transzportok túlnyomó részét haladéktalanul elgázostották.

Március közepén egy kisebb, rejtekhelyeken talált brenzburgi zsidókból álló csoport érkezett. Ezekről tudtuk meg, hogy egyes lengyel zsidók Szlovenszkóba és onnan Magyar országra menekültek,

A theresienstadti zsidók elgázostása után március 15-ig a táborba nem jött utánpótlás, A létszám ennél fogva rendkívüli módon csökkent, amiért valamennyi az ezutáni transzportokkal beérkezett férfit, főképpen holland zsidókat, a táborba utalták be, A tábort 1944 április 7-én hagytuk el, amikor még éppen arról értesültünk, hogy nagy, görög zsidókból álló transzportok érkeztek,

A birkenauai tábor belső közigazgatását az ezzel megbízott foglyok intézik, A foglyok nem nemzetiség szerint vannak a blokkban elszállásolva, hanem a közös munka-beosztás szempontjából. («Kommandó »-k szerint.) Mind-egyik blokknak 5 funkcionáriusa van:

egy blokk felügyelő = «Blockdltester»,
egy blokkírnok =» (Blockschreiber),
egy ápoló,
két blokkszolga.

A blokkfelügyelő (Blockältester) bal karján fehér szalagot visel, amelyen blokkjának száma van feltüntetve. Úgyszólván élet és halál ura és a blokk általános rendjéért felelős. 1944 februárjáig csaknem az összes blokkfelügyelők fele zsidókból állott. Egy Berlinből jött utasítás megtiltotta, a zsidók ezt a hivatalt továbbra is betölthessék, ezért azután leváltották őket. A tilalom ellenére három szlovenszkói zsidó még ma is viseli ezt a tisztséget,

A blokkírnok (Blockschreiber) a blokkfelügyelő végrehajtó közege. Elvégzi az adódó írásbeli munkálatokat, nyilvántartja a mindenkori létszámot és kartotékot vezet. A blokkírnok munkája nagyon felelősségteljes. A mindenkori létszámot kínos alapossággal kell nyilvántartania. A foglyokat csakis számuk és, nem nevük alapján tartják lajstromban, amiért könnyen csúszhatik be tévedés. Egy ilyen tévedés azonban végzetessé válhat. Ha a blokkírnok egy számmal tévedésből kevesebbet jelentett, — ami a megszokott magas számú halálozásnál nagyon könnyen előfordulhat és valóban elő is fordult, — ezt a hibát egyszerűen úgy igazítják ki, hogy egy embert utólag valóban kivégeznek. Az egyszer továbbított jelentést nem lehet utólag kijavítani, a jelentett létszámnak viszont pontosan egyeznie kell a tényleges állaggal. A blokkírnoki állás a blokkban erős hatalmi állást jelent, sajnos, gyakran élnek vele vissza.

Az ápoló- és blokkszolgák a blokk körüli testimunkát végzik. Ápolásról természetesen szó sem lehet.

Az egész tábor felett a tábor felügyelő, «Lager ältester» áll. Természetesen ez is fogoly. A jelenlegi birkenauai táborfelügyelő a 11.182. számú Dänisch Ferenc, politikai fogoly, a felsősziléziai Königshütte-bő. A táborfelügyelő a tábor korlátlan ura, jogában áll blokk felügyelőket és blokkírnokokat kinevezni, vagy elmozdítani, munkahelyeket kiutalni stb. Dänisch zsidókkal szemben is korrektül viselkedik, objektív és megvesztegethetetlen.

A tábor felügyelő mellé a tábori írnok van rendelve, aki a táborban a legnagyobb hatalommal rendelkezik. Egyedül ő áll közvetlen összeköttetésben a tábor parancsnokságával, amennyiben ő veszi át a táborvezetőség parancsait és ő adja le a tábor jelentéseit. E ténykedése folytán bizonyos befolyással van a táborparancsnokságra. A blokkírnokok közvetlenül alája vannak rendelve s je-

leütéseiket neki kötelesek megtenni, Az ezidőszerinti birkenau-i tábori őrök a 30.029 számú Gork Kazimir, lengyel politikai fogoly, azelőtt varsói banktisztviselő. Gork ugyan antiszemita beállítottságú, ennek ellenére nem bántja a zsidókat.

A blokkok felett való főfelügyeletet 6—8 SS blokkvezető látja el. Ők végzik esténként a létszámmegállapítást, melynek eredményét parancsnokuknak, a tiroli származású Schwarzhuber (alrohamvezető) táborvezetőnek (Lagerführernek) jelentik, Schwarzhuber izsákos, szadista. A táborvezető felett* azután a táborparancsnok áll, aki egyúttal az auschwitzi tábor parancsnoka is, Az auschwitzi gyűjtőtábornak is van egy táborvezetője, aki Auschwitz és Birkenau közös tábor parancsnokának van alárendelve. Az ezidőszerinti táborparancsnok neve: Höss,

A munkáskülönítmény (Arbeitskommando) parancsnoka, a «capo», aki a munkaidő alatt az alárendelt foglyokkal korlátlanul rendelkezhet, Nem ritka, hogy a «capo» egyik, vagy másik hozzá beosztott foglyot munka közben agyonvert.

Nagyobb munkáskülönítményeknél több a «capo», Ezek felett ilyenkor egy «főcapo» áll. Azelőtt gyakori volt, hogy a «capo» tisztjét zsidó látta el, A már említett berlini rendelkezés ezt is eltiltotta,

A munka legfőbb ellenőrzését német szakemberek intézik,»

Ez volt az első jegyzőkönyv.

Az auschwitzi második jegyzőkönyv.

«1942 június 14-én hagytuk el Novákit, átutaztunk Zsolnán és 5 órakor érkeztünk Zwarnonba, Itt kiszálltunk és megszámláltak minket. A transzportot SS-legények vették át. Egy SS-legény hangosan adott felháborodásának kifejezést afelett, hogy víz nélkül utaztunk, «Ezek a barbár szlovákok még vizet sem adtak.» Tovább utaztunk és két nap múltán megérkeztünk Lublinba. Alighogy a vonat megállt, a következő parancs érkezett: «A 15 és 50 év közötti munkabírók szálljanak ki, A gyermekek és idősek a vagonban maradnak.» Kiszálltunk. Az állomás litván

SS-legényekkel volt körülvéve, akik géppisztolyokkal voltak felfegyverkezve. A kocsikat, ahol a munkaképtelenek, gyermekek és öregek maradtak, lezárták és a vonat tovább ment» Hová, vajjon mi történt az utasokkal, nem tudjuk.

A parancsnoklást az állomáson egy SS rajvezető vette át, aki azt mondta, hogy hosszabb út előtt állunk, aki a csomagját magával akarja vinni, megetheti, aki azt hiszi, hogy nem bírja, azokat egy készenlétben álló teherkocsira rakhatja. Ez a kocsi biztosan meg fog érkezni. Társaim egy része csomagját magával vitte, míg a másik része a kocsira rakta. Mindjárt a város mögött egy gyárat láttunk «Bekleigungswerke» felirattal. A gyár udvarán vagy 1000 ember állt sorban, piszkos, csíkos fegyencruhában, szemmel láthatóan ebédre vártak. Ez a látvány — mint-hogy felismerhettük, hogy zsidók állnak előttünk — nem volt remény tkelő. Egy magaslatra érve, váratlanul megpillantottuk az igen terjedelmes baraktábort, amely 3 méter magas drótsövénnyel van körülvéve. Alighogy átléptem a tábor kapuját, a nagyszombati Winkler Maxot pillantottam meg, aki figyelmeztetett rá, hogy itt minden csomagomat és ruhámat elszedik. Körülöttünk már előbb ide-érkezett szlovenszkói zsidók álldogáltak, teljesen lerongyolt fegyencruhában, lenyírt hajjal, mezítláb, vagy facipőben, sokan erősen dagadt lábakkal. Élelmiszert és egyéb apróságokat koldultak tőlünk. Amennyire lehetséges volt, elosztottuk holmijainkat, mert tudtuk, hogy elveszik tőlünk, amit magunknál tartunk. Az anyagraktárhoz vezettek, ahol valóban mindent be kellett szolgáltatnunk. Innen futólépésben egy másik barakhoz kergettek, ahol meztelenre vetkőztettek, a hajunkat lenyírták, egy tuss alá állítottak, majd fegyencruhát, fehérneműt, facipőt és egy sapkát kaptunk.

Engem az úgynevezett II. munkaszakaszba osztottak be. Az egész tábor három ilyen munkaszakaszból állott, melyek egymástól drótkerítéssel voltak elválasztva. A II. munkaszakaszba szlovák és cseh zsidókat osztottak be. Két napon keresztül kizárólag arra oktattak, hogyan kell sapkáunkat köszönéshez emelni, ha egy némettel találkozunk. Ezenkívül szakadó esőben órákhozát végeztetlek velünk sorakozási gyakorlatokat.

A barakok berendezése egészen eredeti volt. Csupán három, egymásra állított igen hosszú asztalból állott. Az

asztalok alatt, valamint az asztalok mindegyikén feküdtek a foglyok.

Reggelire levest kaptunk. Ez annyira sűrű volt, hogy kézzel kellett ennünk. Délben hasonló levest kaptunk, estére pedig ú. n. «teát», hozzá 30 dkg élvezhetetlen kenyeret. Ezenkívül 2—3 deka gyümölcsöt, vagy műzsírt, természetesen a lehető legsilányabb minőségben.

Az első napokban a tábori himnusz kifogástalan éneklésére helyezték a fősúlyt, órákhosszat állottunk és gyakoroltuk:

AN DIE ARBEIT

*Aus ganz Europa kamen
Wir Juden nach Lublin
Viel Arbeit gibt zu leisten
Und dies ist der Beginn.*

*Um diese Pflicht zu leisten
Vergiss Vergangenheit,
Denn in der Pflichterfüllung
Liegt die Gemeinsamkeit.*

*Drum rüstig an die Arbeit
Ein jeder halte mit
Gemeinsam wollen wir schaffen
Im gleichen Arbeitsschritt.*

*Nicht alle wollen begreifen
Wozu in Reihen wir stehen
Die müssen wir dann zwingen
Dies alles zu verstehen.*

*Die neue Zeit muss alle
Uns alle stets belehren,
Dass wir schon nur der Arbeit,
Der Arbeit angehören.*

*Drum rüstig an die Arbeit
Ein jeder halte mit,
Gemeinsam wollen wir schaffen
In gleichen Arbeitsschritt.*

Az I. munkaszakaszban szlovenszkói zsidók voltak, a II. munkaszakaszban szlovenszkói és cseh zsidók, a III. munkaszakaszban partizánok. A III. munkaszakaszba besztott partizánok barakjaikba voltak zárva. Nem dolgoztak, barakjaikat nem hagyhatták el. Az őrség nem mert közelükbe férközni. Túlzsúfolt barakjaikban halomszámra haltak meg; az őrség, ha csak tehetett, lőtt rájuk.

A «capo»-k birodalmi németek és csehek voltak. Az előbbieket a foglyokkal brutálisan bántak, míg a csehek, ahogy csak tehették, segítettek. A tábor felügyelő egy Galbavy nevű holicsi cigány volt, helyettese egy Mittley nevű szeredi zsidó. Nyilvánvaló, hogy Mittley ezt az állását brutalitásának köszönhette. Hatalmi pozícióját arra használta fel, hogy a már amúgy is súlyosan sújtott zsidókat még jobban kínozza. Hacsak gonoszát tehetett, nem mulasztotta el.

Az esti parancsolvasásnál SS-legények bántalmaztak, órákhosszat álltunk és a nehéz napi munka után a himnuszot kellett énekelnünk. A dalt egy öreg zsidó karmester, az ostoraikat és botjaikat sűrűn használó SS-legények hahotája közben, egy közeli ház tetejéről dirigálta.

Tragikus módon hunyt el Eckstein szeredi rabbi. Egy alkalommal valamivel megkésve érkezett a parancsolvasáshoz, mert gyomorrontása folytán az árnyékszéken volt. A rajvezető erre lábánál fogva kétszer egymásután mélyen belemártotta az árnyékszék nyílásába, utána hideg vízzel leöntötte és revolverével agyonlőtte.

Az I. és II. munkaszakasz között állott a krematórium. Itt égették el a hullákat. A halálozási szám munkaszakaszonként, kezdetben 6—8000 személyes létszám mellett, kb. 30-at tett ki naponta. Ez a szám rövidesen 5—6-szorosára emelkedett. Később ismétlődtek esetek, hogy a betegszobából 11—12 beteget a krematóriumba vittek, ahonnan ezek többé nem tértek vissza. A krematórium villanyfűtésre volt berendezve és orosz foglyok kezelték.

A rossz élelmezés és az elviselhetetlen általános viszonyok folytán különböző betegségek terjedtek el közöttünk. A nagyon gyakori, súlyos gyomorbántalmakon kívül, gyógyíthatatlan lábdaganat szedte áldozatait. Az embereknek megdagadt a lábuk és nem tudták mozdítani. Ezek közül mind többet és többet vittek a krematóriumba, ahol előttem ismeretlen módon meggyilkolták. Mikor azután 1942

június 26-an 70-re szállott a szerencsétlenek száma, elhatároztam, hogy kihasználom az éppen kínálkozó alkalmat és önként jelentkezem az Auschwitzba való áthelyeztetésre.

1942 június 27-én be szolgáltattam fegyencruhámat, polgári ruhát kaptam és egy transzporttal Auschwitzba utaztam, 48 órahosszat utaztunk zárt vasúti teherkocsiban víz és eledel nélkül, míg végre jélholtan megérkeztünk Auschwitzba. A bejáratnál a kapu jelett elhelyezett jelirat: «Arbeit macht frei» (a munka jelszabadít) köszöntött. Az udvar tiszta, rendezett volt, téglaeépítmények és a körülöttünk rendben tartott pázsit jó benyomást keltettek a primitív, piszkos lublini barakok után. Azt hittük, jó cserét csináltunk. Megérkezésünk után egy pincébe vezettek, ahol teát és kenyeret kaptunk. Másnap elvettek polgári ruháinkat, megborotváltak, fogoly számainkat a balkarunk csukló feletti részére tetoválták, végül megint a lublinihoz hasonló fegyencruhával láttak el és miután személyadatainkat is felvették, az auschwitzi gyűjtőtábor szabályszerű «politikai foglyaivá» váltunk.

Lakóhelyül a 17. számú blokkot jelölték ki számunkra, ahol a földön háltunk. A szomszédos házsorban, amely azonban tőlünk egy jallal volt elválasztva, azok a szlovenszkói leányok voltak elszállásolva, akiket 1942 márciusában és áprilisában deportál ak Szlovenszkóból. Miután munkahelyünk már a nagy «örövezeten» kívül esett, (a Buna gyártelep építkezésén dolgoztunk}, a területet 10x10 m² kiterjedésű területekre osztották be Minden ilyen □-öl egy SS legény őrizete alatt állott. Aki négyzetének határvonalát munkaközben átlépte, azt minden további figyelmeztetés nélkül «szökésen érve» lelőtték. Gyakran előfordult, hogy az SS legény a foglyot arra utasította, hogy a négyzet határain túl fekvő tárgyat hozzon el. Ha a fogoly a parancsnak eleget téve, négyzetének határvonalát átlépte, az SS legény lelőtte.

Néhány heti kínzó munka után félelmetes kiütéses tifuszbajrárvány ütött ki a táborban. A legyengült foglyok százával hullottak el. A tábort lezárták és a Buna-építkezést beszüntették. Azokat, akik munkahelyükön még életben maradtak, 1942. július végével kavicsbányába küldötték, munkára. A munka itt, ha lehet, még nehezebb volt. Itt dolgoztam, amikor megtudtam, hogy az «Aufraumungskommando»-nál munkahelyek üresedtek meg. Fel-

vételre jelentkeztem és meg is kaptam a beosztást. Az «*Aufräumungskommando*»-nál 100 fogoly dolgozott, kizárólag zsidók. A tábor egy teljesen elkülönített részében dolgoztunk, ahol hátizsákokból, bőröndökből és egyéb csomagokból álló halmok között folyt a munka. Munkánk abból állott, hogy ezeket a csomagokat felnyitottuk, és a bennük lévő tárgyakat fajták szerint kofferekbe tettük, vagy külön raktárakban helyeztük el. Így pl. voltak fésű, tükör, konzerv, csokoládé, gyógyszer, stb. kofferek. Az ágyneműtárgyakkal megrakott koffereket tartalmuk szerint elraktároztuk. A ruhát és fehérneműt egy nagy barakba vittük, ahol szlovenszkói zsidó lányok rendezték és csomagolták őket, a textilneműeket vasúti kocsiban elszállították. A használhatatlan ruhadarabokat egy memmeli textilgyárba, a használhatókat pedig egy berlini felruházó egyesületnek küldték el. Az értéktárgyakat, pénzt, aranyat, valutákat és drágaköveket a politikai osztálynak kellett beszo­l­gáltatni.

De nagyrészt ezeknek az értéktárgyaknak az SS felügyelők ellopták, vagy pedig az itt foglalkoztatott foglyok tulajdonították el. E rendezési munkálatoknak főnöke, aki e téren ma már szaktekintély, Davidovics Albert, Iglóról. Davidovics e tisztjét még ma is betölti. A különítmény parancsnoka Wikleff SS rohamvezető, durva, brutális ember, aki a lányokat is gyakran verte. A lányok naponta Birkenauból jöttek munkára. Az ott uralkodó állapotokról hallatlan dolgokat meséltek. Verték és kínozták őket. A halálozási arányszám nagyobb volt közöttük mint a férfiak között. Hetenként kétszer volt szelekció. Minden nap új lányok jöttek munkába azok helyett, akiket közben szelektáltak, vagy más módon haltak meg.

Az «*Aufräumungskommando*»-nál viszonylagosan kényelmes beosztásomat nemsokára elvesztettem és büntetésből Birkenaubába helyeztek át, ahol másfél évet töltöttem. 1944. április 7-én társammal együtt sikerült megszöknöm. »
Idáig szóltak a jegyzőkönyvek.

*

A történelem ismeri a döntő fordulatokat, amelyek a bukás vagy emelkedés kiugró görbáját jelzik és amelyek egyszerre más irányt adnak az események fejlődésének. A históriából átment ez annak költői formájába, a dirámába,

ahol a nagy drámai fordulatok jelzik, amikor a fejlődés taszító ereje új utat vág magának. A magyar zsidóság 1944. évi tragédiájában ilyen fordulatot jelentett az auschwitzi jegyzőkönyvek ismerete, mely egyfelől eloszlatta a naivul bűnös optimizmust, amely a magyar zsidóság nagy többségének tudatát elhomályosította,' másrészt ezeknek az írásoknak a terjesztése felrázta egyes keresztény vezető tényezők lelkiismeretét és világosan bemutatta, hogy politikájuk hova vezetett. Egyszerre kitűnt, hogy a magyar zsidóság sorsa, annak kipusztítása egyúttal a magyarság tragédiáját is jelenti, — hiszen a háború elvesztése, — különösen a nyugati partraszállás után, — minden józanul gondolkodó ember előtt biztos volt. Bebizonyosodott az a jóslás, amit a magyar zsidóság a »zsidói örvények alkalmával az országgyűléshez írt tiltakozásaiban hangoztatott: «A mi pusztulásunk egvet jelent az egész ország elesésével!» Az auschwitzi jegyzőkönyvből tudták meg az ország egyházi és világi nagyjai, hogy sokszázezer magyar állampolgár zsidót egyenesen halálba kergettek és annak tudatára kellett ébredniök, hogy ezért rövidesen felelni kell! *Nem a zsidók, hanem saját maguk, hatalmi állásuk megmentése és a vezetésük alatt álló ország érdekében léptek fel a további deportálások megszüntetése végett!* De sajnós, ez a vidéki zsidóságon már nem segíthetett!

Az auschwitzi jegyzőkönyveket nagy titokban másolgatni kezdték a Sip-utcában. Eleinte «bizalmasan» kezelték, — «hogy pánikot ne keltsenek»!, — de rövidesen mutogatni kezdték széles körökben. Idegen nyelvekre is lefordították a külföldi követségek részére, többek között olasz nyelvre, hogy a pápai nunciushoz is eljuttassák. Többen vállalkoztak, hogy eiviszik beioiyásos egyházi és világi személyekhez. így került el Serédi he/oegprímáshoz, Ravasz püspökhöz, Horthy volt kormányzóhoz két úton is eljutott, egyrészt ilj. Horthy Miklós közvetítésével,, másfelől a Lakatos kormány későbbi igazságügyminisztere útján. A zsidóknál iszonyatot, a jóérzésű keresztényekben pedig mélységes megdöbbenést váltottak ki. *Mindkét réteg felismerte, hogy nincs kitérés, elmúlt a halogatás ideje és elérkezett a történelmi pillanat, amikor cselekedni kell!* De sem az egyik, sem a másik oldalon nem volt meg az erő a cselekvéshez. Borzalommal kellett látni, hogy a betegségnek ebben a súlyos stádiumában vagy

semmit, vagy csak nagyon keveset tudnak segíteni. Most tűnt ki, hogy milyen szakadékhoz vezetett a 25 éves antiszemitizmus, a zsidótörvények által terjesztett métel, a bilincsbe vert sajtó, és mindaz, amit a Gömböstől—Sztójay-ig vezető kormányzat jelentett. Az ország lakosságának túlnyomó része bedőlt a fasiszta sajtó izgatásainak, leste az újabb és újabb zsidórendeleteket, vidéken a deportálások előrehaladó fázisait és amire a legjobban vártak: a zsákmány kiosztását.

Amikor a pesti zsidóság vezetői megismerték az auschwitzi jegyzőkönyveket, a deportálások már nagyban folytak. *Kámforként elillant az a német * jóindulat» «?).* amit a Gestaponak az első hetekben leadott hazudozásaiból merítettek s amiért annyit talpaltak s kilincseltek a svábhegyi SS barlangokban. *Irtózatoss következményekkel járt a « magyar vonal» lekicsinylése és így nem csoda, hogy nem, mutatkozott magyar ellenállási mozgalom, amely a vidéki zsidóságon segített volna. Kzjóta.* már bebizonyosodott annak az álláspontnak az igazsága, hogy kezdettől fogva minden eszközzel a magyar ellenállást kellett volna erősíteni és ennek elmúlás:ása a leg-súlyosabb történelmi hiba volt. We.e;ima.e.nak és Winckelmann tábornoknak kihallgatásából kitűnt, hogy tulajdonképen a Gestapo milyen csekély létszámú volt Magyarországon és a magyar csendőrség segítsége nélkül a vidéki zsidóság deportálását nem tudta volna végrehajtani.

V.

**A VIDÉKI DEPORTÁLÁSOK
BUDAPESTI CSILLAGOS HÁZAK**

Hírek a gettók kínvallatásairól. — A deportálások első statisztikája. — A vidéki gettósítások. — Belső mozgolódás a Zsidó Tanács ellen. — Illegális röpirat a keresztény társadalomhoz. — A röpiratok hatása és következményei. — A tanács beadványa a deportálások megszüntetésére. — A budapesti zsidóság összeköltöztetése. — Endre László tervez. — Kijelölik a házakat. — Az összeköltöztetés utolsó napja., — Megjelennek a csendőrök.

A vidéki gettósítások, a gettók sűrűsítése és a deportálások pedig páratlanul gyors iramban folytak. Úgy látszik, hogy a Gestapo tudta vagy érezte, hogy munkáját be kell fejeznie, mielőtt még a zsidók felocsúdnak és a jóérezésű baloldali keresztény rétegek megmozdulnak. Napiról-napra, óráról-órára érkeztek hírek a vidéki gettók borzalmairól és a zsidótanács vidéki osztályán gyűjteni kezdték a deportálások számbeli adatait. Május hó végén a következő feljegyzés számol be a helyzetről:

Először a korábban leírt salgótarjáni' borzalmakat említik. Aztán a következőkről szól:

«Miskolcon a zsidókat zárt területről a város és a diósgyőri vasgyár közt levő textilgyár területére vitték ütlegetések közt. A bántalmazásokba Tyrnauer Márk ny. kir. kúriai bíró, Klein Sándor szkv. százados és egy Hofbauer nevű kereskedő belehalt.

Losoncon a gettóban az őrizetet a rendőrség helyett egy csendőrkülönítmény vette át és az elrejtett vagyontárgyak után kezdett kutatni. A vallatások során testi bántalmazások történtek, melyek következményeként számosan betegek lettek.

Párkányból június 6-án az összes zsidókat Lévára szállították. Úgy a párkányi, mint az Esztergomból előzetesen Párkányba vitt zsidókat elszállításuk előtt kínvallatásnak vetették alá, az állítólag be nem jelentett vagyontárgyak hollétének megállapítása végett.

Székesfehérvárott június 5-én reggel 5 órakor a gettóban a rendőrség helyett csendőrség vette át a szolgálatot és mintegy 2900 embert a vasútállomás melletti rozoga állapotban levő téglagyárban helyeztek el, amelynek befogadóképessége 100 ember. A mozogni nem tudó betegeket hordágyon vitték át. Elszállítás előtt a csendőrök valatni kezdték a zsidókat afelől, hogy vagyonukat hol rejtették el. A vallatás során férfiakat és nőket meztelen talpukon gumibottal verték.»

A salgótarjáni hitközség május 30-án a következő sürgönyt küldötte a zsidótanácshoz:

«Alázattal közöljük, hogy a salgótarjáni és más közösségekből elhelyezendő zsidók, akiknek lélekszámú 3200 főt tesz ki, tartózkodási helyéül a bányatársulati istálló épületeit jelölték ki, június 5-ig kötelező átköltözéssel. Az elköltözendő személyek 50—80 év közöttiek, sokan betegek, terhes asszonyok és csecsemők, férfi családtagok mind bevonultak. A fekvőhelyek személyenként, minimális 50 centimétert számítva, 800—900 személy részére elegendők. Az istállók sötétek, trágyalével átitatva, az erősen fertőzött padlásterék hősege elviselhetetlen, mozgási lehetőség kizárva. Alispán úr eddigi szemléje az eddigi elhelyezést rendben találta, de vállaljuk a jelenlegi gettónak a hatóság által kívánt bármily mértékű további megszorítását. Az elhangzott kormány nyilatkozatokra hivatkozással, a keresztény szeretet nevében és ezrek életének megmentéséért irgalmat és kegyelmet kérünk. Salgótarjáni Izr, Hitközség.»

Ezek a jelentések és a salgótarjáni sürgöny a deportálásokat közvetlenül megelőző legválságosabb órákat jelzik.

Június 10-e körül a Zsidó Tanács pro memoria jegyzetet juttatott el a kormány néhány tagjához. Ebben a következőket olvashatjuk:

«Tudomásunk van róla, hogy több mint 300.000 testvérünk került eddig messze idegenbe, deportációba, ahol a kemény robot testi szenvedésein túl, az elpusztulás katasztrófája leskelődik rájuk. A rendelkezésre álló adatok szerint, amelyek ez év június 6-ig szólnak, eddig 303.000

személyt deportáltak. Azóta is egyre folytatódnak a deportálások, úgy hogy a deportáltak száma a mai napig legalább 320.000-re tehető, de ennek a számnak fokozatosan további növekedése is fenyeget.

Megrázóak a körülmények is, amelyek között a zsidóknak előbb gettókba való tömörítése, majd azokból való kitelepítésük, illetve deportálásuk végbement. E szomorú folyamatnak egyes fázisait nem óhajtjuk bővebben részletezni, de megrendüléssel kellett ezekből megállapítani, hogy a már vidéki gettókba tömörített zsidók is a legszűkösebb és legprimitívebb életkörülmények közé kerültek. (Nyírség, Kárpátalja, Felvidék, Erdély, Tiszahát, Délvidék.)

Egyes helyeken a városon kívüli téglaszínben (ahol lengő tető alatt, oldalfalak nélkül, az időjárás viszontagságainak, esőnek, szélnek szabadon voltak kitéve}, malomban, raktárban, gyárhelyiségben, baraktáborban helyezték el a zsidókat, amely helyeken se víz, se WC nem volt. (Győr, Székesfehérvár, Komárom. Bicske, Miskolc. Szabad ég alatt, vagy alig fedett helyen tanyázva, patkányok, egerek, rovarok és férgek martalékává lettek.

Egyes gettókbán csendőrök fogták vallatóra a jobbmódú zsidókat és azokat, akikről feltehető volt, hogy értékeiket elrejtették, súlyosan bántalmazták is, öregeket, betegeket sem kímélve, úgyhogy a bántalmazások során többen meghaltak.

Ily előzmények után rakták a mindenükből kifosztott zsidókat nemre, korra, egészségi állapotra való tekintet nélkül, még a legszükségesebb ruhaneműk és takarók, élelem híján, hetvenével-nyolcvanával zárt marhavagónokba és így szállították el őket. Minden vagonba egy vödör vizet és egy üres vödröt tettek. Az elszállítás a legmostohább körülmények között, rendszerint éjszaka történt. Sok esetben a szörnyű zsúfoltság folytán már útközben többen elpusztultak» úgyhogy mire a leplombált vagonok ajtaját szétnyitották, halottak dőltek ki a kocsiból.

Hangsúlyozottan kell rámutatni arra, hogy a gettók-ból elszállított zsidók deportáása távolról sem csupán a munkaképes, egészséges egyénekre szorítkozott. Míg a kistarcsai táborból való deportálásnál az a szelektálás történt, hogy csak a 16 éven felül, illetve 50 éven alul levő személyek kerültek elszálltásra, nem deportálták tehát innen a betegeket és az említett korosztályon felül, vagy alul

levő személyeket. Ez a körülmény az érintett hozzátartozókat nagy nyugtalanságukban is némi reménységgel tölthette el, hogy munka elvégzésére szállították külföldre családtagjaikat. A többi helyekről való deportálásoknál azonban ilyen válogatás már nem történt. A vonatra egész öreg, 80 éven felüli személyeket is felraktak, sőt az egyik városban — értesülésünk szerint Beregszászon — legelsőnek az aggokházában elhelyezett zsidókat szállították ki a pályaudvarra. Elszállításra kerültek még a csecsemők is. Az a tény, hogy ezeknél a szállítmányoknál korra, nemre, egészségi állapotra, tehát munkaképességre való tekintet nélkül történt a zsidók deportálása, az esetleg még az országban maradt hozzátartozókat, de magát a magyar zsidóság egyetemét is rendkívüli nyugtalansággal tölti el és szinte a kétségbeesés felé hajtja.»

*

Június elején a Zsidó Tanács elleni hangulat egyre erősödött és kirobbanásig feszültté vált. A cionisták kezdetével fogva természetes ellenfelei voltak a tanácsnak, már csak az évtizedes ellentét folytán is, ami közöttük és az asszimiláns vezetők között fennállt. De ebben a pillanatban a cionisták, a zsidóságnak politikailag legjobban önállóságra és önálló szemléletre nevelt iréiege fegyelmezett volt és nem akartak forradalmat. Vezetőik és a párttagok közül számosan ott dolgoztak a tanácsi hivatalokban, mindent láttak és tudtak, ami kellett a folyton változó helyzet megismeréséhez. Bízta Komoly - Kasztner tárgyalásaiban, annál is inkább, mert egy külön cionista alijja feltételei mind határozottabb formában bontakoztak ki. Az illegális mentőmozgalmat jóformán egyedül ők tartották kézben. Szlovákiában tanult módszerekkel, titkos megbízottak útján ők tudtak érintkezni a vidéki gettókkal és többnyire csak a cionista fiatal emberek hősiességével ismerte meg a főváros zsidósága a gettóban és téglagyárakban történt eseményeket.

De a pesti zsidóság nagy tömegei a tanács szereplését egyre erősebben kezdték bírálni. A lakásrekvirálások viszásságai, egyes megbízottaknak tapintatlansága, a lakás-hivatalban tapasztalt ideges, durva hang a síputcai székházat — amely azelőtt sem örvendett különös népszerűségnek — gyűlöltté tette. Természetesen ez csak az egyik

oldala az éremnek, mert másfelől, aki csak tehetett, minden összeköttetését megmozgatta, hogy a Zsidó Tanácsnál valami alkalmazást kapjon és személyi biztonságát a tanácsi alkalmazás rózsaszínű igazolványával támassza alá. Akik megpróbáltak ilyen igazolványhoz jutni és nem kaptak, természetesen irigyei lettek a »boldog birtokosoknak«. A tanács elleni hangulatot fokozták a Rökk Szilárd-Utcai, behívások is. A tanács, szabatosabban a Magyarországi Zsidók Szövetségének Ideiglenes Intéző Bizottsága, «a leg-súlyosabb következmények terhe mellett», felsőbb parancsra való hivatkozással idézte oda szerencsétlen hittestvéreit. A tanács tagjai arra hivatkoztak, e parancs teljesítését azért vállalták magukra, hogy a beidézettek némi levegőhöz jussanak és ne az SS pribékek hurcolják el őket percek alatt lakásaikból.

Mindehhez hozzájárult, hogy a pesti zsidóság nagy tömegei egyre növekvő aggodalommal kísérték a vidéki eseményeket — már amennyire azokból valamit is megtudhattak. A napilapokban természetesen szó sem volt ezekről. (Jellemző, hogy az egész vidék zsidóságát deportálták és erről a sorsdöntő eseményről összesen néhány jobboldali politikus beszédjének halvány utalásából lehetett következtetni. Ilyen volt Szász Lajos nyíregyházi emlékezetes beszéde.) A hivatalos zsidó sajtóban csak megnyugtatókról lehetett olvasni. De a vidéki zsidó családoknak pesti rokonsága egy-egy kicsempészett írásból értesült a történekről s a tanácsot cselekvés végett és látható eredményekért ostromolta. A tanácsnak a németeknél való próbálkozásai csaknem teljesen eredménytelenek voltak, éppen úgy a belügyminisztériumban való kísérletezések is. A tömeg a tanács próbálkozásairól nem tudhatott, csak azt látta, hogy a vidéki gettókat irtózatossággal egyre-másra likvidálják és ismeretlen vidékre szállítják el szüleiket, testvéreiket, gyermekeiket — s a Síp-utca falai mindezek ellenére állanak. Semmi sem omlik össze és úgy tűnik fel, mintha semmi sem történt volna.

A Zsidó Tanács elleni hangulatot jellemzi az a bonmot, ami különben Hollandiából került ide. Amikor éjnek idején a zsidó lakás ajtaján durva kopogtatás hangzik, kiszólnak: «Ki az?» — «A Gestapo» — hangzik a válasz. «Hála Istennek, hogy nem a zsidó tanács!» — e megkönynyebbülve sóhajt fel az üldözött.

Az elégedetlenekhez csatlakozott a pesti hitközség előjáróságának néhány tagja is, akik nem tartoztak egyúttal a zsidó tanácshoz s az ügyek intézésében így nem vettek részt és csak kívülről szemlélték az eseményeket. Ezek erősen bírálták a tanács magatartását és egyesek nem rejtették véka alá véleményüket, sőt azt sem, hogy egy belső megmozdulás esetén nyíltan is kiállnak.

Sok ilyen belső torzsalkodás után június 10-e körül alkalom nyílt, hogy a két tábor szembenézzon egymással. Az elégedetlenek közölték a tanács elnökével, hogy aggodalmuknak hangot akarnak adni és beszélni akarnak vele. Délután 5 óra tájban fogadta Stern Samu a népes küldöttséget, amelynek szónoka *dr. Varga Imre* fiatal pesti orvos volt. A küldöttségben az ifjabb nemzedékhez tartozó cionisták mellett a munkaszolgálatban megedződött, aktív ellenállásra hajló és baloldali emberek is irésztvettek. Az utóbbiak először voltak aktív szereplők a Síp-utcában. Ott volt a pesti előjáróság 2 tagja és a Pártfogó Iroda főtitkára is. Egyébként is ez volt az első eset arra, hogy a hónapok óta sutogó elégedetlenek nyíltan meg merjék mondani véleményüket a tanáccsal szemben, amely befelé mindenható úr volt. Dr. Varga exaltáltan, igen szenvedélyesen beszélt: *látják-e, — mondotta, — nem akarják tudomásul venni, hogy agáinkat, anyáinkat, testvéreinket hetvenedmagukkal taszítják be csendőr szuronyokkal a vagonokba, ahol emberganében hurcolják őket ismeretlenségbe, a megsemmisülésbe? Lehet ezt tovább tűrni, szabad-e megelegedni beadványokkal és alázatos kérésekkel s nem kellene ~e az egészet a keresztény társadalom előtt jeltárni? Ki kell ordítani a nagyvilágba, hogy meggyilkolnak minket, ellent kell állani és nem szabad tovább gyáván engedelmeskedni!»* Az előjáróság! ülésterem, ahol ez a beszéd elhangzott, tele volt. Mindenkit magával ragadott ez az őszinte hang, a bátor kiállásra való felhívás, amely néma csendben hangzott el és bár várni lehetett volna az előzményekből és fogadkozásokból, hogy további felszólalások fognak következni, de minden folytatás elmaradt. A tanács elnöke nyugodtan és szárazon válaszolt: *«A zsidó tanács mindent elkövet. A deportálásokról minden olyan jelentős hatósági és egyházi tényezőt felvilágosítottak, akinek támogatására számítani lehet. Sajnos, a németek parancsolnak és a magyar hatóságok vagy nem tudnak, vagy*

nem akarnak ellenállni. Zsidó ellenállás hiábavaló véráldozat lenne, ami percek alatt összeroppanna és elképzeltetett lenni súlyosbítaná a többiek helyzetét. A tanács teljesítette és teljesíteni fogja kötelességét.» Az elnök e rövid válasz elmondása után kisietett a teremből, ahol még egy ideig izgatott hangulatban tárgyalták dr. Varga beszédét és azt, hogy mit lehetne tenni és miként lehetne a tanács működésénél jobban vinni az ügyeket. Másnap híre jött, hogy dr. Varga öngyilkos lett afeletti kétségbeesésében, hogy szvainak nem volt meg a kellő visszhangja és foganatja. Budapest zsidósága nem ismételte meg a varsói felkelést! Pedig a helyzet sok tekintetben hasonló volt. Itt is, ott is a fiatalság bátorsága és életösztöne állott szemben az öregek megfontoltságával. Azonban a lengyel zsidóságban sokkal több természetes népi életösztön mutatkozott, mint magyarországi testvéreiknél!

De a megindult mozgalomnak mégis lett folytatása. A vidéki osztályon dolgozott két fiatal cionista: a kassai *dr. Gottesmann Lajos* és *dr. Braun Sándor orvos*. Különösen dr. Gottesmann tartotta kezében a gettókkal való illegális összeköttetést és már akkor, június elején nagyban gyártotta a hamis anyakönyvi kivonatokat és más személyi okmányokat, melyek segítségével a futárok utazhattak és a veszedelemben levők eltűnhettek.

E sorok írója is összeköttetésben állott Gottesmannel, aki egy napon azzal állott elő, hogy nem lehet tovább Várni, a keresztény társadalmat fel kell világosítani a deportálásokról és arról, hogy a zsidóság elvitele nem «munkába állítást» jelent, hanem az auschwitzi gázkamrákat. Így merült fel az a gondolat, hogy egy illegális röpiratot adjunk ki s hogy azt sok tízezer példányban terjesszük. Minthogy nem hittem, hogy a tanács erre a lépésre elszánná magát, helyesltem a tervet és indítványoztam, hogy még *Polgár Györgyöt* is vonják bele az akcióba. A megbeszélésekre *Gottesmann dr. Braunt* is magával hozta. Azt tartottam célszerűnek, hogy a keresztény intelligencia ízlésének megfelelő felhívást terjesszünk, oly tartalommal, amivel hatni tudunk értelmükre és emberi érzelmeikre. Ez nagy önmegtágadásba került, de az elérendő cél szempontjából sokkal okosabbnak tartottam ezt a stílust, mint egy szilajabb odakiáltást, mert joggal tartottunk attól, hogy erősebb röpiratot a címzettek az első

sorok olvasása után a papírkosárba dobnak. *Engem bíztak meg a röpirat megfogalmazásával, amit az este el is végeztem.* Másnap délelőtt az a meglepetés ért, hogy *Somló Sándor* — aki a tanács élelmiszerosztályát vezette — írásban fordult a tanácshoz és hasonló kiáltvány kinyomtatását szorgalmazta. Beadványának másolatát nekem is megküldötte. Így fel volt vetve a kérdés, hogy mi leszi a tanács hivatalos álláspontja? Még mindig haboznak-e? Van-e még veszteni való? Somló javaslatával a kezemben, bementem az elnökhöz, megmutattam. Történetesen jelen volt *IVilhelm Károly* is, elolvasta és azt mondta: *«meg kel csinálni! Legyen, aminek lenni kell, hiszen a vidék nagy részét már elhurcolták»* a többiek a gettóban és téglagyárakban vannak összepréselve s a pesti összeköltötés (vagyis a deportálásra való előkészítés) küszöbön áll. Sorsát senki sem kerülheti el! A tanácsnak vállalni kell a nyílt kiállást». Wilhelm Károly rábeszélésére az elnök is hajlandónak látszott erre. Kiadta az utasítást, hogy másnap reggelre hívják össze ülésre a tanácsot, engem pedig megbízott, hogy készítsem el a felhívás tervezetét. — *«Már készen is van»* — válaszoltam, amit könnyen tehettem, mert azt illegális célra már úgyis elkészítettem.

A «másnap» egy szombati napra esett. Az egész tanács ott volt, Wilhelm Károly kivételével, aki éppen akkor Ravasz püspöknél járt, hogy közbenjárásra bírja. Az ülés komor volt, a jelenlévők érezték, hogy sorsdöntő kérdés mered rájuk; a kiáltvány kibocsátása az ellenállás nyílt megkezdését jelentette volna. *A tanácskozás azzal kezdődött, hogy felolvastam a felhívás tervezetét és közöltem, hogy semmiképen sem remélhető, hogy az keresztülmenjen az ügyészség cenzúráján, tehát cenzúra nélkül kell kiadni és minden résztvevőnek vállalnia kell érte a felelősséget.* A tanács elnöke nagyon izgatott volt és igen erélyesen állást foglalt a felhívás kibocsátása ellen. Kijelentette, hogy semmiféle illegális dologban nem vesz részt és csak akkor hajlandó a felhíváshoz hozzá árulni, ha azt az ügyészség engedélyezi. (Ez pedig lehetetlennek látszott.) Utána a tanácsnak csaknem valamennyi tagja felszólalt ugyanilyen értelemben. Látva, hogy egy nap óta mennyire megfordult a vélemény, közvetítő indítványt tettem: sokszorosítsuk a röpiratot levél formájában és néhányezer levelet aláírással ellátva küldjön szét a

tanács. Azzal érveltem, hogy így a szöveg elveszítené röpirat (nyomtatvány) jellegét és a cenzúra mellőzése jó-hiszeműséggel kivédhető. Ebbe sem mentek bele. Végül is megszületett a *«ridiculus mus»*: *elhatározták, hogy a kormány tagjaihoz jor dúlnak és feltárják a deportálás részleteit.* Még arra is utasítást adott a tanács, hogy a jegyzőkönyvben se szerepeljen az ügy tárgyalása.

Minthogy így eredményt elérni nem lehetett, szövegemet Gottesmannal egyetértve átadtam *dr. Herskovits Fábiánnak*, aki egyes mondatokat Somló Sándorral átszövegezett benne és azután azt az orthodox népasztal gépén sokszorosították. A sokszorosításban résztvettek *Grünwald Fülöp és Grünwald Jenő* tanárok is. A címzetteknek szóló borítékokat a rabbiság egyik eldugott szobájában) írták meg és a röpiratokat ott borítékolták.

A sokszorosítás alatt több leírás készült és technikai okokból egyik vagy másik verzióban rövidítették, vagy összevonták. (Azért, hogy pontosan 2 vagy 3 oldalra terjedjen.) E röpiratnak egyik megmaradt példányából idézem a következő részleteket:

Felhívás a keresztény magyar társadalomhoz.

«A keresztény magyar társadalomhoz fordul tragikus sorsának huszonnegyedik órájában és emeli fel kérő szavát a magyar zsidóság. Azokhoz fordul, akikkel egy évezred óta jóban? rosszban együtt élt ebben a hazában, amelynek porában nyugosznak elődeink, apáink, nagyapáink.

Nem szólaltunk meg akkor, amidőn vagyónunktól megfosztattunk, emberi méltóságunkat és polgári megbecsülésünket elvesztettük. És ezt a végső lépést akkor sem tettük meg, amikor családi tűzhelyünkben kivetettek. Most azonban közvetlenül meztelen életünkről van szó. Sőt ezt a mondatot leírni is fájdalmas . — már csak a magyar zsidóság egy részének életéről.

Fel kell tárnunk a keresztény magyar társadalom előtt, hogy hetek óta a magyar zsidóság százezreit külföldre deportálták olyan tragikus és kegyetlen körülmények között, amelynek nincsen párja a világtörténelemben.

A magyarországi zsidóság az átalakulás első pillanatától kezdve a mai napig néma megadással viseli szörnyű

sorsát és mégis megindultak az ország minden részéből a halálvonatok. Eddig majdnem 500.000 embert deportáltaké

Noha a vonatkozó kormányrendelet csakis arról szólt, hogy a zsidókat elkülönített városrészekben helyezték el, a valóságban a rendeletben említett elkülönített városrészek (gettók) iszonyatos internálótáborok lettek, ahonnan még rosszabb életfeltételek mellett városkörnyéki téglagyárakba, elhagyott malmok romjai közé zsúfoltak össze a vidék zsidóságát.

Ezekből az internálótáborokból vitték ki őket a deportációs vonatokba, úgy, hogy egy-egy teherkocsiba 70—80 embert zsúfoltak össze, puskatussal és szuronyokkal* korbacssal hajszolva őket. A vagonok gyenge szellőztető nyílásán kívül más levegőt nem engedtek nekik. Minden holmitól és pénztől megfosztva, pokróc, vagy akár szalma nélkül utaztak ezek a szerencsétlenek napokon át leplom-bált vagonokban. Élelemül néhány kenyeret hagytak. Ezenkívül két vödröt, egyet vízzel telítve és egyet az emberi szükségletek számára. így indultak el idegen országokba.

Még bizonyos megnyugvással töltött volna el, ha munkaképes testvéreinket viszik munkára. De ezekben a vagonokban, minden válogatás nélkül zsúfolták össze az aggastyánokat, csecsemőket. Sőt sokszor kórházból frissen operált súlyos betegek, terhes asszonyok hordágyon kerültek marhaszállító vagonokba. Rettentő kegyetlenné-»gek közepette. Ezeket nem munkára vitték!

Az «Új Nemzedék» május 23-i számában megjelent egy hír, amely szerint a szombathelyi vasútállomáson a Nagykanizsáról indított «zsidó vonat» utasai közül három asszony halt meg- Egy 104, egy 102 és egy 92 éves. A 102 éves tüdőgyulladásban halt meg. Nyilván ezeket sem dolgozni vitték. Az öregek, betegek, csecsemők táplálkozásának és idegenben fogyasztásának élelmet, nem lehet tehát kétségünk a tekintetben* hogy milyen sors vár rájuk: Pusztulás!

Mind e történő szörnyűségeket a magyar társadalom nem nézhetné megrendülés nélkül és ölhetett kezekkel, ha azokról tudomást szerezne. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a magyar közvélemény jelentékeny része mitsem tud a borzalmakról. Már azért sem, mert a sajtó ezekről hallgat.

Vájjon a történelem előtt igazolható lesz-e az, hogy a magyar állampolgárok 8%-át, majdnem egy millió embert meghallgatás és bírói ítélet nélkül deportálásra ítélték és pusztulásba döntöttek?!

*Ma nincs időnk és főleg lehetőségünk egyoldalú vádak ellen védekezni. De mi felemelt fővel állunk és szembe*nézünk azokkal Ha voltak hibáink, azok nem a mi sajátságos vétkeink voltak, hanem abból a termelési rendszerből következtek, amely egy évszázada irányította a világot, Magyarországot is és amelynek részese volt minden termelő erő: keresztény és zsidó egyaránt.*

Aki ismeri a történelmet, az tudja, hogy a nemzet örök, a politikai irány változó. Ma ezt látjuk politikai igazságnak, holnap mást. De a politikai irányokon felül van egy örök, emberi igazság és aki ez ellen vét, az a történelem urának, mindnyájunk mindenható Istenének ítélőszéke előtt nem állhatja meg helyét.

Lehet, hogy a magyar nemzet azt látja helyesnek, hogy a zsidóságot kivesse testéből, de hogyan jelenthetné ez a mindig lovagias magyar nemzet körében a tehetetlen öregek, csecsemők, háborúban megvakult, végtagjaikat vesztett hadirokkantak, fegyvertelen, védtelen emberek kegyetlen kiirtását?!

Találtassák mód a semleges államokkal érintkezésbe lépve arra, hogy a magyar zsidóság még megmaradt néhány százezer tagja kivándorolhasson.

Gyermekeink, öregeink, védtelen asszonyaink, mindannyiunk nevében — akikre a végső pusztulás vár — felemeljük esdeklő szavunkat a keresztény magyar társadalomhoz.

Hiszünk a magyar nemzet igazságérzetében, amely a világ népeitől is igazságot vár és követel és amely nem kívánhatja, nem engedheti ártatlanoknak ezt a szörnyű pusztulását.

De ha pusztá életünkért esdeklő szavunk hiábavaló lenne, akkor csak az a kérésünk a magyar nemzethez, hogy a deportálást megelőző és azt kísérő borzalmak és kegyetlenségek elhagyásával vessenek itthon véget szenvedéseinknek, legalább szülőföldünkben legyünk eltemetve».

Amikor június hó végén a Kasztner-féle csoport elindult, elfelejtették átadni a röpiratnak megmaradt példányait és a borítékokat. Altisztek találták meg a rabbi-sági szobában és megsemmisítették.

A röpirat terjesztői súlyosan megszenvedtek. Augusztus elején egyik példány, amit *dr. Láczer Dénes* vallás tanár egy keresztény tanárnőnek küldött, a rendőrség kezébe került. Erre *Láczer* letartóztatták. Azután elfogták *Grünwald Fülöp* és *Jenő* tanárokat, majd *dr. Herskovits Fábián* rabbit is. A Svábhegyre vitték őket és onnan a csillaghegyi hírhedt csendőrnnyomozó különítményhez kerültek, ahol megkínozták őket. A röpirat terjesztését be kellett vallaniok és keletkezési forrásul a Síp-utcai hivatalt jelölték meg. Erre a politikai nyomozók megjelentek a Síp-utca III. emeletén és *e sorok íróját* faggatni kezdték. Egy *Erdélyi* nevű detektív alapos munkát végzett. Összehasonlította a röpiratot 'egyes nyomtatásban megjelent cikkeimmel és rámutatott egyes mondatok feltűnő hasonlóságára. Erre azt a választ kapta, hogy «közhely, amit mindenki megismétel». Az elfogottak megmenekülésüket annak köszönhették, hogy letartóztatásuk után már nem volt deportálás (az utolsó volt a kistarcsai internáltak egy részének július 17-i ismeretes' ellopása) és a Lakatos-i kormány megenyhült légkörében, egy nappal roshasana előtt szabadlábra kerültek.

A tanács, határozatának megfelelően, június 22-én beadványt intézett Sztójay miniszterelnökhöz, amit még a kormány néhány más tagjának is megküldöttek. Ez a törvényelmi dokumentum így szól:

«*A Magyarországi Zsidók Szövetségének Ideiglenes Intéző bizottsága nevében, amely az 1520/1944. M. E. számú kormányrendelet értelmében a zsidók ezidőszerinti törvényes érdekképviseleti szerve, mély tisztelettel az alábbiakban bátorkodunk Nagyméltóságod és a m. kir. Kormány elé tárni azt a rettenetes helyzetet, amely az izraelita és keresztény vallású zsidók százezreinek ez év május havában megkezdődött és azóta állandóan tartó deportálása folytán a magyarországi zsidóság létét immár végső veszéllyel fenyegeti és mindnyájunkat kétségbeeséssel tölt el. Tragikus sorsunknak 12-ik órájában és az emberiség örök eszményei nevében megrendült lélekkel emeljük fel*

kérő szavunkat és esedezünk Nagyméltóságodhoz, s a ni. kir. Kormányhoz: szüntesse be soronkívüli sürgősséggel ártatlan emberek százezreinek az országból való elhurcolását.

A hazai zsidóság megadással viselte el az utóbbi időben gyors egymásutánban reázduló sorscsapásokat. Zúgolódás nélkül hajoltunk meg az egymást követő kormányzati intézkedések előtt, amelyek folytán vagyonunkat, családi tűzhelyeinket és polgári becsületünket elvesztettük és nemcsak a nemzeti, hanem úgyszólván az emberi közösségből is kirekesztettünk. Csak akkor fájdultunk jel, amikor az ország határvidékein megkezdődött a gettóban összezúfolt és mindenétől megfosztott zsidóknak elhagyott gyártelepekre és pusztákra való kiszállítása, majd ezt követőleg korra és nemre való tekintet nélkül az országból való deportálása. A deportálás eleinte csak az északkeleti hadműveleti területre és a délvidéki határsávra szorítkozott, utóbb azonban az ország belsejére is kiterjedt és így megdőlt az a feltevés is, hogy a zsidó lakosság eltávolítását katonai szempontok teszik szükségessé. Ugyancsak tévesnek bizonyult az a reménységünk is, hogy az országból kiszállított tömegeket munkára viszik, mert ezzel a feltevéssel alig egyeztethető össze az a körülmény, hogy mindenkit, nemre, korra és egészségi állapotra való tekintet nélkül kivittek az országból. A hozzánk érkezett közlések szerint ezévi június hó 20-ig bezárólag 427.400 zsidót, tehát a hazai zsidóságnak mintegy felét érte utol a deportálás szörnyű sorsa. Ez a szám az alábbiak szerint oszlik meg:

Kárpátalja :

Munkács	26.000
Ungvár	14.000
Beregszász	10.000
Hagyszöllős	8.000
Máramar ossziget	12.000
Huszt	10.000
Felsővisó	8.000
Szeklence	5.000
Iza	.3.000
B ár d falva	3.000
Tecső	10.000

<i>Nyíregyháza</i>	<i>20.000</i>
<i>Kisvár da</i>	<i>12.000</i>
<i>Szatmárnémeti</i>	<i>24.000</i>
<i>Mátészalka</i>	<i>17.000</i>
<i>Felvidék:</i>	
<i>Kassa</i>	<i>12.000</i>
<i>Sátoraljaújhely</i>	<i>15.000</i>
<i>Miskolc</i>	<i>21.000</i>
<i>Eger</i>	<i>9.000</i>
<i>Hatvan</i>	<i>12.000</i>
<i>Balassagyarmat</i>	<i>4.000</i>
<i>Salgótarján</i>	<i>4.000</i>
<i>Léva</i>	<i>4.000</i>
<i>Komárom</i>	<i>8.000</i>
<i>Érsekújvár</i>	<i>7.000</i>
<i>Dunaszerdahely</i>	<i>8.000</i>
<i>Dunántúl:</i>	
<i>Győr</i>	<i>5.200</i>
<i>Székesfehérvár</i>	<i>4.000</i>
<i>Délvidék:</i>	
<i>Baja</i>	<i>8.200</i>
<i>Nagykanizsa</i>	<i>9.000</i>
<i>Barcs</i>	<i>2.500</i>
<i>Szabadka</i>	<i>3.500</i>
<i>Szeged</i>	<i>4.000</i>
<i>Erdély:</i>	
<i>Kolozsvár</i>	<i>22.000</i>
<i>Dés</i>	<i>10.000</i>
<i>Beszterce</i>	<i>8.000</i>
<i>Nagyvárad</i>	<i>36.000</i>
<i>Márosvásárhely</i>	<i>6.000</i>
<i>Szászrégen</i>	<i>8.000</i>
<i>Szilágy somlyó</i>	<i>7.000</i>
<i>Internáló tábo</i>	<i>r ok:</i>
<i>Bácsto'polya</i>	<i>5.000</i>
<i>Sárvár</i>	<i>1.000</i>
<i>Kistarcsa</i>	<i>2.000</i>
<i>összesen</i>	<i>427.400</i>

Jóllehet a vonatkozó kormányrendelet csak arról szólt, hogy a zsidókat elkülönített városrészekben helyezték el, ténylegesen ezek az elkülönített városrészek (gettók) internálótáborok lettek, ahonnan azután még rosszabb életlehetőségi feltételek mellett, városkörnyéki téglagyárakba, elhagyott malmok udvarára stb. zsúfolták össze a vidék zsidóságát. Ezekből az internálótáborokból vitték ki azután a hozzánk érkezett közlések szerint, sok esetben kínvallatás és súlyos bántalmazások után a testileg és lelkileg teljesen elcsigázott embereket a deportációs vonatokba olymódon, hogy egy-egy teherkocsiba 70-80 embert zsúfoltak össze. A kocsikat le ólmozták és a szűk szel özte tő nyíláson kívül a bennlevők nem jutottak levegőhöz. Minden holmitól és pénztől megfosztva utaztak ezek a szerencsétlenek napokon át. Néhány kenyert kaptak útravalóul és azonkívül két vödört: egyet vízzel tele, a másikat az emberi szükséglet számára. Így indultak el ismeretlen végzet felé valamennyien: nők, férfiak, csecsemők, súlyos betegek és agastyánok.

Mélységes megrendüléssel értesülünk arról, hogy ezek a szörnyűségek tovább folytatódnak: Kecskeméten, Békéscsabán, Szolnokon, Sárváron, Debrecenben, Szombathelyen, Szegeden és más helyeken is több tízezer szerencsétlen ember van elhelyezve a város-környéki gyűjtőtáborokban nyilván deportálás rendeltetésével.

Ezek után és mindezek alapján a legsúlyosabb aggodalommal töltenek el bennünket azok a hírek, melyek szerint a legközelebbi napokban a főváros zsidó lakosságának a deportálása is megkezdődik, hogy így egész Magyarország teljes zsidótalanítása megvalósuljon.

Nagyméltóságú Miniszter Úr! Kegyelmes Urunk!

Az emberiség és felebaráti szeretet isteni parancsa nevében emelünk szót a kollektív felelősségnek egy millió magyar állampolgárral szemben való kérlelhetetlen és könyörületet nem ismerő alkalmazása ellen, amelyet a Szentírás és az Egyház egyformán elvet és kárhoztat. Is téri és ember előtt hivatkozunk a magyar nemzet mindenkor megnyilvánult igazságérzetére, amely most, történelmének e válságos fordulópontján nem tagadhatja meg magát) és amely nem engedheti meg, hogy közel egy millió állampolgár minden meghallgatás és bírói döntés nélkül

deportálásra, a magyar jogrendszerben ismeretlen eme szörnyű büntetésre ítéltessék. Ha vannak közöttünk vétekesekek — aminthogy minden emberi közösségben lehetnek és vannak — ám sújtsa őket a magyar törvény szigora és a magyar bíró ítélete. De minden igaz ember, tartozék bármely felekezethez is, jel kell, hogy jajduljon, amikor ártatlan gyermekek és csecsemők anyjuk karján mennek a pusztulásba, amikor tehetetlen betegek, öregek és áldott állapotban lévő nők élelem, gondozás és megjelölő ruházat nélkül levegőtlen teherkocsikban összezsúfolva indádnak a végzetes útra, amelyről aligha van visszatérés. Az első világháborúban helyüket becsülettel megállóit sokezer zsidó ember gyermekeit épp úgy elhurcolják, mint a mostani háborúban a harctéren, vagy a hátszágban kiegészítő katonai szolgálatot teljesítő több tízezer munkaszolgálatos feleségét, gyermekeit és szüleit. Egyes helyeken még a katonai vagy hazafiúi érdemek alapján kivételezett személyek sem kerültek el a deportációt.

A fentiekben közölt számszerű összeállítás szerint a magyarországi zsidóknak mintegy jelét már deportálták. Most amikor úgyszólván az utolsó órában a még itthonlévők számára kérünk irgalmat és ártatlan gyermekeink életéért könyörgünk, a magyar Haza ezeréves történelmére és arra a sorsközösségre is hivatkozunk, amely a hazai zsidókat a honfoglalástól kezdve a magyar nemzethez jóban-rosszban fűzte-

Legyen szabad Szász Lajos iparügyi miniszter úrnak nemrégiben Nyíregyházán elhangzott beszédéből az alábbi szavakat idézni, amelyek bizonyára a m- kir. Kormány álláspontját tükrözik vissza:

«A zsidókérdés megoldásánál nem lehet irányadó a gyűlölettől fűtött antiszemitizmus, hanem egyedül és kizárólag a szeretettől áthatott fajvédelem. Mi nem akarjuk kiirtani ezt a szerencsétlen Ahasvérus népét, hanem azt szeretnénk, hogy hosszú bolyongásuk után végre hazát találjanak valahol a földön».

Mi rendületlenül hiszünk a magyar nemzet igazság-szeretetében és lovagiasságában, mely nem kívánja és nem engedheti meg védtelen és ártatlan emberek százezreinek pusztulását. Mi hiszünk az emberiség szent eszméjében és a keresztény erkölcsi világrend uralmában.

Életünket, szülőink, gyermekeinké testvéreink életét az örök magyar nemzet kezébe tesszük le.

Mostani tragikus helyzetünkben megrendült lélekkel, de esdeklő bizakodással tekintünk fel az ország felelős kormányához és alázattal könyörgünk: méltóztassék — a deportálás rémségeinek soronkívüli sürgősségével véget vetni és a magyarországi zsidók munkaerejét az országépítés és termelés javára felhasználni.

Az ország területéről már kiszállított zsidók tekintetében azzal az alázatos kérelemmel fordulunk Nagyméltóságodhoz, kegyeskedjék részükre emberséges bánásmódot biztosítani és lehetővé tenni, hogy miként más külföldi munkások, magukat és családjukat fenntarthassák.

A gondozásunkra bízott sokszázezer emberi élet megmentése érdekében előterjesztett kérelmünket Nagyméltóságod és a m. kir. Kormány kegyes jóindulatába ajánlva és azok sürgős teljesítéséért ismételten esedezve, maradtunk mély tiszteletünk őszinte nyilvánítása mellett, a Magyarországi Zsidók Szövetsége, Ideiglenes Intéző Bizottsága»

Budapest, 1944 június 22.

(Miközben a fővárosi zsidóság vezetősége az utolsó kísérleteket tette a vidéki zsidóság maradékának megmentése végett és kétségbeesetten próbálta elhárítani a már a budapesti zsidóságot is* fenyegető deportálást, ugyanakkor bonyolították le a budapesti zsidóság összeköltöztetését is. Nem hiszem, hogy példa lenne a világtörténelemben, hogy egy * város területén, közel 250.000 ember 8 nap alatt lakást változtasson, illetőleg lakását másokkal megossza. Pedig ez a folyamat játszódott le 1944 június 17-e és június 24-e között, a korábban «lovagiasnak» ismert magyar nemzet és a magyar «kultúráltam» fővárosában.

Amióta 1944 április 27-én megjelent az a rendelet, amely felhatalmazta a törvényhatóságok első tisztviselőjét és a polgármestereket, hogy az ország területén a zsidóság számára elkülönített lakóhelyeket (gettókat) jelöljenek ki, gyors iramban megindult a vidéki gettók felállítása. A vidéki példák után nem lehetett kétséges, hogy előbb-utóbb a fővárosra is sor kerül és «Varsó után» Európa legnagyobb zsidó közösségét is «kényszer lakóhelyek» közé szorítják. A németeknek és Hain Péteréknek első terve

egy nagy budapesti gettó felállítása volt, amely a Rákóczi-iktól a Podmaniczky-utcáig magában foglalta volna a leg-sűrűbben lakott zsidó utcákat. Nem is titkolták ezt a tervüket, amikor a bombakárosultak részére való lakás-kiürítések alkalmával a Zsidó Tanács figyelmét felhívták torra, hogy az elköltözőket lehetőleg ezen a területen szállá-solják be. E terv megvalósításával szemben sok akadály merült fel, elsősorban az, hogy trendkívül nagyszámú ke-reszténynek kellett volna kiköltözni innen, amely a fő-városnak igen forgalmas részét képezi. A Gestapo és ma-gyar bérenceik pedig mindig óvatosan vigyáztak arra, hogy a nem zsidó lakosság érzékenységét ne sértsék, sőt különböző koncok adásával a zsidók elleni intézkedéseket úgy tüntessék fel, mint részükre szolgáló jótéteményt; A budapesti nagy gettó felállítását végleg megbuktatta az a feltevés, hogy a szövetségesek bombatámadásai a zsidónegyedre kímélni fogják és ezért — kizárólag saját bőrük megkímélése végett — a tervet elejtették, ehe yett az az elgondolás született meg, hogy a főváros legkülön-bözőbb helyein szétszórva fognak zsidó (csillagos) házakat kijelölni, amelyek a zsidók börtönei lesznek. Erre már volt példa egyes vidéki városokban is.

Május 17-én. *dr. Szentmiklóssy József* tanácsnok, a székesfőváros IX. szociális politikai osztályának vezetője, magához hívatta *dr. Kurzweil Istvánt*, a Zsidó Tanács egyik fő-tisztviselőjét és bizalmasan közölte, hogy *Endre László* a zsidók Budapesten való összeköltöztetésének tervével foglal-kozik. Szó van arról, hogy ennek végrehajtásával a bel-ügyminiszter őt bízta meg, de *Szentmiklóssy* a tervet és az elgondolást jogtalannak és emberied ennek tartja, vissza akarja utasítani. A Tanács haladéktalanul foglalkozott ezzel a kérdéssel és az volt az álláspont, hogy jobb, ha *Szent-miklóssy* vállalja ezt a megbízatást, mintha azt más is-meretlenre bíznák, akitől nem várható annyi megértés, mint *Szentmiklóssy*é. A Tanácsnak ezt az állásfoglalását közölték a tanácsnokkal és ez alkalommal *dr. Szent-miklósty* a Tanács vezetőségét külön is fogadta és előre is gondoskodott arról, hogy a tanácskozásra kijelölt idő-pontban csak megbízható tisztviselői legyenek je.en.

Ilyen előzmények után vállalta *Szentmiklóssy* a meg-bízatást, de egyúttal a Zsidó Tanácsnak ígéretet tett, hogy amennyiben csak módjában áll, oda fog hatni, hogy az

egész tervet elejtsek, ha ez nem sikerülne, úgy az összeköltöztetést húzza-halassza. A tanácskozás alkalmával dr. Szentmiklossy bizalmasan közölte főbb vonásokban Endre László elgondolásait és megbeszéltek, hogy milyen részletkérdésekben lehetne enyhítéseket elérni.

Ezután úgyszólván naponta infonná ta a tanácsot *dr. Szentmiklossy*, hogy az ügyben milyen lépések történtek. Megmutatta a rendelet tervezetét és bizonyos változtatásokat is tett kedvező irányban. Felterjesztésében »rámutatott arra, hogy teljesen lehetetlen az összeköltöztetést a házak kijelölésétől számított három hónapi határidő előtt lebonyolítani, illetve az összeköltöztetésre legalább is háromhavi határidő szükséges. Felhozta azokat a veszélyeket, amelyek a keresztény közönségre nézve származnának, ha az összeköltöztetést gyorsabban bonyolítják le és általában igyekezett felterjesztésében kidomborítani az összeköltöztetéssel kapcsolatos bonyodalmakat.

De minden igyekezete hiábavaló volt* és sor került a házak kijelölésére. A kijelölési tervezetet Szentmiklossy külön osztálya készítette el a statisztikai hivatalból szerzett adatok alapján, annak figyelembevételével, hogy csillagosnak jelöltek ki minden házat, amelyben 50o/o» vagy közel 50o/o zsidó lakott. (Az üzleteket és irodákat nem számították ide.) Endre László először három napban akarta meghatározni az összeköltöztetési időtartamot és csak nagy nehezen sikerült azt 8 napra kitolni.

Már előzőleg és különösen az összeköltöztetési hirdetmény megjelenését követően, valóságos emberáradat özönlött dr. Szentmiklóssyhoz és a legnagyobb összeköltöztetéseket is igénybevétték, hogy egyes házak zsidó csillagos jellegét szüntessék meg, vagy megfordítva, hogy csillagosnak nyilvánítsák. Minthogy dr. Szentmiklóssyt ezekben a napokban alig lehetett elérni (először a Statisztikai Hivatalban zárkózott el, majd néhány napi szabadságra ment), a panaszosok — akik többnyire az illető házak keresztény tulajdonosaiból és bérlőiből kerültek ki — a belügyminisztériumhoz fordultak. *Jaross* és *Endre* nagyon sok esetben helyt adtak a panasznak és a dr. Szentmiklossy által kijelölt házak egyharmadrésznél — kb. 800-nál —, a csillagos jelleget megszüntette és így annyival kevesebb férőhely állott az összeköltöző zsidók rendelkezésére. A belügyminisztériumban ezeket a fellebbezéseket és panaszokat

Puskás nevű pestvármegyei jegyző intézte, aki akkor a belügyminisztérium lakásügyi osztályának élére került, *dr. Kiss Károly fővárosi tisztiügyész*, a nyilaspárt «oszlopos» tagjának bevonásával.

Endre Lászlóéknak ez az intézkedése, amellyel kb. 800 házat elvettek a zsidóktól, újabb szenvedést zúdított azokra, mert az összeköltöztetési parancs megjelenésekor minden zsidó igyekezett magának a hirdetményben megjelölt csillagos házak egyikében lakást biztosítani, óriási költséggel, nagy sietve oda már be is költöztek és mire a rendelkezésre álló helyiségekben az összeköltöztetést lebonyolították, megjelent a belügyminisztérium új rendelete, aminek folytán úgy a korábban is ott lakóknak, mint az újabban oda beköltözötteknek, ismét el kellett távozniok. De addigra már minden hely foglalt volt és ezek részére az eredetileg kitűzött 8 nap helyett csak 3 nap állott rendelkezésre, hogy lakást keressenek, beköltözködjenek, sőt, hogy az előírt leltárt is elkészítsék.

A Zsidó Tanács lakáshivatalában, a lakásügyek legfőbb intézője, Müller Rezső, már előzetesen részletes statisztikát készített arról, hogy mely házakban hány zsidó lakik és ezekben a zsidó lakásokban hány zsidó részére van férőhely, úgyhogy amikor a hirdetmény megjelent, a Zsidó Tanács lakáshivatala már megszervezetten készen állott az összeköltöztetések lebonyolítására.

A nyolcnapos összeköltöztetési idő alatt a Tanács *dr. Szentmiklóssy* útján több ízben kérte a határidő kitolását, — különös tekintettel a belügyminiszter utólagos intézkedésére, mely az előzetes terveket felborította, — azonban *Jaross* hajthatatlan maradt és csak annyit sikerült elérni, hogy a Tanács ígéretet kapott arra, hogy június 25-én még nem tartanak razziát a nemcsillagos házakban és akik 25-én költözködnek, azokat költözködésükben háborítani nem fogják.

Az összeköltöztetés utolsó napja június 24-e, szombati napra esett. Budapest olyan látvány színhelye volt, amelyre évszázadok óta példa nem lehetett. Lovasszekereken, kézikocsikon, taligákon és — akiknek más nem jutott — hátukon batyukkal cipelték Izrael gyermekei cók-mókjukat, a legszükségesebb bútort és használati tárgyakat a «kijelölt» házakba. Egy nappal később (a kijárási tilalom folytán) a templomokban megszűnt a rendes idő-

ben tartott Istentisztelet, ami a zsinagógák fennállása óta nem fordult elő. *Bekövetkezett a prófétának gyászos jóslata, mit egykor Izrael országának bűnös fővárosáról mondott: «Meggzünteti az Úr Cionban a szombati nyugalmat és az ünnepeket.»* A szombat szentségének megtörésével voltak kénytelenek ezren és ezren az utolsó napon terhet hordani, málhát cipelni, hogy amikor az est leszáll, ne legyenek fedél nélkül és ne szolgaitassanak ürügyet arra, hogy az utcákon raziázó SS-legények és detektívek elhurcolják őket. Hosszú nyári este volt. A leszálló nap még megvilágított egy-egy költözködő csoportot, akik az utolsó percekben kapkodva, szinte lopózkodva menekültek «új otthonaikba».

Még éjjel bemondotta a rádió és a reggeli lapok június 25-én hozták, hogy a zsidók ezentúl csak 2 óra és 5 óra között és csak kellő indokolással hagyhatják el csillagos házaikat. (Később ezt úgy enyhítették, hogy már délelőtt 11 órakor kimehettek.)

Július 1-én a Zsidó Tanács Szentmiklóssy tanácsnoknak egy pro memóriát juttatott el, amelyben leírták a lakáskiürítések és a budapesti összeköltöztetésnek történetét e^{*} az írást a következő akkordokkal fejezték be: *«Megállapítjuk, hogy a kibocsátott rendeletnek mindazok a rendelkezései, amelyek a zsidóság szempontjából, az akkor fennálló helyzetben aránylag kedvezőeknek voltak mondhatók, mind dr. Szentmiklóssy József tanácsnok úr — részben általunk előterjesztett kérésére érte el és nem rajta múlt, hogy számtalan részletintézkedés, amelyet a zsidóság érdekében kieszközölni igyekezett, nem valósulhatott meg. Minthogy a zsidóság mai helyzetében nem tudhatjuk, hogy mi vár ránk, kötelességünknek éreztük a fenti tényállást írásban lerögzíteni.»* A pro memóriát a következő levél kíséretében küldötték el: *«Igen tisztelt Tanácsnok úr! — A budapesti zsidóságnak a Kormány részéről elrendelt elkülönítése befejezést nyervén, kötelességünknek érezzük^{*} hogy igen tisztelt Tanácsnok úrnak ez ügyben, valamint már előzőleg, a bombakárosult lakások ügyében tanúsított és a nehéz helyzetben lévő zsidók iránt a lehetőségek korlátái között mindenkor kimutatott jóindulatáért őszintén átérzett hálánkat és köszönetünket kifejezzük. — Engedje meg, hogy egyúttal a történekről felvett «Pro memóriánkat» átnyújtsuk. — Amikor kérjük, hogy az arra igen*

nagymértékben rászoruló budapesti zsidóság iránt tanúsított jóindulatát továbbra is megtartani szíveskedjék, vagyunk — kitűnő tisztelettel, Magyarországi Zsidók Szövetsége Ideiglenes Intéző Bizottsága. Budapest, 1944 július 1.»

Június utolsó napjai döntő fordulatot jelentettek a fővárosi zsidóság életében.

Június 29-én indult el a Kasztner-féle alijja és ezzel eltávozott a cionista élgárda túlnyomó része. Éppen az a réteg ment el, amely a legreálisabban látta a helyzetet, külföldi öszeköttetései a legjobbak voltak és a legtöbbet mertek. Június 30-án kezdődött meg az újpesti zsidóságnak a békásmegyeri gyűjtő táborba való szállítása és így a deportálás közvetlenül a főváros kapujánál állott. *Ugyanezekben a napokban a főváros belső utcáin is kettesével—hármával megjelentek a hírhedt kakas tolla sok. Budapest zsidóságát rémület szállotta meg, legtöbben már csak a csodában hittek. Ezekben a csodaváró napokban még jobban előtérbe nyomult a keresztény egyházak szerepe^ amit behatóan kell megvilágítanom.*

A KERESZTÉNY EGYHÁZAK SZEREPE

A magyar zsidóság és a keresztény egyházak. — Sorbanállítás a rabbi hivatalok előtt. — Az egyházfők állás foglalása a zsidótörvények idején. — A református egyházak tiltakozásai. — Márton püspök beszéde a kolozsvári Szent Mihály templomban. — Ravasz püspök a kormányzónál. — Horthy előre tudott a deportálásokról. — A református konvent tiltakozása. — Erdélyből megszólal a «lelkiismeret szava». — A protestáns egyházak ultimátuma. — Az egyházak tiltakozó mozgalma. — Ellentétek a megkeresztelkedett zsidókkal. — Török Sándor, mint az egyházak exponense. — A Keresztény — Zsidótanács. — Éliás lelkész levele. — Kitértek ügyosztálya». — Megalakult a keresztény-zsidók szövetsége.

A magyar zsidóságnak a történelmi egyházakhoz való kapcsolata az 1919. évi ellenforradalom óta megváltozott és rosszabb lett. A liberálisizmus¹ évtizedeiben ezt a viszonyt barátságosnak lehetett minősíteni és azon még a kifejezetten klerikális jellegű néppártnak, az egyházpolitikai törvények meghozatala után történt megalakulása sem változtatott. A főpapok birtokain sok helyen zsidó bérlő gazdálkodott nagy eredmény és megelégedés mellett; a falusi pap jóbarátságban volt a zsidó szatóccsal és a tanító egyházi rendek a városi zsidó polgárok gyermekeit befogadák iskoláikba és tanítványaik ez iskoláknak szellemét szívták magukba. De az úgynevezett keresztény kurzus nagy változást hozott létre. Az új fordulat mindenhol igyekezett a zsidókat kiszorítani és őket megbélyegezni. Az új irány újságjaiban nagy számban jelen-

tek meg az alsó papságtól származó és a zsidóság ellen izgató cikkek, és az 1920—1924. évek nemzetgyűléseinek nem egy keresztény papja volt, aki antiszemitizmusáról lett nevezetessé. Az új szellem kevésbé hatotta át a főpapságot, ahol még Csernoch János liberális szelídsége uralkodott, de Prohászka püspök izzó antiszemitizmusa itt is rést ütött. 1919-ben kezdődött meg a magyar zsidóság nagyarányú megkeres ztelkedési mozgalma. A félévszázadós liberalizmust felváltó antiszemitizmusra csak kevesen válaszoltak a pozitív zsidóság vállalásával, sokkal többen a mimikri elhelyezkedést próbálták meg és igyekeztek úszni az árral. 1919. év nyarán és őszén kérésztelkedtek meg a magyar zsidóságból származott kitűnő írók, művészek, közéleti és gazdasági vezérfiak és mondhatni, a békés évtizedekben megerősödött és kifinomult zsidóság színe-virága lehullott.

Az ellenforradalom neobarokk korszakában, az úgynevezett konszolidáció idején enyhültek ezek az ellentétek és a megkeresztelkedettek közül sokan vissza is tértek.

Hitler uralomrajutásával ismét elkezdődött a kitérés folyamat. Noha különösen a római egyház kezdettől fogva ellenszenvet érzett az új pogánysággal szemben, a pozitív zsidóság mégis veszteségeket szenvedett, mert a német példától félve és az egyház befolyásában bízva, sokan felvették a keresztséget. Ez a folyamat hatalmas, a magyarországi zsidóság történetében soha nem ismert lendületet vett 1938-ban, az első zsidótörvény benyújtása idején. Különösen érezhető volt ez a fővárosban. Ekkor kezdődött meg a sorbanállás a Wesselényi-utcai rabbi-hivatal előtt. A tömeg megérezte, hogy Magyarországon nem lehet könnyen faji alapon zsidótörvényt alkotni, tehát a zsidótörvények kedvezményeket fognak adni a megkeresztelkedetteknek és így a kitérésből lesz valami hasznuk. Olyan tömegek jelentkeztek a rabbi-hivatalok előtt, hogy az adminisztráció lebonyolítása végett sorszámot kellett osztani. A megkeresztelkedési mozgalommal szemben a zsidó felekezetek vezetői sem maradtak tétlenül. Megindult egy ellenküzdelem a zsidó sajtóban, a szószékeken, a lelkeszi látogatások útján és más módon. De ezek az eszközök gyengék voltak az élniakarás nyers ösztönével szemben és — mint a történelemben annyiszor, — most

sem váltottak ki különösebb hatást. A magyar zsidóság sorsa különösen tragikus volt. Hiszen a meggyőződés ellenére történő megkeresztelkedés hazugság és így erkölcstelen. De a zsidótörvények elsősorban a zsidó vallást és abból származó szellemet bélyegezték meg és a megkeresztelkedést többé-kevésbé, mint az asszimiláció és a magyar nemzethez való ragaszkodás jelét ismerték el és így meg-erőpítették azt a hitet, hogy a kitérő a nemzet szempontjából helyes útra lép. Ezért minden kitérő súlyosbította a zsidó vallásban maradt testvéreinek helyzetét. A hithű zsidóság tragikuma éppen abban állott, hogy azok, akik ellen a zsidó törvények elsősorban készültek: a politika, a sajtó, a pénzvilág és az ipar és kereskedelem vezéremberei, a távol- vagy a közelmúltban nagy többségben megkeresztelkedtek s mégis a zsidótörvények csapásai elsősorban a hitükhöz ragaszkodó zsidóságot érték. Erre a rétegre célozva írtam 1939-ben egy újságcikkemben; *«Már félévszázada, vagy hosszabb ideje élnek új hitükben és nem váltak sem «jobbakká», sem «asszimiláltakká sem «magyarokká!» «Ha igaz» hogy áttérés az, ami asszimilál és megoldja a zsidókérdést, akkor ma nem volna szabad zsidókérdésnek lennie, pedig van, itt pusztít körülöttünk és pedig elsősorban azok miatt, akik saját személyükben ezt már régen megoldották, helyesebben csak megoldani gondolták».*

Minden zsidótörvény új és erősebb kitérésű hullámot indított meg. Más intézkedések is közrehatottak, így az úgynevezett fehérszalagos musz. századok -felállítása. Több esetben attól tették függővé az Ukrajnába való kiszállítást vagy az itthonmaradást, vagyis az életet vág}7 halált, hogy az illető század felveszi-e a keresztiséget .vagy sem. A tömeges megkeresztelkedések nemcsak erkölcsileg gyöngítették a zsidóság erejét, de anyagi ellenállását is. A zsidóság amúgy sem volt egységes, megosztott szervezetek, társadalmi osztályok szerint és számos más szempontból is, s ezt a differenciálódást még fokozta az egyre jobban elterjedő megkeresztelkedési láz. A zsidótörvények idején már olyan nagy számban voltak megkeresztelkedett zsidók, hogy szükségesnek tartották saját egyházukon belül, — különösen a szociális segítség szempontjából, — hogy szervezeteket létesítsenek: *Így alakult meg a Szent Kereszt Szövetség és a Jó Pásztor missziója.*

A kitérés-i láz átcsapott az úgynevezett visszacsatolt területekre is. Ahová a magyar csapatok megérkeztek, ott a zsidóságon belül megindult a bomlás. A hitehagyásban vezetett az intelligencia és a nagykereskedelemhez tartozó réteg. A keresztlevéllel gondolták megváltani a belépőjegyet az orvosi és ügyvédi kamarákba és azzal remélték megnyerni az ipar igazol vány megszerzéséért folyó csatát is.

Nem csodálatos, hogy a vallásához ragaszkodó zsidóságban bizonyos neheztelés támadt a másik réteggel özemben, mert érezték, hogy minden kitérés erkölcsileg jobban és jobban aláássa helyzetüket és a gátlás nélkül megfutmodók többi testvéreik hátrányára akarnak maguknak előnyöket szerezni.

A keresztény egyházak vezetői úgy az első, mint a második zsidótörvényt megszavazták. Bizonyos kritikával bírálták a javaslatokat és különösebb ellenállást fejtettek ki a második zsidótörvény képviselőházi szövegének módosítása végett, *de mindez nem homályosítja el azt a tényt, hogy végeredményben a zsidótörvényeket elfogadták*- Kétségtelen, hogy az egyházfőknek ez a gyenge ellenállása millió és millió magyar ellenállását lényegesen befolyásolta és ezért tanulságos, ha megnézzük, hogy mit mondtak az egyházfők a zsidótörvényekről és általában a zsidókérdésről.

Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás, felsőházi beszédét ezek a mondatok jellemzik: «Előrebocsátom, t. Felsőház, hogy a zsidóságnak közéleti, gazdasági és egyéb tereken való arányos visszaszorítását a nemzet jogos önvédelme okán mindenki szükségesnek tartja, aki velem együtt aggodalommal nézte, hogy tt recepciós törvény életbelépése óta a hazai zsidóság egyrésze, a többieknek mintegy hallgatóg beleegyezésével, a katolikusok állandó tiltakozása ellenére, liberális asszisztenciával, a sajtó útján és a «művészet» ürügye alatt irodalomban, költészetben, színházban, moziban, zenében? festészetben, jóformán minifent kétségbevont? vagy diszkre dikcdt, ami keresztény, a vallást, az egyházat, a házasságot? a családot, a hazát stb. a földművelésben pedig, valamint az iparban és a kereskedelemben, a pénzügyben, szóval egész gazdasági életünkben, továbbá magán- és közéletünkben iparkodott lerombolni a keresztény erkölcsöket. Hangsúlyozom: a zsi-

dóság egy részéről beszéltem». A hercegprimás beszélt a zsidók elleni megtorlásról és ehhez hozzátette: «Az egyház ezeket a represszáliákat soha nem helyeselte. Nem helyeselte pedig azért, mert krisztusi erkölcstana a belső és külső fórumon egyaránt mindenkit egyénileg kezel és mindenkinek cselekedeteit az összes körülmények figyelembevételével akarja elbírálni». A katolikus klérus álláspontjára rendkívül jellemző ez a mondat: «Hangsúlyozni kívánom, t. Felsőház, hogy én itt nem a zsidókat, vagy az izraelitákat védelmezem, hanem elsősorban olyan keresztényeket, kivált katolikus híveim érdekében emelek szót, akiknek nem volt részük a, zsidók túlkapásaiban». Végül azzal fejezte be beszédét: «Nem akarunk nehézségeket okozni sem a magyar királyi kormánynak, sem a nemzetnek, sőt a nemzet jogos önvédelme jogán irtrigunk is kívánjuk a zsidók indokolt és jogos visszaszorítását»; de hozzátette: «Kérem, találtassék rá mód, hogy védelmet nyerjenek azok a keresztények, akik az ilyen visszaszorításra nem szolgáltak rá».

Rajjai S 'ndor püspök, állásfoglalását megvilágítja ez a mondat: «Ez a törvény javaslat nem közömbös törvényjavaslat, sőt egészen és határozottan életbevágó. Ha azt a szempontot alkalmazzuk erre a törvényre is, mint amelyet minden törvényre alkalmaznunk kell, hogy csak arra a törvényre van szükség igazán, amelyet az élet hoz létre, akkor kénytelenek vagyunk megárapítanl, hogy ezt a törvény javaslatot is az élet kényszerítette ki». így jejezte be beszédét: «Lelkemnek bizonyos nyugtalanságával, bizonyos jogos aggodalmával fogadom el a törvényjavaslatot, ismétlem a módosításokkal, tehát nem a módosítások nélkül.»

Glattfelder Gyula Csanádi püspök — mint általában a többiek — elsősorban a megkeresztelkedett zsidók érdekében szólalt fel és bár a bizottsági tárgyalások során indítványozta, hogy «aki 1867 előtt már itt volt s utána még azt az elhatározó lépést is megtette, hogy szakított hitével is és az emberileg képzelhető legünnepélyesebb formában és gesztussal belekapcsolódott abba, amit keresztény magyar nemzetnek nevezünk, arról mégis vélelmezzük, tételezzük jel a teljes összeforrottságot.» Ugyan ő tette azt a javaslatot, hogy akik már legalább húsz év óta megkeresztelkedtek és ki tudják mutatni, hogy 1848

óta elődeik Magyarországon laktak, azokra az idő törvények korlátozásai ne terjedjenek ki.

Ravasz László püspök rendkívül mélyrehatóan szolgált a zsidókérdést és míg egyfelől megvilágította tömeges kikeresztelkedések által okozott válságot és némi gesztust mutatott a hívő zsidóság, az ótestamentum népe felé, másfelől ő is az igenlő következtetést vont le kimondotta ezt a mondatot: «Az elmondottak alapján kétségtelenül meg kell állapítanom, hogy elvileg a zsidótörvényt visszautasítani nem tudom». Megállapította, hogy «a zsidó lélekből minden értéke, szellemessége, sugárzó intelligenciája mellett is dekadens hanyatló lélek amely kedélyének adottsága szerint egyszer, mint lemondó világfájdalom terjedt el, máskor mint hideg számító értelem érvényesült, harmadszor mint fölényes - szonilagosság, relativitás málasztott, az idegesebb mesebb természeteknél néha vak demagógia lelt, — Lásd a forradalmakat — de mindegyikben eltávolodott szentség eszméjétől. A szentség népe cserbenhagyta a szentség eszméjét». Könyvem terjedelme nem engedi meg hogy ennek a főpapi beszédnek fejtegetéseit kellő részletességgel ismertessem, de a tárgyilagosság kedvéért fel- említem, hogy Ravasz püspök hivatkozott arra, hogy a zsidó lélek nem alacsonyabb és nem értéktelenebb, mint a germán, angolszász, vagy magyar lélek és felvetette azt a gondolatot, hogy a törvényhozás gondoskodjon a jogaitól megfosztott zsidóság kártalanításáról, — de ő is szükségesnek tartotta a törvényhozási szabályozást, arra való hivatkozással, «hogy a zsidó szellem más, mint a magyar szellem és miután más, ennek következményeit le kell vonnunk, tehát azt, hogy hogyan lehet a pozitív magyar szellemet, minden más idegen szellemmel szemben parancsolóan érvényesíteni.»

A harmadik zsidótörvény, az úgynevezett faj védelmi törvény ellen az egyházak vezetői már nagyobb ellenállást fejtettek ki. A református egyház vezérszónoka, Ravasz László püspök, elutasító beszéde végén felolvasta az összes püspökök és¹ négy főgondnok által aláírt ünnepélyes nyilatkozatot, amelyben e törvény ellen tiltakoztak. De már késő volt. A folyamatot megállítani nem lehetett és a németek bevonulása a keresztény egyházakat is döntő fontosságú elhatározó lépések elé állította.

Egy közösségi szervezet egészséges, ellenálló vagy beteg voltát az jellemzi, hogy miként válaszol a külső támadásokra. A belső összeforradás, — amint az angolok mondják — «a sorok összezárkózása», a közösség életképességét jelenti, a bomlás pedig a pusztulás jele. S szomorú tény, hogy a magyar zsidóság jelentékeny része a német megszállásra azzal válaszolt, hogy végtelen sorok lepték el a Wesselényi-utcai rabbiság bejáratát és izgalmas, gyakran durvasággá aljasodó jelenetek között követelték áttérésük tudomásulvételét. Ez a tömeges csoportosulás feltűnt a Síp-utcai székházba járó német tiszteknek is, és érdeklődtek, hogy miért állanak oly sokan ott. A felvilágosítás után kijelentették, hogy ennek véget vetnek és egyszer meglepetésszerűen fognak razziázni. De ez a brutalitás nem következett be.

Amint a zsidótörvényekkel kapcsolatban láttuk, hogy a keresztény egyházak elsősorban megkeresztelkedett zsidók érdekében léptek sorompóba, ez volt a német megszállás első idejében is. A sárga csillag viselésére vonatkozó rendeletnek hivatalos körökben ismertté vált tartalma megdöbbenést váltott ki az egyházakból, mert a stigma nyilvános viselésére való kötelezés, nemcsak a régóta megkeresztelkedett, de a zsidó származású, keresztényeknek született, sőt egyházi tisztségeket viselő személyekre is vonatkozott. Április 30-án *Ravasz László* püspök előterjesztést tett a belügyminisztériumnál és kivételeket kért a sárgacsillag viselése és következményei alól. Kapott is ígéreteket, de a megjelent rendeletek ezeket csak részben teljesítették. Sárga csillag viselése alól csak az egyházak lelkészeit, diakónusait és diakonisszáit mentesítették. Április 6-án a *Református Könvent és az Evangélikus Egyetemes Egyház* újabb előterjesztést tett a miniszterelnöknek és a mentességek kitágítását kérték. Ennek eredménye a mentesítéseknek a vegyes házaspárokra való kiterjesztése volt. Kétségtelen, hogy ez sok száz családot mentett meg az üldözésektől. Mellékhatásában azonban növelte a kitérők számát, mert ennek hírére a vegyes házaspárok eredetileg zsidó származású tagjai is siettek megkeresztelkedni. *Bereczky Albert* «*A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen*» című munkájában említést tesz Ravasz püspök április 1.2-i kormányzói kihallgatásáról. A német megszállás első napjaiban az szivárgott ki a kor-

mányzó környezetéből, hogy fogolynak tekinti magát, semmiféle intézkedést nem tesz és ezzel akarja kifejezni, hogy nem helyesli, ami az országban történt. De rövidesen ennek az álláspontnak feladását lehetett látni és Ravasz László püspöknek e' kormányzói kihallgatása a nagy történeti dráma kimagasló jelenetei közé tartozik. *Ez alkálómmal — Bereczky előadása szerint — a püspök figyelmeztette a kormányzót, hogy a zsidókérdéssel kapcsolatban tartózkodjon minden olyan ál és foglalástól, ami az elkövetkezendő kegyetlenkedésekért a felelősséget az "ő nevére hárítja.*

Még április hó végén Ravasz püspök *Perényi Zsigmond*tól, a felsőház elnökétől, híreket kapott a kárpát-aljai gettókról és a zsidóknak a legkegyetlenebb módon gyűjtő táborokba való szállításáról. (Perényit Kahan-Frankl Samu és Reiner Imre világosították fel.) Másnap, «április 28-án, Ravasz püspök kihallgatásra jelent meg Horthy-nál és megismételte korábbi figyelmeztetését, hogy a zsidóellenes atrocitásokért a felelősséget há ítsa el magától és azokat lehetőleg akadályozza meg. Ravasz László a .következő feljegyzést írta le erről a drámai jelenetről: «A kormányzó bizonyos ellenérzéssel ha l gáttá előterjesztésemet s olyan benyomás maradhatott benne, hogy túl léptem az illetékességnek a határvonalát. De ez a helyzetből következett, ezt mint kockázatot vállalnom kellett. Elmondta ezután a kormányzó, hogy mikor tudomására jutottak a nyíregyházi dolgok, felhívta a belügyminisztert, nagy patáliát csapott, azonnal kiküldte a két államtitkárt és úgy tudja, hogy a botrányos bánásmódot megszüntették. A kormányzó ezután elmondotta hogy Magyarországtól nagyszámú munkaszolgálatost k v. Ültek ... így fog kikerülni pár százezer zsidó az ország határán kívül, de hajuk szála sem fog meggörbülni, mint annak a sokszázezer magyar munkádnak sem, akik a háború kezdete óta Németországban dolgoznak. Ebből sajnálattal állapítottam meg, hogy a kormányzót félrevezették. Mikor a kormányzóm! kijöttem, egy fiatal csendőrőrnagy ment be utánam hozzá, akiről csak később tudtam meg, hogy Baky László államtitkár.»

Ebből a dokumentumból világosan kitűnik, hogy Horthy legalább is előre tudta, hogy több százezer zsidót

külföldre fognak szállítani és ennek megakadályozására semmit sem tett.

A két protestáns egyház beadványára május 10-én érkezett meg a miniszterelnök válasza és mint valamennyi ebből az időből származó kormányzati közlés, foghegyről beszélő, felületes, amely elködösítette a dolgok lényegéti zsidóság faj és így a zsidókérdés szabályozása faji és nem vallási probléma,» — szolt a felelet» A miniszterelnök válasza arra is utalt, hogy a magyarországi zsidók szövetségében a megkeresztelkedettek részére külön osztályt fognak felállítani. Ez nem volt újság. A németek a legelső zsidó tanács megszervezésekor kifejezték azt a kívánságukat, hogy a kitértek részére külön ügyosztályt állítsanak fel és ez papíron létezett is, de a valóságban nem. Amikor kormányrendelettel megalkották a zsidószövetséget és tárgyalások folytak az ideiglenes intézőbizottság összeállításáról, Bosnyák Zoltán feltétlenül kívánta, hogy a bizottságnak legalább egy megkeresztelkedett tagja legyen. Ezen a címen került a tanácsba *Török Sándor* író, akit Horthy-ligetről engedtek szabadon.

A miniszterelnök leiratára a református konvent május 17-én válaszolt és két fontos¹ kijelentést tett. Til—takozott a zsidók elkülönítése, a gettózás ellen: «*A zsidóknak minősülő egyének elkülönítésével kapcsolatban kifejezésre kell juttatnunk, hogy magát az elkülönítésnek a tényét a leghatározottabban helytelenítjük s úgy gondoljuk, hogy a keresztény társadalomnak a régmúltban tett ilyen intézkedése, vagy hagyománya többé fel nem újítható.*» Azután az ennél is rettenetesebb tényről, a deportálásról lebbentették fel a fátyolt. «*A másik, amit meg kell említenünk, még csak egy sejtelen és aggodalom-Jeleket látunk, amelyek arra mutatnak, mintha az elkülönítés mellett az ország határán kívülre való deportálás is előkészületben állana. — Tel kell hívnunk Nagyméltó ágod figyelmét azokra a szomorú eseményekre, amelyek más országok zsidóságának hasonló deportálását végső befejezéséhez juttatták, s nagyon kérjük Nagy méltóságodat, hogy az ilyen események elkerülésére mindent megtenni és a magyar királyi kormányról és ezzel az egész magyar nemzetről az azokért járó felelősséget elhárítani méltóztassék.*»

Május 17-e volt. Ekkor már megindult a deportáló

halálvonatok végtelen sora. De íme, kelet felől — «ex oriente lux» — világosság kezdett derengeni. Magyar ország akkori keleti jelének, Erdélynek fővárosában szólalt meg először nyilvánosan az emberi lelkiismeret szava és a Korvin Mátyás téren, a Szent Mihály székesegyházban egy katolikus püspök hitet tett a prófétai ige mellett: «Nem egy Isten teremtett-e valamennyiünket, nemde egy atyának vagyunk gyermekei?»

Márton Áron, a bécsi döntéssel kettéosztott Erdély püspöke volt. Székhelyéről, Gyulafehérvárról főpásztori funkcióinak elvégzésére néhányszor átjött Kolozsvárra. 1944-ben Áldozócsütörtökön beszédet mondott a kolozsvári Szent Mihály-templomban, teljes főpásztori díszben. A zsúfolásig megtelt templom hívei a következő szavakat hallhatták: «Az egyház híven isteni alapítójának parancsához — a felebaráti szeretet következetes vállalásával és szorgalmazásával tudatosította az emberi nem egységének egyetlen nagy családba való tartozásának való gondolatát. Az egyház állásfoglalásának és következetes magatartásának, a felebaráti szeretet pozitív parancsa mellett, indokolása a kereszténység alapvető hittétele, amely szerint mindnyájan Isten gyermekei és Krisztusban mindnyájan testvérek vagyunk. A világ mind a kettőt megtagadja, mind elméletben, s még inkább a gyakorlatban. Elvetette az Isten-gyermekség s még inkább a Krisztusban testvériség gondolatát hangzatos és megtévesztő elméletek hirdetésével a tudomány nevében. Ellene dolgozott a felebaráti szeretet érvényesülésének a különböző címek alatt szervezett érdekek egyoldalú és igazságtalan túlhajtásával s nem egyszer szent igék nevében. Nincs időnk s talán nem is helyénvaló, hogy ezekkel perbe szálljunk. Ahol szenvedélyekkel és elfogultsággal állunk szemben, ott a józan érvelés nem sokat segít. S a lelki vakság ellen is Isten kegyelme az egyedül hatásos gyógyszer. Az elméleteket pedig bármilyen időtállóknak is hirdessék azokat, eltemetik az újabb elméletek. Számunkra azonban tisztelendő testvéreim, változatlanul érvényben van szent hitünk alap-tétele a felebaráti szeretet parancsának nyílt vállalása és érvényesítése ma inkább kötelességünk, mint a nyugalmas időkben. Kötelez erre tisztelendő testvéreim, a keresztény cím, amelyet annyiszor használnak föl igen különböző értelmezéssel jelszó gyanánt. Aki a felebarátja

ellen vét, veszélyezteti a kereszténység kétezeréves munkájának egyik nagy eredményét, az emberek testvériségének gondolatát, ^em keresztény, hanem pogány szellemen jár el — s akarva, nem akarva — csatlakozik azokhoz a törekvésekhez, amelyek fajokra, elkülönült társadalmi osztályokra és önző szövetkezésekre bontották, egymással szembe állították és kibékíthetetlen ellenségeskedésekbe hajtották a népeket. Végül kötelez tisztelendő testvéreim, utolsó elalkudhatatlan kincsünk: a népünk becsülete. A nép mindenütt az igazságos jogon, a mindenkire egyformán alkalmazott törvényeken és a mindenki iránt megnyilvánuló szereteten épült rendre vágyik, mert veleszületett jogérzékével és időtlen tapasztalatból tudja, hogy az adja meg életének azt a biztos keretet* amelyben magáért, családjáért és a közösség javáért is nyugodtan dolgozhatnak. Értesültem, hogy híveim az egyházmegye legkeletibb határától kezdve, mélységes megdöbbenéssel fogadták ismert személyiségek szabadságának a korlátozásáról és bizonytalan sorsáról elterjedt híreket és ugyanúgy aggodalommal kísérték a zsidók ellen az utóbbi időben végrehajtott intézkedéseket, örömmel hallottam híveimnek ezt az erkölcsös felfogását, véleményét és ítéletét és főpásztori büszkeséggel említem föl, mert ez a széles tömegnek a felfogása, véleménye és ítélete s egyúttal örvendetes jele annak, hogy az igát katolikus szellem mélyen benne gyökerezik és ma is eleven erőként él népünk lelkében. Az igazság védelmében és a szeretet szolgálatában, az üldöztetés és a börtön nem szégyen, hanem dicsőség».

Márton Árojj, püspök, beszédét a Szent Lélek Szövetség irodájában Budapesten sokszorosították és terjeszteni kezdték. Sok száz keresztény innen merített útmutatást, sokezer üldözött zsidó reménységet.

*

A nagy drámai komplexumokon belül sokszor látjuk egyének, vagy egyes közösségek drámai küzdelmeit is. Az 1944. év tragédiájának igazi hőse: a zsidó nép. De a magyar zsidóság bukását más drámai küzdelmek is kísérték. Ilyen volt elsősorban a protestáns egyházak kiállása és egyes keresztény papoknak a történelem lapjain.

megörökített méltó küzdelmei (*Jánosi József és társai*). De nem a magyar zsidóságnak kell ennek a küzdelemnek mérlegét felállítani, hiszen a magyarországi református egyház zsinati tanácsa 1946 május 9-én, — már a kellő történelmi perspektíva birtokában — ünnepélyesen nyilvánította, hogy *«mélyen megalázkodva megvallja bűnét, amellyel Isten fölségét megsértette. Megsértette azzal, hogy tőle vett prófétai tisztét hűségesen nem teljesítette. Elmulasztotta inteni a yiepet és a felsőséget, amikor mindkettő Isten törvényeivel ellenkező útra tért s nem állt ki egész bátran az ártatlanul üldözöttek mellett. Megváltja azt, hogy mint egyház sem végezte szolgálatát úgy, amint azt tőle az ő Ura és Királya elvárta »volna. Nem vigyázott eléggé az igehirdetés tisztaságára: a szere-
iében meglustult; a hatalmasokkal megalkudott? a világi rendelkezéseknek helyet adott az egyházban».*

Valóban, ha több erély, nagyobb bátorság és tetterő lett volna az egyházak fellépésében, a magyar népnek a fasizmustól meg nem fertőzött része a kataklizmából kivezető lelki útmutatást kapott volna. Ebben az esetben október 15-én nem Szálasi puccsa győz és ma nem állanánk részvétlenül és egyedül a népek ítélőszéke előtt.

De a magyar nép nem ült okosan Fortuna szekerén és a dráma 1944 júniusában a megoldó kibontakozás helyett tragikus mederben folytatódott tovább. A protestáns egyházak május 19-i demarsa — mint láttuk — már beszél a deportálás! hírekről. Ezek mind döbbenetesebb formákban érke«tek a fővárosba, a protestáns egyházak vezetőihez is. Ezért Kassára küldöttek egy lelkészt, hogy közvetlen tapasztalatokat szerezzen. A megbízott jelentést tett a vagonokba való berakásokról és a deportálásról. Ennek tudatában a protestáns egyházak vezetői elhatározták, hogy még egy kísérletet tesznek a kormány befolyásolására, bizalmasan, a nyilvánosság mellőzésével. *Ravasz László püspök, memorandumot fogalmazott, amit lelkészek vittek szét az országban, a kilenc protestáns püspökhöz, akik azt valamennyien aláírták. A memorandumot 1944 június 21-én Balogh Jenő református konventi elnök, Radvánszky Albert evangélikus egyetemes felügyelő, Kapy Béla evangélikus püspök? Muraközy Gyula és Bereczky Albert református lelkészek küldött-ségileg adták át Sztójay miniszterelnöknek. A memorandum*

kifejezetten «utolsó kísérlet» és nem hallgatja el, hogy ha nem lesz fogantatva, az egyházak kilépnek a nyilvánosság elé.

A memorandumban ezt olvashatjuk:

«Folyó évi május hó 19-én kelt beadványunkban niég csak mint sejtelmet és lehetőséget említettük meg, hogy megkezdődhetik a magyarországi zsidóság ismeretlen helyekre való deportálása. Azóta megbízható értesülés érkezett hozzánk arról, hogy leólmozott vasúti kocsik-bán, nap-nap után* kocsinként 70—80 különböző nemű, korú, társadalmi állású zsidó? izraelita és keresztény vallású vegyesen, hagyja el az ország határát és tűnik el szemünk előtt ismeretlen messziségben. Mind a deportáltak, mind hozzátartozóik arról vannak meggyőződve, hogy útjuk á végső megsemmisítésre vezet. — A zsidókérdés megoldásának módja, mihelyt az Isten örök törvényeit kihívja, arra kényszerít minket? hogy tiltakozó, elítéli és ugyanakkor könyörgő szavunkat a felelős kormány feje előtt felemeljük. — Nem tehetünk másképp». — (Luther híres mondása, amelynek idézése érzékelteti, hogy a memorandum írói tisztában voltak a történelmi pillanat horderejével). «Minket Isten arra rendelt, hogy ebben a nemzedékben az ő örökkévaló Evangéliumát hirdessük és bizonyosságot tegyünk az ő erkölcsi világrendjének változhatatlan törvényéről, akár tetszik az embereknek, akár nem. Ebből az isteni megbízatásból merítjük jogcímünket, hogy alázatos és bűnös emberekként, de a hit és engedelmesség szent kötelékében Isten Igéjéről bizonyosságot téve, kárhoztassunk minden olyan elbánást, amely az emberi méltóságot, az igazságosságot és az irgalbnasságot megsérti, s az ártatlanul kiontott vér rettenetes ítéletét idézi népünk fejére». — Amidőn Magyarország a népek ítélőszéke előtt állott, gondolnunk kellett «a kiontott vér rettenetes ítéletére», amit a protestáns egyházak memorandumát 5—6 évvel megelőzőleg már megjövendölték a magyar zsidóságnak az országgyűléshez intézett felterjesztései: «A magyar zsidóság elpusztulhat, de a rrij sorsunk csak része lehet az egész nemzet szenvedésének. A mi létünk romlása szorosan összefügg az egész világgal». (Ezt írtuk akkor.) «Mint a két evangéliumi egyház püspökei pedig felemeljük tiltakozó szavunkat az ellen, hogy egyházunk buzgó tagjai azért,

mert faji szempontból zsidónak minősülnek, tekintet nélkül arra, hogy milyen keresztyén szellemről és erkölesről tesz bizonyosságot egyéni életük, bűnhődjenek azért a zsidó szellemiségért, amellyel ünnepélyesen szakítottak, s amelytől magukat elzárták? nemcsak ők, hanem sok esetben már ősük». (Ebben a mondatban újra felhangzott a zsidótörvények megtévesztése; a «zsidó szellemiségről» beszélnek, amellyel egyesek «ünnepélyesen szakítottak». Az Úr vaksággal verte meg az éleslátásukat; amikor a zsidókat menteni akarták, egyúttal egyet ütöttek rajtuk.) «Végül, mint magyar emberek, keresztyén lelkipásztorok, ismételten könyörgünk Nagyméltóságodnak: vessen véget a kegyetlenkedéseknek, amelyeket Nagy méltóságod is bátran elítél: szerezzen érvényt annak a kijelentésnek, amelyet Nagyméltóságod kormányának egyik kiemelkedő tagja tett, amikor az okatlan és kegyetlen zsidóirtás jeltevése ellen tiltakozott. (Célzás Szász Lajos nyíregyházi beszédére.) Mi, Nagyméltóságod politikai helyzetét nehezíteni nem akarjuk, sőt a kibontakozással a magára vállalt jeladat megoldását elősegíteni kívánjuk, ezért tiltakozásunkat a magyar közvélemény elé egyelőre nem visszük, pedig ezért minket a világkeresztyénség vezető testületéinek vádja és felelősségrevonása ér. De ha szavunknak fogantja nem lesz, kénytelenek leszünk egyházunk közvéleménye és a világprotestantizmus színe előtt - bizonyosságot tenni arról, hogy mi Isten üzenetét nem hallgattuk el.

Utolsó kísérletképpen megpróbálunk Nagyméltóságod jó lelkén, magyar szívéen, keresztyén érületén át a magyar kir. kormány lelkiismeretéhez fordulni, s annak ügyévé tenni egész eddigi szolgálatunknak ezt a legfájdalmasabb megnyilatkozását».

A memorandum átnyújtása napján, június 21-én volt a minisztertanács, amelyre a kormányzó parancsára meghívták Bakyt és Endrét, a két deportáló államtitkárt, hogy jelentést tegyenek. Endre ez alkalommal részletes beszámolót olvasott fel, amely természetesen hemzsegett a hazugságoktól. A minisztertanácsan elhangzottak alapján Sztójay a protestáns egyházak küldöttségének azt a választ adta, hogy deportálásról szó sincs, hanem csak arról, hogy Németországban nagy munkaerőhiány van és a németek munkaszolgálatra viszik a zsidókat. Amikor a

küldöttség egyik tagja erre megjegyezte, hogy csecsemőket, terhes anyákat és aggastyánokat is visznek, *Sztójay azt válaszolta, hogy a zsidók erős családi összetartása miatt nem akarják a családokat szétválasztani.* (A hazudozásnak ez a cinikus és ostoba gondolata Eichmann¹ Adolftól származik, amint az Wesenmayer vallomásából kitűnik.)

A protestáns egyházak memorandumára — az «utolsó kísérletre» nem jött válasz. Ezért néhány nappal később *Ravasz László*, nyilvános tiltakozásra alkalmas szöveget készített el, amit az ország minden protestáns lelkészének el akartak küldeni. A tiltakozásnak ez a szövege elmondja az addig történeteket, hivatkozik a június 21-iki memorandumra, a következő megjegyzés mellett: *«Ebben az emlékiratban rámutattunk azokra az eléggé nem sajnálható eseményekre, amelyek a magyarországi zsidóság elkülönítését és elszállítását kísérik, akár kérésztények} akár nem».* Azután így folytatja: *«Minket az Isten arra rendjelt, hogy ebben a nemzedékben az ő örökkévaló Evangéliumát hirdessük és bizonysgot tegyünk az ő erkölcsi világrendjének változhatatlan törvényei ő , akár tetszik az embereknek, akár nem. Ebből az isteni megbízatásból merítjük jogcímünket, hogy alázatos és bűnös emberekként, de a hit és engedelmség szent kötelességében Isten igéjéről bizonysgot téve, kárhoztassunk minden olyan elbánást, amely az emberi méltóságot és az irgalmasságot megsérti és az ártatlanul kiontott vér rettenetes ítéletét idézi népünk fejére. — A gyülekezeteket^ bűnbánatra és az egész magyar népet Isten hatalmas keze alatt való megalázkodásra és hozzávaló buzgó könyörgésre hívjuk jel és kérjük Istent, hogy irgalma és megtartó kegyelme forduljon magyar nemzetünk jelé»**

A tiltakozó közlemény június utolsó vasárnapján készült. Sokszorosították, a borítékokat kétezer lelkészi hivatal részére megcímezték és azokat az ország különböző helyein akarták postára adni, nehogy az éber Gestapo és magyar cinkosaik felfigyeljenek és a körlevelet lefoglalják. Közben *Serédi hercegprímás* is tiltakozott *Antal István kultuszminiszternél* és *Mester Miklós államtitkárnál*, bejelentve, hogy a római egyház nem fogja tovább tűrni az isteni és emberi törvények lábbal taposását. A hercegprímás ezenkívül nyilvános tiltakozásra is készült, de kör-

levelét megfigyelték és a postán visszatartották. Ezzel időt nyerve, Antal István közölte a református egyházak vezetőivel, hogy tárgyalni kíván velük. Ezért a júliusi 9-ére tervezett nyilvános tiltakozást elhalasztották. *Két nappal később, július 11-én Ravasz László püspök betegágyánál megjelent Antal István miniszter, Mester Miklós államtitkár, Lörinczy Szabolcs, Révész Imre, Kapy Béla püspökök és Bereczky Albert református lelkész* Antal miniszter közölte, hogy a hercegprimással megegyeztek a pásztorlevél visszavonásában, amivel szemben, a miniszterelnök megígérte, hogy a deportálásokat megszüntetik, a zsidók elkülönítését emberiesen fogják végrehajtani és az 1941 augusztus 1-e előtt megkeresztelkedettek előnyben fognak részesülni. (A megegyezésnek rövidesen, híre ment és amikor az 1941 augusztus 1-e előtt megkeresztelkedettek összeírásáról utcai plakátok jelentek meg, a kikeres ztelkedési hullám előntötte jóformán az egész város zsidóságát és a megingathatatlanoknak vélt zsidók közül is sokan megtántorodtak. Egyúttal hamis keresztleveleket kezdtek gyártani, hogy az 1941 előtti megkeresztelkedést bizonyítsák.)*

Antal István azzal érvelt, hogyha az egyházak megmaradnak a nyílt tiltakozás mellett, akkor a Sztójay kormánynak döntenie kell, hogy vajjon vállalja-e az egyházakkal való nyílt harcot, vagy pedig a kormány lemond és a német katonai hatalom alatt álló Magyarországon a nyilasok kerülnek uralomra. Az érvelés hatása alatt a protestáns egyházak elfogadták a megegyezést, csupán azt kötötték ki, hogy a legközelebbi vasárnapon; minden protestáns templomban rövid üzenetet fognak felolvasni. A legközelebbi vasárnap július 16-án volt, amikor az ország minden protestáns templomában tartott istentiszteleten a következő üzenetet hirdették ki: *«A Magyarországi Református és a Magyarországi Evangélikus Egyház püspökei tájékoztatni kívánják a gyülekezeteket arról, hogy mindkét evangéliumi egyház vezetősége a zsidókérdés kapcsán, különösen a megkeresztelkedett zsidók érdekében ismételten eljár az illetékes kormánytényezőknél és ez irányú fáradozásait továbbra is folytatják.»*

Láthattuk, hogy a keresztény egyházak tiltakozásaiban többnyire kiemelték, hogy elsősorban megkeresztelkedett híveik érdekében lépnek fel és ezt a tényt külön is

kihangsúlyozták. Az üldözöttek e két csoportjának megteremtése — amint a későbbiekből ki fog tűnni, — nagy következményekkel járt. Az egyházaknak ez az álláspontja — míg egyfelől bátorította a kitérők tömegeit, azt a reményt keltve, hogy minden meggyőződés nélkül történő megkeresztelkedésük esetén is hatalmas támogatókra fognak találni, — másfelől bizalmatlanságot váltott ki abban! a zsidó tömegben, amely a végveszély idején is hű maradt ősei hitéhez és a csodavárás heteiben a megmenekülést nem az óvóhelyeken szerzett, gyorstalpaló módszerekkel tanított, számukra új hittől remélte, hanem Izrael ősi Istenétől, aki mindig volt, mindig lesz és népét történelme évezredeiben a legnagyobb szakadékokon is átvezette,

Ezek az ellentétek már akkor is felmerültek, amikon az április 19-iki 1520/1944. M. E. rendelet a csillag viselésre kötelezett zsidókat — akár izraeliták, akár keresztények voltak — egy szervezetbe egyesítette. Mert hiába tartoztak! oda a nagyszámú megkeresztelkedettek, — akik közül sokan, ha lehetett, külön utakon igyekeztek járni és megpróbálták élvezni a keresztény egyházakhoz való tartozás? előnyeit — a vezetésben túlnyomó részben az aktív zsidók vettek részt és az egész szervezetre rányomta bélyegé hogy a zsidó szövetség székhaza a Síp-utcában volt. Nemi változtatott ezen az sem, hogy *Török Sánlor* személyében, a megkeresztelkedettek külön képviselőt kaptak a tanácsban.. Ez a jeles író szerető tremél lóságával, mindenki számára szolgálatkész humanizmusával megpróbálta enyhíteni aa ellentéteket, de kevés eredménnyel. A segítségre kész egyházi emberek benne azt a személyt látták, aki a zsidótanácsban az általuk elsősorban támogatott új keresztényeket képviseli, de a zsidótanács sem nem tudott, sem nonj akart semmiféle ilyen külön szempontokat figyelembevenni. Ezért Török Sándor helyzete egyre nehezebb \Jett, két malomkő között őrlődött. A zsidóság belső helyzetébe méilyen bevilágít az a levél, amit Éliás József lelkész, a református egyháznak a zsidóság megsegítésével foglalkozó bizottsága egyik legbuzgóbb tagja, május 24-én intézett Törökhöz és egyúttal feltárja ennek a belső harcnak; tüneteit is.

«Református egyházunk felfogása az és ebben valamennyi keresztény egyház megegyezik — így kezdi a levél — hogy a pásztorlása alá tartozó zsidószármazású egyháztagok semmiféle vonatkozásban ne kerü fenek egy másik felekezetitek, ez esetben az izraelita hitközségnek intézkedési joghatósága alá. Azzal a kéréssel fordulunk a magyar királyi kormányhoz, hogy a keresztény vallású, zsidószármazású egyháztagok ügyeinek intézésére külön bizottságot hívjon létre, vagy kormánybiztost nevezzen ki az egyházak vezetőinek javaslata alapján. Mi, tehát semmiképen nem nyugodhatunk abba bele, hogy olyan szerv intézkedjék a mi egyházunk tagjai felett, amelyik jelentős részben az izraelita hitközség tagjaiból áll. Az arányszám és a magyarországi bevett történelmi egyházak jelentősége szerint is méltánytalan az, hogy a kilenc jelenlegi intézőbizottsági tag között csak egy keresztyén vallású van, de ha mind a három történelmi keresztény egyháznak ^katolikus, református, evangélikus) ott volna a képviselője — amely szám (3) minimálisnak mondható, — akkor sem egyezhetnénk abba bele, hogy egy izraelita többségű hatóság intézkedjék a keresztyén vallásúak felett. Mindaddig azonban, amíg az egyházak kívánságai megvalósulhatnak, azt a helyzetet vesszük alapul, — már törvénytiszteletfnknél fogva is, — amelyet a Belügyminiszter Ür ö nagy méltóságának rendelete állapított meg akkor, amikor ^Szerkesztő Urat a kilenc tagú intézőbizottság tagjává nevezte ki. Mi tehát — amíg nem jön más megoldás — támogatni fogjuk Szerkesztő Urat nehéz munkájában, de kérjük és elvárjuk, hogy szempontjainkat — és így a keresztyén egyházban lévő zsidó származású egyének szempontjait is — feltárni, képviselni és érvényesíteni méltózz'assék. A Központi Tanács — amelyben nemhogy nem volt képvisellete a keresztyén egyháznak, de még keresztyén vallású tagja sem volt, ürítette ki a lakásokat, vetett ki anyagi megterheléseket a mi egyháztagjainkra nézve is, viszont határozott tapasztalatom, hogy amikor a keresztyén vallásúak valamiféle támogatásért fordultak hozzá, közegei a keresztyén egyházakhoz utasították őket. A Központi Tanács az áttérteket is érintő intézkedéseiről a keresztyén egyházakat nem értesítette, ezek támogatását természetesen éppen ezért nem is kérte, hanem magától értetődőnek tartotta azt ii hely-

zetet, hogy ő keresztyén egyháztagnak fölött is rendelkezik. Ez a helyzet magától értetődő is volt a hatóság rendelkezései értelmében, de nem volt még sem magától értetődő, ha azt a szem-pontot vesszük figyelembe, hogyha a keresztyén egyházak hatóköre alá helyeztek volna zsidó válásit és zsidó vallásának mindenképen megmaradó egyéneket, erről a keresztyén egyházak a hitközséget értesítették volna és hivatalosan is, mint felekezet, a felekezetet megkelesték volna. Mert, ha mint hatóságilag kinevezett népi szerv működött volna és ha nemcsak a teherviselésben, hanem a szociális gondoskodásban felekezeti különbség nélkül részesítette volna a zsidószármazású egyéneket, akkor nem tenném ezt szóvá. Mivel azonban, mint népi szerv biza*^tott meg, de a gyakorlatban, mint felekezeti szerv műkö[^]dött, bizony nehezményezhető az a nagy hallgatás, amelyben a keresztyén egyházakat és azok illetékes lelkigondozó-szociális szerveit részesítette. Mivel azonban a mai megpróbáló idők nem alkalmasak arra, hogy ilyen kérdéseket felvessünk, csupán arra helyezem a súlyt, hogy az eddigi állapotok megszűnjenek és addig is, amíg az egyházak vezetőinek kívánsága teljesül, viszonylag rendeződjenek a helyzet. »

Végül Éliás lelkész az egyházak nevében a következőkben foglalta össze kívánságait:

Minden keresztyén vallású ügyét Török Sándor kezébe tegyék le; állapítsák meg a keresztyén vallású zsidók Számát és azok megfelelő arányban részesüljenek a teherviselésben és a gondozásban; intézkedések végrehajtásánál keresztyén vallású egyénekhez csak keresztyén személyeket küldjenek, a keresztyén vallású egyénektől juttatott összegeket Török Sándor írendelkezésére bocsássák, aki azokat az új keresztyének részére használja fel; a Szent Kereszt Egyesület és a Jó Pásztor Missió kiküldi megbízottait és azok összekötő tisztet látnak el; a zsidók szövetségében a megkeresztelkedett zsidókat ne csak egy személy képviselje, hanem minden történelmi egyháznak meg legyen ott a maga képviselője.

Török Sándor az Éliás lelkész által tolmácsolt kívánságokat eljuttatta a tanácshoz, de a fennálló viszonyok között lényeges változás nem következett be. Az a csoport, amelyik a fővárosi zsidóság megmentését elsősorban

az egyházak segítségétől remélte és amelynek látható feje abban az időben Török Sándor volt, hivatalos helyiséget) is kapott a síp-utcai székházban. Az ott tolongó tömeg még jobban megduzzadt, amikor híret vették, hogy a zsidóságból való kilépés végett már nem kell a rabbiságnál kijelentkezni, hanem elegendő a síputcai székház három és fél emeletére a «kitertek ügyosztályához» jönni, ahol a blankettákat osztották és azokat használták fel a kilépés bejelentésére. Ebben az időben sokezer ember tolongott a szűk folyosókon és botrányos jelenetek között sürgették a kilépési cédulákat. Bekövetkezett az a helyzet, hogy a zsidó hitközség székházában, ahol a zsidók! megmentése végett az emberfeletti küzdelmek összpontosultak, félhivatalos, vagy mondhatni hivatalos helyről osztogatták a zsidóság megtagadását jelentő formulákat. A sorsdöntő napokban a magyar zsidóságban szinte egy fél-század óta egymással szemben álló két irány közvetlenül; egymás mellé került, a vallási konzervatívok és a zsidó népiséget vallók egy épületben dolgoztak a legszélsőbb asszimilánsokkal, a megkeresztelkedés hirdetőivel.

Ez a helyzet hosszú ideig nem volt (fenntartható. Éliás lelkész leveléből kitűnik, hogy az »egyházak inárknájusban külön keresztény-zsidó szövetség létesítését szorgalmazták. Ennek megvalósítására azonban csak júliusi 12-én, egy nappal a kormánynak a református egyházakkal kötött megállapodása és az első budapesti deportálási írv elmaradása után került sor. A keresztény-zsidó szövetség) létesítése összefüggött az egyházakkal kötött megállapodás al is. Az idevonatkozó rendelet (2540/1944. M. E. ez.) a hivatalos lap júliusi 14-iki számában jelent 'meg. Lényeges változást jelentett annyiban, hogy ezentúl a 'sárga csillag viselésére kötelezett azok a zsidók, akik keresztény vallásfelekezeti tagjai voltak, különálló önkormányzati és érdekképviselői szervezetet alkottak. Ez a szervezet volt: «A Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetsége». Egyébként ez is, mint a Sztójay-kormány minden rendelete, hevenyészve készült. A rendelet a keresztény-zsidó szövetség) belső adminisztrációjára vonatkozóan a Magyarországi Zsidók Szövetségének megfelelő szabályait alkalmazta. Rövidesen kinevezték a Keresztény-Zsidók Szövetségének intéző bizottságát is. Elnök: *dr. Auer György*, a neves büntetőjogász lett, aki főügyészi állását zsidó .származása «miatt

elhagyni kényszerült és az új tanácsba átment *Török Sándor* is, aki a Síp-utcában szerzett gyakorlata és ügybuzgalma-íolytán az új szervezetben is a megkeresztelkedett zsidók (mozgalmának lelke maradt.

Ettől kezdve papíron két zsidó szervezet létezett (egyforma jogokkal és kötelezettségekkel. De a valóságban a munka oroszánrészét továbbra is a síp-utcai szervezet végezte és minthogy a két érdekképviselő között a határ-vonalat nehezen lehetett meghúzni, súrlódások is napirendire kerültek. A Keresztény-Zsidók Szövetsége mindvégig fából való vaskarika maradt, amelynek jelentőségét csak a keresztény egyházak közvetlen patronátusa adta meg.

Ilyen volt a fővárosi zsidóság belső élete, amikor & vidéki zsidók deportálásának befejezése után Eichmann Obersturmbannführer, Ferenczy csendőralezredessel, Endrével és Bakyval alaposan felkészültek a fővárosi zsidóság csillagos házainak megrohanására és lakóinak elhurcolására.

VII.

KÜZDELEM A FŐVÁROSI ZSIDÓSÁG MEGMENTÉSÉÉRT

Ferenczy László, a magyar zsidóság hóhérának portréja. — Tárgyalás a zsidó vezetőkkel. — A véres karrier útja. — A június 21-i és 23-i minisztertanács. — Endre és Baky László megidézése. — A semleges külföld megmozdulása. — Jaross — letagad — Jurcsek támad. — Lassan fokozódó akció a deportálások megakadályozására. — Sztójay és a deportálások. — Wee.enmayer a deportálásról. — Horthy és a deportálások. — A szegedi deportálások borzalmi. — Esterházy Móric vallomása. — A Zsidó Tanács kapcsolatai. — A június 21-i koronatanács. — Semmibe sem veszik a koronatanács határozatait. — Külföldi erők megmozdulása. — A július 6-ra tervezett fővárosi deportálás előkészítése, majd elmaradása. — Baky puccsterve.

A fővároskörnyéki és a budapesti zsidóság deportálásának végrehajtása végett, június végén Budapestre érkezett a deportáló csendőralakulatok parancsnoka: *Ferenczy László*. Ennél a névnel kicsit időznünk kell. A magyar zsidóság 1944. évi kiirtásának bűncselekményét négy főszemély jellemzi: *Eichmann Adolf*, *Endre* és *Baky László*, meg a közvetlen főhóhér: *Ferenczy László*. Az első azért jött ide, hogy Himmler megbízásából, egész Európában szerzett tapasztalatai alapján Magyarországon is végrehajtsa ördögi munkáját; Endre és Baky szolgáltaták számára a magyar helyi viszonyok ismeretét, a karhatalmait, félrevezették az országnak jóformán minden tényezőjét—, de a közvetlen végrehajtó: *Ferenczy László* volt, csendőreivel együtt. A későbbiekben olvasni fogjuk, hogy *Ferenczy* a budapesti központi zsidótanáccsal először csak július

második felében lépett érintkezésbe, addig a magyar zsidóság vezetői nem látták és. nevét csak hallották. A reális valóság azonban az, hogy már 1944 március 28-án *összekötő tisztnek* nevezték ki az Eichmann-féle Sonderkommando és a magyar külügyminisztérium között. Összekötő tisztnek való kinevezése csak fedőnévnek számított. Valóságos megbízatása az volt, hogy a magyar kormányzat részéről — az egyébként csekély számú Eichmann-különítmény számára — azt a fegyveres erőt szolgáltassa, amely szükséges volt a zsidóság összetételéhez, gettózásához és vagonokba való rakásához. Ezt a feladatot Ferenczy rendszeres alapossággal oldotta meg. Mindenben benne volt, titokzatos keze mindenütt mutatkozott és mindenhol feltűnt, ahol a zsidók deportálására sor került. Április elejétől június végéig többnyire vidékei[^] működött és csak kevesen tudták, hogy ennek a titokzatos erőnek székhelye a pesti vármegyeházán, a Semmelweiss-utcában van. Nyilván benső oka volt annak, hogy főhadiszállását a vármegyeházán, Endre Lászlónak, főnökének és irányítójának hazájában, legbensőbb környezetében ütötte fel. Ragyogóan fényes autója, — amit egy kakastollas tizedes vezetett — ha Budapesten volt, ott száguldott a várban a Belügyminisztérium és a Semmelweiss-utcai szolgálati hely között. De sokszor lehetett ezt a félelmetes mementót látni a Vörösmarty-téri Goldberger-palota előtt is, ahol az egykori Unio-klubban, a leggazdagabb százak bársonnyal bevont helyiségeiben, ezekben a hónapokban már a Bosnyák-féle Zsidókutató Intézet terpeszkedett.

Ferenczy főnöke és sugalmazó] a hatósági intézkedéseiben Endre, elvi elhatározásoknál pedig Bosnyák Zoltán volt. Amikor Ferenczy, — ez a magas, elegáns* barnára lesült katonatiszt, — feltűnt a belügyminisztérium folyosóin és az egyik szobából a másikba rontott, hogy irtózatossá bűncselekményeit előkészítse, feszes* vigyázz-ba vágta magát előtte az ott posztoló rendőrök, de a civil tisztviselők is. Mindenki tudta, hogy ez at 46 éves csendőr tiszt a legnagyobb hatalom Magyarországon, aki százezrek élete felett korlátlanul rendelkezik. Nem egyszer előfordult, hogy a zsidóság €gy-egy megbízottja, mellén a sárga csillaggal, a kétség és remény, a lemondás és a bizalom izgalmában várakozott ugyanabban az előszobában, amelyen keresztülrobogott a magyar zsidóság

tömeggyilkosa, nem nézve sem jobbra, sem balra. Mőrt egyik tulajdonsága volt, hogy senkinek szemébe nem mer* nézni.

Ferenczy alakja sötét árnyékként borul az egész 1944-évi tragédiára azért is, mert a tömeggyilkosok között Ó szerepelt kezdettől fogva végig a legkülönbözőbb megbízatások formájában, gyakran drámai helyzetekben. Mint a deportálásokat végrehajtó csendőrség parancsnoka, könyvelésszerű pontossággal jegyzi fel és jelenti a halál vonatok indulását és a pusztulásba kergetett zsidók számát. Júniust végén és július elején végrehajtja a fővároskörnyéki zsidóság kiirtását és előkészíti a budapesti csillagos házak elhurcolását is, amit rajta kívül álló okok akadályoznak meg. De ebben a pillanatban ez a vérengző dúvad észhez kapott A kormányzó — különböző behatások következtében — leállította a további deportálást. Arra gondolhatott, hogy ezáltal lehetőség nyílik arra, hogy a halálba kergetett} zsidók testvérei közül egyesek életben maradjanak! Mi lesz? iákkor vele?! *Ez a meggondolás arra készítette, hogy tárgyalásokat kezdjen a zsidóság vezetőivel és a magyar zsidóság főhóhérja két alkalommal titokban felkereste magánlakásán a zsidótanács, az Országos Iroda és a pesti na^y hitközség elnökét.* A játékot tovább tfolytatja és néhány héttel később a kormányzó megbízásából meg-, akadályozza az augusztus 26-ra tervezett deportálást, ami már a második kitűzött időpont volt a budapesti zsidóság kiirtására. Amikor a kormány tagjai közül senki sem vállalkozott arra, hogy a németekkel közli a deportálás megtagadását, — Ferenczy megteszi. De 1944. év ködös ősz napjaiban ő is lemérte Horthynak és egész süllyedő írendfcerének erejét s annak eredményeként újra megkezdi a lélekben soha fel nem adott gyilkoló munkáját. Koncentrációs táborokat készít elő. Október 16-ika után pedig ismét nyíltan kiállott. S a vidéki zsidóság gyakorlott hóhérja jelentkezik a hatalom új birtokosainál, hogy teljesevésbe vigye a fővárosi zsidóság végzetét. *Az óbudai téglagyár, a Teleki-téri gyűjtőházak, a Hegyeshalomhoz vezető « Ferenczy útvonal»* — amelyben a fővárosi zsidóság annyi értéke pusztult el irgalmatlanul pokoli nyomorúságban, — mind Ferenczy munkájának eredményei. Végül is felállította a budapesti gettót, hogy ott fojtsa meg és éheztesse halálra a zsidóság öregeit, s az ő parancsára kerültek

Balfra és Fertőrákosra a «védett századok»-ba tömörített zsidók ezrei. S mielőtt Budapest körül az orosz vasgyűrű bezárult volna, Nyugatra szökött. Amerikai fogságba került és a népbíróéagi tárgyalótermeken át a Markóntcai fogház bitófáján fejezte be életét «vitéz Ferenczy László magyar királyi csendőralezredes», akinek neve bekerült a zsidóság történetébe. Méltó utóda *Chmielniczkynek*, a XVII. században élt kozák vezérnek, akinek kezéhez a lengyel-zsidóság tízezreinek vére tapad¹.

ogyan jutott el ez az ember ahhoz, hogy ezt a véres karriert befuthassa? A történelmi magyar középosztályból származott, talán inkább fogalmilag, mint leszármazás alapján. Felsővisón született Máramarosban és a végzetes esztendőben 46 éves. Vallomásában azt mondta, hogy apja főszolgabíró volt, anyja bírói családból származott és mindkét részről szülei magyarok voltak. Iskoláid Máramarosszigeten és Nagyváradon végezte, résztvett az első világháborúban, ahol arany és ezüst vitézség! érmet kapott. A trianoni békét követő általános leszerelés miatt átlépett a csendőrséghez. 1929-ben vitézzé avatták. Elvégezte a törzstiszti tanfolyamot és a felvidék megszállása után, 1940 májusában Kassára helyezték nyomozóparancsnoknak. Közben egy intermezzo játszódott le. Mielőtt kassai hivatalát átvette volna, azt a kitüntetést kapta, hogy 1940 nyarán a volt kormányzó gödöllői kastélyában teljesíthetett szolgálatot. Nyilván itt ismerkedett meg az államfővel, ami növelte önbizalmát és egyik rúgója lehetett annak, hogy 1944 nyarán a zsidótanács vezetőit rábírta, hogy járják ki számára, hogy a kormányzó titkosan fogadja. (Ezekre a Horthy—Ferenczy-találkozásokra és azoknak nagyhorderejű következményére később visszatérek.) A háború folyamán már politikai nyomozásokat is végez és ellentétbe került *Sombor-Schweinitzer rendőrkapitánnyal*. Közben a hadtápterületen működik, főleg Lembergben. 'S elérkezik a német megszállás? Előző «jó szolgálatai» predesztinálhatták arra, hogy 1944 március 28-án ő kapta meg a megbízást, hogy a zsidó vonatkozású ügyekben összekötő tiszt legyen a német biztonsági rendészet és a csendőrség között. Azonnal jelentkezett Faraghó altábornagynál, a csendőrség főfelügyelőjénél. Tőle azt az utasítást kapta, hogy személyesen tegyen neki állandóan jelentést és mindenről tájékoztassa. Így indult el Ferenczy végzetes útjára.

Ferenczyről rajzolt kép nem volna teljes, ha nem egészítenénk ki azzal, amit segédtisztje és tolmácsa ídr. Lullay Leó százados adott róla, aki legközvetlenebbül figyelhette meg:

«Rendkívül zárkózott, igen bizalmatlan és egyéniségénél fogva már eleve magakörül feszítő hangú utóteremtő ember. Türelmetlen, hirtelenharagú, valamint rendkívül zsugori természetű ember volt. Szolgálati beosztásából eredetileg a neki kiadott, vagy vele közölt rendelkezéseket, amelyeket leggyakrabban Endre Lászlótól kapott, maradéktalanul végrehajtani igyekezett és végre is hajította a legkíméletlenebbül, a legszigorúbban. Személyes benyomásom, az volt, hogy szűk látókörű, fogyatékos intelligenciájú tiszt, aki inkább a karriervadász benyomását kellette bennem.»

Van még egy fontos körülmény, ami részben további magyarázatát adja Ferenczy 1944 július—augusztusi szereplésének. Lullay azt vallotta róla, *chogy zsugoriságából ered az ő anyagiassága, erre hívtam fel július hó folyamán a zsidótanács három vezető tagjának a figyelmét és feltételezem, hogy ennek a gyengeségnek a felhasználásával tudták csak az ő hajaudó á*át a nyári hónapokban megszerezni»*. Másik tanú egyenesen azt vallotta, hogy a tanács vezető tagjai mondták, hogy *jelentősebb összeggel szerezték meg Ferenczy hajlandóságát*.

A budapesti deportálás végrehajtását július 6-ára tűzték ki. Ezt az időpontot közvetlenül megelőzően a magyar zsidóság öt nagy csoportjának tragédiája következett be: Szegedről és Debrecenből június 25-től 28-ig 40.505, Pécsről és Szombathelyről július 4-től 6-ig 29.556 személyi deportáltak, majd július 6-a és 8-a között ment végbe a budapestkörnyéki zsidóság elszállítása* amelynek során 24.128-an tűntek el. A kistarcsai és sárvári internálótáborokat kivéve tehát ebben az időben zsidók *csak Budapesten voltak*, kivéve természetesen azokat, akik álnéven, hamis iratokkal vidéken bujkáltak. A rendszer és körülkerítés megtörtént, az összes elővárok leomlottak és július 6-án sor került volna a magyar zsidóság szívének kiirtására is.

Amióta nemcsak a katonailag érintett területről is megindultak a deportálások, a világosan látók előtt egy pillanatig sem lehetett kétséges, hogy a budapesti zsidóságot is elfogják hurcolni, — bár talán legutoljára. Kétség-

telenül a Gestapó és a csendőrség számára ez volt a legnehezebb feladat. A budapesti zsidóságnak csillagos házakba való terelését különböző technikai okokból csak június 24-re tudták befejezni. Az elködösítésnek és hazudó zásnak a vidéki deportálásoknál használt módozatait fel kellett adniok az «akciónak» budapesti végrehajtásánál, amelyet a semleges követségek, a központi hatóságok, a nagyszámú munkás tömegek és habár igen vékony, de a zsidókkal együttérző baloldali keresztény rétegek szemeláttára kellett volna végrehajtani. A szám is összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint akármelyik vidéki gyűjtőtábor elhurcolásánál, hiszen a legnagyobbik, a nagyváradi 35.000 főt tett ki, a budapesti pedig 250.000-ef? közelítette volna meg. Nem csoda, hogy alapos előkészületeket tettek a zsidótlanítási művelet megkoronázásának végrehajtására. De mily mértékben szorult a hurok a fővárosi zsidóság körül, egyidejűleg megmozdultak az ellenállóerők is. Szociológiailag és történelmileg nézve ez természetes is volt. A vidéki deportálások sikerének titka: az elködösítésekben, hazudásokban, a hírszolgalat nehézségeiben és elvágásában és abban a lélektani tényezőben keresendő, hogy az emberek számukra kellemetlen híreket nem szeretnek tudomásul venni. De amily mértékben közeledett a zsidótlanítási kiürítés a főváros felé, ugyanolyan mértékben csökkent e tényezőknek befolyása is. Aggastyánoknak, csecsemőknek, frissen operált betegeknek, örülteknek vagonokba való rakását és brutális körülmények között való elhurcolását a nuncius, a semleges követek, az egyházak fejei, a központi hatóságok szeme előtt sem letagadni, sem szépíteni nem lehetett volna.

Az egyik fellépett ellenálló erőről, amely a többiekhez hasonlóan csak lassan bontakozott ki — az egyházakról — a fentiekben már volt szó. A másik ellenálló tényezői *a külföldi semleges hatalmak megmozdulása volt*. Ennek az erőtényezőnek a magyar politikára való hatását legjobban tükrözted vissza *Arnóthy-Jungerlh Mihály követnek* előadása, mert ő Sztójaynak, mint külügyminiszternek állandó helyettese és a külügyminisztérium tényleges vezetője, legjobban mérhette le azt az erőhatást, amit a külföldi befolyások a magyar kormányzatra gyakoroltak. Arnóthy-Jungerth a népbírósi tárgyalások során beszámolt arról, hogy a magyar állampolgárságú zsidók ügyével akkor

kezdett foglalkozni, amikor a külföld a zsidóellenes intézkedésekre felfigyelt és tiltakozott. A semleges külföld/már áprilisban kezdett a magyar zsidókérdéssel foglalkozni és a legélesebben fordult Magyarország ellen. A semleges külföldi sajtó nemcsak a magyar kormányzatot bélyegezte meg, hanem a magyar népet is elítélte, mint Európa és a világ legkegyetlenebb népét, amely a zsidókat gettóba küldi, kifosztja, állatiasan bánik velük és végül 70—80-at egy vagonba zár, kiküldi őket Németországba, ahol nagy többségüket gázhalállal kiirtják. (Tényleg a többi európai államokból való deportálást és kiirtást — Dániát kivéve — jobban sikerült a Gestapónak elködösíteni és titokban tartani, mint a magyarországit, ami a legutolsó, a leggyorsabb és ezért legáltalánosabb és legbrutálisabb volt.) A semleges országok követői egymásután jelentek meg a külügyminisztériumban, szinte naponként, elsősorban a pápai nuncius, a svéd és a svájci követ, de a több(iek is figyelmeztették Arnóthy-Jungerthet, a tényleges magyar külügyminisztert, hogy mi történik az országban. A külügyminiszterhelyettes szólt Sztójaynak és közölte, hogy mint a külügyminisztérium vezetője, ezt a kérdést a deportálásokkal és az atrocitásokkal való viszonylatban a külügyminisztérium hatáskörébe vonja, továbbá kérte, hogy a minisztertanácsban ezt szóvátehesse. Sztójay beleegyezett.

Arnóthy-Jungerth megjelent a június 21-i minisztertanácson, ahol részletesen elmondotta, hogy a zsidók üldözése és a deportálások miatt mi a külföld véleménye a magyar népről és a magyar kormányról. Részletesen beszámolt mindazokról a tényekről, amelyeket a külföldi követek' néki e¹ őadtak. Arnóthy-Jungerth megkapta valamennyi rádióállomásnak Magyarországra vonatkozó leadásait, amelyek a M. T. I. titkos kiadásai voltak. A zsidóüldözésekről naponta szinte 30—40 hír jelent meg. (Arranézve, hogy a gettóztatások és deportálások brutálítása milyen elködösítés mellett és titokban ment végbe, jellemző, hogy a magyar külügyminisztérium vezetője azokról csak a külföldi követek útján kapott felvilágosítást akiknek kezében nem volt hatósági hatalom és az ország közvéleménye mennyivel kevesebbet tudhatott meg?) Arnóthy-Jungerth arról is beszámolt, hogy külföldi kövektől és külföldről olyan hírek jönnek, hogy a Lengyel-

országba deportált zsidókat Auschwitzba viszik, ahol elgázosítás után elégetik őket. A svéd követ írásbeli értesítést adott át Amóthynak, amely feltárta az auschwitzi szörnyűségeket. A külügyminiszterhelyettes figyelmeztette a kormányt, hogy a nemzetközi közvéleményt nem lehet semmibe venni: *kis nemzet vagyunk. nekünk szükségünk lesz a nagy nemzetek jóindulatára és barátságára, ha a háborúnak vége lesz; ha pedig ezt folytatjuk, akkor az összes nemzetek rokonszenvét elvesztjük és Magyarország, ha mégegyszer be akar kapcsolódni a világ gazdasági és kulturális életébe, mindenkitől el lesz hagyatva.*» Napjainkban látjuk, hogy mindez szóról-szórta' bekövetkezett és azt minden józan ember előre láthatta. Végül is Amóthy-Jungerth felszólította és kérte a kortalányt, hogy állíttassa lé a deportálást és szüntesse be az atrocitásokat.

Ez az előadás igen ellenszenves hatást keltett a Sztójay-kormány minisztertanácsában és az összes miniszterek szembefordultak a külügyminiszterhelyetessel. Az első hozzászóló Jaross külügyminiszter volt, akihez a zsidó ügyek tartoztak. Álláspontja az vök, hogy az elhangzott beszámoló *«még pedig az, hogy kegyetlenkedések történnek, hogy 70—80-at zárnak egy vagonba, általában nem felel meg a valóságnak, mert a munkások kiszállítása Németországba — szerinte — rendszeresen és előkészítetten történik. Ami pedig azt illeti, hogy Magyarországra milyen következményei lesznek ennek a nemzetközi életben, kijelentette, hogy a referálás túloz, mert minden csoda három napig tart és most egyelőre tiltakoznak külföldön. De érinek is vége lesz és senki sem fog törődni többé ezzel a dologgal.*» Jaross után a többi miniszterek is felszólaltak, elsősorban Imrédy. Amóthynak az volt a benyomása, hogy Jaross és a többi miniszterek tudják* hogy mi történik az ország zsidóságával. Jurcsek Arnóthyra támadt azzal, hogy *«nem akarja megérteni a németek felfogását és teljesen németesen állítja be a zsidókérdést.*» Arra a vádra, hogy nemcsak a munkaképeket, de aggastyánokat, gyermekeket és asszonyokat is kivisznek — Jurcsek azt válaszolta, hogy ez azért van, inért a zsidók szívesebben dolgoznak akkor, ha tudják, hogy családjuk is ott van.

Elképzelhető, hogy Jurecseknek ez a frivolian buta és gyalázatos válasza visszhangra találhatott és a minisztertanács egyenesen azt kívánta, hogy a külügyminisztérium azt a választ adja a külföldi követeknek. Arnóthy Jungerth erre azt mondta, hogy *idegen követ megérteni nem tudja* mert a zsidó akkor dolgozik legjobban* ha családja és hozzátartozója otthon van lakájában.*» A minisztertanács azzal fejeződött be, hogy Sztójay indítványára elhatározták, hogy jelentéstételre berendelik a belügyminisztérium két államtitkárát, Endrét és Bakyt, akik a gettóztatásokat és deportálásokat közvetlenül intézték.

\ Ez meg is történt a június 23-iki minisztertanácson^ A két államtitkár megjelent, mindegyik egy-egy írásbeli elentést olvasott fel. *Baky* előadta, hogy minden «*gettórendelkezést*» vagyis a deportálásnak minden előkészítését értekezlet előzi meg és ott «*gondosan megbeszélük^ hogy hogyan és mint kell azt lebonyolítani.*» *Endre* hasonló írásbeli előadást tartott. Elmondotta, hogy bejárta az egész országot, az összes gettókat, «*mindegyik rendesen el van látva (?), rendben vannak elhelyezve*»; kijelentette, hogy bántalmazások nincsenek, voltak ugyan «*bizonyos szabálytalanságok*» amelyeket azonban ő ott «*helyben elintézett*». Azt is állította, hogy a magyar, csendőrségnek tulajdonképpen nincs semmi köze a deportáláshoz, még a gettókhoz sem, mert a magyar csendőr a gettón, a táboron kívül van és nem' a csendőr deportál, hanem a Gestapo és a csendőr csak biztosítást ad ja szállítmányozókhöz. (A belügyi államtitkár és a volt alispán nem tanulta meg a büntetőjog «tettestárs» fogalmát!) *Endre* és *Baky* hideg bürokráciával tették meg írásbeli jelentésüket, amelyekhez a többiek nem szóltak hozzá. Sztójay mielőtt a két államtitkárt elbocsátotta volna, megismételte a külügyminiszter-helyettes által elmondottakat és figyelmeztette őket, hogy «*humánusan, emberségesen hajtsák végre az intézkedéseket*»?! Még *Endre* és *Baky* távozása előtt *Arnóthy-Jungerth* gúnyosan jegyezte meg, hogy «*ezek után az ember sajnálhatja, hogy nem zsidó, hogy ezeken az exkurziókon nem vehet részt*».

A június 21 és 23-iki minisztertanácsokat a június 26-iki korona tanács követte, amit Horthy a zsidók deportálása ügyében hívott össze.

Mielőtt e nevezetes korona tanácson történekről beszámolnánk, a kulisszák mögé kell nézni »és meg kell vizsgálni, hogy Sztójay, de különösen Horthy, milyen kapcsolatban volt a deportálással és az azokról szóló hírekre hogyan reagált.

Ismert tény, hogy Sztójay pipogya báb szerepét játszotta, akinek legfőbb gondja az volt, hogy a náciakat kifogástalanul kiszolgálja a« és azok megalégedését elnyerje. A K. u. K. katonatisztnak legrosszabb típusát testesítette meg ez a határőrvidéki granicsár, aki Magyarországon leg-súlyosabb óráiban a kormányelnöki tisztséget betöltötte. A deportálások körül inkább passzív, mint aktív szerepe volt, mert számára a zsidók kiszolgáltatásának, mint a németeknek nyújtott *captatio benevolentiae*-nek volt jelentősége. Ez tünt ki a népbírósi tárgyaláson elbányzott vallomásokból.

Sztójay természetesnek vette, hogy a zsidók deportáló ára sor fog kerülni. Azt vallotta, hogy ismert dolog, hogy a németek, főleg a hadsereg, bármely ország területére érkezett, — akár Belgium, Franciaország vagy Hollandia területére, — a hadsereg körzetében levő zsidókat onnan eltávolította, mert szerintük a lakosságnak ez a része együttértett az ő ellenségeikkel és nem biztosította a katonai mozdulatok titokbantartását. Megjegyezte még azt is, hogy *«általánosan ismert» már a németországi történetekből is, hogy a németek elsőrangú ellenségnek tekintették a zsidóságot, inkább, mint akár az angolszászokat, akár mást.»* Így történt, hogy Magyarországon is a Kárpát-aljáról, ahova a németek először vonultak fel csapataikkal, eltávolították az ottlakó zsidóságot arról a vidékről. Sztójay szerint a minisztertanács nem foglalkozott a deportálások ügyével és azokról csak a szállítások folyamata alatt szerzett tudomást. Az első felvilágosítást Jarostól magától kapta, aki olyan formában adta neki elő a dolgot, hogy a németek mindenkinek megkérdezése nélkül telepítették ki a kárpátaljai és később a hadtáp területen lévő zsidóságot lakóhelyeikről. Sztójay erre *Wesenmayerhez* fordult és — mint vallotta — *«felelősségre vonta»*. *Wesenmayer* azonban azt hangoztatta, hogy ez a hadsereg ügye, nem tartozik rá, annál kevésbé, mert a német hadsereg ezt mindenütt megtette. *A vallomásokból kitűnik, hogy a deportálásokról Sztójay a kormányzótól is hallott.*

Ekkor W|esemnayert megint magához hívatta és újból «felelősségre» vonta. A német követ erre azt mondta, hogy nekik munkaerőre van szükségük és ezért szállítják a zsidó lakosságot Németországba. Még azt is hozzátette, hogy «ezeknek a legjobb dolguk van (?)». Sztójay azt vallotta, hogy ő tiltakozott a német eljárás miatt, de Wesenmayer megint hivatkozott a felsőbb parancsra és a katonai követelményekre és a Németországban előállott nagy munkaerőhiányra. Még hozzátette, hogy minden országból szállítottak már munkaerőket, hiszen Magyarországról is mentek román nemzetiségű munkaszolgálatosok Németországba. *Sztójay szerint, Horthytól szerzett később tudomást arról, hogy a 'deportálások a katonailag nem érintett területekről is megindultak.* Ezzel kapcsolatban¹ előadta, hogy különböző külföldről jövő javaslatok futottak be hozzá, és pedig a svájci vöröskereszt, az amerikai vöröskereszt és mások' részéről is, mind azzal a célzattal[^] hogy Magyarország járuljon hozzá, hogy a zsidóság kitele-« píthető legyen egyrészt Palesztinába, részben Svédországba és Svájcba. Semleges követek jártak nála ebben az irányban s állítólag Sztójay támogatását kilátásbahelyezte a terv megvalósításához. De a javaslatnak a sorsa — Sztójay vallomása szerint — az volt, hogy a németek a magyar kormány ismételt közbelépése ellenére kétszer is visszautasították a javaslatokat. Sztójay mentségére felhozta, hogy a deportálások későbbi folyamán, azt az álláspontot képviselte, hogy magyar állami közeg abban nem vehet részt. (Jaross ezt tagadásba vette abban a formában*, hogy a miniszterelnöki letiltás csak úgy szólt, hogy [^]*lehetőleg*» ne vegyenek részt.) Amikor pedig a dunántúli deportálásról értesült — ez kb. június 21-én volt — egyenesen megtiltotta, hogy *'további dolgok egyáltalán történjenek*». «*Elrendelte, hogy a németekkel a dolgot állítsák meg. Megtiltotta, hogy Budapestről egyetlen embert is elvigyenek.*» Sztójay arra hivatkozott, hogy a kormányzó is a leghatározottabban megtiltja, hogy a deportálásban magyar közigazgatási hatóságok résztvegyenek.

Általában úgylátszik, hogy Sztójay a deportálásokat ellenző, majd leállító magatartására a sugalmazást, majd utasítást a volt kormányzótól kapta. Vallomásában is utalt arra, hogy a deportálásokkal kapcsolatos atrocitásokról a kormányzó kabinetirodájától kapott értesüléseket, oda fu-

tottak be a panaszok. Ez képezte az előzményét annak, hogy a június 21-iki minisztertanácson javasolta a két deportáló államtitkár beidézését. Sztójay szerint, a június 23-iki minisztertanács azzal fejeződött be, hogy a kormány nem ellenzi, hogy a külföldi felkéréseknek (nyilván a zsidóknak semleges országba való kiszállítására vonatkozóan) eleget tegyenek, de egyúttal a kormány saját elhatározásaként kimondja, hogy a további deportálásokat betiltja. Jaross kétségbevonta, hogy ez lett volna a minisztertanács határozata, és szerinte akkor az volt az álláspont, — hogy miután a két államtitkár jelentését meghallgatták, — azok határozott utasítást kaptak, hogy mindegyik a maga hatáskörében akadályozza meg a további atrocitásokat, *a deportáció tényének megállítására önmaga a miniszter tanács még nem talált elég erőt, úgy, hogy erre vonatkozóan határozat még nem hangzott el. Tényleg a miniszterelnök személyében ellene volt a deportációnak, de ő sem érezte azt a végrehajtási erőt, amire szükség lett volna.*»

A kormánynak ez a határozatlansága tette szükségessé, hogy három nappal később Horthy koronatanácsot hívjon össze. A kormányzó a' deportálások leállítását végzetesen lassú és csak fokozatosan erősödő elhatározások ' alapján vette kezébe s különböző tényezők bírták őt erre.

Ravasz László püspök április 27-iki kormányzói kihallgatásáról jegyzeteket készített. *Ebből megtudható, hogy Horthy már abban az időben tudta, hogy a németek több százezer zsidót az országból ki jognak szállítani? s ezekre vonatkozóan megjegyezte, hogy «ugyanolyan dolguk lesz, mint annak a többszázezer magyar munkásnak, akik évek óta Németországban dolgoznak».* (!) Erről a nagyjelentőségű kihallgatásról Ravasz püspök még részletesebben emlékezett meg a népbírótság előtti kihallgatásán és *ebből kitűnik, hogy Horthy már akkor előre tudta, hogy nemcsak a munkaképes zsidókat jogják deportálni.* Ravasz püspök előadta, hogy mihelyst Perényi Zsigmondiéi, a felsőház elnökétől tudomást szerzett a nyíregyházi, kassai, és marosvásárhelyi gettózásokról és *«jellázadt és kétségbeesett»* leveleket kapott, hogy *«karámszerűen összeterezték az embereket, jérjiakat, gyermekeket, aggokat együtt»* — felment a kormányzóhoz és elmondotta neki: *«Nagyon*

*kértem arra, hogy a legerőteljesebben szálljon szembe ezekkel a dolgokkal és ne engedje saját nevével fedeztetni ezeket az eseményeket, mert ahogyan az embereket ismerem, kétségbeesett helyzetben majd azzal fognak védekezni, hogy az ő tekintélyét használják fel. Nem volt kellemes a közbenjárásom, sem az államfőre, sem rám. Nem is szoktam soha csinálni. Ez volt az első és utolsó eset. A kormányzó akkor azt mondta nekem: «munkaszolgálatra viszik ki azokat, akiket katonai szolgálatra nem vehetnek igénybe, — családjukat pedig azért, hogy együtt legyenek, (ugyanazt mondta Wesenmayer Sztójajnak) (. . . es családjukat ne ei nemzet tartsa el, amikor ők Ott kint keresnek» (??). A népbíróság tanácselnöke ennél a pontnál azt a kérdést tette fel Ravasz püspöknek, hogy ez a magyarózkodás jóhiszemű meggyőződése volt-e a kormányzónak, vagy pedig «éppen a kihallgatásnak a kérdéssel kapcsolatos súlyosan kellemetlen ízét és lényegét akarta vele csökkenteni, hogy valamiféle könnyítést teremtsen magának, püspök úr előtt érzett kellemetlen helyzetében.» Erre a bírói kérdésre Ravasz püspök így válaszolt: *A«zt hiszem, a kormányzó félre volt vezetve és ezzel lelkiismeretét megnyugtatta.»**

Horthy és a deportálások közötti kapcsolat vizsgálatánál lényegesnek mutatkozik, hogy milyen körülmények között nevezte ki Endrét és Bakyt államtitkárrá. Sztójay tagadásba vette, hogy idevonatkozóan bármilyen előterjesztést tett volna. Jaross beismerte, hogy ő volt az, aki* a kinevezési előterjesztéseket megtette és Horthynak semmi kifogása sem volt, sőt Jaross ezt megerősítette — «egészen pontosan emlékszem szavaira, azt mondta: mindketten szegedi tisztjeim voltak, helyes, hozzájárulok». Már Ravasz püspök egészen másként festi le a kormányzó és a deportáló államtitkárok közötti viszonyt. Szerinte április 28-án a kormányzó elmondotta neki, Rogy «felháborodással vette tudomásul ezeket a visszaéléseket» és hozzátette, hogy «nagy patáliát csinált», «lekergettem a két államtitkárt Nyíregyházára, csináljanak ott valamit, segítsenek ezen a lehetetlen állapoton». Még másképen világította meg Bakyhoz, de főleg Endréhez való kapcsolatot dr. Kovács István egyetemi tanár felesége, aki Horthynak személyes ismerőse volt, ő is elismerte, hogy Horthy régebben Endrét kedvelte, támogatta is, de később el-

ejtette. Kovácsné szerint 1944-ben Horthynak igen TOSSZ véleménye volt Endréről. Kovácsné Horthy előtt állandóan ismertette a gettóztatásokat és a deportálások rémségeit; A kormányzó nem akarta elhinni és azt mondotta: *«Azonnal magamhoz fogom kéretni a belügyminisztert, Jaross Andort és felvilágosítást fogok tőle kérni.»* Jaross pedig úgy referált, hogy szó sincs ezekről a dolgokról, *«ezeket mind a zsidók terjesztik.»* Amikor a szörnyűségek fokozódtak — dr. Kovácsné vallomása szerint — újra jelentést tett Horthynak, aki azt válaszolta: *^Nem bírok ezekkel az emberekkel»* és *«szadista gazembereknek»* nevezte őket. Jarossról Horthynak jobb véleménye volt. A Sztójay-kormányba Horthy kívánságára került be belügyminiszternek, mert Wesenmayer, a Sztójay-kormány bábája, Ruszkay kinevezését támogatta, de a kormányzó jobban bízott Jarossban. Amikor Jarost, mint belügyminisztert először fogadta kihallgatáson, így búcsúzott el tőle: *«Kedves fiam, remélem, hogy ezekben a nehéz és súlyos időkben engem fogsz támogatni.»* Mennyire tévedett! Néhány hónappal később Horthy is tudta, hogy Jaross a nácik bérence és ezt nem is titkolta. Szóról-szóra ennek nevezte.

Dr. Kovácsné előadásából kitűnik, hogy milyen irtózatosségek kerültek Horthy tudomására, amelyek kétségtelenül befolyásolták. A történelmi eseményeknek ez a szemtanúja leírta a szegedi deportálásokat és Endre Lászlónak borzalmas szerepét: *«Leutaztam Szegedre és hallottam ott, hogy a kiskunhalasi zsidókat Szegedre vitték el. Előzetesen megbeszéltem Bródy Ernővel és Cavalierivel a Szent Kereszt Szövetség elnökével, hogy mit lehet csinálni. Azt mondták, hogy én mint nő, jobban be tudok furrtködni bizonyos helyekre. Elutaztam 'tehát Szegedre és elmentem a csendőrparancsnokhoz és előadtam egy mesét, hogy szeretnék a téglagyárba bejutni, mert ott van egy orvos, akinek nagy hálaival tartozom, őt szeretném meglátogatni és csomagot neki bevinni. Ekkor a csendőralezredes kijelentette, hogy erről szó sem lehet, oda senki sem! juthat be. Azután azt mondotta, hofey valaki mégis van, aki engedélyt adhat, talán Endre László! Erre azt mondtam, hogy Endre Lászlóval jó barátságban van a férjem. Nem mertem mondani, hogy ismerem, mert hátha rájönnek. Másfél óráig beszélgettünk és én olyan bizalmat keltettem a csendőralezredesben, hogy bizonyos dol-*

gokat elmondott nekem. Erre azt válaszoltam neki: «Lehetetlenség, hogy a pesti zsidókat ne vigyék ki, amikor a/vidéki zsidókat kiviszik az országból. Ez igazságtalanság. Az alezredes azt hitte, hogy én is az ő felfogásán vagyok. Dehogy kérem, — mondotta — ma kezdjük a téglagyárból a zsidók elvitelét, ez szerdára befejeződik, mert csütörtökön várjuk a pesti zsidókat.» Erre azt válaszoltam: «Ez Lehetetlen, hogyan tudnák a pesti zsidókat elvinni?» Az alezredes azt válaszolta, hogy Óbudán vannak a vagonok és hatezer csendőrt rendeltek fel Budapestre. Megérkezett Eichmann, a fődeportátor, akinek óriási gyakorlata van ezekben a dolgokban. Ebben a pillanatban lépett be egy SS tiszt, akinek kénytelen voltam előadni a dolgokat. Azt válaszolta, hogy azonnal letartóztat és bedobtat a téglagyárba- Dr. Kovácsné nem kapott engedélyt a téglagyárba való bemenetelre, de azért végignézhetette a szegedi zsidóság elhurcolását. « Félkettőkor történt a zsidók elvitele. A legszörnyűbb módon brutalizálták őket a csendőrök. Az öregeket rugdalták. A közönség sajnálta őket. Erre a csendőrök azt mondták, hogy «Sajnálják? Közéjük dobjuk magukat is, menjenek velük.» A csoport végén nagy fekete autó haladt, ott ült az SS ezredes, továbbá még egy úr, akit nem ismertem és egy fekete szemüveges úr, aki Endre László volt. Ezek végignézték az egész jelenetet. Ott álltam a tömeg között. A fekete autó haladt lassan a tömeg után. Az autó egy keskeny úton közepén haladt és 4—5 méternyire volt egy kis parasztház, ennek falához húzódtam.» Dr. Kovácsné azután vallomást tett arról, hogy milyen brutalitások történtek: «Pl. ment egy öreg házaspár. A férfi nyaka meg volt merevedve * 80 éves lehetett, a csendőr puskatussal hátbavágta. A férfi felborult és erre a csendőr belerúgott. Ügylátszik, hogy az arcába rúghatott, mert az arca csupa vér voft.» «Csupa öreg embereket bántalmaztak, mert a fiatalok, látva, hogy mi történik, nagyobb tempóval haladtak, de az öregek nem tudtak menni és, rúgásokkal és puskatussal ösztönözték őket a gyorsabb menetre.» Dr. Kovácsné ezután felutazott Pestre és jelentést tett a kormányzónál. «Vasárnap érkeztem Pestre, hétfőn 3 órakor voltam a kormányzónál, aki. 5 órakor Jaross Andort, Ferenczy csendőralezredest és a főkapitányt magához kérte és a szemükbe mondotta, hogy mik történtek Szegeden.»

Angelo Rotta pápai nunciusnak Horthyra való befolyását megvilágítja Eszterházy Móric vallomása. A külföldi követségek nagy része 1944 elején a hombatamadások elől vidékre költözött. A pápai nuncius Eszterházy Móricnak csákvári birtokára ment, a svájci követ pedig Vajnára, amely onnan 40 km-re van. A püspöki kar *Apor győri püspököt* bízta meg, hogy a zsidók védelmével foglalkozzon, vele és a nunciussal volt közvetlen érintkezésben *Jánosi József páter*, aki napról-napra eljárta a belügyminisztériumban és a zsidó tanácstól közvetlenül kapta a híreket. Eszterházy egyfelől Apor püspökkel tárgyalt, másrészt a nunciussal, aki vendége volt. Angelo Rotta* nemcsak mint a szentszékek követe szerepelt, hanem méginkább, mint a Budapesten lévő követek doyenje. Eszterházy felkérte a nunciust, hogy elsősorban saját személyében lépjen közbe, de érintkezzék kollegáival, a svájci és a svéd követtel és amíg itt volt, a portugál ügyvivővel is. Ennek a diplomáciai akciónak két iránya volt. Az egyik: a kormányzónál s a kormánynál közbenjárni, szemük elé tárni, hogy mi történik itt, milyen embertelenség folyik. Másfelől pedig arra törekedtek, hogy a követek saját kormányukat minél alaposabban tájékoztassák a magyarországi borzalmakról és arról, hogy ami Magyarországon történik, nem egyéb, mint bűncselekmények halmaza. A semleges követeken keresztül kísérelték meg tájékoztatni a nyugati országok közvéleményét és sajtóját. A nuncius elsősorban *Verolino* követség! taifácsos útján tájékoztatta # kormányzót. Verolino ifj. Horthy Miklóssal érintkezett és az ő tudósításai jutottak el a kormányzóhoz. (Eszterházy maga is megjelent Horthynál és feltárta az atrocitásokat.) A nuncius elég pesszimista volt. Egyenesen megmondotta, hogy *«míg Endre és Baky kezében van a hatalom., lényeges változást nem igen lehet elérni.»* A nuncius — aki gyakran bejárta a fővárosba — egy alkalommal nagyon leverten jött vissza. Eszterházy jelentkezett nála, de órákon át nem fogadta. Azt mondotta, hogy nem ér rá, fáradt. Amikor Eszterházy végre bejutott hozzá, igen leverten találta. A nuncius felmutatott egy francia nyelven megfogalmazott emlékiratot, amelynek utolsó mondatai lendületes szavakkal hivatkoztak: *magyar történelmi lovagiasságra, hogy a magyarok miként bántak a lengyelekkel, franciákkal, hadifoglyokkal, de ezzel szem-*

ben, ami a zsidókkal történik, azt sem a külföld, sem a történelem, sem Isten előtt igazolni nem lehet». Eszterházy ezután egy pro memóriát készített a nuncius részére, hogy ha legközelebb a kormányzóhoz megy, vigye magával. A pro memoria francia nyelvű kivonatát is átadta a nunciusnak. Később Eszterházy maga is újra megjelent Horthynál és szóba hozta a zsidóüldözéseket. Ekkor a kormányzó többek között azt a kijelentést tette, hogy *«Jaross nem igen tud rendet teremteni, sem az országban, sem a minisztériumban».* Ezenkívül megjegyezte, hogy *«nem bír-az államtitkáraival, azok nem engedelmeskednek neki».* *«Endrétől és Bakytól meg kell szabadítani az országot.»*

Ugyanebben az időben már a Zsidó Tanácsnak is megvoltak a kapcsolatai, amelyek a kormányzóhoz elvezettek. A tolmács ifj. Horthy Miklós volt, akivel az összeköttetést *dr. Pető Ernő* teremtette meg, *dr. Onódy Dezső* kormányzósági titkár segítségével. Az utóbbi készítette elő a találkozást. Ifj. Horthy Miklós kitűzte a találkozás időpontját és Pető Ernőt még május végén! a késő délutáni órákban felhívatta a Várba. A külügyminisztérium előtt várta *dr. Onódy* és bevezette Petőt a Vár négyszögére vezető kisajtón, a kormányzó fiának fogadószobájába. Ezek a találkozások később sűrűbben ismétlődtek. A Tanács kiküldötte feltárta a zsidók elleni intézkedéseket, a budapesti összeköltötések viszontagságait[^] a deportálásokat, az auschwitzi gázkamrákat. Ifj. Horthy Miklós megrendültén hallgatta ezeket és vállalta, hogy apjával megismerteti a dolgokat és igyekszik segíteni. Előfordult, hogy kétkedéssel fogadta az adatok valódiságát, — mint mondotta — apja a deportáltak sorsáról megkérdezte Jarosst és Winckehnannt és ezek a borzalmakat *«zsidó rémlatasoknak»* nyilvánították. Nem egyszer azt is elmondotta, hogy nehezen tud eredményt elérni, mert a miniszterek folyton hazudnak apjának.

Ezeknek a befolyásoknak hatása érezhető a volt kormányzónak a június 26-i koronatanácson tanúsított magatartásán. A jobbérzésű keresztény konzervatív körök, az egyházak, a nuncius, a zsidótanácson keresztül megismert auschwitzi szörnyűségek és a külföld, mind egy-egy tényező volt, ami Horthyt végre valahára határozottabb állásfoglalásra bírta, különösen akkor, amidőn látta, hogy

kormányja két minisztertanács után (június 21 és 23) sem nem tud, sem nem akar a tömeggyilkosságoknak végetvetni.

Arnóthy-Jungerth volt külügyminiszterhelyettes vallo-
mása szerint a korona tanácsot Horthy a zsidók deportálása
ügyében hívta össze: *«Azt mondotta, hogy ezt tovább nem
tudja megengedni és engem kért, hogy én rejeráljak a
külföld állásfoglalásáról. Erre én ugyanazt referáltam, a
koronatanácsban, amit a miniszter tanácsban, — hogy hagy-
ják abba, mert Magyarország becsülete és -presztízse kí-
vánja ezt.»* Ezután a kormányzó még meghallgatta Sztó-
jayt, Imrédyt, és Reményi-Schnellert és a végén kije-
lentette, hogy *«beszünteti a zsidók deportálását.»* Ugyan-
ekkor követelte, hogy a kormány mozdítsa el állásuk-
tól Bakyt és Endrét. Csomó adatot említett, amelyek 'a
zsidók elleni atrocitásokra vonatkoztak és kijelentette, hogy
«tovább ezt nem tűri.» Baky és Endre eltávolítását ezek-
kel kapcsolatban követelte. A miniszterek szolgálékúen
hallgattak, nem szólaltak "fel a két deportáló államtitkár
ellen. Jaross bűnperének tárgyalásán elismerte, hogy a
kormányzónak Endre és Baky eltávolítását kívánó kije-
lentése elhangzott, *de azt állította,, hogy később ezt gyakor-
latilag Horthy oda módosította, hogy más beosztást kap-
janak-* (Tényleg ez is történt, pedig a magyar ellenállási
vonal megerősödhetett volna, ha a hatóságok megtudják,
hogy a két fődeportátor nincs már a minisztériumban.)

Figyeljük meg az eseményeket! Június 26-án a ko-
ronatanács elhatározta, hogy beszünteti a deportálásokat,
de a kormányzati hatóságok, elsősorban a csendőrség,
ezt annyira semmibe sem vette, hogy 25-e és 28-a között
változatlanul folytatták a szegedi és debreceni gettók
elszállítását és a rákövetkező napokban — mintha semmi
sem történt volna — Pécs és Szombathely, majd a fővá-
ros környékének zsidóságát kergették vagonokba... A né-
metek, Endre és Baky parancsoltak!

Amikor a népbírószági főtárgyaláson ez szóba került,
az elnök plasztikusan tette föl Jarosznak a következő kér-
dést: *«Ön valóban jelentette ki, hogy a június 26-iki ko-
ronatanácson a kormányzó kiadta azt az utasítást, hogy
a deportálások további folytatásához nem járul hozzá; miért
nem adott ön, mint külügyminiszter utasítást akár állam-
titkárainak, akár közvetlenül a magyar közigazgatási ha-
tóságoknak és közbiztonsági alakulatoknak, hogy sem-*

miféle deportálást célzó intézkedésben részt ne vegyennek?» Jaross erre nem adott megfelelő választ és ő kormányzói parancs határozatlanságával, meg a németek befolyásával mentegetőzött és igaza volt a bíróság elnökének, amikor megjegyezte: «ahhoz mindenesetre lett volna hatalma, legalább is erkölcsi hatalma, hogy egy ilyen, legalább is erkölcsi tiltakozást jelentő tilalmat a közigazgatási és közbiztonsági alakulatoknak kiadjon, amelynek értelmében azoknak az erőszakos német intézkedések támogatásában közreműködniök tilos. Ehhez hatalma lett volna minden kormánynak.» De nem így történt! A magyar kormányzat nem tett semmit 10 napon át és ez további 100.000 magyar zsidó életébe került. Pécsen, Szombathelyen és Pest környékén még csak ezután kezdték meg és hajtották végre a deportálást!

Már említettem, hogy amilyen mértékben közeledett a veszély a fővároshoz, ugyanilyen arányban erősödtek az ellenálló tényezők és mind több és több adat jutott a külföld tudomására. A koronatanács után is ismételten olyan jelenségek tárultak fel a kormányzó előtt, amelyekből megtudhatta, hogy mindazért, ami Magyarországon a zsidókkal végbemegy, rövidesen felelnie kell az egész kormányzatnak és az egész országnak. Roosevelt amerikai elnök tiltakozó jegyzéke, Cordell Hull amerikai külügyminiszter élehangú beszéde, majd Eden angol külügyminiszter figyelmeztetései megtették a hatásukat. De mindezeknél nagyobb benyomást gyakorolhatott Budapestnek első nagyszabású nappali bombázása, amely július 2-án a délelőtti órákban történt és amelynek megsemmisítő ereje minden, még kételkedőt meggyőzhetett arról, hogy a háború melyik fél javára fog eldőlni. Ez a bombatámadás egyúttal válasz volt Endrééknek, a budapesti gettósítás keresztülvételére.

*

A negyedszázados Horthy kormányzat egyik jellemzője, hogy döntő elhatározásai általában lassan érlelődtek. Gyors összecsapásra többnyire csak akkor került sor, amikor valami a rezsim létét gyökerében fenyegette. Ilyen eset volt IV. Károly visszatérési kísérleteinél, Gömbös kinevezésénél, amikor a legexponáltabb restaurációellenes

politikust akarták az élre állítani abban a pillanatban, amikor a szomszédos Ausztriában a hatalom mindinkább a (restauráció irányában kezdett eltolódni. Ez ismétlődött meg Horthy István kormányzóhelyettesé váló választásánál, amikor az öregedő, nem örökletes uralkodók mindig ismétlődő gondját, az utódlás kérdését akarták megoldani. S ilyen döntő elhatározások elé állították Horthy kormányzatát a zsidó deportálások is. *A történelem ismerete és és még inkább a hatalomnak negyedévs^ázados gyakorlata elég tapasztalatot nyújtott a volt kormányzó környezetének ahhoz, hogy felismerjék^ hogy a magyar zsidóság kiirtása olyan égbekiáltó nemzetközi bűncselekmény, amely a háború elvesztése esetén — s ezzel már akkor tisztában voltak — nemcsak bukásukat fogja eredményezni, de az Atlantic Charta szellemében ezért felelősek is lesznek.* Okozati összefüggés van a nyugati partraszállás sikere, az oroszoknak a Kárpátokhoz való közeledése — és a deportálások megakadályozása végett, a volt kormányzótól és környezetétől kiinduló akció között. De mindez valószínűleg nem lett volna elegendő radikális elhatározáshoz, ha különböző egyéb tényező mellett nem lépett volna fel újabb, amelyről feltételezték, hogy *Horthy kormányzatát megbuktatással fenyegeti.* Ez volt a Baky-puccstól való félelem.

Horthy és kormányzata joggal tarthatott attól a mindenre elszánt 5000 csendőrtől, akiket Baky parancsnoksága alatt Budapesten összpontosítottak. Ezek a magyar SS-ek már vérgőzttől voltak ittasak. Végigcsinálták az egész magyar vidéki zsidóság deportálását és nem volt olyan szörnyűség, embertelenség vagy brutalitás, amiben részt nem vettek volna; megtanulták, hogy egy zsidó élete kevesebbet jelent *egy* kutyaénál és látták, hogy az elhurcolt zsidók vagyonát a csőcselék miként hordja szét. Ezek előtt most már csak *egy* cél lebegett: «hőstetteik betetőzése», a budapesti zsidók elhurcolása, amely nemcsak számban, de zsákmányban is a legnagyobb sikert jelentette volna. De hogyan lehetett volna elképzelni, hogy többezer budapesti csillagos házat kiürítenek anélkül, hogy az atrocitások keresztényekre is ki ne terjedjenek?. S ki biztosíthatta a kormányzatot, hogy a «deportáló hadsereg» sikerei zenitjén megáll a zsidóknál és a zsidó vagyonnál, s nem kísérli-e meg, hogy együttműködve a nyila-

sokkal és a megszálló német csapatokkal, kezébe veszi a hatalmat, ledöntve trónjáról a tekintélyében úgy is megtépzott államfőt?! *Íme adva van a budapesti deportálások megakadályozásának belső, valódi indoka, amit az ismertető tények bizonyítanak isi*

Endre a pesti vármegyeházán «értekezletet» tartott, amit minden deportálás! akció előtt megtettek. Az «értekezleten» Endre elnökölt és ott elhatározták, hogy július 2-án sor kerül a pestkörnyéki zsidók deportálására, 6-án pedig megkezdik a budapesti zsidó házak elhurcolását. Endre László — Ferenczy László vallomása szerint — közölte, hogy Bakyval és Faraghó altábornaggyal, a csendőrség főfelügyelőjével abban állapodtak meg, hogy a főváros környékén és magán Budapesten a zsidótlanítási akciót a csendőrség teljes támogatásával fogják végrehajtani. A hadi tervet is kidolgozták, ami a következő volt: abból a célból, hogy a csendőrségnek Budapestre irányuló, nagyszámban való felrendelése feltűnést és gyanút ne keltsen, július 2-án csendőrségi zászlóavatási ünnepélyt fognak Budapesten tartani, amelyen a galántai csendőr-karhatalmi zászlóalj zászlót fog kapni. Zászlóanya a kormányzó felesége lett volna. Az ünnepélyt követő három napra, tehát július 3. 4. és 5-ére «kimenőt» engedélyeztek volna a legénységnek. A kimenő valóságos célja azonban az volt, hogy a csendőrség a helyszínen megszemlélje a csillagos házakat és megfelelő tájékozódást szerezzen, hogy a bentlakó zsidók elmenekülését miként akadályozzák meg. Ezt követte volna 6-án a budapesti deportálás megindítása. Ez volt a pokoli terv, amelynek végrehajtását a leg gondosabban előkészítették. A csendőr zászlóaljak megérkeztek. Karhatalmi parancsnoknak* a fővároskörnyéki akcióhoz *Tölgyessy Győzöt*, míg a budapestihez *Paksy-Kiss Tibor* csendőrezredest jelölték ki, mindketten «eligazítás céljából» *Faraghó* altábornagynál jelentkeztek. A fővároskörnyéki akcióhoz a karhatalmat a galántai zászlóalj, a budapesti akcióhoz pedig úgy a galántai zászlóalj, mint a nagyvárad tanzászlóalj adta volna. Úgy látszik, hogy a nagyvárad gettó szörnyűségei és válogatott brutalitásai különös megbízhatóságot adtak a váradiaknak. (Nagyvárad volt az a város, ahol a magyarság és a zsidóság közötti kapcsolat a legmélyebb és legőszintébb volt, tehát ott kellett a legkíméletlenebbül

fellépni akkor, amidőn e kapcsolat véres megszakítására, a zsidóság kiirtására került sor? A budapesti deportálás tervezetét teljes részletében *Péterffy Jenő* ezredes dolgozta ki, Paksy-Kiss Tibor ezredessel, Péterffynek nagyváradai «tapasztalata» alapján.

A budapestkör nyéki zsidóságot elhurcolták, de a fővárosi deportálás elmaradt. Az elmaradásnak szárpos előzményét és okát fentiekben láttuk. Horthynak feltűnően gyanús volt a csendőrök összpontosítása és olyan jelentések érkeztek hozzá, hogy Baky puccsot tervez ellene és a karhatalmi osztagoknak Budapestre való felrendelése tulajdonképpen azt a célt szolgálja, hogy a puccsot fegyveresen támogassák. Ezért a kormányzó környezete már a július 2-ára, a Hősök-terére tervezett zászlóavatási ünnepély megtartását is ellenezte, a «légiveszélyre» való tekintettel. Utolsó pillanatban le is fűjták, *Av* tervezett puccs konkrét híre, július 5-én, egy szerdai napon került el Horthyhoz. Eredménye az lett, hogy Horthy még délután kihallgatásra rendelte magához Faraghó altábornagyot, továbbá a két karhatalmi zászlóalj tisztikarát. Beszédet intézett hozzájuk és megparancsolta, hogy hogyan vonuljanak be állomáshelyükre.

A gyanú azonban tovább élhetett a kormányzó környezetében! Vájjon el fog-e vonulni a vérre és »zsákmányra éhes banda? Hátha megkísérlik a puccsot és a kormányzót félreállítják? Ezért július 5-éről 6-ára virradó éjjel és másnap olyan határozott lépések történtek, amelyek a magyar szuverenitás újjáébredésénck jelei voltak és amelyre példa március 19-e óta nem volt.

Július 5-ről 6-ra virradó éjjel drámai események játszódtak le. *Tölgyessy Győző és Paksy-Kiss Tibor ezredesek, a budapesti zsidóság kiszemelt hóhérai a Rákóczi-úti Pannónia szállodában voltak megszállva.* Véletlenül néhány lépésnyire voltak a budapesti zsidó élet központjától és a Zsidó Tanács Síp-utcai székházától. Éjjel két óra tájban a kormányzóságnak egyik személy gépkocsija állt meg a Pannónia-szálló előtt. Magasrangú tiszt szállt ki belőle és Tölgyessyt felvitte a Várba. Itt *Lázár* altábornagnál, a testőr ség parancsnokánál kellett jelentkeznie, aki nevére szóló rendeletet adott át, amelyben az altábornagy közölte Tölgyessyvel, hogy a kormányzó parancsára Budapesten az egységes karhatalmi parancsnokságot ő —

Lázár — vette át. Hajnali négy óra felé ugyanilyen körülmények között a kormányzóság autója Paksy-Kiss Tibort vitte fel a várba. A személy gépkocsit mindkét esetben géppisztollyal felszerelt motoros kocsik kísérték fel a Várba. Paksy-Kiss Tibor ugyancsak személyre szóló rendeletet kapott Lázár testőr tábornagy tói. Éjjel 3 óra körül — Ferenczy előadása szerint — *Bakay Szilárd* hadtestparancsnok (ugyanaz, akit néhány nappal október 15. előtt a Gestapo csellel elfogott és akinek döntő szerepe lett volna a fegyverszüneti proklamációt követő időkben) telefonon kereste a csendőrlaktanyát és ott aziránt érdeklődött, hol van Faraghó altábornagy? Az ügyeletes kijelentette, hogy nincs bent. Erre Bakay altábornagy a tiszteket kérte. A napos kijelentette, hogy azok sincsenek bent. Ezután felhívta a csendőrfelügyelőséget és ugyanilyen körülmények között érdeklődött Faraghó altábornagy, majd a tisztek után. Szintén ki jelentették, hogy sincsenek ott. Ekkor felhívta Faraghó altábornagy lakását. Végre megtalálta. Faraghó jelentkezett. Ferenczy vallomása szerint Bakay aziránt érdeklődött, hogy mit csinál? Faraghó azt válaszolta: *aludnék, ha fel nem zörgettél volna». Ekkor Bakay jóéjszakát kívánt és minden további nélkül letette a kagylót. Aznap éjjel a Baky-féle puccs hírek hallatára — a honvédségnek együttartást rendeltek el és másnap Budapestet a honvédség támpontszerűen megszállta.*

Közben a csendőrtisztek egy részét kicserélték és a csendőrség egy része, — ismétlem csak egy része — amelyiket Lázár és Bakay megbízhatatlannak vélt — elhagyta Budapestet.

A deportálás elmaradására egyenesen senki sem kapott parancsot, az tényleg annak következtében maradt el, mert nem volt csendőrség, amely azt végrehajtotta volna. *Amikor a népbíróság elnöke megkérdezte Ferenczy Lászlót, hogy a deportálást a németek megcsinálhatták volna-e, a válasz így hangzott: «A németek nem tudták megcsinálni, mert 6-án került volna sor a végrehajtására.»*

*

«A nyakazás ezúttal elmaradt» mondotta volna Madách a történt eseményekről. He a zsidóság nagy része mindebből csak sejtett egyet és mást anélkül, hogy va-

huni biztosat megtudhatott volna. A «jól értesültek» halottak ugyan a Baky-féle puccs híréiről, az esztergomi g» orra zászlóalj felvonulásáról és szem mellé tható volt a csend-őrség számának apadása is. Noha a zsidóság és a keresztények között az érintkezés már csak titokban történhetett és legtöbbször igen kínos volt, — mert csak nagyon kevesen emelkedtek az emberiesség magaslatára, — mégis kiszivárgott valami a június 21-i és 23-i minisztertanácsról, valamint koronatanácson történekről. A kultuszminisztérium és az egyházak részéről homályos, de biztató hírek kezdtek keringeni, hogy a megkeresztelkedett zsidósággal kivételesen fognak bánni, ez azonban még nem jelentette annak felismerését, hogy a többi zsidókat deportálni fogják. A megkeresztelkedett zsidókat jelentkezésre felhívó hirdetemény, meg a Keresztény Zsidók Szövetségének pieg alakulása megerősíteni látszott azt a hírt, hogy az egyházak tényleg megállapodást létesítettek a kormánnyal és a megállapodás értelmében a megkeresztelkedett zsidók különleges elbánásban fognak részesülni és rebesgették, hogy ők lesznek azok, akiket nem fognak deportálni. Mindezek a híresztelések felett az a határozott meggyőződés lebegett, hogy tényleg deportálást készítettek elő és a deportálás — akkor a közönség előtt ismeretlen okból — elmarad. A rettegett csendőrök visszavonultak lak-tanyájukba, egy részüket dolguk-végezetlenül bevagonírozták és vidékre szállították. Szóval bekövetkezett az annyit emlegetett csoda! Természetes, hogy a csodát hirdető hangja megerősödött s úton-útfélen crösködtek: *Lám, megmondtam, igazam volt, mindenütt lehetett deportálni, de Budapest kapuinál megállóit a vész.*» Jericho csodája fordítva ismétlődött meg, minden bástya elesett, de Budapest falai mögött a zsidóság megmaradt. Általános fellelékezés következett be, — de amint láttuk és a következőkben még jobban fogjuk látni, — a valóságban kellő alap nélkül. Mindamellet a látszat a csodaváróknak adóti igazat. Az igazság kedvéért meg kell vallanunk, hogy nagyon kevesen voltak, akik a csoda bekövetkezte után Izrael ősi Istenének templomaiban adtak hálát az Úrnak. Ezzel szemben mint nagyobb hullámot vetett a hitehagyás és Budapest zsidósága azon vallások felé orientálódott, amelyektől segítséget reméltek kapni.

VIII.

KÉT DEPORTÁLÁSI IDŐPONT KÖZÖTT

A budapesti zsidóság helyzete az első deportálási kísérlet után. — Az első «menet» sikerül. — A «bergen-belsen-i alijjának» belső hatása. — A «Vadász-utca» megalakulása. — A megkeresztelkedés tömeghisztériája. — Raoul Wallenberg megjelenése a Zsidó Tanácsnál. — A zsidók «elitje» megszállja a követség! épületeket. — A külföldi követségek megszervezése. — A semleges követségek megrohanása. — A Gestapo bizalma megrendül a Síp-utcában. — Eichmannék tovább is erőszakolják a budapesti zsidóság deportálását. — Ferenczy megkezdi szerepét Budapesten. — Ferenczy Auschwitzba akar utazni «tájékozódni». — Ferenczy a kormányzóhoz akar kerülni. — Ferenczy ki akarja üríttetni a Pozsonyi-úti házakat. — Ferenczy megkezdi a nagy játszmat. — A kistarcsai internáló tábor. — Az ottani őrizetesek deportálása. — Kistarcsa fogalommalá lett. — Eichmann fenyegetései. — A kistarcsai deportáló vonat visszafordítása. — De Eichmann nem nyugszik. — Dr. Bródy Sándor jelentést hoz. — A Ferenczy-rejtély. — A külföld hangulata. — Ferenczy, Stern Samu lakásán. — A tárgyalások részletei. — Ifj. Horthy Miklós gyanakszik Ferenczyre. — A kormányzó fogadja Ferenczyt. — Memorandum a zsidók helyzetéről 1944 júliusának végén. — Jelentkezés munkavállalásra és tömeges kivándorlásra. — Tárgyalások a Nemzetközi Vöröskereszt főmegbízottjával és a spanyol ügyvivővel. — A tangeri sürgöny. — Bóm Frigyes első komoly akciója. — A magyar kormány nyilatkozata. — Első tanácskozás a spanyol követségen. — A Nemzetközi Vöröskereszt fellépése. — A magyar hatóságok a zsidókat a németeknek akarják átadni. — A Vöröskereszt demarcheja. — Járass a zsidókérdésről. — Az állítólagos «encsi» zsidó tábor. — Winckelmann és Wesenmayer a csendőrség «támogatásáról». — A deportálást megtagadó jegyzék átadása. — Himmler érdektelen? — Mit vallott Wesenmayer? — Freudiger Fülöp és társai menekülése. — A munkásság vezetőinek kiállása. — Huzavona a tiltakozó jegyzék körül. — A jegyzék tartalma. — A Tanács vezetőségének csillag-

mentesítése. — Augusztus — A krízisek hónapja. — A budapesti deportálás menetrendje. — Augusztus 26-a, a krízis napja. — Tömegek a Síp-utcában. — Az «éjszaka». A «másnap».

Az tény, hogy a fővárosi zsidók megmentése érdekében az első menet sikerrel végződött. A július 6-iki deportálás (6-tól 10-ig előkészítő cselekmények történtek volna, a vonatok megindulását a németek 10-ere tervezték) elmaradása után heteken át a magyar zsidóság belső helyzetét négy körülmény determinálta: *a)* újabb palesztinai kivándorlás előkészítése, *b)* a keresztény egyházak felé való orientálódás: szabályos, de többnyire szabálytalan megkeresz telked éseknek pánikszerű hullámozása; *c)* Raoul Wallenberg svéd követség! titkár megérkezése, ezzel kapcsolatban a semleges követségek aktivitása és egy zsidó vezetőrétegnek a követségekre való bevonulása; *d)* a közvetlen érintkezés felvételé Ferenczy Lászlóval.

Az előbbieken láttuk, hogy milyen körülmények között indult el az első alijja. Komoly Ottón és Kasztner Rezsőn kívül a valóságban senki sem ismerte az igazi helyzetet (nem is ismerhette, hiszen az «alijjázók* a Bergen-belsen-i Sonderlagerben voltak és a Gestapo kiszabadításuk ellenében fantasztikus követelésekkel lépett fel.)

De az alijja elindult, a cél Kelet volt, de az útrakeltek Nyugat irányában mentek. Ez a tény magában rejtette, hogy az akció nem fog símán lebonyolódni. Tényleg izgalmak, sürgönyváltások előzték meg a magyar határ átlépését és az első hetekben elég szomorú hírek jöttek a bergembelsen-i alijjázókról. A híreket Krumej, a zsidótalanító különítménynek helyettes vezetője hozta, biztosan nem önzetlenül. De a Zsidó Tanács több tagját hozzátartozói és barátai révén személyesen is érintette ez a vállalkozás. Szerencsére kimagasló cionista vezető emberek is voltak a bergembelseniek között és a nyugati zsidóság, a semleges országokon keresztül mindent elkövetett, hogy a csoport életét megmentse. Mondhatni történeti jelentőségű lett ennek a csoportnak anabázisa. Amikor Svájcba jutottak, a közvetlen tanuk hitelt érdemlő előadásával mozgatták meg a külföldi közvéleményt a magyar zsidóság érdekében. Új színpontot jelentettek a svájci emigránsok

táborában és amikor nagyrészüket 1945-ben Palesztinába került, felfrissítették az ottani magyar kolónia «óléj Hungária» életét. Sokan voltak közöttük olyanok, akik, ha nem lettek volna közvetlen életveszedelemben, soha sem cserélték volna fel megszokott foglalkozásukat és bár Palesztinában általában elhelyezkedtek, többnyire a város[^] foglalkozások keretében maradtak.

De térjünk vissza ennek az «alijjá»-nak 1944. évi belső hatására. A példa útmutató volt. *A Gestapo és a csendőrök kínzásai, a gettóztatás* meg a deportálás keservei ismertették meg a magyar zsidóságot azzal a történelmi célkitűzéssel, hogy a zsidóságot egy országban, egy néppé kel egyesíteni, ahol nem alázzák meg nem kínozzák és nem zárják gettók börtöneibe,* A cionizmus dialektikája elérkezett a marxi «Zusammenbruch» fordulópontjához: nincs más út, mint visszatérni őseik hazájába, vagy hagyni magukat barmok módjára betereni vagonokba és elszállíttatni Auschwitz—Birkenau gázkamráiba, amelyeknek neve a rózsaszínű Waldsee-i lapok révén már ekkor közismert lett. Gondolkodásra nem volt idő, mert igaz ugyan, hogy július 6-án még segített a csoda, de a Damokles kardja változatlanul ott lebegett a fővárosi zsidóság felett.

Ez a meggondolás tömegeket mozgatott meg. Az a hír terjedt el, hogy az első transzportot számos többi fogja követni, sőt később *Krausz Miklósnak** a Palesztina Hivatal főtitkárának környezetéből kiszivárgott, hogy a németekkel megegyeztek több ezer zsidónak Románián és a Fekete-tengeren át történő szállításában, és ezek már nem marha vagonokban fognak útrakelni, hanem harmadosztályú személykocsikban.

Az első «alijjá»-val olyan prominens cionista vezetők távoztak el, akik személyükben programot jelentettek és eltávozásukkal egyidejűleg a Zsidó Tanács egyes osztályai megszűntek, vagy elsorvadtak. Vége lett a «vidéki osztálynak», igaz, hogy már nem volt «vidéki zsidó», (Megszűnt a Síp-utca földszintjén dolgozó «tájékoztató» szervezet) amely találkozóhelye volt a cionista cha véroknak. De a cionista szervezet tovább élt és kitűnően működött. Életképesnek bizonyult, sőt már akkor mutatkoztak jelei annak, hogy a lét és nemlét pillanatában szinte egyedülállóan ez a szervezet fog uralkodni a sötét ködök felett. Az eltávozottak helyébe újak léptek: gigan-

tikusan kezdett megnőni *Komoly Ottó* alakja, akinek tárgyalási köre a Gestapótól a magyar ellenálási mozgalom határáig terjedt. Közvetlen kapcsolatai voltak a németekkel és a magyar konzervatív köröket képviselő *MCJ-tér Miklós* államtitkárral is. Mellette dolgoztak a cionizmus régi harcosai közül: *dr. Herskovits Fábián*, *dr. Geyer Alizért* és *Salamon Mihály*. Ezren és ezren tolongtak a Síp-utcában, hogy megkapják a második transzportra szóló íjehívót. A délelőtti órákban a dohányutcai templom araszobájában bonyolították le a forgalmat. Maga *Komoly Ottó* a délutáni órákban az adóhivatal helyiségében fogadta a feleket. (Abban az időben *Komoly* és *Kasztner* német védelem alatt a Columbus-utcahoz tartozó Vakok-intézetben laktak.)

A külföldi zsidó szervezetek közbenjárására a svájci követség vállalta az akciók nemzetközi szervezését és *Krausz Miklós* közreműködésével megalakult a követség külön ügyosztálya: «a külföldi érdekek képviselője». Amint a német megszállás első hónapjaiban a síp-utcai szervezethez való tartozás tűnt fel életmentésnek az emberek előtt, ebben az időben már megkezdődött a **los von Síp-utca* mozgalma és racionális okokból, de tudat alatt is »sokan igyekeztek erősebb bástyák mögé húzódni. Részben ennek az irányzatnak volt a következménye, hogy a külföldi érdekek képviselője más székhelyet keresett magának és egy nyári este *Weiss Arthur*, a hitközség derék és agilis szertartásügyi előjáróhelyettese elbeszélte, hogy a Vadászutca 29. szám alatti üvegből készült üzletházát átengedi a svájci követségnek, ahol külön departementként fog működni a külföldi érdekek képviselője. Így született meg a vadászutcai menedékház fogalma, amely annyi száz zsidó életét mentette meg. Ettől kezdve az alijjára jelentkezők már nem a Síp-utcába, hanem a vadászutcai «követség! épületbe» törtettek, amely rövidesen hatalmas szervezetté nőtte ki magát. Tisztviselői kara számára megszerezték diplomáciai úton a csillag viselése alóli mentességet »*. Ez lehetővé tette, hogy a vadászutcai szervezet a hatóságok előtt nyomatékai léphessen fel. A Síp-utcában megkezdődött az «istenek alkonya».

Rövidesen elkészült a második transzport listája és pedig már diplomáciai külsőségek között, könyvkötővel bekötöttetett összesített útlevel alakjában. Erre a második

transzportra azért nem került a sor, mert a felelős vezetők nem akarták a jelentkezőket ismét Bergenbelsenbe, a Gestapo karjai közé vezetni, a Románián keresztül való szabályos ki vándorlási engedélyt pedig a németek a budapesti deportálás megkezdéséhez kötötték.

Míg egyfelől a budapesti zsidóság egy része a csodaváró napokban Izrael országa felé tekintett, a másik része a csodát a kereszténységtől remélte. Őszintén meg kell mondanunk, hogy ez a várakozás nem nélkülözte a reális alapot. Köztudomású volt, hogy a kormány ígéretet tett, hogy a megkeresztelkedetteket nem fogják deportálni. Hirdetmény jelent meg a főváros utcáin, amely az *1941. augusztus 1-ig* megkeresztelkedetteket záros határidőn belül jelentkezésre szólította fel. Mindenki joggal feltételezhette, hogy ennek nagy jelentősége lesz. Közvetlenül a Bakypuccs megghiúsulása, július 10-e után, megalakult a *Keresztény Zsidók Szövetsége* és így az új keresztények szervezetileg is elváltak a zsidóktól. Mindenki alaposan hittette, hogy ennek nyomós oka van. Nem feltűnő tehát, hogy a zsidók hatalmas tömegekben jelentkeztek a fővárosi plébániák előtt megkeresztelkedés végett és kiki a maga módja szerint, felületesen, vagy komolyan valószínűsítette meg célját. Volt olyan, aki megelégedett azzal, hogy nevére szóló hamis keresztlevelet szerzett, esetleg korábbi dátummal kitöltve. A hamis okmánygyárak ekkor kezdték meg működésüket. Mások kilincseltek a keresztény lelkészeknél, hogy az előírt tanulási idő nélkül kereszteljék meg őket — sokszor sikeresen. Voltak házak, ahol az óvóhelyeken vallásiam előkészítő órákat tartottak a neofiták részére. Egyesek vallásos komolysággal kezelték ügyeiket: szabályosan jelentkeztek a rabbinál és kellő formák között új vallásuk lelkészeinél. Kötelességüknek tartották, hogy a zsidók számára fenntartott kijárási idő alatt, naponként keresztény templomba járjanak. Lelkiismeretét mindenki megnyugtatta azzal, hogy mindezt «életmentés» okából teszi és ezért az sem volt ritkaság, hogy a plébániák előtt sort állók között kaftános és pajeszos zsidó is akadt.

Ez a hullám mindent elöntött. Ügy látszott, hogy az istenítélet a zsidó vallás minden parancsát elsöpri. A Zsidó Tanács székházában szombatoként éppen úgy dolgoztak, mint hétköznapokon s ugyanekkor a zsidó templomok, — amelyeket még nem alakítottak át internáló

táborokká, vagy munkaszolgálatos kaszárnyákká, — tá-
 tongtak az ürességtől. *Az életért való küzdelem, több nem-
 zedék zsidó kultúráját teljes elsöpréssel fenyegette.*

S Július első napjaiban a síputcai épület III. emeletén
 hömpölygő tömegből az ajtónállók magyarul nem beszélő
 csillagnélküli fiatalembert vezettek az elnöki szobába. Kék
 ruha volt rajta, öltözkének szabása és megjelenése után
 ítélve nem német, nyugateurópai embernek látszott. Be-
 mutatkozott. *Wallenbergnek* mondta magát és címét
 rejtve, szerényen annyit mondott, hogy a svéd követség-
 ről jön és a Zsidó Tanáccsal akar tanácskozni. Betusz-
 kolták az állandóan zsúfolásig tömött elnöki szobába és
 bemutatták az elnöknek. Néhány percen belül észreveszi
dr. Pető Lászlót, a hatóságokkal érintkező csoport egyik
 tagját, megszólítja, pár szót beszélnek az ablakmélyedés-
 ben bizalmasan, majd közlik, hogy a svéd követség em-
 bere fontos megbeszélést akar tartani a Tanács vezetőjével.
 A helyiséget kiüritik. így jelent meg a magyar zsidóság
 vezetőségénél *Raoul Wallenberg*, a svéd király követe, akit
 diákkorából ismert Pető László, mert Thonon les Bains-
 ben, — a genfi tó partján — egyik diákotthonban együtt
 laktak. A tanácskozás órákhosszat tartott. Annakidején
 elég kevés szivároghatott ki a párnázott ajtók mögül,
 de ma tudjuk, hogy ez a fiatal diplomata a svéd király
 sajátkezű levelét hozta Horthy hoz, amelyben a zsidó de-
 portálások megszüntetését határozottan kérte. (Kétség-
 telenül ez a levél is egyik tényezője volt a július 6-
 i deportálás leállításának.) A levélre Horthy diplomáciai utón
 adta meg a választ, amelyben megígérte, hogy mindazt
 a humanizmust érvényesíteni igyekszik, ami Magyarország
 jelenlegi helyzetében lehetséges. Wallenberg távozása után
 a Zsidó Tanács három vezető tagja (Stem, Pető, Wilhelm)
 egymással tanácskozást folytattak, amelynek során elhatá-
 roztak, hogy meg az ej jel a svéd királyhoz küldendő írást
 készítenek el.

A királyhoz intézett folyamodvány a következőként
 szólott:

*«Majestät! In erster Reihe wollen wir auch in unserer
 äussersten Verzweiflung Eurer Majestät tiefsten Dank sagen
 für die im Interesse der ungarischen Judenschaft unter-
 nommenen wahrhaft majestätischen Schritte.*

In tiefer Ehrfurcht wenden wir uns an Eure Majestät mit der Bitte, die Auswanderung der sich noch zur Zeit in Ungarn befindlichen, beiläufig 200.000 Juden zu fördern und ermöglichen zu wollen.

Es ist unsere feste Überzeugung, dass die einzige Möglichkeit der Errettung des noch vorhandenen ungarischen Judentums in der Auswanderung besteht.

Diese Möglichkeit ist jedoch nur dann gegeben, wenn:

1. die ungarische königliche Regierung ihre Einwilligung für Auswanderung erteilt;

2. wenn die rumänische Regierung die Auswanderung mit der Erteilung der Durchreisebewilligung und der Bereitstellung der Transportmittel fördert;

3- wenn das Internationale Rote Kreuz, oder eine andere Institution ähnlichen Ansehens die Schiffe im Hafen von Constanze zur Verfügung stellt;

4. wenn die an Seite der Anglosachsen kämpfenden verbündeten Staaten die entsprechenden Veranlassungen treffen, dass die Schiffe trotz der Blockade ihren Weg unbehindert fortsetzen können;

5. wenn die nötigen materiellen Mittel verschafft werden.

Insoferne aus welchem Grunde immer die Möglichkeit der Auswanderung in dieser Form nicht gegeben würde wenden wir uns an Eure Majestät mit der ehrfürchtigen Bitte:

dass die Internierung der in Ungarn noch verbliebenen Judenschaft in den europäischen neutralen Staaten (auch in Schweden) bis zur Beendigung des Krieges ermöglicht werden soll und dass das Schicksal der derart internierten Judenschaft mit Beendigung des Krieges entschieden werden soll.

Zur Durchführung der angegebenen Aufgaben erbiten wir den erhabenen Beistand Euer Majestät und höchste Intervention in erster Reihe bei der ungarischen königlichen Regierung, denn ohne diese Intervention ist die noch vorhandene ungarische Judenschaft dem Untergang preisgegeben.

Die gefährliche Kürze der zur Verfügung stehenden Zeit begründet unsere Bitte, mögen Eure Majestät so gnädig sein die sofortigen konkreten Verfügungen veranlassen zu wollen.

Die Lage, in der wir uns befinden, erklärt auch unsere ehrfürchtige Bitte, dass dieser unser Hilferuf, den wir an Eure Majestät zu richten so frei sind, in keiner Weise an die Öffentlichkeit gelange und dass die Namen der Unterfertigten von dem Gesuche entfernt werden möge. Budapest, den. 18. Juli. 1944. Mit tiefster Ehrfurcht: (a) Hof rat Samuel Stern, (b) (Signatur a illegibile), (c) Dr. Karl Wilhelm. (Stamp.) *Der provisorische leitende Ausschuss des Verbandes der ungarländischen Juden.*» (Másolat nem maradt. A fenti szöveget e könyv szerzője 1947-ben kapta meg a eved király kabinetirodájától, a svéd külügyminisztérium útján.)

Ezt az iratot másnap a svéd követség futára vitte magával és néhány nappal később távirati úton értesítés érkezett Wallenberghez, hogy a levél eljutott a svéd külügyminisztériumhoz és a királyhoz.

Így indult meg Wallenberg tevékenységével a svéd követség mentőakciója. Wallenberg a *portugál* ügyvivőt is közbenjárásra bírta. Az előbbieken már láttuk, hogy a nemzetközi zsidó szervek befolyásolása folytán a svájci követség vállalta «a kivándorlások» megszervezését. A *nunciatura* — az egyházi kapcsolatok révén — már régóta dolgozott a mentő munkában, amelybe rövidesen bekapcsolódott a *nemzetközi vöröskereszt* és idővel a *spanyol követség is*. Wallenberg jövetelének egyik legfontosabb ténye volt, hogy magával hozott 630 személyszerinti, a svéd illetékes minisztérium által kiállított beutazási engedélyt olyanoknak, akiknek rokonaik, barátaik, vagy üzletbarátaik Stockholmban névszerint kérték, ezenkívül néhány zsidó személyi kiválóság részére is. (Ezek közé tartozott Löw Imánuel szegedi főrabbi és családja is.) Természetesen a gettóztatás, az összeköltöztetések, meg a háborús viszonyok folytán a legtöbb személy lakhelye megváltozott, akiknek címét ki kellett kutatni. Wallenberg a 630 személy névsorát átadta a magyar kormánynak, hogy az illetőket értesítsék és kivándorlásukat készítsék elő. (Később fogok rátérni arra, hogy ennek hatásaként indult meg az az akció, amely «a nemzetközi gettó» felállításához és a «védett házak» fogalmához vezetett.)

A semleges követségek akciói révén egy sajátos folyamat indult meg a budapesti zsidóság életében. Vala-

mennyi szóbanforgó követség (illetve ügyvivőség) ügynevezett «kis követség» volt, néhány főnyi személyzettel/. Hogyan tudták volna ezek lebonyolítani azt az iramot, amelyet naponta több ezer magyar zsidó kétségbeesett (rohama indított meg, akik a Wallenberg-féle listán, meg az első alijján felbuzdulva, valamennyien beutazási engedélyért folyamodtak? A jegyzőkönyvek felvétele, iratok átvétele és kiállítása, később a védőlevelek kiállítása hatalmas szervezetet kívánt meg, amelyhez a követségeknek sem helyiségük, sem személyzetük nem volt. Megindult tehát egy nagy népvánd óriás a Síp-utcából. A cionisták a vadászutcai «svájci» követség! épületbe mentek át és mint «svájci követség! tisztviselők» dolgoztak a további alijják érdekében. Akik oda bejutni vagy a palesztinai kivándorlás gondolatával megbirkózni nem tudtak, avagy egyéb megfelelő összeköttetésük volt, a többi követségeket lepték el és ott ajánlották fel ingyen munkájukat, egyesek villájukat is.

A németek bevonulása után a Síp-utcában tömörült intellektuel réteg egy része, — különösen az, amelyik külföldi nyelveken is beszélt, — otthagya a Zsidó Tanács székházát, amit már úgysem tekintettek megfelelő védőbástyának és átalakultak svájci, svéd, portugál, spanyol vagy a Vöröskeresztnél működő követség! tisztviselőkké. A Síp-utcában főleg csak azok maradtak, akiket kötelességük, szívük odakötött, vagy máshová nem mehettek. Ehhez a folyamathoz még az is hozzájárult, hogy a németek a Gestapo igazolványokat visszavonták és helyükbe az este 8 óráig szóló magyar rendőrségi szabad mozgási igazolványok léptek, amelyeket számtalan mennyiségben adtak ki és sem tartalomban, még viszonylagosan sem nyújtottak semmi biztosítékot. Viszont a követség! igazolványok a legtöbbet adták, amit zsidó abban az időben elérhetett: a szabad ember inkairnációját, a csilgaltalanságot, amelynek birtokában szabadon jártak-keltek, vásárolhattak akkor, amikor akartak, utazhattak, moziba és kávéházba mehettek, szóval a letűnt világ minden fényét. Nem csoda, hogy az ügynevezett «jobb emberek» tömegesen hagyták el a Síp-utcát és igyekeztek valamilyen követségen, de egyesek több követségen is, elhelyezkedni.

Természetes, hogy az ilyen «alkalmi» követség! tisztviselőkké vedlett gárdában visszaélések is fordultak elő.

Mindenfelé beszéltek róla, hogy pénzzel sok mindent el lehetett intézni. A vidéki tapasztalatokon okulva, az újdonsült «követség! tisztviselők» eltávoztak a csillagos házakból, — amelyekben természetesen nem érezhették magukat biztonságban — és vagy csillagtalan házakba költöztek, vagy pedig magában a követség! épületben rendezték be éjjeli szállásukat. Abból indultak ki, hogy a követségi épületek területenkívüliséget élveznek, ahova sem a Gestapo, sem a magyar rendőrség nem hatolhat be. Ez a rendszer azután hatalmas szervezetté nőtte ki magát az október 15.-e után következő Szálasi-korszakban. *

Ezt az életvédelmi akciót általában (voltak kivételek is) csak a jobbmódúak, az összeköttetésekkel rendelkezők vehették igénybe, mint ahogy a bekövetkezett eseményekről és a Imég folyton fenyegető veszélyekről is inkább csak ezek tudtak valamit. A Síp-utca tekintélyének lehányatlásához az is hozzájárult, hogy július 6.-a után a németek nem bíztak tovább a Tanácsban. Addig azt hitték, hogy a Zsidó Tanács, — népiesen szólva — «bevette a mézes madzagot», de az utóbbi hetek eseményei után sejteni kezdtek valamit és pedig azt, hogy a Tanács összeköttetésben van egyes magyar kormányzati körökkel és nyilván a zsidó vezetőség befolyásolta a kormányzót és környezetét. A Gestapo könnyen megtudhatta, hogy az auschwitzi jegyzőkönyvek és az illegális röpiratok közkézen forognak, tehát az áldozat már tudja, «hogy rajta van a sor». Ettől kezdve feltűnően elhallgatott a svábhegyi Gestapo. *A rosszul sikerült július 10.-e után, a -puccs megbukása fölötti dühében, Eichmann toporzékolt, de 160 SS emberével semmit sem kezdhetett.* Egyes Gestapo tisztek elutaztak. A deportálások fővezére, Wisliceny báró a Balatonra ment «nyaralni». Hogy meddig, napokra, vagy hetekre, ki tudhatta? A Svábhegyről jövő szokásos «megrendelések» is lecsökkentek és minden jel arra vallott, hogy a «bizalom» megrendült és valami készülőben van. Eichmann először a VII., VIII., és IX. kerületeket akarta részletekben deportálni, majd megelekedett volna 10.000 zsidó bevagonirozásával is.

Közben időszerű lett a Wallenberg által benyújtott 630 személy listájának felkutatása. Ez adott alkalmat arra, hogy Ferenczy, a deportálások nagy hóhéra, először lépjen összeköttetésbe közvetlenül a budapesti Zsidó Tanáccsal.

A meghiúsult első deportálási kísérlet utáni eseményekről Ferenczy vallomásában a következőket adta elő: «Ezután egy hosszú stagnálási idő állt elő, A németek forszírozták a budapesti deportálásnak végrehajtását különböző fenyegetésekkel. Ilyenek voltak: egy egész külön SS hadosztályt fognak lehozni azért, hogy az Budapesten a deportálást végrehajtsa, hogy Magyar országot teljesen meg fogják szállni és német protektorátus alá helyezik. Ez idő elején memorandum formájában részletesen feltártam? illetve leírtam a németeknek erőszakoskodásait, további terveiket és azt átadtam Jaross belügyminiszternek. — Ez alkalommal még azt a javaslatot is tettem a belügyminiszternek, hogy adja át az egész zsidókérdés megoldását a németeknek, hajtsák ők végre. Erre a belügyminiszter úr közölte velem, hogy ezt nem tehetjük meg, mert akkor a kormánynak le kellene mondania, de azért sem tehetik meg? mert esetleg ez a német akció annyira elfajulna, hogy keresztényeket is érintene és fosztogatás lenne csak a vége. Ezután kerültem kihallgatásra Sztójay miniszterelnök elé, aki előtt szintén feltártam Antal István igazságügy miniszter jelenlétében a helyzetet és emlékezetem szerint egy másik alkalommal is Imrédy Béla, Hónvan Bálint és Reményi-Schneller jelenlétében tettem jelentést Sztójay miniszter elnöknek.

Ezt megelőzőleg Eichmannál azon kérésemet terjesztettem elő, hogy tegye lehetővé nekem azt? hogy Auschwitzba én is kimehessek, ott körülnézni és tájékozódni? hogyan is történik a zsidóknak a szortírozása és munkábaállítás. Eichmann minden további nélkül hozzájárult ehhez. Ugyanezt jelentettem Sztójay miniszterelnöknek is, aki elrendelte, hogy utazzam ki és tapasztalataimról tegyek neki jelentést. A kiutazáshoz előzőleg Faraghó altábornagy engedélyét is kikértem. Ezután előkészítettem Sztójay miniszterelnök számára az írásbeli memorandumot, ami kizárólag a németek magatartását tartalmazta. Majd hozzáláttam a kiutazás előkészítéséhez. Amikor már csak az időpontnak a meghatározása volt hátra s azt kértem Eichmannától, akkor Eichmann kijelentette? hogy hozzájárul, de csak a legutolsó kiszállítást követő 30 nap eltelte után. Ebből nyilvánvalóan láttam azt, hogy az elterjedt híreknek, 'mely szerint Auschwitzban krematóriumokban végzik ki a nem munkaképes zsidókat, alapja kell hogy legyen.

Sztójay miniszterelnöknél is kértem a kormányzóhoz való kihallgatáshoz juttatásomat, ő »ezt megígérte, de hozátette azt is, hogy a németeket ne feketítsem be nagyon, mert a kormányzó amúgyis nagyon haragszik rájuk. Ezen az úton kihallgatáson azonban csak nem következett be. Közben a németek állandóan sürgették a budapesti zsidóságnak a deportálását, ezért elhatároztam, hogy más úton próbálok majd a kormányzóhoz kerülni.» (A későbbiekben lesz szó arról, hogy végül is Ferenczy alezredes a Zsidó Tanács segítségével került Horthy elé.)

A Wallenberg-féle lista adott alkalmat arra, hogy a magyar zsidóság tömeghóhéra először szemtől -szembe álljon a magyar zsidóság vezetőivel. Július hó közepe körül történt, hogy egy telefon értesítés érkezett a Síp-utcába, amelynek értelmében Ferenczy László esendőn[^] alezredes utasítja a Zsidó Tanácsot, hogy egyik tagja haladéktalanul jelenjen meg nála. Ebben az időben még keveset tudtak Ferenczy szerepléséről, főleg annyit, hogy a felvidéki deportálások alatt ő volt a csendőrség irányítója, de tulajdonképeni megbízatását, hogy összekötő tiszt volt az Eichmann-féle Sonder kommandó és a belügyminisztérium között, — nem ismerték. A telefonhívás ijedelmet és megrökönyödést váltott ki. A Tanács megbízásából dr. Kurziveil István vállalkozott, hogy elmegy Ferenczyhez és nyomban meg is jelent nála a Pest vármegyei székház Semmelweiss-utcai frontjának földszintjén lévő hivatali helyiségében. Ferenczy közölte, hogy megállapodtak egyes külföldi követségekkel és a német hatóságokkal abban, hogy bizonyos számú zsidót részben Palesztinába, részben egyéb országokba engednek kivándorolni. (A Svédországba kivándorolni engedett zsidók száma a megjelölt 630 volt, az újabb palesztinai csoport létszámát pedig 2000 főben jelölte meg.) Közölte, hogy erre a kivándorlásra rövid időn belül fog sor kerülni, már a vasúti kocsik biztosításáról is gondoskodtak. A kiszállítás a külföldi követségek részvételével és az ő ellenőrzésük mellett fog megtörténni. A kivándorlás előkészítésének lebonyolítása mintegy 5—6 napot vesz igénybe, amely időre a kivándorló személyek részére lakást kell biztosítani oly módon, hogy ezek a szóbanforgó idő alatt csillagos házakban nyerjenek elhelyezést, de ezalatt más — tehát ki nem vándorló zsidó — ott nem tartózkodhatok. Ferenczy szerint, ez az intézkedés

biztonsági és rendészeti okoknál fogva volt szükséges. Ferenczy felhívta tehát a Zsidó Tanácsot arra, hogy kb. 2500 főnyi zsidó részére megfelelő házakat írítsenek ki. Külön kikötötte, hogy a lakások megfelelő modern házakban legyenek és azok felszerelése is minden kívánalomnak megfeleljen, mert — mint mondotta — súlyt fektet arra, hogy a külföldre jutott zsidók tanúságot tegyenek arról, hogy itt velük kifogástalan bánásmódot tanúsítottak. Egyik feltűnő kijelentése volt, hogy az átköltöztetés nem okoz semmi nehézséget, minthogy csupán néhány napos átmeneti tartózkodásról van szó, azért a csillagos házakból kiköltöző zsidók csupán legszemélyesebb holmijukat vigyék magukkal, hiszen az előírt határidő után oda ismét vissza fognak térni. Megjegyezte, hogy leltár felvételétől is el lehet tekinteni, mert a kivándorló zsidók úgyis csak a legszükségesebb holmijaikat viszik magukkal és attól nem kell tartani, hogy az ideiglenesen eltávozott zsidók tárgyaikból valamit maguk részére megtartanak.

A Tanács Ferenczy közléseit megtárgyalta és természetesen azonnal átlátta, hogy nagyarányú veszedelemről van szó. (Világos volt, hogy a 2500 személy kiutaztatása előjele a budapesti zsidóság deportálásának.) A Zsidó Tanácsban az az álláspont alakult ki, hogy az ügyet húzni kell. A követelés egyenesen nem tagadható meg, már csak az állítólag kiutazásra kerülő zsidók érdekében sem¹, másrészt azonban ez az akció a kiköltöztetendő zsidók szempontjából úgy az élet, mint vagyonbiztonságot tekintve, nagy veszélyeket rejt magában, nem is szólva arról, hogy az akkor összesen 2630 számban védett zsidók eltávozása után megnyílna a zsilip az egész fővárosi zsidóság deportálása előtt.

Most már utólag újra megállapítható, hogy az úgynevezett védett házak rendszere már ekkor merült fej, Ferenczy és a németek agyában és valószínűnek látszik[^] hogy már ekkor óhajtották megvalósítani az úgynevezett nemzetközi gettót, amely később Szálasiék alatt került megvalósításra.

A Tanács döntéséhez képest tényleg húzásra ment a dolog. Néhány nap múlva Ferenczy újból érdeklődött, hogy mi történt ebben az ügyben, ekkor közölték vele[^] hogy személyi adatok nélkül az ügyet nem tudja a Tanács lebonyolítani, mert a dolog természete szerint — a későbbi

terminológiával élve — ha a «védett» házakba költöztetendő zsidók lakásai megürülnek, a «védett» házakból kiköltöztetendőket elsősorban a kivándorlásra készülő zsidók lakásaiba kell elhelyezni. Rámutattak arra, hogy e rendszerre azért is feltétlenül szükség van, mert a csillogos házak túl vannak zsúfolva és egyébként férőhely a kiköltöztetendő zsidók részére nincsen. Feirenczy ezt tudomásul vette és azt mondta, hogy intézkedni fog a névsor közlése iránt. Néhány nap múlva Ferenczy valóban át is adta az első svéd listát, s a Zsidó Tfanács hivatalainak asztalain sokszorosított példányokban lehetett olvasni azoknak neveit, akik abban a szerencsében részesültek, hogy a svédek számukra beutazási engedélyt adtak és úgy látszott, hogy a német és magyar hatóságok is kiengedik őket. A 630 személyről szóló svéd lista tehát kézben volt! Mi legyen azonban a 2000 főnyi palesztinai kivándorlóval? Aminthogy nyilvánvaló volt, hogy az egész akció a budapesti zsidóság deportálásának előkészítése, tehát húzni kellett a dolgot és ezért a Tanács úgy intézkedett^ hogy a palesztinai lista, — amit a svájci követségnek kellett volna Ferenczynek átadni, — ne kerüljön írendeltetési helyére. De Ferenczy értette a dolgát és egyre türelmetlenebb lett és fenyegetve követelte utasításának végrehajtását. Végül a Tanács a Pozsonyi-út néhány házát jelölte ki a svéd kivándorlók részére és azt Ferenczyvel közölték is. Ez a kijelölés vetette meg az alapját annak az úgynevezett nemzetközi gettónak, amely később a Pozsonyi-úti, illetve az azt környékező lipótvárosi utcák házaiból alakult meg.

Így kezdődött meg az érintkezés Ferenczy és a budapesti Zsidó Tanács között. Július közepe táján egy napon, amikor Ferenczy írendkívül erélyesen követelte parancsának végrehajtását, azt az utasítást adta ki, hogy a Tanács néhány tagja személyesen jelenjen meg előtte. Erre *dr. Pető Ernő*, *dr. Gábor János.*, *Berend Béla* rabbi, *dr. Kurz'Á'CÍl István* kíséretében valóban megjelentek Ferenczynél. Ekkor *Ferenczy* a kíséretében levő *Lidlay Leó* csendőrszázadosal, hosszú, 3—4 órás filippikát tartott a német Gestapo és annak: magyarországi szervei ellen és előadták, hogy ők «élet-halál» harcot folytatnak azok ellen, ami miatt életük veszélyeztetve van. Kérték a Tanács megjelent tagjait, hogy tájékoztassák őket, hogy mi igaz az auschwitzi

hírekből, mert ők hiába próbálkoztak engedélyt kapni arra, hogy odautazhassanak és személyesen győződjenek meg az onnan szállongó hírek valódiságáról. A megjelentek részletesen kifejtették a zsidók álláspontját és dr. Pető rámutatott arra, hogy a változott katonai helyzetből a németek vereségére is lehet következtetni és a békekötéskor az országnak súlyos hátrányai származhatnak a zsidókkal való bánásmód miatt. A beszélgetés eredményeként Ferenczy felkérte a Tanácsot, hogy vele, — mint a zsidó ügyeknek a magyar és német hatóságok közötti érintkezést fenntartó hivatalos szervvel — állandó összeköttetésben maradjanak.

*

Budapesttől északkeleti irányban kb. 20 km-nyire van *Kistarcsa*, a Gödöllő felé vezető katonai műút mentén. Aki járt valaha is errefelé, tapasztalhatta, hogy Sashalom után dombos vidék következik és az út az amerikai vasút módjára hirtelen zökkenéssel emelkedik, majd esik. A kerepesi erdők alján fekszik ez a község, amelynek magasabb pontjairól a Dunáig is el lehet látni. Jó közieken * dési viszonyai és egyéb körülmények alkalmassá tették* hogy még az első világháború előtt ott hatalmas gépgyárat építsenek fel. A gyáripár által odavonzott munkástömegek: részére lakásról kellett gondoskodni és a gyár nem családi munkásházakat építtetett, hanem magas proletár bérházakat, amelyeknek kietlen, szürke falai ijesztően meredeztek az egyébként barátságos falusi környezetben. De a huszas években a gyár beszüntette működését. A munkások szétszéledtek és a házak üressé váltak. A kincstár vette meg azokat, az idők szellemének megfelelően egészen más «termelési » célokra. A mosonyiutcai toloncház kicsi volt és gondoskodni akartak Budapest környékén «kisegítő toloncházról». Körülvették tehát magas falakkal a kistarcsai munkásházakat s néhány kisebb pavillont építettek hozzá az irodák és a rendőri személyzet számára. Majd magasfeszültségű villanydrótokkal vették körül és végül négy hatalmas őrtoronnyal erősítették meg, amelyekről messzi távolba lehetett ellátni és nyomonkövetni a szökni kívánó rabokat. Így *készen is volt a kistarcsai fogolytábor, amelyhez a magyar zsidóságnak annyi gyászos emléke fűződik.*

Kistarcsára jártak ki a pesti hitközség jogvédő irodá-

jának, majd idővel az újonnan szervezett Pártfogó Irodának kiküldöttei, hogy jogsegélyt adjanak az internált hittestvéreknek és ellátásukról gondoskodjanak. Természetesen abban az időben (a «Gömbös-korszakot» éltük politikai magatartásuk miatt kifogásoltakat és a mind szigorúbban kezelt állampolgársági kérdés (rendezetlenségére való hivatkozással szállítottak oda nagy csoportban zsidókat. A Pártfogó Iroda kiküldöttei és a toloncház rendőri személyzete között ismerkedés fejlődött ki, amely később barátságosabbá vált. A kistarcsai rabbihelyettes is csak néhány lépésnyire lakott a toloncháztól és szabad bejárása volt oda.

Ez a viszony 1941-ben, amikor kb. 30.000 zsidóra fogták rá, hogy nem¹ magyar állampolgár és nagyrészüket Galíciába tették át, megromlott és fokozatosan feszültté vált. 1944 nyarán már a község zsidómentes volt. Aki nem tudott beszökni a fővárosba, azt deportálták, ingatlanait birtokba vették, ingóságait eladták és a zsidó templomban a Gestapo istállót rendezett be.

Ebben az irtózatos évben Kistarcsa fogalom¹ volt. A magyar zsidóságnak számos kiválósága járta meg a kistarcsai börtönöket és ezer és ezer család ajkán iszonyattal ejtették ki ««Kistarcsa»» nevét. Amikor március 19-én a németek megkezdték a zsidók lefogását és a rabokat a Mosonyi-utcai toloncházban kiválogatták, egyrészüket engedték, de nagy tömegeket szállítottak Kistarcsára. A létszám napról-napra növekedett.

Budapest lakosságának július 6—10-re tervezett deportálása nem sikerült, de a zsidótlanító különítmény vezetője: Eichmann SS ezredes nem olyan fából volt faragva, hogy ebbe belenyugodott volna. Fenyegetőzött és követelt. Hangoztatta, hogy Budaörsön egész SS hadosztály áll rendelkezésére és ha a csendőrök nem segítenek, akkor a budapesti zsidókat ezekkel vagóníroztatja be. Ferenczy, — akinek a volt kormányzóhoz való kapcsolatáról később lesz szó — megállapította, hogy ez nem igaz. Voltak ugyan Budapest környékén SS csapatok, de megközelítően sem ilyen számban. így tehát Eichmann a magyar csendőrség nélkül tehetetlen volt, — de úgy érezte, hogy fenn kell tartania a Gestapo tekintélyét és cselekednie kell a rendelkezésére álló kis törzsével.

A deportálások folytatására kézenfekvő alkalomként kínálkozott a kistarcsai internáltak elrablása. Először július

44-én kísérelték meg a németek. A túsok őrizetére szolgáló ú. n. B. pavillon kivételével, vonatra rakták a foglyokat. De a Zsidó Tanács még kellő időben tudomást szerzett erről és mozgósította összeköttetéseit a kormányzóhoz. Többek között *Apor győri püspöknek* telefonáltak és hivatkozással a kormány és az egyházak között létesült egyességre[^] azonnali közbelépését kérték. Horthy a belügyminisztert hívatta és az utasította Ferenczyt a tényállás megállapítására. Kiderült, hogy kb. 1500 embert vagoniroztak be, köztük a Rökk Szilárd-utcai és csepeli őrizeteseket is. Horthy kiadta az utasítást, hogy a vonatot meg kell állítani és a foglyokat vissza kell vinni őrzési helyükre. A parancs Hatvanban utolérte a vonatot és a zsidó internáltak még az este újra visszakerültek Kistaircsára.

De Eichmann nem nyugodott. Ebben az aránylag «kislétszámú» deportálás! ügyben fel volt vetve a nagy kérdés? ki parancsol Magyarországon? Miként néhány nappal a Baky-féle puccs megghiúsulása után, német tankok és más páncélos kocsik irtózatossal robogással gördültek végig a pesti utcákon, hogy a «Herrenvolk» tekintélyét fitogtassák, úgy a zsidótlanító különítmény vezetője most azt érezte, hogy minden eszközzel meg kell mutatnia, hogy a zsidókérdésben ő az úr.

Öt nappal később, július 19-én a Tcora reggeli órákban telefonon parancs érkezett a Síp-utcába: a Tanács minden tagjának azonnal fel kell mennie a Gestapo svábhegyi székházába. A Síp-utcában csak az adminisztráció maradt és a Zsidó Tanácsnál működő tisztviselők nem tudták mire vélni a Tanács összes tagjának kora reggeli mozgósítását. Tudták, hogy nagy ellentétek vannak a kormányzó környezete és a németek között, sűgdosták a Baky-féle puccs híreit is. Viszont növelte a bizalmat az a látszat, hogy a kormányzó mind határozottabban lép fel, amelynek látható bizonyítéka az volt, hogy néhány nappal ezelőtt az ország határai felé robogó deportáló vonatot Hatvanban megállította és visszafordította. Azt hitték, hogy délfelé csak visszatérnek a tanácstagok. Ez az idő is jplmúlt és semmi hír sem jött felőlük. De valami más történt.

A kora délutáni órákban irtózatossal izgalomban, csapzott hajjal megjelent *dr Bródy Sándor*, — aki ebben az időben a Pártfogó Iroda részéről tartotta fenn az érint-

kezést Kistarcsával és közölte, hogy a németek elrabolták a kis tárcai őrizeteseket (a B. pavillon kivételével), teherautókra rakták és Rákoscsabán bevagonírozták őket. Irtózatossá brutálisá vált ez az akció, amelynek vezetői német részről *Nowak* Sturmbannführer volt, a magyar Gestapot pedig *Ubrizsi Pál* rendőrségédfogalmazó, a Rökk Szilárd-utcai börtön parancsnoka képviselte. Volt olyan öreg, beteg internált, aki egyedül nem tudott felmászni a magas teherautóra. Két SS pribék megfogta és feldobta a kocsi s mikor a test odaesett, már halott volt. Volt (köztük tolokocsis beteg is, aki szerette volna kocsiját magával vinni. Röhögve mondták neki: «arra már nem lesz szüksége.»)

Dr. Bródy Sándor megjelenése után már sejteni lehetett valami összefüggést a kistarcsai elszállítás és a Tanács berendelése között, de csak másnapra bontakozott ki a teljes tényállás.

A tanácstagokat késő este engedték haza. Kiderült, hogy órákig összetartották őket. *Hunt sehe** Eichmann helyettese foglalkozott velük és a legjellegtelenebb dolgok iránt érdeklődött. Például aziránt tett fel kérdéseket, hogy miért nem járnak a zsidók moziba és hangulatukon hogyan lehetne javítani?

Másnap, július 20-án már világosan lehetett látni, hogy mi történt. Eichmannék attól tartottak, hogy a Tanács megint mozgósítja a kormányzót és ezt megakadályozandó, felrendelték őket a Svábhegyre. Ugyanekkor megrohanták Kistarcsát, elvágták a telefonvezetéseket és végrehajtották a deportálást. Ezzel bebizonyosodott, hogy a Gestapo mindenről tud és ismeri a Tanácsnak útjait és összeköttetéseit.

Hasonló körülmények között történt néhány nappal később a sárvári internálótábor deportálása is.

Ebben az időben a zsidó ügyekben a közvetlen végrehajtó közeg az egész vonalon már Ferenczy csendőralezredes volt. Vidéken már nem volt dolga, állandóan Budapesten tartózkodott. Sokat látott. Elsősorban láthatta, hogy a kormányzó a németek ellen van. Úgy érezte, hogy karrierje és ezzel élete forog kockán, hiszen végső fordulópontján megbukni látszott az az akció, amelynek véres végrehajtó tényezője éppen ő volt. Tennie kellett valamit. *Azt akarta, hogy ő legyen a zsidó ügyek telj-*

hatalmú intézője és ez a pozíció annál is inkább kínálkozott, mert — mint láttuk — Endre és Baky már megbuktak. Ugyan forma ezerint hivatalban voltak, de hatáskörük már nem volt. Ferenczy először Sztójay útján akart a volt kormányzó elé kerülni. Ez nem? sikerült neki. Más utat keresett. Érintkezésbe lépett a Zsidó Tanáccsal és — mint láttuk — «felcsapott» a németek «elleniségének» és a Zsidó Tanács vezetőségével tárgyalásokba bocsátkozott.

Ferenczy pál fordulásának rejtélye még csak részben van felderítve. Az idevágó történéseknek bizonyítékai: a Tanács vezetőségének rendőrségi és népbíróági tanuvallopnásai, amelyek Ferenczy előadásával nagy vonalakban megegyeznek. De vannak közvetett bizonyítékok is. E sorok írója még 1944 nyarán a fiúárvaház kertjében beszélgetett *Jánosi József* páterrel, aki tudta, hogy Ferenczy a Zsidó Tanács segítségével került aznap a kormányzó elé és kihallgatásához jó reményeket fűzött.

A Zsidó Tanács vezetőségének Ferenczyvel folytatott tárgyalásai eredményeképpen az utóbbi *kétszer is felkereste Stern Samut lakásán. Történelmi 'pillanat, szinte grand guignol-ba vágó jelenet lehetett, amikor 500.000 vidéki zsidó deportálója udvariasan belépett és társadalmi formák között leült abban a szobában, ahol másfél évtizede a magyar zsidóság minden fontos kérdését tárgyalták meg.* Micsoda ijesztő ellentét! «Ferenczy csendőralezredes úr» tárgyal abban a szobában, amelynek levegője még te'ítve v m a magyar zsidóság boldogabb korszakából megmaradt vágyaival és törekvéseivel!

Dr. Pető Ernő tanúkihallgatása során ezekről a tárgyalásokról a következőket mondotta:

«*Dr. Wilhelm Károly, Stern Samu és én több tárgyalást folytattunk Ferenczyvel és Lullayval. Igyekeztem meggyőzni őket, hogyha a németek tovább erőszakolnák a deportálást, amire sok jelünk van* s ha a magyar hatóságok ennek ellenállnak, a németek emiatt az akkori hadihelyzet folytán, már nem fogják kenyértörésre vinni a dolgot** Az a terv alakult ki a megbeszéléseink során, hogy ők színlag a németek felé úgy fognak viselkedni, mintha ők és a csendőrség a deportálásokban továbbra is résztvennének, de amikor végrehajtani akarnák a németek,

azt megakadályozzák. 5000 csendőrt jognak felhívni, a megbízhatatlan tiszteket itt leváltják és az esztergomi gyors-hadtestet is mozgósítják és miután Ferenczy szerint akkor csak 1800 SS volt elhelyezve, túlsúlyban lesznek- Stern elnök lakásán folytatott egyik megbeszélésünkön Ferenczy és Lullay azzal állt elő, eszközöljük ki, hogy a kormányzó Ferenczyt a hivatalos fórumok közbejötte nélkül jogadja.»

Ugyancsak dr. Pető Ernő előadása szerint, Ferenczy és Lullay a legnagyobb titoktartást kötötték ki akként, hogy mindezekről Stern Samun, Wilhelm Károlyon és Pető Ernőn kívül senkinek sem szabad tudni. Ferenczyék a németek előtt továbbra is úgy töltik majd be szerepüket, mintha a deportálást előkészítenék, a csendőrséget felhozzák és csak az utolsó pillanatban fogják majd a németeknek megtagadni a közreműködést és csak akkor fogják kijelenteni, hogy erőszakosságuk esetén fegyveresen is ellenállnak a budapesti zsidók deportálásának megakadályozása végett. Ezekről a tárgyalásokról dr. Pető informálta ifj. Horthy Miklóst is. A kormányzó fia eleinte bizalmatlanul fogadta Ferenczy szereplését, mert — mint mondotta — «rossz híreket» kapott róla. De Pető arra mutatott »rá, hogy bár a Zsidó Tanács előtt is ismeretesekek vidéken elkövetett gazságai, de úgy látszik, hogy a német katonai helyzet megítélésében most már világosabban lát és a budapesti zsidóság megmentésében való segítségével kívánja kiengesztelni bűneit és «érdemeket» kíván szerezni. Ferenczy és Lullay még azt is kikötötték, hogy tervüknek a Sztójay-kormány tagjai előtt titokban kell maradnia, mert annak korai kipattanása meghiúsíthat mindent.

Ezek után történt az, — már augusztusban volt, — hogy Ferenczy előállt azzal a kívánsággal, hogy a Zsidó Tanács eszközölje ki, hogy őt a kormányzó fogadja és ő tőle közvetlenül kapja meg a parancsot a deportálás megakadályozására. Dr. Pető még aznap délután ifj. Horthy. Miklóshoz fordult ezzel a kéréssel és másnap megkapta a feleletet: «Ferenczyt délután 4 órakor fogadja a kormányzó.» Az audiencia után Ferenczy és Lullay újból megjelentek Stern Samu lakásán, ahol Ferenczy elbeszélte, hogy mi történt a volt kormányzónál. Órákig volt nála, állítólag feltárta a Gestaponak összes gáztetteit, mire parancsot kapott a kormányzótól, hogy a Budapesten lévő

zsidóság deportálását meg kell akadályozni, ha kell, még fegyveres erővel is!

Ferenczy vallomása szerint ezután még három alkalommal került a kormányzó elé. Egyszer megbízta azzal, hogy puhatolja ki a németeknek magyarországi haderejét. Ferenczy megállapította, hogy a németeknek a megszállás kezdetén öt hadosztályuk volt Dunántúlon, mind azzal a céllal, hogy Budapestet és a kormányzót sakkban tartsák. Ez a létszám azonban gyors ütemben csökkent és Ferenczy augusztus 20-án a kormányzónak jelentést adott, amelyben közölte, hogy a németek hadereje Magyarországon rendkívül meggyengült. Ebben az időben már főképpen csak parancsnokságok, intézmények és kiképző csapatok működtek itt. Kétségtelen, hogy ez a tény nagymértékben befolyásolta a kormányzót augusztus 20-án, a Ludovikán tartott emlékezetes beszédében, amelyre még a későbbiekben vissza fogok térni.

Mielőtt rátérnénk a budapesti zsidóság deportálás! krízisére, az augusztus 27-ét megelőző események tárgyalására, nem mellőzhetjük, hogy reá ne mutassunk a külföld hangulatára és a magyar zsidóság tényleges belső helyzetére.

Július 20-án a St. Gallener Tagblatt, svájci elterjedt, napilap esti kiadásában a következő jeltűnést keltő cikk jelent meg:

«A lovagiasok.» «A Vöröskeresztnek nagy sikere volt^ igen nagy sikere. A továbbiakig valószínűleg több, mint félmillió embernek életét sikerült megmentenie. Ilyen hatása volt közbenjárásának azoknál az uraknál, akik ma Magyar országot vezetik.

Ám a köszönetnek akár csak egy szavával, vagy az elismerésnek akár csak a legkisebb lehelletével is adózni ezeknek az uraknak sokkal több volna, mint amennyit megérdemelnek. Elhatározták, hogy félmillió embert^ legnagyobb részét saját állampolgáraikat, a legborzalmasabb kiirtásra szánják, miután előbb kirabolták és agyonkínózták őket. Kirabolni és kifosztani sikerült mindenkit, talán azoknak a milliomosoknak a kivételével, akik elég okosak

voltak, hogy vagyonuk nagy részét a mostoha szülőháza elől idejekorán megmentésük és ennek következtében elég valutával rendelkeztek, hogy két Gestapo repülőgépet vásároljanak. Meggyilkolni azonban — csak — mintegy 400 ezret sikerült. (Az áldozatok száma már ekkor is sokkal több volt.) Láttunk-e vajjon álszenteskedőbb valamit is, mint az az első jélhivatalos kommuniké volt? Mert hát mi is történt? «Csak az, ami más országban.» «Megállapodás munkaerők szállítására.» Csak természetes, hogy ehhez a zsidókat kínálták jel. És Magyar országon különben is csak a «technikai lebonyolítás» történt — valószínűleg megjelelő elgázosítási kapacitású kivégző helyiségek hiányában. Munkaerők, közöttük néhányszor 60 vágón 2 és 8 év közötti gyermekkel. Hiszen nem kívántak tőlük nehéz munkát, csak egy rövid sétautat a közeli barakba!

De a magyar hatóságoknak a Vöröskereszt lépéseire adott válaszát nyilvánvalóan ugyanaz a szerző jogalmazta, mint aki a kommunikét. Igen, a deportációt beszüntetik. Hogy azonban a túlélők életfeltételeiben, vagy sokkal inkább halálfeltételeiben milyen változások lesznek, arról szó sincs. Mint eddig, minden családnak továbbra is csak egy szobája van, napi néhány órára távozhatnak el a háztól, nem fogadhatnak látogatókat és teljesen keresetnélkül állnak! Ám élelmiszert szabad nekik küldeni. «Megható engedmény», mert hiszen ezen a módon Magyarország a saját élelmiszereit takarítja meg a szomszédba való export részére. Tíz éven aluli gyermekeknek megengedik a külföldre való utazást, feltéve, hogy beutazó vízummal rendelkeznek. Ha el is képzeljük azt a valószínűtlen esetet, hogy minden ilyen gyermeknek menedékhelyet adnak a szülőhazáján kívül, természetesen még egy átutazó vízum is kell, amit nem valami nagyon könnyen lehet majd megszerezni, annak az országnak a vagonhiánya mellett, amelyen át kell haladniok. Vágón ugyanis csak az auschwitzi utazáshoz akad. És képzeljétek csak, azt is megengedik a zsidóknak, hogy Palesztinába utazzanak. Ezeknek a százazreknek most jogukban áll országukat koldusként elhagyatni és ha Anglia ennek a tömegvizumnak a kiadását megtagadná, akkor már éppen nem a Sztójay-kormány, hanem az angol kormány hibája» hogy ezek a százezrek így, vagy úgy elpusztulnak. Ilyen manőverek-

kel gondolja Sztójay és Imrédy úr (utóbbinak csak legutóbb sikerült egy zsidó nagymamát a családfájából kifűrészelnie), a külföldi közvéleményt, amelyre Magyar ország egyes körei még mindig bizonyos súlyt helyeznek, úgyszintén a saját országuknak titkos véleményét, — mivel nyílt közvélemény már nincs — elhallgattatni. És nem tagadható, hogy itt-ott eredményre is számíthatnak, mert mindenütt akadnak emberek, akik ilyen kérdésekben örömmel és gyorsan megnyugtatták magukat. Ám azoknál, akik Magyar országon, vagy másutt» az emberiségnek bár csak némi nyomát is és az önálló gondolkodásnak csiráit megőrizték, kudarcot fognak vallani.

Senkinek sincs joga» de legkevésbé Magyarországnak, hogy az angol kormánytól a háború közepén, egy vele háborúban álló ország polgárai százezrekre menő tömegének befogadását kérje. Hiszen már a «technikai* lebonyolítás» is sokkal nagyobb lenne, mint amikor a Sztójay-kormány magyar állampolgárokat, asszonyaikkal, öregekkel és gyermekeikkel együtt Németországnak szolgáltatott ki.

És mindezt nagyon is jól tudják a mai Magyarország urai és ezért nem is érdemeknek köszönetét, amiért a 400.000 «leszállítottál» most ideiglenesen beérik. A magyarok szeretik magukat lovagiasnak és keresztyénnek nevezni. Erre korábban mindenestre több jogcímük volt. De, hogy minek tartják őket a saját országukban, azt legutóbb Treitel János mondta ki legnyíltabban Budapesten. Ez az ember bandájával a napokban rabolt ki két zsidó nőt és utána a legállatiasabb módon lemészárolta őket. «Hiszen csak a kormány szándékait valósítottuk meg és inkább kitüntetést érdemelnénk,» — mondta. És hogy a magyarokat valamilyen módon kárpótolják szomorúságukban, amiért a kiszolgáltatott zsidók -munkaszolgálatának» részleteiről nem tájékoztathatják őket, a magyar újságok a gyilkosság leírását az összes elképzelhető részletekkel együtt közölték. Treitel Jánost cimboráival együtt kötél általi halálra ítélték. Nem egészen jogtalanul fogja kérdezni, hogy miért éppen neki kell bűnhődnie. És ez a kérdés túléli őt!»

A svájci lapnak ez a ragyogó, szatirikus cikke mély hatást gyakorolt.

1944 júliusának utolsó hetében a Zsidó Tanács memorandumot nyújtott át azoknak a befolyásos hatósági és egyházi személyeknek, akiktől a helyzet megmentését várta. *Ez a tájékoztató hű képet ad arról, hogy milyen volt a budapesti zsidóság helyzete az első és második deportálási kísérlet között.*

A memorandum így szólt:

«A mintegy 500.000 lelket számláló vidéki zsidóságnak ez évi május és június hónapokban az ország területéről történt kiszállítása és a budapestkörnyéki városokban és községekben élő 20 000 jönyi zsidóságnak a budakalászi gyűjtőtáborban történt koncentrálása és július hó elején bekövetkezett deportálása után a magyar zsidóság problémája lényegileg annak a kb. 200.000 lelket számláló budapesti zsidóságnak problémájává zsugorodott össze, amely az egymást követő ellentétes hírek között a legszörnyűbb aggodalomban várja sorsának beteljesedését.

*A még megmaradt zsidóság körében a főváros közvetlen közelében lakó zsidóknak a múlt hó elején a budakalászi gyűjtőtáborban történt össze zsúfolása és azok a végtelenül szomorú körülmények, amelyek mellett ez végbement, továbbá azok a testi és lelki szenvedések * amelyek ezen a szerencsétlenek keresztülmentek, végül a budakalászi táborban lévők deportálása, pszichózist idézett elő a főváros zsidósága körében, amely úgy érezte, hogy pusztulása immár küszöbön áll.*

A budapestkörnyéki zsidóság deportálása után a további deportálások beszüntetése érdekében különböző lépések történtek és magas egyházi személyek előtt illetékes helyen erre vonatkozólag megnyugtató kijelentések hangzottak el.

Amikor július hó első felében a deportálások szünetelésének híre elterjedt, a főváros zsidóságának izgatott hangulatában bizonyos enyhülés következett be. A Budapestre vezényelt nagyszámú csendőrség, amely vidéken és a főváros környékén a deportálásoknál az ismert körülmények között és eszközök alkalmazásával közreműködött, eltávozott és egyéb jelek is arra mutattak, hogy a deportálások szünetelni fognak.

Mindamellett a Kistarcsán internált mintegy 1200 zsidót a német hatóságok július hó 19-én vagonokba rak-

ták és útnak is indították. A szerelvény azonban a kormány intézkedése folytán visszakerült Kistarcsára. Ennek ellenére mégis úgylátszik, hogy a deportálások megszüntetésére irányuló szándék nem volt keresztülvihető, mert már két nap múlva a német hatóságok — bizonyára valamely magyar hatóság hozzájárulásával — a kistarcsai internáltakat autókon és gyalogmenetben Rákoscsabára szállították, ahol őket bevagonirozták és az ország területéről ismeretlen helyre szállították. Ekként a deportálások megszüntetésére vonatkozó kijelentéseket hatálytalanították. Úgylátszik, hogy a német hatóságok továbbra is ragaszkodnak a deportáláshoz és ezzel a magyar zsidóság teljes liquidálásához, míg a magyar kormányban a nézetek e tárgyban megoszlanak-

A budapesti zsidóság egyre fokozódó félelmi érzetét még növelik azok a hírek, amelyek újabb csendőrsztagoknak Budapestre történő érkezéséről és a deportálásoknak a közeljövőben meglepetésszerűen történő megkezdéséről szólnak. Ezek a hírek a lelkileg amúgy is agyonzaklatott és az elmúlt négy hónap szenvedései következtében testileg is kimerült zsidóság körében könnyen hitelre találnak.

A sajtóban a Németországba kiszállított zsidók helyzetéről közzétett jelentéseket a zsidóság célzatosnak tartja és nem hiszi el. Az említett jelentések a zsidóság véleménye szerint csupán a kedélyek és a közvélemény megnyugtatósára szolgálnak.

Fokozza a rémületet és a nyugtalanságot az a körülmény, hogy a deportáltak százezres tömegei igen csekély kivételtől eltekintve, hónapok óta semmiféle életjelt nem adnak magukról.

A Budapesten élő mintegy 1900 házban összezsúfolt 200.000 főnyi zsidóság helyzete egyébként is felette súlyosnak mondható. Mindenekelőtt az élelmiszeradagoknak szinte brutálisnak nevezhető és a gyermekek, öregek valamint betegek igényeit is mellőző lecsökkentése említendő, amely a tömeglakásokban elhelyezett és így a megbetegedésnek amúgy is kitett emberek — különösen gyermekek és agok — fizikai erejét lassan, de biztosan aláássa.

Ebben az időben megjelent a zsidók szabad közlekedését korlátozó rendelet, amelynek értelmében a zsidók csak 11—17 óráig tartózkodhatnak lakásaikon kívül. E ren-

delet következtében nagyszámú munkás és állásában még meghagyott értelmiségi alkalmazott, valamint igen sok iparos vesztette el létalapját, mert képtelen munkahelyén megjelenni.

A zsidók vagyonának zárolása jolytán számos család került a legsúlyosabb helyzetbe.

A zsidó közületek és a különböző intézmények bevételei úgyszólván teljesen megszűntek és így az eddigi szociális és karitatív munka elvégzése is lehetetlenné vált, holott arra éppen a jelenlegi körülmények között fokozott mértékben volna szükség-

A zsidók hatósági rendelkezés értelmében közsegélyben nem részesülhetnek és a zsidó kórházak igénybevétele következtében a nagyszámú beteg ellátása is megoldhatatlan feladat elé állítja a Zsidó Tanácsot, annál is inkább, mert zsidóknak a közkórházakba való felvétele úgyszólván teljesen megszűnt.

Nagymértékben súlyosbítja a zsidók helyzetét a zsidó üzletek és vállalatok bezárása, ami egyrészt a zsidó alkalmazottak és munkások könnyörtelenné válását, másrészt igen sok önálló egzisztencia megszűnését vonta maga után.

A budapesti zsidóknak az a része, amely még az engedélyezett készpénzzel rendelkezik, ebből tartja fenn magát, de természetesen napról-napra növekszik azoknak a száma, akik már mindenüket felélték és a munkavállalás lehetősége hiányában családjikkal együtt a pusztulásnak néznek elébe. A zsidóságnak nagyobbik része, amely mázát eddig is szellemi vagy testi munkával tartotta fenn és tartalékkal nem rendelkezett, már most is a legnagyobb inségben tengeti életét és a különböző zsidó szervek és intézmények a fentvázolt okok miatt képtelenek rajtuk segíteni.

*

Ez a súlyos helyzet, amely a budapesti zsidóságot kétségbeeséssel tölti el, csak abban az esetben enyhülhetne, ha egyrészt a mozgási szabadságot korlátozó intézkedések megszüntetése révén a zsidó munkavállalók és iparosok foglalkozásukat tovább is folytathatnák; másrészt, ha munkájukat vesztett rétegek a termelő munkába megfelelő módon bekapcsolódhatnak. Ez egyrészt az ország érdekeit is szolgálná, másrészt sokezer család pusztulását akadályozná

A zsidóság minden munkára kész. Csak a napokban indult meg a honvédelmi minisztérium irányítása alatt 2000 embert magában foglaló romeltakarítási munka, amelyet a Zsidó Tanács szervezett meg és bonyolít le. Valószínű, hogy ez a szám a legközelebbi napokban lényegesen emelkedni fog.

A zsidóság vezetői további részletes tervezetet dolgoztak ki és futtatták el a kormányhoz a budapesti zsidóság munkaszervezésére vonatkozólag. A zsidóság ezzel is dokumentálni akarja, hogy az ország érdekében minden munkát elvégezni kész és hogy a legkeményebb munkát is vállalja a deportálások elkerülése végett és családjai megmentése érdekében.

Meg kell említeni, hogy a 18—48 éves korban lévő zsidók már amúgy is katonai kiegészítő munkaszolgálatot teljesítenek. Ezeknek gyermekei és szülei, valamint a munkképes nők deportálásuk elkerülése érdekében bármilyen munkát hajlandók vállalni.

Meg kell még említeni, hogy a magyar zsidóság, ha kell, kivándorolni is hajlandó az országból és készséggel közreműködnék a kivándorlási akció szervezett lebonyolítása érdekében, ha ezáltal a deportálás fenyegető rémét elháríthatja maga és gyermekei feje felől.

Budapest, 1944. évi július hó 24-én.»

*

Időközben a magyar zsidóság érdekében megindult mentési akciónak konkrét jelei kezdtek mutatkozni. Az elsők közé tartozott *a tangeri 500 gyermek vízuma*, amely magában véve ugyan csak kis rétegre terjedhetett volna ki, de mozgásba hozta a Budapesten székelő semleges diplomácia egy részét és alkalmuk kínálkozott arra, hogy zsidó ügyekben érintkezésbe léphessenek egyfelől a Zsidó Tanáccsal, másfelől a kormányhatósági tényezőkkel.

Július 12-én a következő sürgöny érkezett a Síp-utcába: « *Bitten bei Budapester spanischen Gesandtschaft betreffend Visa für 500 Kinder vorzusprechen Stop Liste 200 Namen von uns abgesandt 300 Kinder können von Ihnen bestimmt werden Stop Bitten sofortige Antwort Cdmité d'Assistance aux Réfugiés Tanger* ».

A sürgöny értelmében tehát 500 zsidó gyermeknek Tangerbe való kivándoroltatására nyílt volna alkalom. A sürgöny érkezése után a Zsidó Tanács kiküldötte azonnal felkereste *M. Saus Brisos spanyol ügyvivőt*, akit azonban kormánya még nem értesített arról, hogy a vízumokat kiadhatja. Ennek ellenére az ügyvivő a Zsidó Tanács megbízottjának rendelkezésére állott és felkérte a Zsidó Tanácsot, hogy táviratozzanak Tangerbe, hogy az ottani segítő bizottság táviratilag kérje fel a spanyol külügyminisztériumot intézkedés végett és az hivatalból utasítsa őt a vízumok kiszolgáltatására. Azt is közölte a spanyol ügyvivő, hogy nem áll módjában az akciót a spanyol követség keretében lebonyolítani és ezért ő a leghelyesebbnek tartaná, hogy *Born Frigyes* urat, a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság magyarországi delegátusát kérné fel a Tanács, hogy szervezetét e célra bocsássa rendelkezésére. Az ügyvivő közlésének megfelelően a távirat azonnal elment Tangerbe és a Tanács nevében *dr. Gergely Györgyin.* hatósággal érintkező csoport egyik tagja felkereste július 29-én *Born Frigyest.*

A Nemzetközi Vöröskereszt fődelegátusa a tulipánutcai irodában fogadta a Zsidó Tanács kiküldöttjét. A tényállás ismertetése után közölte, hogy az ügy neki 'teljesen új. Elsősorban arra van szüksége, hogy a spanyol ügyvivő vele is hivatalosan közölje a vízumok kiadására való felhatalmazását, a továbbiakban pedig érintkezésbe kell lépnie a Vöröskereszt genfi központjával, ahonnan neki is utasítást kell kapnia. Megállapodtak abban, hogy július 31-én hármás megbeszélést fognak tartani, amelyen a spanyol ügyvivő, Böm és a Zsidó Tanács megbízottja fognak résztvenni. Böm ígéretet tett arra, hogy az egész ügyet a legteljesebb diszkrécióval fogja kezelni és különválasztja minden egyéb kivándoroltatási akciótól. Előadása szerint, a közlekedési kérdés mellékes részlet csupán, mert ha a vízumok rendben vannak, akkor a Vörös keresztnek szükség esetén teherautók is állnak rendelkezésére. Amidőn a Zsidó Tanács megbízottja ismételten figyelmeztette Bömöt arra, hogy a hatósági tárgyalások során a legnagyobb tapintattal járjon el, mert német részről óvatosan figyelik a külföldi diplomáciai megbízottakkal való érintkezést, a Vöröskereszt fődelegátusa azt válaszolta, hogy «ő *eddig*

is nagyonvigyázott, — bár nem törődik a németek véleményével».

Azt is közölte, hogy «mindenről tökéletesen tájékozva van, arról is, ami vidéken történt, mert a híreket^ egyenesen Genjből futárpostával kapta felettes hatóságaitól. Elbeszélte, hogy július 18-án a magyar kormány egy nyilatkozatot ismertetett vele, amely szerint a deportálások ideiglenesen fel vannak függesztve, azonban a zsidókat «Arbeitskompanie»-bán akarják foglalkoztatni és pedig a kitérteket az országon belül, az izraelitákat esetleg az országon kívül is. Arra is utalt, hogy a napokban a Nemzetközi Vöröskereszt központjától egy «Sonderkurir»» érkezett, aki «súlyos» magyar személyiségnek hozott írásbeli üzenetet, illetve levelet a deportálások beszüntetése tárgyában. A «Sonderkurir» még mindig itt van, egy-két nap múlva indul vissza állomáshelyére.

Időközben a Zsidó Tanács sürgönye elment Tangerbe, ahonnan megfelelő intézkedések történtek és a spanyol külügyminisztérium utasította a budapesti ügyvivőjét, hogy 500 zsidó gyermek és 50—70 felnőtt kísérő számára a vízumokat szolgáltassa ki.

A kitűzött hármás megbeszélés július 31-én történt. Az erről szóló dir. Gergely Györgytől származó eredeti jelentés megmaradt és felette érdekes történeti anyagot képez. A következőképen szól:

«Előzetes megállapddás alapján ma déli 12 órakor megjelentem a spanyol követségen. A megbeszélésen rajtam kívül jelen volt a spanyol Chargé d'affaire, Friedrich Born a Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi delegátusa és Schirmer a Nemzetközi Vöröskereszt ideiglenesen Budapesten tartózkodó külön megbízottja.

A megbeszélés tárgya 500 izraelita gyermek kivándoroltatása Tangerba. A Vöröskereszt megbízottak és az ügyvivő megerősítette, hogy felhatalmazása van külügyminisztériumától, 500 vízum kiszolgáltatására. A Vöröskereszt megbízottai szerették volna elérni, hogy a kivándoroltatásra vonatkozó indítványt a spanyol követség tegye meg és pedig párhuzamosan a német és magyar hatóságokkal. Az ügyvivő azonban rámutatott, hogy a meghatalmazások terjedelme csak a vízumok kiszolgáltatására szól, ha a Vöröskereszt urai ragaszkodnak a közvetlen spanyol intervencióhoz, akkor elvileg ettől sem zárkozik

el ugyan, de erre újabb meghatalmazásra van szükség, amelyet táviratilag bekérhet. Javasolta azonban, hogy a kényes politikai helyzetre való tekintettel ettől tekintsünk el és a közvetlen lépéseket a Nemzetközi Vöröskereszt tegye meg.

A Vöröskereszt urai erre egymás között hosszú schwitzer dijtsch nyelvű megbeszélést folytattak, amelyből határozótan megértettem, hogy jobban szerették volna a spanyol intervenciót és sajnálták, hogy az ügyvivő erre felhatalmazás nélkül nem hajlandó.

Végül is az ügyvivővel folytatott rövidebb vita után elhatározták, hogy a Vöröskereszt még ma délután megírja felszólítását a magyar és német hatóságokhoz egyidejűleg, amit holnap a spanyol követségnek fognak bemutatni. A spanyol ügyvivő viszont hivatkozott arra, hogy a Vöröskereszt demarch-a másolatának birtokában az abban foglaltakat a magyar és német hatóságoknál «note verbale»-al meg fogja erősíteni.

Kérdés formájában arra céloztam, hogy esetleg jó volna kivárni előbb a magyar hatóságok választát és csak ennek birtokában fordulni a német hatóságokhoz. A Vöröskereszt két megbízottja erre feltűnően összenézett, majd a rendkívüli megbízott azt mondta, hogy a párhuzamos lépéshez ragaszkodniok kell, mivel a német hatóságok ma reggel jelentették ki előtte, hogy a magyar kormány az itteni zsidóságot a németeknek teljesen átadja.

Mikor ezt bizonyos megütközéssel fogadtam, Böm azzal igyekezett elvenni a kijelentés élet, hogy azt már néhány hete úgyis mindenki hallotta. Mikor pedig rámutattam arrci, hogy más az, ami néhány hete történt és más az, ha ugyanazt ma megerősítik, a rendkívüli megbízott telkemre kötötte, hogy abból, amit hallottam, egy szó sem szabad, hogy napvilágra kerüljön.

Born ezután megkért, hogy az 500 gyerekből a «Comité d'assistance au refugiés» távirata szerint, számunkra kiválasztásra meghagyott 500 gyermek nevét már most foglaljuk listába és ezeket az indulásig a Vöröskereszt védelme alatt álló táborba kívánják elhelyezni.

Ezután megállapodtunk abban is, hogy a spanyol kormánytól az ügyvivő 50 felnőtt zsidó részére való vizium kiszolgáltatását is kéri engedélyezni, akikre mint kísérőkre szükség volna. Ha ez nem sikerülne, akkor a Vörös-

kereszt, (esetleg a spanyol Vöröskereszt) gondoskodnék kísérőkről. Egyben közölte, hogy a spanyol követség 20 gyermeknek és 15 felnőttnek a kijelölését magának fogja fenntartani, amihez hasonló számú igényt Bornék is bejelentettek.

A listákra csakis olyan gyermekeket szabad bevenni, akik jelenleg is Pesten tartózkodnak és nem internáltak. A spanyol ügyvivő ezután behatóan érdeklődött a deportálásokról beszivárgó borzalmas hírek valódisága felől. Az ügyvivő ezután rémségeknek nevezte a hozzá befutó híreket és ezt a nézetét igen hosszadalmasan ki is fejthette.

Holnap reggel kell érdeklődnöm Born úrnál, aki az irt levélnek egy kópiáját rendelkezésünkre fogja bocsátani.

Egyéb jelenteni valóm nincsen. 1946 július 31.»

A jelentéshez mellékelve van Friedrich Boirnnak a magyar külügyminiszterhez intézett következő jegyzéke:

«*Note an das kgl. Ungarische Aussenministerium.*»
Herr Minister!

Die Spanische Gesandtschaft in Budapest teilt mit eine Instruktion der Spanischen Regierung erhalten zu haben, wonach das Einreisevisum für 500 jüdische Kinder aus Ungarn, nebst dem benötigten Begleitpersonal von 50—70 Erwachsenen, zu erteilen sei.

"Das Internationale Komitee vom Roten Kreuz wurde ersucht, die notwendigen Schritte zu unternehmen, um die Ausreise aus Ungarn der vorerwähnten Zahl jüdischer Kinder, nebst dem erwähnten Begleitpersonal, in die Wege zu leiten und in gleicher Weise die Durchfahrt durch andere Länder zu kontrollieren.

Ich bitte Sie, Herr Minister, mir mitteilen zu wollen, ob die Ungarische Regierung das Einverständnis gibt, diese Aktion für die Entsendung von 500 jüdischer Kinder, nebst dem notwendigen Begleitpersonal nach Spanien, in Gang zu bringen und durchzuführen.

Genehmigen Sie, Herr Minister, die Versicherung meiner vorzüglichen Hochschätzung. Der Delegierte für Ungarn Friedrich Born Comité International de la Croix-Rouge Delegation en Hongrie.»

A tárgyalások augusztus 2-án folytatódtak, amelyről dr. Gergely Györgynek a következő jelentése számol be:

«A mai napon előzetes megbeszélés értelmében megjelentem a Nemzetközi Vöröskeresztnél, ahol Friedrich Born úrral a következőket végeztem:

Átadtam a M. Kir. Külügyminisztériumhoz intézett jegyzéknek két másolatát, A másik példányt holnap kell továbbítanom a spanyol követséghez, ahol is megállapodásunkra hivatkozva, az ügyvivőt a megígért note ver balé megtételére kell jelhívnom. Az ügyben a külügyminiszter állandó helyettese? dr. Arnóthy-Jungerth rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter jár el. ő kapta meg a Vöröskereszt jegyzékét és ő hozzá kell irányítanom a spanyol ügyvivőt is,

i A némtet hatóságokhoz Born a mai napig nem intézett jegyzéket, én szándékosan nem kérdeztem, hogy miért, mert úgy gondolom, hogy ennek a jegyzéknek a pillanatnyi elmaradása a mi szempontunkból célszerű.

A megbeszélés során, amely ezúttal ismét kb. másfél óra hosszat tartott, annak a véleményének adott kifejezést, hogy a palesztinai első csoport sem tud majd kijutni az országból a törökországi várható események miatt. Elmondta továbbá, hogy tegnap a Vöröskereszt rendkívüli megbízottjával együtt Jaross Andornál volt, aki kijelentette, hogy mintegy 200—250.000 zsidót hajlandó a Nemzetközi Vöröskereszt rendelkezésére bocsátani. Ezután a kijelentése után hosszasan fejtegette a Vöröskereszt urai előtt a zsidókérdésben elfoglalt álláspontját. Friedrich Bornnak az a benyomása támadt, hogy Jaross a zsidók eltávolításával a maga részére a «történelem» előtt akar érdemeket szerezni és olyan fanatikusnak mutatkozott, hogy a delegátus szavait használva: «nem is volt érdemes vitatkozni vele.» ő, Jaross egyébként azt is mondotta, hogy egyáltalában nem áll szándékában a zsidókat feleslegesen kínozni és csaknem szabad kezet adott a Vöröskeresztnek karitatív tevékenységének kifejtéséhez.

Ezután elmondotta Born, hogy egy magasállású úr («eine sehr hbhe ungarische Persönlichkeit»), aki «excellence» címet visel, járt nála tegnap vagy tegnapelőtt s hosszú megbeszélések során azt a kérdést intézte hozzá, hogy vajjon a Vöröskereszt hajlandó lesz-e a magyarokért adott esetben ugyanúgy közbelépni, mint ahogy azt most a zsidókért teszi. A delegátus azt válaszolta, hogyha majd igen nagy szükségben lesznek, akkor a Vöröskereszt közbe-

lépése nyilván nem fog elmaradni, mivel ők nem részrehajlók.

Továbbiak során közöltem Bornnal, hogy eddig még megerősítetlen hír érkezett hozzánk, hogy állítólag Encs községben, Kassa közelében felállított zsidó internáló táborban az emberek naponta 70 gramm kenyeret kapnak és a bánásmód olyan, hogy eddig kb. 1000 halott volt. Sürgős segítséget kérnek. Határozottan hozzáfűztem, hogy közlésemet nem tekintheti autentikusnak? mivel a pontos tényállás megállapítása folyamatban van. Azt válaszolta, hogy mihelyt a hír valónak bizonyult? értesítsük. Azonnal le fog utazni és a Jarosstól tegnap kapott felhatalmazás alapján rendet fog teremteni. Az adatokat feljegyezte. Ez alkalommal ismét felhívtam a figyelmét arra, hogy semmiféle közlésünket se használja fel az Intéző Bizottságra való hivatkozással. Ezt tudomásul vette és határozott ígéretet tett. Közölte azt is, hogy ilyen tekintetben a rendkívüli meghatalmazott szinte túlzott óvatosságra intette.»

Ennek a jelentésnek különös érdekessége az, hogy feljegyzést tartalmaz arról a beszélgetésről, amelyet Born és Schirtaier, a A öröskereszt külön megbízottja, Jarosszlndor belügyminiszterrel folytatott. A másik érdekessége pedig az, hogy még a legjobban informáltak is hittek abban, hogy Magyarországon elrejtett helyeken zsidófabrikák vannak és nem mindenkit nyelt el az auschwitzi katlan. Tényleg június és július havában sokfelé kutattak Magyarországon ilyen elrejtett táborok után. Mindenféle kósza hírek terjedtek el, amelyek, sajnos, mindig alaptalanoknak bizonyultak.

*

Miközben a budapesti zsidóság megmentése végett ezek a védekező lépések voltak folyamaiban, a németek, pontosabban Eichmann és a vezetése alatt álló Sonderkommandó, erőszakolta a deportálások megkezdését. Új időpontot tűztek ki és pedig augusztus 5-re. Wisliceny félbeszakította balatoni nyaralását és ismét megjelent a svábhegyi Kommandónál, legényeivel pedig rendbehozatta a békásmegyéri tábort, ahonnan a pestkörnyéki zsidókat július elején Auschwitzba szállította és minden előkészületet megtett, hogy művét megkoronázza. A németek de-

portálái szándéka — mint láttuk — július 6-án *nem tört meg*» csak a magyar csendőrségi karhatalmi osztagok elvezénylése folytán *megszakadt*», amint azt Ferenczy csendőralezredes a deportálás szakszerű nyelvén kifejezte. De ehhez hozzátette: *«csak hogy ők (t. i. Eichtnannék), azt is tudták, hogy a karhatalom belpolitikai okból, a puccskísérlet miatt került elszállításra, ők ebbe nem is szóltak bele, de forszírozták, hogy a szállítás később megtörténjék»*.

Állandóan foglalkoztató kérdés, hogy magyar segítség nélkül a németek a deportálást végre tudták volna-e hajtani? Amikor a népbírósi tárgyalások során *Winkelmann* rendőr tábornokhoz, a Magyarországon székelő SS osztagok legfőbb parancsnokához erre vonatkozóan kérdést intéztek, így válaszolt: *«Meg vagyok győződve, hogy a német hatóságok nem alkalmaztak volna kényszert. Himmler ugyanis, amikor az utasítást adta, azt mondta nekem, hogy ő ebben a kérdésben érdektelen.»* *Winkelmann* t. i. azzal védekezett, hogy 1943-ban ígéretet kapott Himmlertől, hogy ilyen ügyekben soha nem kell dolgoznia.» *Azt is állította, hogy amikor Himmler Magyarországra küldte, figyelmeztette erre az ígéretére és Himmler ezzel kapcsolatban tette ezt a kijelentést.* *Winkelmann* állítását még azzal is igyekezett alátámasztani, hogy nézete szerint, Németország mindenáron kerülni igyekezett a magyarokkal való összetűzést, mert feltétlen érdekében állott, hogy az olajra való tekintettel Magyarországot érintetlenül átvonuló területnek használhassa fel.

Megdöbbentően mutatja ki ugyanezt az analízist az a kihallgatási párbeszéd, ami *Wesenmayer*, Hitler egykori teljhatalmú magyarországi biztosa és a népbírósi tanács elnöke között ebben a tárgybán lefolyt:

«Elnök: Mi lett volna a következménye, ha a magyar kormány azt mondja, hogy a németek deportálás! kívánságát nem teljesíti?»

Wesenmayer: Akkor nem vitték volna keresztül. Hiszen, amikor Horthy ' kijelentette, hogy nem csinálják tovább, akkor nem is történt már semmi.

Elnök: On tehát azt állítja, hogyha a magyar kormányzat nemet mond, rögtön kezdetben, módjában lett volna elérni azt, hogy a zsidók úgy élhessenek tovább, mint

ahogy eddig éltek? Azt állítja, hogy Németország ebben az esetben semmiféle kényszerintézkedést nem tett volna?

Wesenmayer: Biztosan megpróbáltak volna nyomást gyakorolni, de nem álltak volna rendelkezésre azok a hatalmi eszközök, amelyek alapján azt keresztül is vigyék.

Elnök: Hogyan mondhat ilyet, amikor még Magyarország teljes megszállásához is rendelkezésre álltak a szükséges hatalmi eszközök?

Wesenmayer: A megszállás csak rövid ideig tartott és a hadosztályok kivonása már néhány nappal a bevonulás után megkezdődött. *Ezenkívül ez nem katonai, hanem rendőri feladat lett volna, ilyen erők -pedig kifejezetten csak kis mennyiségben álltak rendelkezésre.*

Elnök: Németországnak erre az esetre nem lett volna módjában megfelelő számú rendőri erőt idehozni?

Wesenmayer: Azt hiszem,, nem. *Azonkívül ezeknek tudniok kellett volna magyarul és ismerniük kellett volna az országot és la népet.*

Elnök: És például Lengyelország területén kinek a segítségével oldották meg a zsidókérdést? Oda tudtak errije a célra (elegendő létszámú német rendőr csapatot vinni)?

Wesenmayer: Soha nem voltam Lengyelországban, de alapvetően más jellegű területnek tekintem. Ez volt az első ország, amelyet megszálltunk és totálisan szálltuk meg. Nem' volt kormánya, hanem német kormányzat alatt állt. Ott nagyon széles alapokra fektetett és mindenhova elágazó német közigazgatás működött.

Elnök: Ennek ellenére mégis így is végre tudták hajtani a zsidókérdésnek az Önök által elképzelt gyökerei megoldását. Miért nem tudták ugyanezt végrehajtani a sokkal kisebb területet jelentő Magyarországon is?,

Wesenmayer: Az 1944. év már válságosnak minősíthető esztendő volt.

Elnök: Szóval, akkor már nem álltak volna rendelkezésre ilyen korlátlan német erők?

Wesenmayer: *Nem. Akkor már nem lehetett volna ilyen erőket idehozni.»*

Természetes, hogy ezeket a kijelentéseket kellően mérlegelni kellj Mindkettőjükről fel kell tételezni, hogy első sorban saját magukat akarták menteni és ezért fellépésüknek jelentőségét mindenképpen csökkenteni próbálták. Vi-

szent kétségbevonhatatlan tárgyi okok bizonyítják, hogy a magyar zsidóság deportálása — úgy ahogy történt — csak a legteljesebb magyar csendőrségi közreműködéssel történhetett.

*

Augusztus első heteiben már égő volt a talaj a budapesti zsidóság lábai alatt, amelynek belső vezetése is változáson ment át. A már korábban illegalitásba menekült *Kahan Franki Samu* orth. irodai elnök helyébe *dr. BoAa Ernő* került, majd *Freudiger Fülöp* orth. hitközségi elnök eltávozása és *Török Sándor* kiválása folytán két hely üresedett meg. *Új tagként Stöckler Lajos lépett be az Intéző Bizottságba, akiről még akkor senki sem tudta, hogy a történelem milyen nagy szeredet szánt neki.*

Freudiger Fülöp menekülése augusztus 10-én történt. Körülbelül hetvenedmagával, hamis román útlevelek segítségével lépte át a határt, öt, mint a Zsidó Tanács legjobban informált tagját ismerték, ezért hirtelen meneküléséből sokan arra következtettek, hogy a budapesti zsidóság számára is közeledik a végzet napja. Alaposan előkészített útvjáról már utazását megelőző órákban beszéltek a Síp-utca III-ik emeletén és amikor sikerült menekülése másnapra köztudomássá vált és *Eichmann* is hírt kapott róla, a véletlenül nála levő *Gábor Jánosnál* érdeklődött, hogy mit tud erről az ügyről? *Dr. Gábor* elbeszélte, hogy már előzetesen kósza hírek jártak és így ő is tudott, arról. *Eichmann* rárivallt, hogy kötelessége lett volna jelentenie «a készülő szökést» és minthogy ezt nem tette meg, azonnal lefogatta. *Dr. Gábort* négy detektív hozta be 11-én testefelé a Síp-utcába. Ugyanekkor *Dr. Reiner Imrével* szemlén is igen fenyegetően léptek fel, az ortodox tanácstag szökése miatt. Rövidesen *Dr. Gábor* a pestvidéki törvényszék fogházába, majd *Kistarcsára* került és csak a *Lakatos-kormány* alatti nagyszámú szabadonbocsátások alkalmával, szeptemberben került ki a fogházból.

; *Dr. Gábor* esete is megvilágította mindenki előtt, hogy milyen sors vár még arra is, aki eddig a németeknél aránylag a legtöbbet tudta elérni. Csak egyetlen menekülési lehetőség maradt: a magyar hatóságok felrázása és az ellenállás. A *Ferenczyvel* való tárgyalások során aggályok merültek fel, hogy vajjon a németek nem tudják-e maguk mellé

állítani a nyilasokat. A Tanács vezetősége igyekezett őt meggyőzni arról, hogy nyílt kiállítás esetén a szervezett munkásság szembeszáll a nyilasokkal és azokat a zsidóság mellé lehet majd állítani. Amikor Ferenczy e tekintetben kételkedett és kérdezte, hogy kivel tudnák ezt bizonyítani[^] felajánlották, hogy a szervezett szociáldemokrata munkásság egyik akkori vezetőjét, *Kabók Lajost* elhozzák hozzá, hogy ő is megerősítse ezt. *Kabók, dr. Bánóczy László* és *dr. Pető* között tárgyalások indultak meg, amelynek eredményeként *Kabók* magához kérte még *Karácsonyt*, aki akkor a Vasas szakszervezetnek volt a vezetője. *Kabók* és *Karácsonyi* órákon keresztül tartó megbeszélésen fejtették ki *Ferenczy* előtt a szervezett munkásság ellenállási készségét és ezzel megerősítették *Ferenczyben* azt az elhatározást, hogy a kormányzót a deportálás elutasításában és megakadályozásában támogassa,

3 Közben megtörtént a döntés Horthy iréséről is. *Ferenczynek* a rendőrség előtt tett vallomásából drámai erővel bontakoznak ki ennek részletei. *Ferenczy* ezekről a tárgyalásokról a következőket diktálta jegyzőkönyvbe:

«Emlékezetem, szerint július végén, vagy augusztus első napjaiban kerültem először ez ügyben a kormányzó elé* fia, ifj. Horthy Miklós útján. A kormányzót teljes részletességgel tájékoztattam mindenről és jelentettem,, hogyha a kormányzó a németek felé a zsidókérdést illetően kategorikus nemmel válaszolna., az eredménnyel járna, mert a megítélésem szerint, a Kárpátokban folyó hadiesemények miatt a németeknek magyarországi ereje nagyon megcsökkent. Ekkor kaptam a parancsot a kormányzótól, hogy lehetőséghez képest igyekezzem megállapítani azt, hogy Magyarországon hol és milyen erők vannak és elvileg hozzájárul ahhoz, hogy a Zsidók kiadását meg fogja tagadni. Ezen első kihallgatásom alkalmával nyújtottam át a kormányzónak az általam előre elkészített és öt pontból álló tiltakozó jegyzéket, amit a kormányzó elfogadott, de meghagyta, hogy ezt át kell stilizálni diplomáciai formába. A kormányzó magatartásából lehetett látni, hogy fél a németek teljes megszállásától.

A tiltakozó jegyzéknek diplomáciai nyelvre való átfordítását *dr. Csopey* külügyminiszteri tanácsos végezte. Erről tudott *dr. Arnóthy-Jungerth* külügyminiszterhelyettes

úr is. A németek részéről legutoljára augusztus 26. volt kijelölve a deportálás végrehajtására. 26-án,, szombaton a kormánynak át kellett volna nyújtani a tiltakozó jegyzéket. E helyett ennek a jegyzéknek egy példányát a kormányzó személyesen nyújtotta át IVesenmayer német követnek,, aki e napon egy más ügygel kapcsolatban a kormányzónál megjelent. Hogy mennyire félt a kormány ezt a tiltakozó jegyzéket átnyújtani, bizonyíték arra, hogy a németek válasza is megérkezett a tiltakozó jegyzékre s a kormány azt 'még mindig nem merte átadni. Ugyanis csak később tudódott ki., hogy a kormányzó a tiltakozó jegyzéket már átadta. Ebben a jegyzékben a kormány arria kötelezte magát, hogy a budapesti zsidóságot vidékre fogja kitelepíteni, de a Zsidókérdést maga oldja meg saját közegeivel és saját eszközeivel. Idegen hatalomnak azonban nem adja ki őket.» í

Ferenczynek a népbíróság előtt tett vallomása még jobban megvilágítja ennek a tiltakozó és a deportálások} folytatását megtagadó jegyzéknek történetét. A jegyzék öt pontból állott és annak első tervezetét Ferenczy készítette, előzetesen megmutatta a Zsidó Tanács vezetőségének és velük fordította le németre. Az első pont azt tartalmazta], hogy a magyar kormány kész saját közegeivel végrehajtani a zsidók kitelepítését Budapestről vidékre, «nem engedik azonban, hogy a németek tovább szállítsák őket, inért nem adják ki ü németeknek. A továbbiakban a jegy^ zék követelte az Eichmann különítménynek Magyarországról való távozását, az elfogott politikusoknak, a törvényhozás tagjainak a bíróságnak való átadását, a pestvidéki fogháznak magyar kézre való juttatását és a Gestaponál őrzött zsidó vagyonoknak, raktáraknak átadását, Viszont a magyar kormány kész volt vállalni, hogy a budapesti zsidóságot vidéki táborokban helyezi el és ott munkára fogja. Ferenczy szerint ez időnyerés lett volna, mert mint mondotta: «valamit inuszáj a németek felé mutatni, mert különben a defor-táció megghiúsítása lehetetlen.»

Ezt a tiltakozó jegyzéket hét példányban gépelték le. (A Zsidó Tanácsnak is eljutott egy másolat.) A volt kormányzó is kapott egy példányt. Augusztus 26-án Wesenmayer volt kihallgatáson a kormányzónál, mert Románia kiugrásával kapcsolatban demarsot intézett a magyar kormányhoz. Ezt az alkalmat használta fel Horthy és maga

adta át a jegyzéket a Németbirodalom teljhatalmú kövé-
tének.

Augusztus 17-től 26-ig eltelt 10 nap a drámai mér-
kőzés és krízis jegyében telt el. Bár a Horthy-féle men-
tesítésekre vonatkozó rendelet csak augusztus 22-én jelent
meg a hivatalos lapban (annak tartalmára és hatására még
visszatérek), ebben az időben már köztudomású volt, hogy
a miniszterelnökség, illetve a kabinetiroda útján a zsidó
törvények egyes rendelkezéseinek hatálya elsősorban a csil-
lagviselés alól való mentességhez lehet jutni. A mentesíté-
seket legkorábban főként a liberális világ asszimilációjában
magasrangú állami állást betöltött tisztviselők, tudósok és
művészek, valamint hozzátartozóik kapták. (Később látni
fogjuk, hogy ez az akció milyen átalakuláson ment át).
Ebben a köztudatban feltűnést keltett, hogy augusztus 17-én
délután 5 óra körül a Tanács három vezetőségi tagja
csillag nélkül jelent meg a zsibongó síputcai székházban
és szájról-szájra járt az a hír, hogy rövid úton *Bárczy*
István államtitkár kezéből kapták meg a kormányzói men-
tességet. Tulajdonképpen a három legexponáltabb tanácstag
csillagtalanításának nem kellett volna mélyebb hatást gyako-
rolnia, hiszen mások német igazolványok alapján sohasem
viselték ezt a megbélyegzést (így *Komoly öttó*, a Cio-
nista Szövetség elnöke és *Kasztner Rezső* sem). De ez a
változás, ami a három tanácstag külső megjelenésében meg-
nyilvánult, ebben az izgalmas légkörben mégis mély be-
nyomást keltett. Hetek óta mindenki a deportációról beszélt
és minden zsidó, amikor a másikkal találkozott, elsősorban
azt kérdezte, hogy a végzet be fog-e következni a buda(-
pestiek számára is, vagy sem. Nem csoda tehát, hogy a
Tanács elnökségének csillag nélkül való megjelenésében so-
kan a deportálásnak közvetlen küszöbön való voltát olvasták
ki. A megdöbbenést még fokozták az augusztus 18-án
történtek.

Augusztus 18-án az esti órákban *Sternt*, *Petőt* és *Wil-*
helmet, valamint családtagjaikat a svábhegyi Gestapo em-
berei elfogták, a Svábhegyre hurcolták és onnan az éj folya-
mán a pestvidéki törvényszéknek német kézen levő fog-
házába kerültek. Kihallgatásuk csak jelentéktelen körülmé-
nyekre terjedt ki és az elfogottak nem tudták, hogy letar-
tóztatásuk tulajdonképpen miért történt. Ugyanebben az
órában e sorok íróját a svábhegyi magyar Gestapo detek-

tívje kereste és nem kellett különösebb fantázia ahhoz, hogy a két akció között összefüggést keressenek. Másnap, 19-én (szombaton délelőtt Stem, Wilhelmet és családtagjaikat a kormányzó erélyes közbelépésére szabadonbocsátották és ugyanakkor közölték, hogy a következő hétfőn* 21-én, Petőt is szabadon fogják engedni. Amikor 19-én a déli órákban Stem Samut lakásán felkerestem, ágyban fekve lázasan találtam[^] s szemmel láthatóan még az elmúlt izgalmas éjszaka hatása alatt volt. Legközelebbi családtagjai voltak körülötte. Amikor beszélgetés közben ismételen felvetődött, hogy miért történt a letartóztatás, a Tanács elnöke meggyőződéssel bizonygatta, hogy a Freudiger-féle utazás volt az elfogatás oka.

Azóta valószínűbb és egyéb feltevések is merültek fel, így többek között az, hogy a Tanács vezetősége ne lehessen résein a deportálás megkezdésekor. Az erre való szándékot még fokozhatta a feltűnéstkelő csillagmentesítés, amelynek egész rendszerét nem helyeselték a németek, terveikbe ütközött. Hiszen így a Tanács elnöksége feltűnés nélkül menekülhetett volna az illegalitásba és a föld alól irányíthatta volna az ügyeket. De mindez csak kombináció. A tény az, hogy Stem Samu elfogatásának okául a leghatározottabban a Freudiger-féle utazást jelölte meg.

Dr. Pető Ernőt külön kezelték; a svéd követségnek egy írását találták *meg nála*, ami miatt bántalmazták is. Kihallgatása során fi aggatták, hogy minő kapcsolata van a volt kormányzóval, honnan ismeri őt a volt kormányzó és hangsúlyozták, hogy csak kormányzói utasításra helyezték szabadlábra. Amikor augusztus 21-én Petőt a Gestapo fogházából kiengedték, egyúttal utasítást adtak, hogy a Tanács tagjainak, valamint a Tanács hivatalában működő fizetéses és nemfizetéses alkalmazottaknak névsorát sürgősen állítsák össze és juttassák fel a svábhegyi Kommandó -hoz. Mindez súlyos fenyegetések között történt.

A Gestopónak ez a rendelkezése a deportálás megkezdését jelentette. A Tanács elkészítette a listát, amely a szervezetében dolgozó több mint 1000 személy nevét tartalmazta, de nem véve tudomást a célról és naivitást színelve, a listán szereplők lakcímét nem tüntették fel. Egy napi szünet következett, amit az érdekeltek százai lélekzetfojtva figyeltek. Augusztus 24-én lejött a parancs, hogy a lakcímeket is fel kell tüntetni a jegyzéken. Immár nem

lehetett kétséges, hogy mi készül. Ugyanaznap Ferenczy Petőnek és Wilhelmnek megmondotta, hogy Eichmann utasítása szerint elsősorban a Tanács tagjait és a Tanács szervezetében működő tisztviselőket kell hozzátartozóikkal együtt deportálni. Ugyanakkor Ferenczy megmutatta a menetrendet is, amelyben kidolgozták, hogy a főváros egyes területeiről melyik környékbeli községbe szállítják ki a sárgacsillagos házak lakóit és az egyes községekből mikor teszik be öltét a deportáló vonat fia. A deportálás augusztust 27-től szeptember 18-ig tartott volna.

Mindebből kiszivárgott a nép közé, a pánikhangulat, a tömegtébollyá sűrűsödő borzadály óráról-órára fokozódott. Már-már alig lehetett normálisan gondolkodó emberrel találkozni, Lassan majdnem mindenkin a végső kétségbeesés kezdett úrrá lenni és ki apatikusan, ki örületben várta, a végzetet.

Így közeledtünk a krízis legsötétebb napjához, augusztus 26-ika szombatjához. Már a kora reggeli órákban telefonon parancs érkezett, hogy a Tanács és tanácsi tisztviselők névsora lakcímük feltüntetésével mellett órákon belül feltétlenül fent legyen a Svábhegyen. Dr. R. E. ügyvéd^a a hatósággal érintkező csoport egyik tagja, vitte fel a jegyzéket a Gestaponak és ez az aktus nyilván a deportálásközvetlen bekövetkezését jelentette. A Tanács vezetősége a remény és kétségbeesés között vergődött... Nem tudta,, vajjon Ferenczy meg fogja-e tartani a szavát, vajjon ura lesz-e a helyzetnek és úrrá tud-e lenni a zsákmányokra vágyó és vérszomjas csendőrség felett, amely az utolsó hetekben ismét tömegesen özönlött Budapestre, B akik végeredményben cinkosai és bűntársai voltak. Mindenesetre fnjegtették a lehető intézkedéseket és a délelőtti órákban fent voltak a Várban. E sorok írója Mester államtitkárt alarmirozta, aki a kabinetiroda főnökével volt közvetlen érintkezésben.

A délelőtt folyamán ezren és ezren tódultak a síputcai székházba, hogy valamit megtudjanak abból, ami mindannyiunk számára a végzetet, vagy a menekülést jelentette. Sokan arra is gondoltak, hogyha a deportálás Ilire 'komoly formát ölt, öngyilkosok lesznek, vagy érkezettnek látják azt a kockázatos pillanatot, mikor ki kell szökniök a csillagos házukból és megpróbálnak keresztény papírokkal elrejtőzni. A délelőtt folyamán nagyobb csoport

verődött össze a síputcai székház III. emeletén — és mint-hogy a tanácstagok nagy része nem volt ott — benyomultak az elnöki szobába s ott izgalmas atmoszférában rögtönzött ülésfelét tartottak. Szinte megisméltődött a dr. Varga által júniusban vezetett demonstráció. Erős kifakadások hangzottak el az intézőbizottság ellen, amely a felszólalók szerint tanácstalanul hagyja őket és felhasználta az alkalmat, hogy szóvátegyék, hogy a Tanács vezetősége éppen néhány nappal azelőtt csillagtalanságot szerzett magának és ezért kivételezettnek volt tekintendő, szembenállítva a bélyegesek nagy tömegével. A Tanács vezetősége délután 2 óra tájban jött be az épületbe. Éppen Ferenczytől jöttek és közölték, hogy a deportálás! hírek alaptalanok* a helyzet nem rosszabb, mint 1—2 héttel ezelőtt volt. A valóságban aznap délelőtt tudták meg, hogy Horthy Wesenmayernek átadta a deportálást megtagadó jegyzéket és ezzel megerősödöttnek látták a kormányzó magatartását. A jegyzék folytán Eichmann egy embere azonnal elrepült Berlinbe, hogy Himmlertől további utasítást kapjon. A sürgönyválasz a külügyminisztériumba jött meg. Himmler hozzájárult a deportálás elhalasztásához. *Dr. Moór* külügyminiszteri tanácsos és *Székely Molnár Zsigmond*, aki a belügyminisztériumban ezidőben a zsidóügyeket intézte, közölték ezt Petővel és Wil hőimmal. (Ferenczy vallomása szerint Himmler válasza augusztus 28-án érkezett meg.)

De a megnyugtató hírekből csak nagyon kevés szivárgott ki a zseidó tömegek közé. Ejz a szembajt a fővárosi zsidóság első komoly, velőkgig ható megrázkódtatása volt. Sokan — ismerve a vidéki példákat — összecsomagolták cókmojkajukat, előkészítették hátizsákjukat, egyes házakban az ellenállásra házőrséget szerveztek, ha a csendőrség megtalálná őket. *Nagyon sokan nem aludtak ezen az éjszakán és virrasztottak, mint annyiszor Izrael történetének sötét éjszakáiban.*

Másnap egy önyörű nyári nap virradt fel. A meleg sugarak elárasztották a fővárost és Budapest zsidósága, amikor a hivatalos kimenőóra elérkezett, kitódult börtöneiből, szíttá a levegőt, örült, és csodálkozott, hogy a deportálás nem indult meg: «ő itt maradt és él». Így bukott meg az augusztusi deportálási kísérlet és a fővárosi zsidók megmentésére h második menet is sikerrel végződött.

Most már nem lehetett betömni az optimisták száját,

akik harsogva üvöltöttek: «megmondtam, Budapesten nem lesz deportálás». Csak nagyon kevesen voltak, akik a Valódi helyzetet ismertek és tisztában voltak azzal a történelmi igazsággal, hogy egy háborúban lehet csatát nyerni, az első és második menetet megúszni, de csak az győz, aki az utolsó csatát is megnyeri. És ez a nagy kérdőjel a fővárosi zsidóság számára még hátra volt.

IX.

A LAKATOS-KORMÁNY ALATT, A VÉGZET ÁRNYÉKÁBAN

A Lakatos-kormány megalakulása és hatása. — Endre és Baky eltűnnek a belügyminisztériumból. — Ferenczy átveszi a rendelkezést és munkába állít». — A budapesti zsidók «sorozása». — Előkészületek a vidéki koncentrációra. — A Nemzetközi Vöröskereszt tájékoztatása. — A kormányzói mentesítések és azok hatása. — E körüli visszásságok. — Megkezdik a Schutz-Passok osztását. — Horthy fogadja Stern Samut. — A pesti zsidóság őszi nagy ünnepei. — A nyilas rémuralom árnyéka. — Utolsó kísérlet a munkaszolgálatosok felfegyverzésére. — Mi történt október 14-ének éjszakáján? — Október 15-ike. — Október 16-ika: Isten haragjának napja. — Budapestre is elérkezik a zsidó történet végzete.

Az ezután következő korszakot, amely augusztus 27-étől október 16-áig tartott, a következő események befolyásolták, illetőleg jellemezték.

Augusztus 30-án, a hadnagyok szokásos ludovikai tiszti avatási ünnepélyén Horthy szájából elhangzott egy mondat, amelyre mindenki felfigyelt. Ebben a beszédben már nyoma sem volt a régi «ábrándos dicsőségnek», a «végső győzelem» szokásos, alaptalan hangoztatásának. Az igen nyomott hangulatban elmondott felhívás azt kötötte az új tisztetek? lelkére, hogy legyenek mindenekelőtt *«lovagiasak, ez volt a hírünk mindig az egész világ előtt; ha a helyzet nem ismerése folytán csorba esett jó hírnevünkön, majd visszaszerezzük azt.»* Lehetetlen, hogy ne találjunk összefüggést a St. Gallener Tageblatt-nak négy héttel előbb megjelent «lovagiasok» című cikke és Horthy beszéde között.

A másik döntő fontosságú tényező, amely a budapesti zsidóság lelki-állapotát befolyásolta: a *Lakatos-kormány*nak augusztus 29-én történt megalakulása volt. Sztójay tulajdonképpen már az első budapesti deportálás! kísérlet meg hiúsulásakor, a tervezett Baky-féle puccs letörésekor megbukó ttnak volt tekintendő és Horthy egy katonai-hivatalnok kormány kinevezéséről már július közepe óta levelezett Hitlerrel. Noha a Sztójay-kormány bukásáról a formai felmentést jóval megelőzően, hitelesnek látszó hírek keringtek, mégis a meglepetés erejével hatott, amikor augusztus 28-án este a rádió bejelentette az új kormány kinevezését. A fővárosi zsidóság fellélegzett. A 27-iki krízis elmúlt, új kormány jött és abban sokan reménykedtek. A deportálás minden iszonyata Sztójay báb-kormányához fűződött és nemcsak jelkép volt, hogy a két deportáló államtitkár, Endre és Baky csak a Lakatos-kormány kinevezése után távoztak el véglegesen a belügyminisztériumból. Zsidó ügyekben való hatáskörük július eleje óta ugyan megszűnt, de két hónapig tartott, amíg végleg el lehetett őket onnan távolítani, s ennek jelentősége volt. Mindaddig, amíg ez a két főhóhér hivatalban volt, a zsákmányra éhes jobboldali elemek várták vezéreik hatalmának feltámadását. (Ez a «feltámadás», úgy Endrére, mint Bakyra vonatkozóan, október 15-ike után tényleg be is következett.)

f Amikor a Lakatos-kormány hivatalba lépett, megállapodást létesített a németekkel, amely a magyarországi zsidókérdés végleges rendezését akarta szabályozni. Eszerint a zsidó ügyek intézése a németek kezéből teljesen a magyar kormány hatáskörébe ment át. A németek kötelezték magukat arra, hogy a Sicherheitspolitzei megszünteti a Magyarországi Zsidók Szövetsége Intéző Bizottságával való közvetlen érintkezését és a felügyelete alatt álló internáló táborokat fokozatosan feloszlatja. Mindezek ellenében a magyar kormány kötelezte magát Budapest teljes zsidótlanítására és a megmaradt magyar zsidóság munkába állítására.

Tényleg Ferenczy esendőralezredes a Zsidó Tanácsnak át is adott egy oly tartalmú írást, amely szerint a zsidó ügyek kizárólagosan az ő hatáskörébe tartoznak. Attól kezdve a svábhegyi Sonderkommando-val való érintkezés, amely július 6-a óta egyre csökkent, a legkevesebbre szorít-

kozott. Voltak még ügyek, amelyekben rendelkeztek (a dobutcai üzemház, stb.); de egészbenvéve Eichmannék ettől kezdve passzív magatartást tanúsítottak. Nem mondtak le semmiről, nem búcsúztak, úgy tűnt fel, mintha működésüket felfüggesztették volna. Vártak valamire. S ők tudták, hogy mire várnak! Magáról Eichmannról az a hír járta, hogy a harctérre ment. (Később látni fogjuk, hogy közvetlenül október 15-ike előtt feltűnt újra Budapesten.) Alvezérei közül is többen eltűntek és csak október 16-ikán kerültek újra felszínre, amikor az ő idejük elkövetkezett.

» A napilapok szeptember 7-iki és 8-iki számában két hivatalos kommuniké jelent meg, amelyek szerint, a kormány a pesti zsidóságot 14—70 éves 'korig a «totális munkaerő-mozgósításba» akarta bevonni, azokat pedig, akik alkalmatlanok, vidékre szándékoznak koncentrálni. Az első kommuniké így szólott: *«/ Magyar Távirati Iroda jelenti: — A legutóbbi kormánynyilatkozatok nem hagytak kétséget abban a tekintetben,, hogy a mai nehéz időkben a rendelkezésre álló munkaerőknek a lehetőségek végső határáig való kihasználására fog sor kerülni. Ilyen körülmények között természetesen változtatni kell azon a helyzeten is* hogy Budapesten zsidó férfiak és nők ezrei hónapok óta munkáért és kereset nélkül élnek, jóllehet az országnak munkaerőhiánnyal kell megküzdenie. A honvédelmi törvény rendelkezései szerint, 14 éves kortól 70 éves korig nemére való tekintet nélkül, testi és szellemi képességének megfelelő munka végzésére mindenkit igénybe lehet venni. Ez a munkakötelezettség nemzsidókra és zsidókra egyaránt kiterjed. A kormány a honvédelmi munkaszolgálati kötelezettséget a zsidók tekintetében is a törvény által megszabott lehetőségek teljes kihasználásával kívánja alkalmazni és így 14 éves kortól 70 éves korig az ország területén belül honvédelmi munkára igénybevesz minden olyan zsidó férfit és nőt* aki az erre vonatkozó vizsgálónak szerint, munka végzésére alkalmas. Tekintettel arra, hogy a kormány a fentiek szerint, a zsidók munkáltatása tekintetében a mindenkire nézve kötelező honvédelmi törvény szabályait alkalmazza, a munkára való igénybevétel a mentesített és kivételezett zsidókra is ki fog terjedni.»* A második kommuniké már részletekről is beszél: *«Tegnap*

hivatalos jelentés számolt be arról, hogy a kormány a honvédelmi munkakötelezettséget a zsidók tekintetében is a törvény által megszabott lehetőségek teljes kihasználásával kívánja alkalmazni és így 14 éves kortól 70 éves korig az ország területén belül honvédelmi munkára igénybevesz minden olyan zsidó férfit és nőt» akit az erre irányuló vizsgálat a munka elvégzésére alkalmasnak talál. A zsidóságnak a honvédelmi törvény rendelkezései szerinti munkábaállítása — mint illetékes helyről közlik — a következőképen történik: — A zsidóságot háztömbcsoportonként naponta a délelőtti órákban vegyesbizottság vizsgálja jelül és az egyes személyeket szakképzettségüknek megfelelően honvédelmi munkaszolgálatra állítja be. A katonai vagy honvédelmi munkaszolgálatra alkalmasnak talált zsidó személyeket olyan munkára osztják be, ami szakképzettségüknek és használhatóságuknak megfelel. Az igénybevettek részére a törvényes és szokásos ellátmányt (illetményt) azonnal folyósítják. A katonai vagy honvédelmi szolgálatra alkalmatlannak talált zsidó személyeket vidéken helyezik el. Ezek részére a Magyar Vöröskereszt Egylet közbejöttével maga a Zsidóság rendez be telepeket, áhrl jóleg háziipari munkával: tdllosztás, kosárfonás, tengerihántás stb., vagy más ipari munkában foglalkoztatják őket, esetleg beállítják a környéken különböző termelési ágakba. A honvédelmi munkaszolgálatra igénybevett zsidókat túlnyomó részben a hadiiparban fdglalkoztatják. Ezeket a munkahelyükhöz közeljékvvő sárgacsillagos házban helyezik el. Élelmezésüket, egészségügyi gondozásukat és egyéb ellátásukat általában a Magyar Vöröskereszt Egylet fogja központilag irányítani. A munkaképes koron alul lévő gyerekeket ugyancsak a Magyar Vöröskereszt Egylet fogja intézményeiben gondozni és felügyel rájuk. A munkaképtelen zsidó személyeket, közöttük betegeket és öregeket Budapesten, esetleg a Zsidó Szeretetkórházban helyezik el. Tekintettel arra hogy a kormány a zsidók munkáltatása tekintetében a mindenkire kötelező honvédelmi törvény szabályait alkalmazza, a munkára való igénybevétel a mentesített és kivételezett zsidókra is kiterjed.»*

Felesleges említeni, hogy a honvédelmi törvényre való hivatkozás a zsidó törvények óta a szokásos jogi cselvetések közé tartozott, hiszen a honvédelmi törvény nem tartalmazott olyan rendelkezést, amely szerint egyes vallásfele-

kezetekhez vagy nemzetiségekhez tartozókat a többieket megelőzően lehetett volna honvédelmi munkára igénybe venni. Még inkább jogtalan volt a kormány-programúinak az a része, amely a munkára alkalmatlanoknak talált zsidókat nemre és korra való tekintet nélkül vidéken koncentrációs táborokban akarta elhelyezni. Ilyen rendelkezést a honvédelmi törvény természetesen nem tartalmazott, de erre vonatkozóan külön rendelet nem jelent meg. A kormány nem is sokat törődött a zsidók munkába állítási programjának végrehajtásával, mert azt nyilvánvalóan a németek felé mutatott gesztusnak tekintette. *De annál komolyabban vette a dolgot Ferenczy, aki mindenáron ^tevékenykedni» akart és mindent elkövetett, hogy a deportálás helyett legalább az úgynevezett koncentráció megvalósuljon.*

A szeptember 7-iki és 8-iki hivatalos kommuniké közzétételével megindult a zsidók úgynevezett «munkába állítása».

A honvédelmi minisztérium részéről megjelent a Zsidó Tanácsnál *Heinrich ezredes*, aki megbeszélte a szükséges intézkedéseket. Ennek eredményeképpen 152.880/el. XI/1944. H. M. sz. rendelet alapján az 1. honvéd hadtest parancsnokság utasítást adott ki a honvédelmi munkára igénybe veendő 1874. és 1930. évek között született zsidó férfiak sorozására. Az utasításnak megfelelően, sorozóbizottságokat állítottak fel az összes kerületekben és minden ház légoltalmi parancsnoka az 1. honvéd hadtest parancsnokságának aláírásával ellátott utasítást kapott a sorozandó személyek előállítására. Az idevonatkozó részletes parancsot *Gobbi Ede* nevű százados adta ki szeptember 23-án. Kilenc sorozóbizottságot állítottak fel és pedig az V. kerületben lakók részére V., Csáky-utca 3. szám alatti templomban, a VI. kerületben lakók részére VI., Jókai-utca 4. számban levő Utazók Egyesületében, a belső VII. kerületben lakók részére VII., Akácfa-utca 32. szám alatti Gyermekkertegyletben, a külső VII. és VIII. kerületben lakók részére VII., Bethlen-tér 2. számú templomban, a XII. és IX. kerületben lakók részére IX., Páva-utcai templomban, a XIII. kerületben lakók részére az Aréna-út 55. számú templomban, a XIV. kerületben lakók részére XIV., Columbus-utca 46. számú táborban, az I., II., III., XI., XIII. kerületben lakók részére II., öntőház-

utcai templomban, a X. kerületben lakók részére a X., Cserkesz-utcai templomban.

A történelem számára érdemes megőrizni, hogy a kiadott parancs szerint, milyen körülmények között történt a sorozandók előállítása. *«A sorozást megelőző napon a kijelölendő háztömbök lakói a parancsnak három példányban a ház légoltalmi parancsnoka és házfelügyelője kezeihez történő kikézbésítéssel értesítendők a sorozásról. A kiértesítésről a m- kir. Államrendőrség közegei útján a Romeltakarító Szervezet tartozik gondoskodni. A parancs egy példánya a légoltalmi parancsnoknál, egy példánya a házfelügyelőnél marad, egy példány pedig a kapu alatt feltűnő helyen kifüggesztendő. A házak légoltalmi parancsnokai tartoznak a parancs értelmében minden 1874—1930. években született férfilakóról, akik megkülönböztetés jelzés viselésére kötelezett, vagy az alól bármely okból mentesítve van, névjegyzéket készíteni és egyidejűleg minden, a névjegyzékben szereplő személyről bemutató jegyet kiállítani. A sorozás napján a sorozásra kerülő személyek közül senki a lakását el nem hagyhatja, tekintet nélkül arra, hogy más rendelkezés folytán tartozna-e munkában \jnegjelenni- A ház légoltalmi parancsnoka tartozik gondoskodni arról, hogy a ház összes lakóit a parancsban megjelölt időben a kerülete szerint, az illetékes sorozóbizottság elé zárt egységben felvezesse, a sorozást vezető tisztnek a névjegyzéket átadja, az egyes bemutatójegyeket pedig az illetékes személyeknek kiossza. A fekvőbetegeket sorozásra előállítani nem kell, de ezekről külön névjegyzék készítendő, hogy a kirendelt tiszti- vagy katonaoorvos a helyszínen vizsgálhassa meg azokat.»*

A rendelet 14 pontban sorolta fel az igénybevétel alól mentesítendő személyeket, akik a következő kategóriákba tartoznak: 1. kivételezett honvédségi személyek; 2. 50%-on felüli rokkantak (hadirokkantak); 3. nyugállományú és szolgálaton kívüli katonai személyek; 4. idegen állampolgárok; 5- önálló iparosok, amennyiben az ipar-testület igazolja, hogy iparukat jelenleg is folytatják, kivéve azokat az iparokat, melyek fenntartása nem háborús érdek; 6. a Romeltakarító Szervezet tagjai, valamint a H. M. 43. és 44. osztály igazolványainak tulajdonosai; A Magyarországi Zsidók Szövetsége és Magyarországi Keresztény Vallású Zsidók Szövetsége alkalmazottai, ameny-

nyiben rendőrségi szabadmozgási igazolvánnyal rendelkeznek; a Népmozgalmi Nyilvántartó Hivatal által igénybevett munkások jeltételes. Jogosultság utólag ellenőrzendő. Ezen mentesítésnél feltűnő helyen feltüntetendő: «feltételes mentesítés»; a különféle hatósági közüzem (előjáróság, MÁV. stb.) által igénybevett munkások; 10, németek által igénybevett munkások, ha a Todt-szervezet vezetője, Neuer ezredes által aláírt igazolvánnyal rendelkeznek; 11, hadiüzemi munkások; 12. vallási funkciót végzők; 13, mérnökök, gyógyszerészek, orvosok, állatorvosok, papok, tanárok a tanítók; 14. akik kormányzói mentesítést kaptak. Alkalmas minősítés esetén azonban ezek a munkaszervezet állományába utalandók.»

Ezekkel a sorozásokkal szintén egyidejűleg, szeptember közepén utasítást kapott a Tanács Ferenczytól, hogy sorozóbizottságot kell felállítani a Pozsonyi-úton és a Szent Istvánparkban lakó zsidók sorozására és a részletes megbeszélés végett a Tanács egyik kiküldöttjét azonnal magához rendelte. A Tanács részéről az értekezleten *Schalk Ferenc* jelent meg. Ferenczyn kívül ott volt *Lullay* csendőrszázados, a honvédelmi minisztérium részéről *Jankovich* százados és *dr. Doby* városi tiszti főorvos. A Ferenczy által közölt utasítás szerint 14-től 70 évig minden férfit és nőt elő kell állítani és a sorozóbizottságnak meg kell vizsgálni. Az alkalmasakra vonatkozóan azt a rendelkezést adta ki, hogy azokat át kell adni a sorozást végző munkaszervezetnek; a 14 éven aluliakat és a 70 éven felülieket pedig vidéken akarta Ferenczy elhelyezni. Az akkor közölt utasítás szerint, az üresen maradt lakásokat át kellett volna adni azoknak a zsidóknak, akiknek svéd menlevelük volt.

Minden vonatkozásban Ferenczy volt az, aki a legkomolyabban foglalkozott a sorozásokkal és a németekkel való megegyezés végrehajtásával: a koncentrációval. A munkaképteleneket, gyermekeket és öregeket vidéki táborokba akarta szállíttatni. Ki is szemelt egy elhagyott vidéki kastélyt Túrán, ahová a koncentráció megkezdése végett néhány ezer személyt akart leszállíttatni. De mint-hogy a kormány hivatalos nyilatkozata szerint, a táborok kijelölésébe a magyar Vöröskeresztet is bele' kellett vonni, ezért lehetőség volt arra, hogy igénybevegyék a Vöröskereszt főorvosát, *dr. Langman Lajost* és az ő segítségével a koncentráció megkezdését megakadályozzák. (A «koncen-

trációból» a kis tárcsái és sárvári példák alapján bármikor «deportálás» lehetett volna. A Zsidó Tanács dr. Langnaanhoz a következőkben közölt *Tájékoztatót* küldötte, amely mint történeti dokumentum alkalmas arra, hogy felfedje az akkori helyzetet:

«Tájékoztató. I. A budapesti zsidóság munkába állításával kapcsolatban munkaképtelenek vidéki táborba való elhelyezésének gondolata hosszabb történeti előzményből indult ki. Eredetileg a német csapatok bevonulása után a magyar kormány olyérte¹ mü megállapodást kötött a németekkel, hogy a zsidókérdés rendezése teljesen azok hatáskörébe tartozik. Ennek alapján eszközölték azután a magyar és német hatóságok a vidéki zsidóság deportálását. Miután már csak a szorosán vett budapesti zsidóság maradt meg, július 10-ike után az intézményes deportálás leállott és csak szórványosan fordult elő, a magyar hatóságok tudta és engedélye nélkül, sőt azok akarata ellenére újabb deportálás. így július végén a kis tárcsái táborból 1400 embert, majd augusztus elején a sárvári táborból 1500 embert vittek el olymódon a németek, hogy váratlanul megjelentek, a tábort fegyveres erővel körülvették, a telefont elvágták és a tábor parancsnok tiltakozása ellenére a készenlétbe helyezett vagonokba terelték a foglyokat és azokat az országból azonnal kivitték.

Belföldi vezető személyiségek és az egész külföld tiltakozására és nyomására a magyar kormány augusztus legvégén olyan értelmű újabb megállapodást kötött a németekkel, hogy a zsidókérdés a magyar kormány hatáskörébe megy át. Ezzel kapcsolatban kötelezte magát, hogy a zsidóság munkaerejét az ország érdekébe állítva Budapestről a zsidóságot elszállítja és őket vidéki táborokban helyezi el.

Szeptember 3-án még Ferenczy csendőr alezredes úr azt közölte hivatalosan, hogy a munkábaállítás meg lesz, de a vidéki koncentráció elmarad. 4-én a sorozás megkezdésére adott utasítást és 5-én közölte, hogy az alkalmatlanokat mégis vidéki táborokba fogják szállítani és a sorozást 7-én megkezdik. A sorozás azóta folyik. Az ismert kommuniké alapján a vidéki koncentráció munkájába a Magyar Vöröskereszt Egyletet is bekapcsolják. A kommunikéből kiolvashatóan a Vöröskereszt szerepe a vidéki tele-

pék berendezése körül domborodik ki. Ugyancsak a Vöröskereszt fogja «gondozni, felügyelni, étellelmezéssel ellátni és egészségügyileg is gondozni» a munkaképes koron alul lévő gyermekeket. Ezekből tehát arra lehet következtetni, hogy a Vöröskereszt döntő szerepet nyer majd: 1. a telepek kiválasztásánál, 2. azok berendezésénél, 3. az oda-telepítettek elhelyezésére vonatkozóan, 4. étellelmezés terén, 5. egészségügyi szolgálat, 6. a szociális gondozás terén.

Miután az egész akció az erőshödő német nyomás hatása alatt feltehetőleg nem éppen a magyar kormány Szájaize szerint és az összmagyarság érdekeinek megfelelően jött létre, a végrehajtásban nagyfokú alaposság és az ezzel együttjáró idővesztesége mindenesetre kívánatosnak látszik. A Vöröskereszt tevékenysége e téren a következő lehetőségeket nyújthatja: ad 1. A telepeknek kiválasztásánál tekintettel kell lenni arra, hogy azok lehetőleg nagyobb vidéki centrumokban feküdjenek, hogy egy esetleges kistérségi csai eset meg ne ismétlődhessen, ad 2. A berendezések-nél fontos szempont, hogy az összes emberi és higiénikus követelményeknek a tábor megfeleljen, elegendő ivóvíz, megfelelő konyha, csatornázott mosdók és W. C.-k álljanak rendelkezésre. Amennyiben ez nincsen, úgy a kiválasztott helyen mindezek a munkálatok megindítandók és igen nagyarányú és hosszabb időt igénybe vevő átalakítástól sem szabad visszariadni. — — — — —
' — — — ad 3. Az elhelyezésnél a zsúfoltság elkerülésére kell nagy súlyt fektetni, továbbá arra, hogy a családok együtt maradjanak, ad 4. Az étellelmezés ellenőrzése a Vöröskereszt legfontosabb feladatainak egyike és itt ia beszerzés megszervezése terén, továbbá annak elérésével, hogy a kitelepítettek maguk is beszerezhessenek étellemicikkeket, nagyban lehet majd sorsukon javítani, ad 5. Az egészségügyi szolgálatot kitelepített orvosok közül lehetne megszervezni és a Vöröskereszt annak csupán főfelügyeletét látná el. Kórház, megfelelő egészségügyi felszerelés mindenképpen szükséges, ad 6. A szociális gondozás alatt a telepítettek foglalkoztatottságára való felügyelésre gondolunk, tehát arra, hogy mindenkit munkaerejének megfelelő munkára használjanak fel. Ide tartozik a munkaidő ellenőrzése, tehát hogy a gyerekek, betegek és öregek ne dolgozzanak testi erejükön túl egészségükre káros módon. Ugyancsak idetartozik a látogatás, továbbá a telepek egy-

másközi és munkán lévő hozzátartozói közötti postaszolgálat megszervezése is.»

A «Tájékoztató» többi részében dr. Langmannak bemutatja azokat a hivatalos személyeket, akikkel a főorvos előreláthatóan tárgyalni fog. Nem érdektelen, hogy ez a «Tájékoztató» 1944 szeptemberében egyes személyekről hogyan emlékezik meg: *«Ferenczy csendőralezredes, a zsidó bizottság vezetője, a deportálást ügyeknek a magyar részről legfőbb intézője. A koncentráció» gondolata az ő terve és így lehetséges, hogy annak véghezviteléhez vagy annak látszatához ragaszkodni fog. A német hatóságokkal azelőtt kitűnő viszonyban volt, de mióta a deportálás elen fordult, már nem bíznak benne annyira.»* «Lullay százados[^] a zsidó bizottság tagja, Ferenczyvel teljesen azonos álláspontot foglal el, igen fontos feladatának tartja a csendőrség jó hírnevének helyreállítását.» «Obersturmbannführer Eichmann* a zsidókérdés magyarországi megoldásával megbízott német vezető; a z európai zsidóság likvidálása nagyrészt az ő műve, roppant erélyes, elszánt, kiméletlen ember. Jelenleg állítólag nincsen Budapesten.» «Obersturmbannführer Krumej, Eichmann helyettese, igen síma modorú, kellemes érintkezésű, de pontosan ugyanolyan mentalitású ember, mint főnöke.» A bizalmas memorandum azzal végződik: *'«VnindezejV német urakra áll az, hogy végleges kijelentéseiket lehetőleg írásban kell kérni, mert különben előfordulhat? hogy utóbb mindenről teljesen megjeledkeznek».*

E sorozásokkal egyidejűleg a budapesti zsidóság belső életét két nagy mozgalom befolyásolta: az egyik a *kormányzói mentesítés megszerzése, a másik: keresztény papírokkal illegalitásba való vonulás, a föld alatti élet.*

A Sztóiaj-féle zsidó törvények alóli mentességet (csilgaltalanságot, keresztény házakban való lakás engedélyezését) egyes kivételes, főleg protekciós esetekben már májusban kezdtek kiadni. A belügyminisztérium volt a forrása ezeknek az iratoknak, ahol *Szilágyi László* min. tanácsos — kérdés, hogyan, kinek és milyen alapon — adott ilyen írásokat. A folyamat rendszeres mederbe terelődött a kormányzói kabinetiroda kezében, ahová a legnevesebb zsidó származású írók, művészek, egyetemi tanárok stb. fordultak mentességért és sokszor meg is kapták. A kormányzói mentességnek valódi célja az volt, hogy a kivételezett elkerülje a deportálást. De amikor az esetenkénti gyakorlat-

ból jogszabály lett, augusztus 22-én, a deportálás veszélye múlóban volt és ez a rendelkezés is — mint annyi mentő akció — elkésett. A hivatalos lapban megjelent rendelet szószerinti szövegében azt mondta: *«A zsidókra vonatkozó rendelkezések hatálya általában nem terjed ki azokra a személyekre, akiket — esetleg házastársakra és gyermekeikre is kiterjedő hatállyal — a kormányzó a minisztérium előterjesztésére az említett rendelkezések hatálya alól a tudomány, a művészet vagy a közgazdasági élet terén vagy egyébként az ország javára szerzett kimagasló érdemeik folytán vagy egyéb különös méltánylást érdemlő okból mentesít. A mentesítés az 1941: XV. törvénycikkben foglalt fajvédelmi rendelkezések hatályát egyáltalában nem, a zsidókra vonatkozó vagyoni jogi rendelkezések hatályát pedig csak annyiban érinti, amennyiben a mentesítés arra külön rendelkezést tartalmaz.»* E kormányrendelet alapján adták ki azokat a pecsétes írásokat, amelyeken a következő szöveg volt: *Mentesítő okirat. Magyarország főméltóságú kormányzója, 1944. évi.....hó napján kelt legfelsőbb elhatározásával «... vallású, lakást a zsidókra vonatkozó rendelkezések hatálya alól a 3040/1944- M. E. sz. rendelet 1. §-a alapján mentesíteni méltóztatott, azzal a megszorítással, hogy a mentesítés az 1941: XV. te.-ben foglalt fajvédelmi rendelkezések, valamint a zsidókra vonatkozó vagyoni jogi rendelkezések hatályát nem érinti.»*

! Ezeket az írásokat *Bállá* miniszteri osztályfőnök kiadmányozta az Uri-utcai kis miniszterelnökségi palotában, amely egykor *Imrédy* gazdasági csúcsminisztériumának székhelye volt. Az, aki a rendelet megjelenését követő napokban a Várhegynek ezen fő-utcáján végigment, érdekes jelenetnek lehetett szemtanúja. Az ódon falak előtt fehér attilában, árpádsisakos rendőr állott és megakadályozta a tömeg viharos benyomulását kísérleteit. Az összegyűltek között azok voltak, akiket különböző minisztériumok, főleg a vallás- és közoktatásügyi minisztérium mentesítés végett a kabinetirodához már felterjesztett. Megjelentek jóformán az összes zsidó származású művészek, a budapesti színházaknak egykor híres tagjai, tudósok és /egyetemi professzorok hozzátartozói, az összes, hivatali ranglétrán magas állásba került, de ebben az időben már nyugdíjazott köztisztviselők, csupa közismert arc és név. De ezek mellett

feltűntek az ismert kijárók is, akik autókon vonultak fel a premierre és míg az öreg tudósok, írók hosszú órákon át sorbanállottak a forró napon, azok előtt — mintegy titkos jelszóra — megnyílt a nehéz tölgyfaajtó és rögtön bejutottak. Nyilván a pénzvilág előkelőségei jutottak így mentességhez.

A kormányzói mentesítés végett beadott kérvények száma napról-napra hatványozódbtt. Természetes, hogy emberi jogait sokan igyekeztek visszaszerezni és erre a célra minden összeköttetésüket mozgósították. A kérvények feldolgozására (rengeteg családi okmányt kellett csatolni[^] folyton b övülő apparátust kényszerültek felállítani, de meg így sem bírták a munkát. Emellett kirívó igazságtalanságok készítettek a kedélyeket. Az összeköttetésekkel és pénzzel rendelkező üzletemberek gyorsan megkapták a mentesítést, a szegény hadirokkant, szellemi munkás pedig csak reménykedett, sorbanállott és tülekedett.

A budapesti zsidóságban végbemenő másik folyamat a földalatti világ kialakulása volt. Szeptember közepén már mindenki érezte, hogy a játszma a finishez közeledik és azt is sejtették, hogy a gyilkosok és hazaárulók nem fogják könnyen megadni magukat, hanem küzdeni fognak életükért és ezért a vég véres, irtózatos küzdelem lesz. Erre készültek elő azok, akik valódi vagy hamisított keresztény papírokat vásároltak és vagy készenlétben tartották írásaikat, vagy egy szép napon azok segítségével eltűntek a csillagos házakból és megjelentek, többnyire mint vidéki menekültek az őket befogadó keresztény családoknál. A kormányváltás is megkönnyítette ezt a folyamatot. A keresztény társadalom értelmesebb része mindinkább kezdett foglalkozni azzal a lehetőséggel, hogy az ország elveszíti a háborút és ezért leróni való adósságuk lesz. Ilyen légkörben mind többen akadtak olyanok, akik hajlandók voltak zsidókat befogadni és a vele járó kockázatot vállalni. A kormányzói mentességek is elősegítették a föld alá bukást, mert így könnyen lehetett a csillagos házakból elköltözni.

A közeledő vég érzését fokozták a harctérről terjedő hírek, amelyek a román kiugrás után eszeveszett menekülésről adtak számot. A harctéri helyzetet teljes valóságában a semleges követségek mérhették le, amelyek már akkor számoltak a Horthy-irendszer közeledő bukásával, átmeneti rémuralommal és ostrommal. Ennek megfelelően

tették meg intézkedéseiket is. A svéd és svájci mentési akcióhoz szeptember havában a portugál követség is csatlakozott. A külföldi akciók lelke *Rotta* pápai nuncius maradt, aki számos alkalommal a legélesebben nyilatkozott a németek ellen, a zsidók ellen elkövetett szadista merényleteik miatt.

Megkezdték a svéd «Schutz-Pass»-ok kiadását. Most már nemcsak arról a 630 személyről volt szó, akiknek jegyzékét a svéd külügyminisztérium Wallenberggel megküldötte, hanem mindenkiről, akinek ^valami svéd kapcsolata volt, sőt ettől függetlenül általában azokról, akiket életveszélyes helyzetből kellett kimenteni. Így lettek a semleges követségek az élet és halál urai és munkakörük hatalmas arányú kibővülése folytán újabb és újabb helyiségeket kellett keresniök és mindig nagyobb és nagyobb tisztviselői gárdára volt szükségük.

Ugyanezen hetekben bontotta ki szárnyait a *Nemzetközi Vöröskereszt is*, amelynek «A» (zsidó védelmi) osztályát *Komoly Ottó*, a Cionista Szövetség elnöke szervezte meg a Mérleg-utca 4. szám alatti házban. Vele dolgozott *Görög Frigyes is*, aki mind jobban kezdett belekapcsolódni a Nemzetközi Vöröskereszt ügyeinek intézésébe, ami egyet jelentett a zsidó védelemmel. Mert mindenkinek, aki egy kicsit is világosan látott, észre kellett vennie, hogy a bekövetkező korszakban «fedőneveket» kell használni. Ilyen «fedőnevek» voltak a követségek és a Nemzetközi Vöröskereszt is. *Komoly Ottó*, míg egyfelől a kultuszminisztérium Vezető államtitkárával tartotta fent az érintkezést, másfelől ott lehetett látni őt a Tanács vezetőségének megbeszélésein, és az illegitim akció céljából együttműködött *Kasztner Rezsővel is*. Valóban sokoldalú és átfogó volt ez a működés. A zsidóság kormányzati súlypontja áthelyeződött a «Mérleg-utcába» és sokan már előre érezték, hogy a Síp-utcában gettó lesz, de a «Mérleg-utca» a gettó világában is, álcázott néven, komoly hatalom marad.

De azért még sokan forduljak meg naponta a Síp-utcában is, főleg olyanok, akik sorozási felülvizsgálatra Jelentkeztek, vagy csillagos házban levő lakásuk ügyeiben jártak el.

Szeptember közepe táján Horthy fogadta a Zsidó Tanács elnökét: Stern Samut. A kihallgatás előzményei még ismeretlenek, de nyilván kapcsolatosak azzal, hogy a vidéki koncentrációt és a munkaszolgálatosoknak a németek számára való átadását akarták megakadályozni. Már szürkülőben volt a szeptemberi nap, amikor a Zsidó Tanács autója befordult a Vár udvarára. Benne ült a magyar zsidóság látható feje, egy megviselt, öreg ember, aki Szürke ruhában lépett be *Ambróznak* a kabinetiroda főnökének szobájába és ő titokban, melléklépcsőn vezette be Magyarországon akkori kormányzójához. A közöttük le-
 {folyt beszélgetésből egyelőre csak a következő ismert: «Ugye, kiszabadítottam magukat? — szólalt meg Horthy, majd részletesen tájékoztatta magát a dolgok állása felől. Stern elnök beszámolt a helyzetről és rámutatott arra a veszélyre, amit a zsidóságnak közmunkára a vidéki táborokba való koncentráció jelentene. Megmagyarázta Horthy -
 nak, hogy ha egyszer a budapesti zsidóságot a vidéki falvakba hurcolják, akkor a kormány a legnagyobb jóakarat mellett sem tudja őket a németek ellen megvédeni. Horthyt az érvek meggyőzték és Stern elnök az audienciáról Horthynak azzal az ígéretével távozott, hogy koncentráció sem lesz.

Ennyi szivárgott ki e nevezetes audiencián történetéről, amely kétségtelenül a magyar zsidóság tragikus korszakának egyik legdrámaibb jelenete volt. Nehéz a lelkekbe látni, de elképzelhető-e, hogy Horthy — aki már ekkor a fegyverszünet kéréséhez való előkészületi lépéseket megtette és tudta, hogy a második világháború Magyarországot a végromlás szélére taszította — nem gondolt volna arra, hogy hová vezetett a «szegedi gondolat», amely «keresztény és nemzeti» borgőzössé lett jelszavak után a numerus claususnak és a zsidó törvényeknek isteni és emberi jogokat tagadó világába torkollott. Ebben a pillanatban, amikor egész politikai rendszere megbukott, trónja összeomlóban volt, előtte állott egy idős zsidó ember, képviselője annak a magyar zsidóságnak, amelynek százazreit, legjobbjait, magyar csendőrök kergették a halálvonatokba, «magyar királyi csendőrök», csákójukon a koronás címerrel. És gondolt-e az ország akkori ura ezekben a percekben arra, hogy valóravált a zsidók protestációjának az a jóslata, amit az ellenük hozott törvényekkel szemben írtak: «*A mi*

vesztünk az egész ország pusztulását jelenti». És vájjon eszébe jutottak-e mindezek a zsidóság képviselőjének, amikor be kellett számolnia a magyar zsidóság nagy többségének kegyetlen legyilkolásáról és könyörögnie kellett a megmaradóttak életéért?!

És eljöttek az őszi nagy ünnepek. A budapesti zsidóság, amely már a zsengek betakarításának napján, sebuotkor, alig remélhette, hogy még egy ünnepi istentiszteletet láthat megszokott templomaiban, most hagyományainak megfelelően készült az ünnepekre, azokban a templomokban, amelyek akkor még azok voltak. A körzeti templomok nagyrésze és a budaiak lágymányosi zsinagógája internáló tábor, illetőleg munkaszolgálatos századok elszállásoló helye lett. Az újév előtti napon telitalálat érte a fiúárvaházj gyönyörű templomát, ami t teljesen széjjelroppantott. A ras-hasanai istentiszteletet ismételt légiriadók szakították meg és az imádkozó hívek bátorságukról tettek tanúságot, amikor templomba jöttek, mert onnan óvóhelyre nem húzódhattak be. Egyébként a kormány erre a három napra meghosszabbította a kijárási időt és ez tette lehetővé az istentiszteleteknek hagyományos megtartását. *Amikor az Unne Száné Toké j hagyományos dallama jelbügött a dohány - utcai templom orgonáján és a jokantor w kórus kíséretével recitálta az Ősi szöveget: «Te vagy az igaz bíró,, aki döntesz, hogy ki éljen, ki haljon meg, ki jegyver, ki pusztító betegség által...» sokezer ember szeméből könny pergett le. Soha ennyire nem érezték ennek az imádságnak igazságát és az ítélet napjának közeledtét.*

A rumbachutcai templomban az újév napján *Fischer Benjámín* főrabbi prédikált, Kol Nidré estéjén pedig a magyar rabbikar büszkesége, tudományban és költészetben egyaránt kiváló *Pfeifer Izsák* lépett a szószékre, akit a monori deportálás elől mentettek ki a Kolumbus-utcai táborba. Az ősz főrabbi megrázó szónoklatában beszélt a magyar zsidóság megújulásának előfeltételeiről: bitéhez és népiségéről való visszatéréséről és imádkozott azokért, akik a téglagyárak iszonyataiban és «haláltáborok borzalmai» után áldozták fel életüket Isten nevének megszenteléséért. (Ő volt az első, aki nyilvános gyülekezet előtt szóvá merte tenni a téglagyárakat és haláltáborokat.) Sejthette-e, hogy néhány hét múlva osztozni fog a mártírok sorsában és hónapok rabszolgamunkája után Dachau-

ban fejezi be életét? A dohány-utcai templomban *Hevesi* főrabbi azt hirdette, hogy a kormánytól kérni kell, hogy a hideg időjárás közeledtével külföldre hurcolt hittestvéreinknek csomagot küldhessünk.

Következtek a sátoros ünnep napjai. Csípősebbek lettek az éjszakák és ködösebbek a reggelek. A kora (reggeli órákban a város külső szélein, oszlopokon és a házak falain apró cédulákat olvashattunk: *«Békét akarunk»*, *«Békét a Szovjettel»*. Az *«ellenállási mozgalom»* megkezdte a nyílt harcot. És ebben a küzdelemben, ami a magyar kormány és a németek között készülőben volt, döntő tényező lett volna a munkaszolgálatos századok felfegyverzése. Ide vonatkozóan megindultak a tárgyalások, de az eredményt az elkésés és a balszerencse megghiúsította. Ezekről a tárgyalásokról számol be *dr. Gergely György* három jelentése, amelyek a történeteket világosan adják elő:

I. Jelentés. 1944. IX. 30.

«Pálffy József ajánlólevelével ma megjelentem a Várban Lázár Károly testőraltábornagy, budapesti hadtestparancsnoknál, akihez csak hosszabb várakozás után jutottam be 12 óra 30 körül és akinél kb. 40 percig időztem.

Közöltem vele mindenekelőtt, hogy a Zsidó Tanácsnak III. 19-e óta egyhuzamban állok szolgálatában és bizalmi embere vagyok, de kifejezetten hangsúlyoztam hogy a mai látogatásom nem ilyen minőségben történik, hanem magánemberként. Azt a kérdést intéztem az altábornagyhoz, hogy véleménye szerint a zsidóság széles rétegeinek mit kell tennie ahhoz, hogy a nemzet életébe ismét bekapcsolódhassanak. Megjegyzem, hogy bár válaszára nagyon kíváncsi voltam, ezt a kérdést mégis inkább csak bevezetőnek szántam ahhoz, hogy a magam részéről előterjeszthessem a pesti zsidóság sorsát illető aggodalmakat.*

Az altábornagy úr először még bizalmatlanul azt válaszolta, hogy erre a kérdésre felelni a politikusok dolga és hogy ő ebben egyáltalán nem mérvadó. Azután azt mondta, hogy távoli politikai kérdés helyett inkább konkrétumokról beszéljünk és meglepetésszerűen azt a kérdést szegezte a mellemnek, hogy mit tenne a pesti zsidóság, ha szélsőséges elemek ma éjjel megtámadnák?

Azt válaszoltam, hogy a zsidóság ebben az esetben

védtelesen lenne kiszolgáltatva, mert aktív korosztályaink a fővárostól távol vannak, megköszöntem, hogy erre a kérdésre ő maga tért rá, mert hiszen voltaképen jövetelemnek célját érintette. Erre azt mondta, hogy a munkásság oldaláról úgy informálták, hogy ha a zsidóságot a szélsőségesek megtámadnák, akkor a zsidóság azonnal levonná magáról a csillagot, úgyszintén házaikról is és elszéledne. A leghatározottabban kijelentettem, hogy ilyen típusú zsidó önvédelemre ne számítsanak, mert a zsidó házak jegyzéke utcák szerint* mint a vonatkozó rendelet melléklete, nyomtatásban is megjelent, ezért mindenkinek rendelkezésére áll. Így a csillagnak a házakról való levételének semmi értelme. 190.000 ember pedig nem széledhet sehova és záróra után különben is mindenkinek otthon kell tartózkodnia, különben a jogszabályokkal kerül összeütközésbe és az internálás veszélyének teszi ki magát.

Megkérdezte, milyen a kapcsolatunk a munkássággal. Azt válaszoltam, hogyha ilyen kapcsolatról egyáltalában szó lehet, azt szervezeti kapcsolatnak nevezni nem lehet, hanem, legfeljebb a hivatalos zsidó szervek által sem ismert tapogatózásnak. De még ha ez másként volna is, nem számíthatunk rá, hogy a munkásság mellettünk fegyvert ragadjon, számos egyéb okon kívül azért sem, mert nincsenek fegyverei. Ezért ha a magyar hatóságok a zsidóságot önvédelemhez kívánják segíteni, hozassák Pestre vagy Pest felé a zsidó munkásszázadokat.

Az altábornagy erre széles gesztust tett és azt mondta: «Hja, ha a munkaszolgálatosok itt volnának, legalább volnának megbízható csapataink.» Majd azzal folytatta, hogy a munkaszolgálatosoknak Pesten való koncentrálása olyan politikai rezgéseket idézne elő, hogy azt csak a miniszterelnök tehetné meg, ő is csak nehezen. Azt mondtam erre, hogy persze ez a három német páncélos hadtest miatt van így. Erre azt felelte gondolkodás nélkül, hogy ő a német erőktől kevésbé fél, mivel nem három hadtest, hanem csak két dandár van Pestvidéken, ezek is feltöltés alatt. Majd a következőkre tért át:

Az adott körülmények között szükségesnek tartaná, hogy a pesti zsidóság önvédelemre berendezkedjék. Minden házban éjjeli őrséget tartsanak és ha a kapun illetéktelen egyének kérnének bebocsátást, ne engedjék be őket, hanem ehelyett azonnal értesítsék a legközelebbi rendőr-

országát. Ezt is meg kell valamiképpen szervezni, telefonon vagy futárrendszerrel. Arra a kérdésemre, hogy a rendőrségre számíthatunk-e, határozott igennel felelt[^] hozzáfűzván, hogy a dolgok elhárítására minden előkészület megtörtént és «reméli, hogy nem fognak felülkerekedni». Ebből a kijelentésből is megerősítve láttam az egész beszélgetésnek tendenciáját, hogy t. i. konkrét veszélyektől tart.

Búcsúzáskor arra kért, hogy szerezzem meg részére a magyarországi munkásszázadok tartózkodási helyét, ha erre módom volna. Ezt azonban sürgősen kéri. Egyben közölte velem, hogy egyéb ügyekről szívesebben és részletesebben beszélne velem máskor, «most azonban az események egymást kergetik és konferenciára kell mennie.»

II. Jelentés. 1944. X. 4.

«Ma, 1944 október 4-én délelőtt a Várban voltam? ahol ismét hosszú várakozás után jutottam be Lázár Károly testőraltábornagyhoz, akinél ezúttal is kb. 30 percet időztem.

Átadtam neki zárt borítékban a Hadviseltek Bizottságánál nyilvántartott? mintegy 520 munkásszázad listáját, amelyen a századszámok és a századok állomáshelyei szerepeltek. A borítékot előttem felbontotta és kérdéseire meg kellett állapítanom, hogy a lista hiányos és kiegészítésre szorult, mivel nem állt módunkban hivatalos értesítések alapján megállapítani a századok tartózkodási helyeit, hanem csak a ruhasegélyért jelentkező munkaszolgálatosok közlései alapján.

Megkérdeztem tőle, hogy mi lesz most már az átadott listának sorsa.

Azt válaszolta, hogy a munkaszolgálatosok Pestre hozatala tekintetében csak a miniszterelnök úr hivatott dönteni' és ahhoz, hogy Pestre hozataluk mellett döntsön? szükséges, hogy azt bizonyos indokokra való hivatkozással tehesse. Éppen ezért az eljárás az lesz, hogy bizonyos referensek jelentést tesznek majd neki, hogy sürgős munkák elvégzésére munkaerőkre van szükség, amelyek itt rendelkezésre nem állnak. Ilyen címen reméli, hogy a miniszterelnök a munkaszolgálatos századok Pestre hozatala mellett fog dönteni.

Elmondottam neki, hogy a pesti zsidóság sorozásánál

egy Gobbi nevezetű százados működik közre, aki velünk szemben igen nagy jóindulatról tesz tanúságot és igyekszik a nehézségeket tőle telhetően áthidalni. Nem beszélünk külön vele még sohasem hasonló kérdésekről, de elképzelhetőnek tartom, hogy a munkásszázadoknak Budapestre való hozatala tekintetében is számíthatunk segítségére. Hangsúlyoztam, hogy ez csak magánvélemény és felhatalmazást kértem arra, hogy Gobbinál ilyen irányban tapogatózdhassam.

Kérdésem mellett egyenes válasz nélkül haladt el és csak annyit mondott, hogy Gobbinak a nevét sem hallotta és teljesen kizártnak tartja, hogy Gobbi olyan politikai síkon mozgó elvi kérdésben, mint amilyen a munkaszolgálatosoknak Pest körül való koncentrálása, komoly tényező legyen. Látván ezt a véleményt, amelynek leghatározottabban adott kifejezést, a kérdést tovább nem erőltettem.

Közöltem vele, hogy intencióinak megfelelően, a zsidó házakban házi őrséget szerveztünk és a szervezési munka még folyamatban van. Ezt nagyon helyeselte, és azt mondta, hogy őrséget a házakban csak akkor kell fenntartani, hogyha arról értesülünk, hogy a budapesti helyőrségnél is készültséget rendeltek el. Kérdésemre, hogy ilyen készültség most is van-e, azt felelte, hogy jelenleg is van bizonyos fokozott permanencia, de a készültség most abbamaradt. A helyzet szerinte az utóbbi beszélgetésünk óta átmenetileg lényegesen enyhült.

Tudomására hoztam, hogy köreinkben a vasúti személyforgalom szünetelése bizonyos nyugtalanságot váltott ki, mert információink szerint német csapatok nagy tömegekben özönlöttek Magyarország felé. Rövid habozás után azt válaszolta, hogy a vasúti korlátozásokra két okból volt szükség. A németek egyrészt «kiharcolt» csapataikat vonják el az erdélyi frontokról, hogy a fegyelem lazulását megelőzzék», másrészt csakugyan friss csapatokat és az ürült keretek feltöltésére szolgáló tartalékokat hoztak az országba. Ezeket azonban túlnyomó részben a Bánát és Belgrád felé irányítják, mivel az oroszok Erdélyben úgyszólván teljesen megálltak és oszlopaikat dél felé irányították olymódon, hogy a következő összecsapásra Belgrád vagy a Bánát területén lehet számítani.

Közlései után ismét a politikai helyzetre tértem vissza és elmondtam, hogy Eichmann SS Obersturmbannführer

ismét a fővárosban tartózkodik. Azt felelte, hogy mégis van bizonyos enyhülés. Wesenmayer Hitlernél fárt, Hitler azonban úgylátszik beteg, mert nem is fogadta. Egyébként visszatértek Wesenmayer Lakatos miniszterelnököt is felkereste, azonban egészen meglepő enyhe hangnemben beszélt és fenyegető magatartást egyáltalában nem tanúsított.

Az altábornagy ezek után a deportálások körülményeiről érdeklődött. Megkérdezte, hogy kb. hány embert vihettek el Pestről. Azt mondtam, hogy ezt a számot még hozzávetőlegesen is nehéz megmondani, mivel adatgyűjtésre nem volt módunk. Nagyon érdekes, hogy amit ezzel kapcsolatban mondott* annak erősen mentegetőzés jellege volt. Eszerint a németek a Várban olyan tájékoztatást adtak, hogy a Pestről deportáltak valamennyien itt bujkáló külföldi állampolgárok. Erre közöltem vele az utcai összefogdosások módozatait és azt, hogy soha senki ellen vizsgálatot nem indítottak, ennél fogva ha az a képtelenség, hogy itt külföldi állampolgárokról lett volna szó, meg is felelt volna a valóságnak, vizsgálat hiányában erről senki sem győződhetett meg. Elmondtam neki továbbá Bethge SS Hauptsturmführerrel folytatott régi beszélgetésemet, amelynek konklúziója az volt* hogy a deportált idős és kiskorú egyéneket «Sonderbehandlung»-nak vetik alá. Ügy tett, mintha ezeket a rémségeket először hallaná életében* majd kijelentette, hogy ő nem volt soha antiszemita, igaz* hogy filozemita sem és azt még csak megérti, hogy emberek az emberi törvények ellen vétnek, de az isteni törvények ellen nem szabad véteni* mert azok visszaütnek.

Távozóban még arra kértem, hogy az átadott listát kezelje bizalmasan, amit meg is ígért.»

III, Jelentés. 1944. X. 15.

«Október 14-én este a megbeszélte helyen népes gyülekezet verődött össze.

Pálffy és Pallavicini is megjelent. Pallavicini közölte, hogy másnapra komoly események várhatók és emiatt elvárja, hogy mindenki akcióba lép. A saját öccsét is felküldötte a Várba, hogy ott mint testőr álljon rendelkezésre. Bejelentette, hogy a munkaszolgálatosok felfegyverzése tovább nem késlekedhetik és megbízott, hogy a

14-ről 15-re virradó éjszaka készítsek el egy ünnepélyes proklamációt a munkaszolgálatos századokhoz. A proklamációval jelenjenek meg másnap, 15-én reggel 9 órakor, az Apponyi-tér 1. sz. alatti irodában, ahol közölni fogja velem Lázár utasítása alapján annak a laktanyának a címét, ahova a munkaszolgálatosoknak be kell vonulniok fegyverért. Utasított, hogy helyezzek 20 embert készenlétbe, akik a proklamációt és a laktanya címét a századokhoz másnap haladéktalanul kihordják, ő még az éjszaka felkeresi Szakosits Árpádot. Kérdésemre az felelte, hogy e lépésről a Magyar Front egész vezetőségének tudomása van.

Az értekezlet után azonnal felkerestem barátomat Dr. Heltai Györgyöt a külügyminisztérium politikai osztályának jelenlegi vezetőjét, akit Dr. Beér János jelenlegi széke sfővár ősi tiszti főügyész lakásán találtam meg. Beér János vállalkozott rá, hogy az embereket rendelkezésemre bocsátja. Dr. Heltai pedig megbízást kapott, hogy másnap reggel 9-től várjon rám az Apponyi-tér közelében lévő Presto eszpresszóban.

Az idő már későre járt, hazarohantam és azonnal elkészítettem a szükséges ünnepélyes proklamációt.

Másnap reggel 9-kor megjelentem az Apponyi-téri irodában és ott vártam a laktanya címét. Hosszú Jdeig tartott, amj,g végre megjelent Dragsitz Ottó, PaUavicini titkára és kétségbeesve közölte, hogy Pallavicinit előző este letartóztatták és Lázárral már nem lehetett érintkezést találni. A századoknak tehát nem lehetett megmondani, hogy hova vonuljanak fegyverért és így az egész terv fél óra alatt megbukott.»

*

Ez az utolsó jelentés immár október 15-ének reggeli óráiban történt eseményekkel foglalkozik. így köszöntött J»e a magyarság és a magyar zsidóság történelmi forduló-pontja. A Síp-utcában csend volt. Az adminisztráció már régen nem a hivatalos ügyvezető dr. Kohn Zoltán, hanem Müller Rezső kezében összpontosult, aki a tanács megmaradt hatáskörének túlnyomó részében — a lakás és munkábaállítási ügyekben — korlátlan úr volt.

Ragyogó őszi nap sütött ezen a vasárnapon. De mint minden, ez is csalóka volt ekkor. Megsárgult falevelek hullottak a fákról, jelezni akarva, hogy az idő elmúlt, egy évszak és vele egy világ megy takaródéra. Mikor a déli órákban megszólalt a rádió és bementa Horthy proklamációját, azt mély megrendüléssel hallgattam. A távoli múltból, több mint egy negyed évszázad ködéből egy kép elevenedett meg előttem: 1918 október 30-ának őszirózsás forradalma. Arra gondoltam, hogy egy' emberöltő alatt immár kétszer éltem meg világháború végét és most, mint akkor, új világ küszöbén állunk. De hol maradnak az újjongó, egymás nyakába boruló embercsoportok, mint 1918-ban, amikor a civilek az ismeretlen katonákat megcsókolták és őszirózsákkal díszítették fel?! A proklamáció t követő órákban riadt kapkodás volt látható. Mindenki tudta, hogy a fenevad még nem adta ki erejét. A házmesterek bosszúsan nézték, hogy a csillagos házak lakói leveszik a keretes sárga csillagokat a kapukról, végzetük és stigmatizálásuk áruló jeleit. Ezek a börtönőrök elégedetlenkedtek azzal a gondolattal, hogy rabjaik — úgy látszott — kicsúsznak kezeik közül, elmarad a deportálás és a zsidó holmik szabad rablása, amivel már hónapok óta jutalomként kecsegtették őket a nyilas pártban. Iszonyatos gyorsasággal német páncélos kocsik és tankok robogtak a körutakon és a városkörnyéki községekhez vezető útvonalakon.

A kora délutáni órákban Budapest zsidósága letépte magáról a sárga csillagokat és előzönlötte a közutakat, ahol hatalmas tömegek sétáltak az őszi nap hanyatló fényében. *Budapest zsidó népe azt hittem hogy megnyerje az életet? pedig soha nem volt közelebb a halálhoz.* Négy óra felé elhalkultak a rádiók katonanótái, gyanús híreket közvetítettek és amikor az est szürkülete ránehezedett a városra, Budapest zsidósága megtudta, hogy a nácik és nyilasok karmai közé esett.

És eljött október 16-ika. Már nem volt napsütés,, hanem sötétség és ború, Isten haragjának napja: «dies iraé, dies illa». Hatalomátvétel, dőzsölés, üdvrivalgás és bosszúkiáltás hallatszott az egyik oldalon; Budapest zsidósága kábultan lélegzett a súlyos pörölycsapások alatt. *EZ-érkezett a gonosztevők vágyálma, amelyre évtizedek, évek és hónapok óta vágytak: a magyar főváros utcái megnyíltak a pogromos csapatok előtt.* Megindultak a végnélküli me-

netek és a kiürített csillagos házak lakóit felemelt kezekkel hurcolták a Tattersal felé.

Amikor a késő esti órákban az utcára léptem, éppen egy ilyen tömeggel találkoztam: «Üsd, szúrd, nem apád» kiáltották taktusban és ezt az üvöltést refrénszerűen szakította meg egy-egy sortúzi, amit a körülfogott áldozatokra irányítottak. Utána hörgés és jajgatás következett, amit elnyomott az üldözők vad csataordítása.

1944 október 16-án bukott meg az ú. n. történelmi Magyarországa de ugyanez a nap fordulópont a magyar zsidóság történelmében is. Annak utolsó fellegvára alapjában megingott, hogy helyet adjon szellemében tisztább, erkölcsiben igazabbnak, meggyőzésében és népi ragaszkodásában erősebb töredéknek: a nagy magyar zsidóság maradékának. Így érkezett el Budapestre is a zsidó történelem végzete, «« gezéra». Bekövetkezett a próféta jóslata, a régié meg az újé egyformán, amit *Jeremiás* hirdetett a megromlott, bűnös Jeruzsálemről és amit *Herzl* jövendölt meg az elvakult magyar zsidóságról:

«Mert így szól az Örökkévaló azokról a fiúkról és leányokról, akik ezen a helyen születtek és azokról az anyákról és atyákról, akiknek születtek ebben az országban. Mindenféle fájdalmas halállal fognak kimúlni, nem gyászolják és nem temetik el őket... Kard és éhség által pusztulnak el» (Jeremiás 16, 3—4 verseiből).

«A magyar zsidókat is utoléri a sors, brutálisan és annál keményebben, minél később, annál vadabban, minél hatalmasabbá válnak addig. Ez elől nincs menekvés.» (Herzlnék Mezei Ernőhöz 1903. március 10-én írt leveléből.)

S nem kellett prófétának lenni, hogy e sorok írója a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején figyelmeztesse népét: *«A magyar zsidóság nem értette meg és most sincs tisztában sorsával, helyzetével. Nem vette tudomásul, hogy a mai világban fennmaradásának alapja az, hogy visszatérjen önmagához? a zsidóság adta erkölcsi ideálokhoz, vagyis, hogy megvalósítsa a vagyoni kiegyenlítődés követelményét és a szervezés eszméjét. Annak a közösségnek, amely napjainkban ezeket megvalósítani nem tudja? el kell buknia.» («Küzdelmes évek», 8. old.)*

Tartalom

1. Bevezetés.....	7
II. Léprecsalják a magyar zsidóságot	9
A magyar zsidóság vezetésének hibái. — A zsidó vezetőség kapcsolatai a szociáldemokrata és a kisgazda-párttal a Kállay-kormány alatt. — A cionisták szembefordulnak a hivatalos vezetőikkel. — Közgyűlés a megszállás napján. — A Gestapo megjelenik a Síp-utcában. — Megalakul a Zsidó Tanács. — A magyar kormány kiszolgáltatja a zsidókat a németeknek. — «Amit a németek kívánnak, teljesíteni kell.» — A Gestapo első rendelkezései. — Az első Zsidó Tanács. — A Gestapo léprecsalja a magyar zsidóságot. — Kik voltak a zsidóságot likvidáló SS-Kommando vezetői. — Eichmann, Krumej, Wisliceny. — A nagy hazugságok. — A vidéki zsidóság «kitanítása». — A vidéki kiküldöttek. — A magyar zsidóság szervezetlensége megkönnyíti a németek «munkáját».	
III. A sárga csillagtól a gettósításig.....	23
Akik a Zsidó Tanács körül sürgölődtek. — A Gestapo elhelyezkedik és megkezdzi zsarolásait, rablásait. — Az «önkéntes munkaerők» bevonulása a Síp-utcába. — SS alakulatok megjelenése a hitközségnél. — Eichmann «Obersturmbannführer»	

programja. — A sárga csillag bevezetése. —
 A Zsidó Tanács első szervezete a német megszállás
 alatt. — Parancsra: zsidó egység. — A Zsidó
 Tanács szabadító kísérletei. — A zsidók utazási
 tilalma. — A Zsidó Tanács kiszabadítási kérel-
 mei. — Elveszik a zsidó lakásokat. — Megkez-
 dődnek az erőszakosságok. — Megjelenik a színen
 Koltay (Kundics) László. — Koltay László fe-
 nyegetései. — Első követelése: 500 zsidó lakás. —
 Miért «engedett» a Tanács? — A Zsidó Tanács
 lakásrekvirálásai. — Megdöbbenés és elkeseredés.
 — Már 1500 lakás kell! — Újabb két lakás-
 rekvirálási parancs. — Lejtő, amelyen nincs meg-
 állás. — Mi lett volna — ha?... — A Zsidó
 Tanács politikájának irányai. — A «Kasztner»-
 vonal. — *1600 ember elindul Palesztinába. —
 A «magyar-vonal». — Dr. Berend szigetvári fő-
 rabbi. — Egy különös kihallgatás. — A gettósítás
 első hírei. — Nyíregyházától—Máramarosszigetig.
 — A hevesmegyei zsidóság tragédiája. — A cse-
 peli «tömörítés». — A «zsidó szövetség» meg-
 alakítása és az ezzel kapcsolatos tárgyalások. —
 A zsidó szövetség megalakítása és annak első-
 rendű politikai jelentősége. — Tárgyalások Blas-
 kovich vármegyei főjegyzővel és Bosnyák Zoltán-
 nal. — A magyarországi zsidók szövetségének
 megalakítása. — A magyar zsidóság tájékozatlan-
 sága. — Eichmann, Endre, Ferenczy megteszik
 az előkészületeket a deportáláshoz. — Az Újpesti
 Hitközség könyörgő levele. — Kísérlet a kassai
 zsidóság megmentésére!. — Az első hír a depor-
 tálásokról. — Ferenczy László. — A deportálás!
 előkészületek. — Miért a pozsonyi zsidóság? —
 Az érkezett hírek megdöbbenőek. — A kassai
 nőegylet beadványa. — A vidéki atrocitások.

IV. Az auschwitzi jegyzőkönyvek és hatásuk 86

Freudiger Fülöp levelet kap. — Az auschwitzi
 jegyzőkönyvek. — A «tetoválás». — «A munka
 felszabadít». — Aki szökni próbál, felakasztják.
 — A halált várók gyűjtőhelye. — «Szelekció».

— El gázosítások. — Az első transzportok. — Nyilvántartás nélküli elgázosítás. — Thorez és Léon Blum öccsei az elgázosítottak között. — Éjjel és nappal gázosítottak. — Pénz- és csereüzlet az SS-legényekkel. — A lengyel gettók rendszeres kiirtása. — Új krematórium és gázkamra Birkenauban. — Három perc múlva mindenki halott. — Gyilkolás injekciókkal. — Szünet nélkül érkeznek a transzportok. — Családi transzportok. — Cseh zsidók. — A blokkfelügyelő (Blockaltester). — A blokkimok (Blockschreiber). — Az ápoló és blokkszolgák. — Az auschwitzi második jegyzőkönyv. — Egy rabbi tragikus halála. — Kiütéses tífuszjárvány. — Az auschwitzi jegyzőkönyvek hatása.

V. A vidéki deportálások. Budapesti csillagos házak..... 113

Hírek a gettó kínváltásairól. — A deportálások első statisztikája. — A vidéki gettósítások. — Belső mozgolódás a Zsidó Tanács ellen. — Illegális röpirat a keresztény társadalomhoz. — A röpiratok hatása és következményei. — A Tanács beadványa a deportálások megszüntetésére. — A budapesti zsidóság összeköltöztetése. — Endre Lászlói tervez. — Kijelölik a házakat. — Az összeköltöztetés utolsó napja. — Megjelennek a csendőrök.

VI. A keresztény egyházak szerepe 135

A magyar zsidóság és a keresztény egyházak. — Sorbanállás a rabbi hivatalok előtt. — Az egyházfők állásfoglalása a zsidótörvények idején. — A református egyházak tiltakozásai. — Márton püspök beszéde a kolozsvári Szent Mihály-templomban. — Ravasz püspök a kormányzónál. — Horthy előre tudott a deportálásokról. — A református konvent tiltakozása. — Erdélyből megszólal a «lelki ismeret szava». — A protestáns egyházak ultimátuma. — Az egyházak tiltakozó mozgalma. — Ellentétek a megkeresztelkedett zsidókkal. — Török Sándor, mint az egyházak exponense. — A Ke-

resztény — Zsidótanács. — Éliás lelkes levele. —
«Kitértek ügyosztálya». — Megalakult a keresztény-zsidók szövetsége.

VII. Küzdelem a fővárosi zsidóság megmentéséért..... 156

Ferenczy László, a magyar zsidóság hóhérának portréja. — Tárgyalás a zsidó vezetőkkel. — A véres karrier útja. — A június 21.-i és 23.-i minisztertanács. — Endre és Bakó László megidézése. — A semleges külföld megmozdulása. — Jaross — letagad, Jurcsik — támad. — Lassan fokozódó akció a deportálások megakadályozására. — Sztójay és a deportálások. — Weesenmayer a deportálásról. — Horthy és a deportálások. — A szegedi deportálások borzalmi. — Esterházy Móric vallomása. — A Zsidó Tanács kapcsolatai. — A június 21.-i koronatanács. — Semmibe sem veszik a koronatanács határozatait. — Külföldi erők megmozdulása. — A július 6.-ra tervezett fővárosi deportálás előkészítése, majd elmaradása. — Bakó puccsterve.

VIII. Két deportálás! időpont között..... 181

A budapesti zsidóság helyzete az első deportálási kísérlet után. — Az első «menet» sikerül. — A «bergen-belseni alijjának» belső hatása. — A «Vadász-utca» megalakulása. — A megkeresztelkedés tömeghisztériája. — Raoul Wallenberg megjelenése a Zsidó Tanácsnál. — A zsidók «elitje» megszállja a követségi épületeket. — A külföldi követségek megszervezése. — A semleges követégek megrohanása. — A Gestapo bizalma megrendül a Síp-utcában., — Eichmannék tovább is erőszakolják a budapesti zsidóság deportálását. — Ferenczy megkezdi szerepét Budapesten. — Ferenczy Auschwitzba akar utazni «tájékozódni». — Ferenczy a kormányzóhoz akar kerülni. — Ferenczy ki akarja üríteni a Pozsonyi-úti házakat. — Ferenczy megkezdi a nagy játszmát. — A kistarcsai intemálótábor. — Az ottani őrizeteselek

deportálása. — Kistarcsa fogalommá lett. — Eichmann fenyegetései. — A kistarcsai deportáló vonat visszafordítása. — Eichmann nem nyugszik. — Dr. Bródy Sándor jelentést hoz. — A Ferenczy-rejtély. — A külföld hangulata. — Ferenczy# Stem Samu lakásán. — A tárgyalások részletei. — Ifj. Horthy Miklós gyanakszik Ferenczyre. — A kormányzó fogadja Ferenczyt. — Memorandum a zsidók helyzetéről 1944. júliusának végén. — Jelentkezés munkavállalásra és tömeges kivándorlásra. — Tárgyalások a Nemzetközi Vöröskereszt főmegbízottjával és a spanyol ügyvivővel. — A tangeri sürgöny. — Bóm Frigyes első komoly akciója. — A magyar kormány nyilatkozata. — Első tanácskozás a spanyol követségen. — A Nemzetközi Vöröskereszt fellépése. — A magyar hatóságok a zsidókat a németeknek akarják átadni. — A Vöröskereszt demarcheja. — Jaross a zsidókérdésről. — Az állítólagos «encsi» zsidó tábor. — Winckelmann és Wesenmayer a csendőrség «támogatásáról». — A deportálást megtagadó jegyzék tartalma. — Mit vallott Wesenmayer? — Freudiger Fülöp és társai menekülése. — A munkásság vezetőinek kiállása. — Huzavona a tiltakozó jegyzék körül. — A jegyzék tartalma. — A tanács vezetőségének csillagmentesítése. — Augusztus — a krízisek hónapja. — A budapesti deportálás menetrendje. — Augusztus 26.-a, a krízis napja. — Tömegek a Síp-utcában. — Az «éjszaka». — A «másnap.»

IX. A Lakatos-kormány alatt, a végzet árnyékában..... 223

A Lakatos-kormány megalakulása és hatása. — Endre és Baky eltűnnek a belügyminisztériumból. — Ferenczy átveszi a rendelkezést és «munkába állít». — A budapesti zsidók «sorozása». — Előkészületek a vidéki koncentrációra. — A Nemzetközi Vöröskereszt tájékoztatása. — A kormányzói mentesítések és azok hatása. — E körüli visszáságok. — Megkezdik a Schutz-Passok osztását. — Horthy fogadja Stern Samut. — A pesti zsidó-

ság őszi nagy ünnepei. — A nyilas rémuralom árnyéka. — Utolsó kísérlet a munkaszolgálatosok felgyvezésére. — Mi történt október 14,-ének éjszakáján? — Október 15. -e. — Október 16.-a: Isten haragjának napja. — Budapestre is elérkezik a zsidó történet végzete.